

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**İHRACATA DAYALI BÜYÜMEDE KURUMLARIN
ROLÜ: DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ**

Gizem Mukiyen Avcı

Zonguldak 2018

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**İHRACATA DAYALI BÜYÜMEDE KURUMLARIN
ROLÜ: DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ**

**Hazırlayan
Gizem Mukiyen Avcı**

**Tez Danışmanları
Prof.Dr. Hamza Çeştepe
Prof.Dr. Hilal Yıldız (Ortak Danışman)**

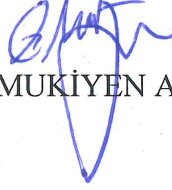
Bu çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı tarafından BAP/2016-29690756-02 numaralı proje ile desteklenmiştir.

Zonguldak 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

19.10.2018

Gizem MUKİYEN AVCI

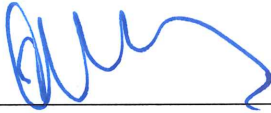
T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 116382202001 numaralı Gizem Mukiyen Avcı'nın hazırladığı "İhracata Dayalı Büyümede Kurumların Rolü: Dinamik Panel Veri Analizi" konulu DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 03.09.2018 Pazartesi günü saat 14.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Hamza Çeştepe (Danışman)

Üye

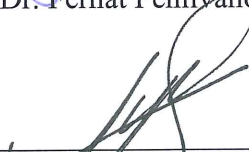
Prof. Dr. Hilal Yıldız (Ortak Danışman)

Üye

Doç. Dr. Ertağrul Yıldırım

Üye

Doç. Dr. Ferhat Pehlivanoğlu

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Aykut Şarkgüneşi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

13/09/2018

Doç. Dr. Ertağrul YILDIRIM

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı (Kocaeli Üniversitesi ile Ortak Doktora Programı)
Tez Başlığı	: İhracata Dayalı Büyümede Kurumların Rolü: Dinamik Panel Veri Analizi
Tez Yazarı	: Gizem Mukiyen Avcı
Tez Danışmanları	: Prof. Dr. Hamza Çeştepe Prof. Dr. Hilal Yıldız (Ortak Danışman)
Tez Türü, Yıl	: Doktora Tezi, 2018
Sayfa Adedi	: 234

Dış ticaret ve özellikle ihracat, ülkelerin iktisadi büyümeleri üzerinde etkili olan önemli bir faktördür. Küreselleşen günümüz dünyasında ülkeler, iktisadi büyümeyi arttırmak üzere ihracatı teşvik etmeye yönelik çeşitli dış ticaret politikaları uygulamaktadır. Ancak benzer politikaların uygulanmasına karşın, ülkelerin ihracattan elde ettikleri gelir düzeyinin farklılaştığı ve ihracatın iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin ülkelere göre değiştiği görülmektedir. Bu çalışmanın temel hareket noktası söz konusu farklılığın ortaya çıkmasında ülkelerin kurumsal yapılarının etkili olabileceği düşüncesidir. Bu bağlamda güçlü kurumsal yapıya sahip olan ülkelerde, kurumların ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini daha da güçlendirmesi beklenmektedir.

Bu çalışma ile ihracata dayalı iktisadi büyümede kurumsal faktörlerin rolü incelenerek ilgili alanda literatüre ve politikalar oluşturma sürecine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında beş farklı dinamik panel veri modeli, 42 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke için 1985-2014 arası dönemde sistem GMM yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Bulgular, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Buna göre, ihracat ve iktisadi büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki söz konusudur. Ayrıca, her iki ülke grubu için kurumsal faktörlerin, ihracat ve iktisadi büyüme pozitif ilişkisini daha da güçlendirdiği tespit edilmiştir. Son olarak, kurumsal alt bileşenler ile yapılan analiz bulgularında ise her iki ülke grubunda dinsel çatışmasızlığın ihracata dayalı büyümede daha önemli olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkeler özelinde, hukuk ve düzen ile bürokratik kalite alanlarında kurumsal düzenlemelere önem verilmesinin ihracata dayalı büyüme açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracata Dayalı Büyüme, Kurumsal İktisat, Dinamik Panel Veri, Sistem GMM.

ABSTRACT

Institution : ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of Economics (Joint Doctorate Programme with Kocaeli U.)

Title : Role of Institutions on Export Led Growth: Dynamic Panel Data Analysis

Author : Gizem Mukiyen Avcı

Advisers : Prof. Dr. Hamza Çeştepe
Prof. Dr. Hilal Yıldız (joint-adviser)

Type of Thesis, Year : Ph.D. Thesis, 2018

Total Number of Pages : 234

Foreign trade, and especially exports, is an essential factor on the economic growth of countries. In today's globalizing world, countries implement various foreign trade policies for the purpose of encouraging exports to increase economic growth. However, despite the implementation of similar policies, it appears that the level of income generated by exports and the effect of exports on economic growth differ between countries. The main starting point of this study is that the institutional structures of the countries may be effective in the emergence of these differences. In this context, it is expected that institutions will further strengthen the relationship between exports and economic growth in countries which have stronger institutional structure.

This study aims to contribute to literature and policy makers by examining the role of institutional factors on export led economic growth. Five different dynamic panel data models are estimated for the 42 developing and 33 developed countries by using the GMM method for the period of 1985-2014 within the study context. Findings show that the export led growth hypothesis is valid in both developing and developed countries. According to this finding, there is a significant and positive relationship between export and economic growth. It is also found that institutional factors further strengthened this positive relationship between exports and economic growth for both groups of countries. Finally, in the analysis findings performed with the institutional subcomponents, it was found that the religious de-conflict in both groups of countries is more important in the export led growth. Beside, it was found that to give importance to institutional regulations in the fields of law and order and bureaucratic quality specific to developing countries is important in terms of export led growth.

Keywords: Export Led Growth, Institutional Economics, Dynamic Panel Data, System GMM.

ÖNSÖZ

Dış ticaret ve özellikle ihracat, küreselleşmenin hızlandığı günümüz dünya ekonomilerinin gelir düzeylerini arttırabilmesi açısından önemli bir faktördür. Bu nedenle gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler, iktisadi büyümeyi arttırabilmek amacıyla ihracatı teşvik etmeye yönelik çeşitli dış ticaret politikaları uygulamaktadır. Ancak söz konusu politikalar, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki beklenen etkisine ulaşılmasında tek başına yeterli olmamaktadır. Bu nedenle ülkelerin, ekonomik performanslarını iyileştirebilmek amacıyla uyguladıkları söz konusu ihracata dayalı dış ticaret politikalarını, kurumsal yapılarını güçlendirmeye yönelik kurumsal düzenlemeler ile desteklemeleri oldukça önemlidir. İhracata dayalı büyümede kurumların rolünün araştırıldığı bu çalışmada elde edilen bulguların, kurumsal yapılarını güçlendirmeye ve ihracat düzeylerini arttırmaya yönelik izleyecekleri politikalar açısından özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki politika yapıcılara yol göstermesi ve ilgili alandaki literatüre katkı sunması öngörülmektedir.

Çalışma sürecinde katkılarını ve desteklerini esirgemeyen danışmanlarım; Sayın Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE ve Prof. Dr. Hilal YILDIZ'a;

Tez izleme komisyonunda yer alan ve değerli katkıları ile tezimin olgunlaşmasına katkı sunan hocalarım; Sayın Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM, Sayın Doç. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Aykut ŞARKGÜNEŞİ'ne;

Öte yandan bugünlere gelmemde hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sevgili ailem; Babam Hüseyin Hakan MUKİYEN, Annem Özlem MUKİYEN ve kardeşim Bengisu MUKİYEN'e;

Manevi anlamda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Dr. Mehmet AVCI ve benim için her zaman moral kaynağı olan canım kızım Sare AVCI'ya;

Teşekkürlerimi ve minnetlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. İKTİSADİ BÜYÜME	6
1.1. İktisadi Büyüme Kavramı	6
1.2. İktisadi Büyümenin Teorik Gelişimi.....	8
1.2.1. Klasik Büyüme Teorisi.....	11
1.2.2. NeoKeynesyen Büyüme Teorisi: Harrod-Domar Modeli	15
1.2.3. Neoklasik Büyüme Teorisi: Solow Modeli	17
1.2.4. İçsel Büyüme Teorileri	22
1.2.4.1. Araştırma-Geliştirmeye Dayalı İçsel Büyüme Teorisi: Romer Modeli	24
1.2.4.2. Beşeri Sermayeye Dayalı İçsel Büyüme Teorisi: Lucas Modeli.....	34
1.2.5. Büyüme Teorilerinde Kurumların Yeri.....	42
1.3. Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme İlişkisi.....	44
2. KURUMSAL İKTİSAT YAKLAŞIMI	55
2.1. Kurum Kavramı	55
2.2. Kurumsal İktisat Yaklaşımının Kökeni ve Gelişimi	58
2.2.1. Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımı.....	62
2.2.1.1. T. Veblen.....	63
2.2.1.2. J.R. Commons	65
2.2.1.3. W. C. Mitchell.....	68
2.2.2. Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı	69
2.2.2.1. İşlem Maliyeti	71
2.2.2.2. Eksik Sözleşmeler	74
2.2.2.3. Mülkiyet Hakları	76
2.2.2.4. Sınırlı Rasyonelite	78
2.2.3. Daron Acemoğlu'nun Kurumsal İktisat Yaklaşımına Katkıları.....	80

2.3. Kurumsal Kalite Değerinin Ölçülmesi.....	84
2.4. Kurumlar, İktisadi Büyüme ve İhracat İlişkisi ve Konuyla İlgili Ampirik Literatür	94
2.4.1. Kurumlar ve İktisadi Büyüme İlişkisi	94
2.4.2. Kurumlar ve İhracat İlişkisi.....	97
2.4.3. Kurumlar, İhracat ve İktisadi Büyüme İlişkisi	104
3. İHRACATA DAYALI BÜYÜME MODELİNDE KURUMSAL FAKTÖRLERİN ROLÜ: AMPİRİK ANALİZ.....	111
3.1. Araştırmanın Modeli, Veri Seti ve Kapsamı.....	111
3.2. Araştırmanın Yöntemi.....	121
3.2.1. Panel Veri Modelleri	121
3.2.1.1. Statik Panel Veri Modelleri.....	123
3.2.1.2. Dinamik Panel Veri Modelleri	125
3.2.1.2.1. Dinamik Panel Veri Modeli Tahmin Yöntemi: Blundell ve Bond (1998) Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	133
3.2.1.2.2. Dinamik Panel Veri Modellerinde Spesifikasyon Testleri.....	141
3.2.1.2.2.1. Otokorelasyon Testi	142
3.2.1.2.2.2. Araçların Geçerliliği İçin Testler	143
3.3. Araştırmanın Bulguları.....	146
3.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisleri.....	147
3.3.2. Farklı Beş Dinamik Model Tahmin Bulguları	152
3.3.3. Beş Numaralı Dinamik Model Tahmin Bulguları	164
3.3.4. Alt Kurumsal Bileşenleri İçeren Dinamik Model Tahmin Bulguları	165
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA	203
EKLER.....	219
ÖZGEÇMİŞ.....	234

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1: Kurumsal Veriler	85
Tablo 2.2: WGI ve ICRG Verileri Arasındaki İlişki	93
Tablo 3.1: Araştırmada Kullanılan Modeller.....	113
Tablo 3.2: Model Değişkenlerine Ait Açıklamalar	116
Tablo 3.3: Kurumları Temsilen Kullanılan Verilerin Alt Bileşenleri.....	118
Tablo 3.4: Örneklemede Yer Alan Ülkeler	120
Tablo 3.5: GOÜ'lere Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N:42 T:30)	147
Tablo 3.6: GOÜ'lere Ait Kurumsal Kalite Ortalamaları	148
Tablo 3.7: GÜ'lere Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N:33 T:30)	149
Tablo 3.8: GÜ'lere Ait Kurumsal Kalite Ortalamaları	150
Tablo 3.9: GOÜ'lerde Korelasyon Matrisi	151
Tablo 3.10: GÜ'lerde Korelasyon Matrisi	151
Tablo 3.11: GOÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:42 T:30)	153
Tablo 3.12: GÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:33 T:30).....	158
Tablo 3.13: GOÜ ve GÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları.....	164
Tablo 3.14: GOÜ'lerde Kurumsal Alt Bileşenler İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:42 T: 30).....	167
Tablo 3.15: GOÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüğüne Göre Kurumsal Alt Bileşenler	169
Tablo 3.16: GÜ'lerde Kurumsal Alt Bileşenler İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:33 T: 30).....	174
Tablo 3.17: GÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüğüne Göre Kurumsal Alt Bileşenler	176
Tablo 3.18: GOÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:41 T: 19).....	181
Tablo 3.19: GOÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüklerine Göre Kurumsal Alt Bileşenler	182
Tablo 3.20: GÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:33 T: 19).....	185

Tablo 3.21: GÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüklerine Göre Kurumsal Alt Bileşenler	186
--	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Dengeli Büyüme Yolunda İndirgenmiş Fiziki ve Beşeri Sermaye Düzeyleri	41
Şekil 2.1: Gelirin Temel Belirleyicileri	107

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
GLS	: Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (Generalized Least Square)
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Methodu (Generalized Method of Moments)
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GOV	: Yönetişim Göstergeleri (Governance Indicators)
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülke
HD	: Harrod-Domar
ICRG	: Uluslararası Ülke Risk Rehberi (International Country Risk Guide)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
INS	: Kurumsal Kalite Göstergeleri (Institutional Quality Indicators)
IV	: Araç Değişken (Instrumental Variable)
İDBH	: İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi
NBER	: Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (National Bureau of Economic Research)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OLS	: En Küçük Kareler (Ordinary Least Square)
PPML	: Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (Poisson Pseudo Maximum Likelihood)
PRS	: Politik Risk Hizmetleri (Political Risk Services)

- SUR : Görünürde İlişkisiz Regresyonlar (Seemingly Unrelated Regressions)
- VAR : Vektör Otoresyon (Vector Autoregression)
- WDI : Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators)
- WGI : Dünya Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators)

GİRİŞ

Dünya üzerinde farklı özelliklere ve farklı büyüklüğe sahip pek çok ekonomi bulunmaktadır. Bazı ülkeler çok zengin iken bazıları çok yoksuldu. İktisadi büyüme teorileri, ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenleri ve iktisadi büyümeyi etkileyen faktörler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, iktisadi büyüme sorunsalı oldukça karmaşık ve çok boyutlu olma özelliği ile kendisini açıklamak üzere birçok katkının üretildiği ve çeşitli teorilerin geliştirildiği bir alan olarak ekonomi biliminin en temel ve güncel konularından birisi durumundadır. İktisadi büyüme teorileri farklı iktisadi görüşleri yansıtan iktisat okullarının etkisinde gelişmiş olup, söz konusu teoriler çerçevesinde iktisadi büyüme sorunsalı açıklanmaya çalışılmıştır.

Teorik çerçevede büyüme teorilerinin temeli Adam Smith (1776)'e kadar dayanmaktadır. İşbölümünün ekonomik büyüme üzerindeki önemini vurgulayan Smith'in çalışmalarının yanı sıra Robert Malthus (1798) ve David Ricardo (1817)'nin çalışmaları, klasik büyüme teorisinin gelişimine katkı sağlamıştır. Modern anlamda iktisadi büyüme teorileri ise Frank Ramsey (1928)'in çalışmasıyla başlamaktadır. Modern büyüme teorilerinin ilk dalgası Harrod (1939) ve Domar (1946)'ın çalışmaları ile yaşanırken, ikinci dalga Robert Solow (1956)'un öncüsü olduğu, büyümenin temel dinamiğinin teknoloji olduğunu ileri süren, ancak söz konusu dinamiğin nasıl oluştuğunu açıklayamayan ve teknolojiyi dışsal kabul eden neoklasik büyüme modeli ile yaşanmıştır. Üçüncü dalga, neoklasik iktisadın söz konusu eksikliğini, teknolojik ilerlemelerin arkasında yatan ekonomik güçleri anlamaya çalışarak ve teknolojiyi içselleştirerek gideren içsel büyüme teorileri ile yaşanmıştır. İktisadi büyüme teorilerinin son dalgası ise ülkelerin kişi başı gelir farklılıklarını kurumlar ile açıklayan kurumsal yaklaşım ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda iktisadi büyüme teorilerinden hareketle, ülkeler arası gelir farklılıklarında ülkelerin emek, sermaye, girişimci ve teknoloji donanımlarının ve bunların yanı sıra ülkelerin coğrafi konumlarının, dış ticarete katılma durumlarının, inançları, kültürel yapıları ve karar alıcılarının davranışlarının ve kurumsal yapılarının iktisadi büyüme süreci üzerinde önemli etkisi bulunduğu ileri sürülmüştür.

Küreselleşmenin yaygın olduğu günümüz dünya ekonomilerinin, gelir düzeylerini arttırabilme amacıyla dış ticarete önem verdikleri ve bu doğrultuda ülke koşullarına uygun olarak farklı dış ticaret politikaları uyguladıkları görülmektedir. Söz konusu politikalar ülkelerin yapısına, ekonomik karar alıcıların uygulamalarına ve ele alınan dönemlere göre farklılık göstermektedir. Genel anlamda ülkelerin büyük bir çoğunluğunun, büyümeye sıkı korumacı politikalar uygulayarak başladığı, belirli bir büyüme düzeyine ulaştıktan sonra ise korumacı politikaları azaltarak dışa dönük ticaret politikaları izledikleri görülmektedir.

Dış ticaret ve özellikle ihracat; dış talebe bağlı olarak üretim artışının sağlanması, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mallarda ülkeye rekabet avantajının sağlanması, pozitif ölçek ekonomilerinden yararlanılması, üretimde uzmanlaşmaya gidilmesi, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, üretimin yapılabilmesi için gerekli olan sermaye ve ara malı ithalatı için gerekli döviz girişinin sağlanması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomileri ile entegrasyonunun sağlanması yoluyla ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden yararlanabilmek amacıyla ülkeler, korumacı politikalar yerine vergi ve faiz düzenlemeleri, gerçekçi kur politikaları, ihracat sübvansiyonu ve gelişmeye açık olan endüstrilerin desteklenmesi gibi ihracat ve ekonomik büyümeyi arttırmaya yönelik politikalar izlemektedir. Ancak izlenen dışa dönük ticaret politikaları, bazı durumlarda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki beklenen etkisine ulaşılmasında tek başına yeterli olamamaktadır. Bu durum ülkelerin benzer dış ticaret politikaları izlemelerine rağmen ekonomik büyüme üzerinde dış ticaretten sağlanan yararların neden farklı olduğu sorusunu akla getirmektedir. İktisadi büyüme literatüründe kurumsal iktisatçılar tarafından ortaya konulan görüşler, söz konusu durumun ülkelerin kurumsal yapılarındaki farklılıkların dikkate alınması ile açıklanacağını ileri sürmektedir.

Bir toplumda oynanan oyunun kuralları olarak tanımlanan kurumlar, insanlar arasındaki etkileşimi şekillendiren her türlü kısıtlama ile gündelik hayatı belirli bir yapıya kavuşturmakta ve toplumdaki belirsizlikleri azaltmaktadır. Kurumsal düzenlemeler ile belirsizliklerin ortadan kaldırılmasının başta girişimciler, yatırımcılar ve ihracatçılar olmak üzere pek çok iktisadi karar alıcı açısından

piyasada güven ortamı oluşturması ve iktisadi kararları olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda kurumların ülkelerin iktisadi büyüme düzeyleri üzerinde etkisi olduğunu ileri süren Kurumsal İktisat Yaklaşımı, ülkelerde iktisadi faaliyetlere yön veren karar alıcıların davranışlarının ülkelerin kurumsal yapılarından etkilendiğini belirterek, neoklasik iktisadi görüş tarafından söz konusu faktörlerin veri kabul edilmesini ve kurumların yok sayılmasını eleştirmektedir.

Kurumsal İktisat Yaklaşımı, Eski ve Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımında neoklasik iktisadi görüşün temel varsayımları tamamen terkedilmekte iken; Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında neoklasik iktisadi görüşün temel varsayımlarından tamamen uzaklaşmak yerine temel varsayımlar korunmakta ve genişletilmektedir. Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı, Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımından farklı olarak neoklasik iktisadi görüşün tam bilgi, sıfır işlem maliyeti ve tam rasyonalite varsayımlarının geçerliği olmadığını ileri sürerek eksik bilgi, pozitif işlem maliyeti, sınırlı rasyonalite gibi kavramlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda yeni kurumsalcılar, işlem maliyeti, eksik sözleşmeler, mülkiyet hakları ve sınırlı rasyonalite kavramlarının ekonomik performans üzerinde önemli etkileri olduğunu ileri sürmektedir.

Mülkiyet hakkının korunduğu, tarafsız hukuk sisteminin geçerli olduğu, herkesin eşit şartlarda yararlanabileceği kamu hizmetlerinin sunulduğu, kamulaştırma riskinin bulunmadığı ve anlaşma yapabilme özgürlüğünün sağlandığı bir ekonomide girişimcilik, inovasyon ve ticaretin gelişmesi dolayısıyla verimlilik ve ekonomik büyüme düzeyinin artması beklenmektedir. Bunun yanı sıra özel mülkiyet hakkının olmadığı, insanların ekonomik konularda istedikleri kararları alamadığı, ticaretin sınırlandığı, yönetimde belirli bir grubun çıkarlarının gözetildiği, halkın söz hakkının bulunmadığı, tarafsız hukuk sisteminin uygulanamadığı ve gerekli kamu hizmetlerinin belirli bir zümrenin çıkarları doğrultusunda dağıtıldığı durumlarda da dış ticaret ve ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesi beklenmektedir.

İhracata dayalı büyüme hipotezi, büyümenin kaynaklarından biri olarak dış ticaretin rolünü ortaya koyan önemli teorik yaklaşımlardan biridir. Literatürde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini ve ihracatın ekonomik büyüme

üzerindeki etkisini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda ölkelerin kurumsal yapısının göz ardı edildiği ve analizlerde kurumsal faktörlere yer verilmediği görölmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ölkeler üzerine ampirik analize dayalı bu çalışma ile literatürde tespit edilmiş olan söz konusu eksikliğin giderilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ihracata dayalı büyüme modelinde kurumların rolünü araştırmak, elde edilen bulgulardan hareketle ampirik literatüre katkı yapmak ve politika yapımcılarına fikir vermektir.

İhracata dayalı büyüme modelinde kurumların rolünün, 42 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ölkeler ve 1985-2014 dönemi için araştırıldığı çalışmada, araştırma yöntemi olarak dinamik panel veri modeli için sistem GMM tahmin yöntemi kullanılmıştır. Her iki ölkeler grubu için de ayrı ayrı gerçekleştirilen analizler, ihracata dayalı büyüme modelinin geçerliliğini test etmek ve ihracat ile ekonomik büyüme ilişkisinde kurumların etkisini inceleyebilmek amacıyla beş farklı model üzerinden yapılmıştır.

Birinci modelde sadece ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılırken, ikinci modelde söz konusu değişkenlerin yanı sıra emek, sermaye ve beşeri sermaye de modele dahil edilmiştir. Üçüncü modelden itibaren kurumların iktisadi büyüme üzerindeki etkisi de ele alınmaktadır. Dördüncü modelden itibaren ise kurumların, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerindeki rolünü incelemeye imkan tanıyan etkileşim değişkeni üzerine yoğunlaşılmaktadır.

Çalışmanın ampirik analizinde kurumsal faktörlere ilişkin literatürde yaygın olarak tercih edilen ICRG politik risk bileşenleri veri seti kullanılmıştır. Söz konusu veri seti 1984 yılından itibaren yaklaşık 140 ölkeler için, on iki alt kurumsal bileşene (hükümet istikrarı, sosyoekonomik koşullar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, siyasette askeri yaptırım düzeyi, dinsel çatışmalar, hukuk ve düzen, etnik çatışmalar, demokratik hesap verebilirlik ve bürokratik kalite) ait veriler sunan kapsamlı bir veri seti olması nedeniyle tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu veri setinin kullanıldığı analiz bulgularının desteklenmesi amacıyla, 1996 yılından itibaren altı kurumsal alt bileşene (katılımcılık ve hesap verebilirlik, politik istikrar, hükümetin etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, düzenleyici kalite ve

hukukun üstünlüğü) ilişkin veriler sunan daha dar kapsamlı Dünya Bankası yönetim veri seti ile de analizler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle iktisadi büyüme kavramı ve iktisadi büyüme teorileri açıklanmaktadır. Ardından çalışmanın kapsamı çerçevesinde dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisine ve bu kapsamda iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için uygulanan ithal ikameci ve ihracata dayalı dış ticaret politikalarına değinilmektedir. Son olarak ise iktisadi büyüme ve dış ticaret ilişkisine yönelik olarak ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini inceleyen ampirik literatüre yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Kurumsal İktisat Yaklaşımı ele alınmaktadır. Söz konusu bölümde öncelikle kurum kavramının tanımına, sonrasında Kurumsal İktisat Yaklaşımına ve gelişimine yer verilmiştir. Kurumsal İktisat Yaklaşımı, Eski ve Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı olmak üzere iki sınıflandırma üzerinden incelenmiştir. Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımında öne çıkan iktisatçıların görüşlerine yer verilirken, Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında ise öne çıkan kavramlar üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Ardından kurumsal iktisadi yaklaşıma önemli katkıları bulunan Daron Acemoğlu'nun kurumsal iktisat alanındaki görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak, literatürde yaygın olarak kullanılan kurumsal kalite göstergeleri ve söz konusu göstergelerden hareketle kurumlar, iktisadi büyüme ve ihracat ilişkisini ele alan ampirik çalışmalar incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise, ihracata dayalı büyüme modelinde kurumların rolünün test edilmesi amacıyla yapılan ampirik uygulama kısmı yer almaktadır. Bu bölümde ilk olarak analizde kullanılan veri seti, araştırma modeli ve çalışmanın kapsamı hakkında açıklamalar yapılmaktadır. İkinci olarak araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Bu kapsamda öncelikle statik ve dinamik panel veri modelleri, ardından dinamik panel veri modeli tahmin yöntemi olan sistem GMM yöntemi ve son olarak dinamik panel modellerinde uygulanması gereken spesifikasyon testleri ele alınmaktadır. Bu bölümde analiz sonucunda elde edilen bulgulara ve yorumlarına yer verilmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yer almakta, sonuç ve öneriler sunulmaktadır.

1. İKTİSADİ BÜYÜME

Ülkelerin iktisadi büyüme düzeylerini etkileyen faktörlerin ve ülkeler ve hatta bölgeler arası gelir farklılıklarının araştırılması iktisat biliminin en önemli konuları arasında yer almaktadır. Ülkeler arası büyüme farklılıklarının araştırılmasına yönelik ortaya çıkan büyüme teorileri, farklı iktisadi düşünce sistemleri çerçevesinde farklılıklar göstermektedir. Bu bölümde öncelikle büyüme kavramı ve büyümenin kaynakları ele alınmaktadır. Ardından iktisadi büyüme teorilerinin gelişimi incelenmektedir. Son olarak dış ticaretin ve özellikle ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ve ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini inceleyen ampirik literatüre yer verilmektedir.

1.1. İktisadi Büyüme Kavramı

İktisadi büyüme, bir yıldan diğer yıla daha yüksek reel kişi başı gelir artışı sağlayacak şekilde iktisadi hayatın temel verilerindeki (işgücü, doğal kaynaklar, teknik donanım) devamlı artışlardır (Ülgener, 1991:409). Söz konusu temel verilerdeki artışın iktisadi büyüme olarak adlandırılabilmesi için devamlılık göstermesi gerekir. Bu bağlamda iktisadi büyüme; fert başına reel hasılda meydana gelen geçici olmayan, devamlı ve sürekli artışlar olarak da adlandırılmaktadır (Ünsal, 2007:11). Üretim miktarında belirli bir zaman aralığında meydana gelen artış olarak da tanımlanabilen iktisadi büyüme, bir başka tanımla bir ülkede belirli bir dönemde yerli ve yabancı herkes tarafından piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesi olan gayrisafi yurtiçi hasılda görülen artış anlamına da gelmektedir (Kaynak, 2009:55).

İktisadi büyüme kavramı ile ilgili olarak iktisadi değişme, iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma kavramları arasındaki farklılığın ele alınması gerekmektedir. İktisadi değişim bir ekonominin yapısındaki ya da performansındaki herhangi bir değişimi ifade ederken, iktisadi büyüme kişi başına üretim düzeyindeki maddi artışı ifade etmektedir. İktisadi kalkınma ise bireylerin refahlarını arttıran, toplumun ekonomik, sosyal ve doğal çevresi ile ilgili tüm değişiklikleri kapsamaktadır. Bu bağlamda ekonomideki her iktisadi değişim iktisadi büyümeye neden olmazken, iktisadi büyüme genelde iktisadi kalkınmaya neden olmaktadır (Van den Berg, 2017:28).

Üretim düzeyindeki artış iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan ilki ekonominin tam istihdam düzeyinin altında diğer bir ifade ile eksik istihdam düzeyinde bulunduğu durumda, artan talep koşulları karşısında mevcut iktisadi kaynakların daha etkin kullanılmaya başlanması ve/veya mevcut en iyi teknolojiden yararlanılmasıyla ortaya çıkan üretim artışıdır. İkincisi ise tam istihdamda kullanılan kaynak miktarına yenilerinin eklenmesiyle ve/veya daha ileri bir teknolojiden yararlanılmaya başlamasıyla ortaya çıkmaktadır (Kaynak, 2009:55-56). İlk durumdaki kısa dönemli üretim artışları iktisadi dalgalanmalar teorisinin konusu iken, kullanılan üretim faktörlerindeki artış sonucu ortaya çıkan uzun dönemli üretim artışları iktisadi büyüme teorilerinin temel uğraş alanını oluşturmaktadır.

Bir ülkenin sahip olduğu işgücü, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve doğal kaynak donanımı, girişimciler ve teknoloji düzeyi gibi üretim faktörleri, o ülkenin üretim kapasitesinin belirleyicileridir (Berber, 2011:2-3). Üretim kapasitesinin artmasına neden olan üretim faktörlerdeki bir artış, aynı zamanda iktisadi büyümeyi arttırmakta, dolayısıyla iktisadi büyümenin de belirleyicileri olmaktadır. Üretim aktörlerindeki ve üretim kapasitesindeki artışın yanı sıra söz konusu üretim faktörlerinin verimliliklerinde meydana gelen artışlar da iktisadi büyüme açısından önemli görülmektedir. Ülkeler arası büyüme farklılığına neden olan üretim faktörlerinin verimlilik düzeyi farklılıkları, iktisadi büyümenin belirleyicilerinin yaklaşık ve temel belirleyiciler olarak iki grupta incelenmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda büyümeyi doğrudan etkileyen sermaye birikimi ve verimlilik unsurları büyümenin yaklaşık belirleyicileri olarak nitelendirilirken, büyümenin yaklaşık belirleyicilerini etkileyerek büyümeyi dolaylı bir şekilde etkileyen unsurlar da büyümenin temel belirleyicileri olarak nitelendirilmiştir. Rodrik ve Landes'in çalışmalarından hareketle iktisadi büyümenin temel belirleyicilerini coğrafya, entegrasyon, kültür ve kurumlar olarak sınıflandırmak mümkündür (Ünsal, 2007:29-30). Söz konusu görüş çerçevesinde ülkelerin emek, sermaye, girişimci ve teknoloji donanımlarının yanı sıra coğrafi konumları ve iklim koşullarının, dış ticarete katılma durumlarının, inançları, kültürel yapıları ve karar alıcılarının davranışlarının ve kurumsal yapılarının iktisadi büyüme süreci üzerinde önemli etkisi bulunduğu ileri sürülmektedir.

1.2. İktisadi Büyümenin Teorik Gelişimi

İktisadi büyüme sorunsalı, oldukça karmaşık ve çok boyutlu olma özelliği ile kendisini açıklamak üzere birçok tartışma ve katkının üretildiği ve birçok teorinin geliştirildiği bir alan olarak ekonomi biliminin en temel ve güncel konularından birisidir. İktisadi büyüme sorunsalı aynı zamanda özellikle bazı ülkelerin diğerlerine göre neden daha zengin olduğunun araştırıldığı bir alan olma özelliğine de sahiptir. İktisadi büyüme dinamiklerinin neler olduğu sorusu, ekonomi biliminin cevap aradığı ve ekonomi ile uğraşanları yoğun bir biçimde meşgul eden bir sorudur.

Büyüme teorilerinin temelini Adam Smith'e kadar dayandırmak mümkündür. Hatta daha da ötesine gidilerek Merkantalizm ve Fizyokrasi doktrinlerinde de iktisadi büyümenin ele alındığı görülmektedir. Teorik yaklaşımlar farklı iktisadi görüşleri yansıtan iktisat okullarının etkisinde gelişmiş ve söz konusu yaklaşımlar çerçevesinde iktisadi büyüme sorunsalı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda her görüşün ekonomik büyümeye ilişkin modellemesi farklılık göstermekte, bu da genellikle bir önceki görüşün önem verdiği unsurların eleştirisi şeklinde gerçekleşmektedir. Kuramsal modellerde genellikle önemli görülen sınırlı sayıda değişken yer almaktadır. İktisadi büyümeyi etkileyen ancak ölçülmeye uygun görülmeyen ya da bazı sebeplerle önemli bulunmayan bazı değişkenler de analiz dışında bırakılmaktadır. Farklı bakış açıları ve değişen dünya ve ekonomi koşulları nedeni ile başkaları tarafından gelecekte önem kazanan söz konusu değişkenler farklı kuramsal modellere dahil edilebilmektedir. (Bulutay, 2015:3-5). Büyüme teorilerinin gelişim süreci incelendiğinde, büyüme modellerinin farklı dönemlerde ve farklı iktisadi görüşler çerçevesinde, farklı açıklayıcı değişkenler üzerine yoğunlaşarak gelişim gösterdiği görülmektedir.

İktisadi büyümeyi açıklamaya yönelik ilk yaklaşımların 15. ve 18. yüzyıllarda Merkantilist düşünce sistemi ile ortaya çıktığı ve Fizyokrasi ile devam ettiği söylenebilir. Teorik yaklaşımlar ise 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşan Klasik İktisat ile ortaya çıkmıştır.

Merkantilizm döneminde ulusların zenginliği sahip olunan değerli madenler ile ölçülmekteyken, ekonomik büyüme sorunsalı söz konusu dönemde tam olarak açıklanamamıştır. Merkantilizm sonrası dönemde gelişen Fizyokrasi'nin önemli

savunucularından birisi olan Quesnay (1758), Ekonomik Tablo (The Economical Table) isimli eserinde ekonomide tek verimli alanın tarım olduğunu ve söz konusu alandan elde edilen gelirin toplumdaki çeşitli sosyal sınıflar arasında nasıl paylaşılacağını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Fizyokrazi’de tarımın ekonomik büyümenin motoru olduğu görüşü hakimdir. Bunun yanısıra Fizyokratların “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” söylemi, Adam Smith, David Ricardo ve Thomas Malthus’un öncüsü olduğu liberal iktisadi görüşün doğmasında etkili olmuştur. Smith, Ricardo ve Malthus’un öncülüğünde gelişen Klasik Büyüme Teorisi ilk sistemli büyüme teorisi olması açısından önem taşımaktadır (Hiç, 1994:14).

Adam Smith, 1776 yılındaki Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme (The Wealth of Nations- An Inquiry into the Nature and Causes of) isimli çalışması ile teorik çerçevede iktisadi büyüme ile ilgilenen ilk iktisatçı olarak kabul edilmektedir. Smith çalışmasında işbölümünün ekonomik büyüme üzerindeki önemini vurgulamıştır. Bunu Robert Malthus (1798)’un Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme (An Essay on The Principle of Population) adlı çalışması takip etmekte olup, çalışma kapsamında nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Bir sonraki çalışma ise David Ricardo (1817) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ricardo, Ekonomi Politığın ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine (On The Principles of Political Economy and Taxation) isimli çalışmasında büyüme modelini, azalan verimler ve kar, rant ve ücretler üzerinden açıklamaktadır.

Modern anlamda iktisadi büyüme teorileri ise Frank Ramsey (1928)’in Tasarrufun Matematiksel Teorisi (A Mathematical Theory of Saving) adlı çalışmasıyla başlamaktadır. Söz konusu çalışmada iktisadi büyümenin dinamikleri mikroekonomik düzeyde belirlenmekte olup, sermaye stokunun gelişimi rekabetçi piyasalarda durumunu maksimize etmeye çalışan hane halkı ve firmaların etkileşimi ile belirlenmektedir. Modern büyüme teorilerinin ilk dalgası olarak kabul edilen çalışmalar Roy F. Harrod (1939)’un Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme (An Essay in Dynamic Theory) ve Evsey Domar (1946)’ın Sermaye Genişlemesi, Büyüme Oranı ve İstihdam (Capital Expansion, Rate of Growth and Employment) adlı çalışmaları olup, söz konusu çalışmalar daha sonrasında birlikte ele alınarak Harrod-Domar iktisadi büyüme modeli olarak adlandırılmıştır.

Modern büyüme teorisinin gelişiminde ikinci dalga; Solow (1956)'un İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı (A Contribution to the Theory of Economic Growth) ve Swan (1956)'ın Ekonomik Büyüme ve Sermaye Birikimi (Economic Growth and Capital Accumulation) adlı çalışmaları ile yaşanmıştır. Neoklasik büyüme modeli çatısı altında söz konusu çalışmalar, diğerine göre daha popüler olan Solow'un adıyla anılmaktadır. Neoklasik büyüme modeline göre büyümenin temel dinamiği teknoloji iken söz konusu dinamiğin nasıl oluştuğu açıklanamamakta ve dışsal kabul edilmektedir. İktisadi büyüme literatüründe neoklasik iktisadın söz konusu eksikliği, 1980'lerden itibaren Paul Romer (1986, 1990)'in Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme (Increasing Returns and Long-Run Growth) ile İçsel Teknolojik Değişim (Endogenous Technical Change), Robert Lucas (1988)'in İktisadi Büyümenin Mekanikleri Üzerine (On The Mechanics of Economic Development) ve Sergio Rebelo (1991)'nin Uzun Dönem Büyüme ve Uzun Dönem Politika Analizi (Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth) adlı çalışmaları içsel büyüme teorisinin gelişimini sağlamıştır. Büyüme teorisinin gelişiminde üçüncü dalgası olarak içsel büyüme teorileri kabul edilmektedir. İktisadi büyüme teorilerinin son dalgası ise ülkelerin kişi başı gelir farklılıklarını ülkelerin coğrafi konumları, dış ticarete katılma durumları, karar alıcılarının davranışları ve kurumsal yapıları ile açıklayan çalışmalardır.

Genel anlamda modern iktisadi büyüme teorilerinin çoğu, Kaldor'un 1963 yılında yayınladığı makalesinde ortaya koyulan iktisadi büyüme sürecindeki stilize edilmiş gerçeklere dayanmaktadır. Söz konusu gerçekler şu şekilde sıralamaktadır (Kaldor, 1963:178-179):

- Kişi başı reel üretim zaman içerisinde artmakta ve onun büyüme oranı düşme eğilimi sergilememektedir.
- Kişi başı fiziksel sermaye zaman içerisinde artmaktadır.
- Sermayenin getiri oranı hemen hemen sabittir.
- Fiziksel sermaye hasıla oranı hemen hemen sabittir.
- Milli gelir içerisinde emeğin ve sermayenin payları genelde sabittir.
- Kişi başı reel GSYİH'nin büyüme oranı ülkeler arasında önemli derecede farklılık taşımaktadır.

Takip eden kısımda iktisadi büyüme teorilerinden ön plana çıkanlar incelenmektedir.

1.2.1. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik iktisatçılar arasında yer alan Adam Smith (1776), David Ricardo (1817), Thomas Malthus (1798), Frank Ramsey (1928), Allyn Young (1928), Frank Knight (1944) ve Joseph Schumpeter (1934), iktisadi büyüme ile ilgili modern teorilerin açıkladığı temel bileşenlerin birçoğunu çalışmalarında ortaya koyarak iktisadi büyüme teorilerinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Söz konusu katkılar arasında; rekabetçi davranış ve denge dinamiklerine temel yaklaşımlar, azalan verimlerin rolü ve bunun fiziki ve beşeri sermaye ile ilişkisi, nüfusun büyüme oranı ile kişi başı gelir arasındaki ilişki, işgücünün uzmanlaşması, yeni malların keşfi ve yeni üretim teknikleri bağlamında teknolojik gelişimin etkileri yer almaktadır (Barro ve Sala-i Martin, 2004:16). Söz konusu iktisatçılar iktisadi büyüme sorunsalını, modern anlamdaki iktisadi büyüme teorilerinin yaklaşımı ile açıklamaya çalışmışlardır. Klasik büyüme modelinde özellikle Smith, Ricardo ve Malthus'un görüşleri ön plana çıkarken özellikle Ricardo'nun katkıları ile iktisadi büyüme teorisinde klasik iktisat en üst düzeye çıkmıştır (Harris, 2007:1). Ayrıca söz konusu yaklaşımlar, 18. ve 19. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devriminin neden olduğu iktisadi ve sosyal değişimleri göz önünde bulundurmakta ve görüşlerini ileri sürmektedir.

Teorik çerçevede iktisadi büyüme ile ilgilenen ilk iktisatçı 1776 yılında Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme (The Wealth of Nations- An Inquiry into the Nature and Causes of) isimli çalışması ile Adam Smith'tir. Smith çalışmasında işbölümünün ekonomik büyüme üzerindeki önemini vurgulamış ve iş bölümünü hem firmalar arasındaki hem de firma içerisindeki işbölümü olmak üzere iki şekilde tanımlamıştır. Smith'e göre işbölümü ve uzmanlaşma ile emeğin verimliliğinde ve dolayısıyla da işçi başına üretim düzeyinde bir artış meydana gelecektir. İş bölümü sonucunda, aynı sayıdaki işgücünün iş miktarında sağladığı büyük artış üç sebebe dayanmaktadır (Smith, 2009:9-12). Bunlar; işçilerde teker teker el yatkınlığının artması, bir işten diğerine geçerken yitirilen vaktin tasarruf edilmesi ve bir işçiye işi kolaylaştırıp, çalışma süresini kısaltan ve birçok kişinin işini yapabilme olanağını sağlayan makinelerin

icat edilmesidir. Çok sayıda makinenin icat edilmesi de yine işbölümünden ileri gelmektedir. Emeğin üretim sürecindeki önemi, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın ve kavrayışın çoğu işbölümünden kaynaklanmaktadır (Smith, 2009:5). İşbölümü, insanın doğası gereği mübadele etme isteğinin bir sonucu olarak görülmektedir. Mübadele etme isteğinin altında yatan temel unsur ise bireysel çıkarlardır.

Emeğin uzmanlaşması anlamına gelen işbölümü, piyasaların genişliği ile sınırlıdır. Smith'e göre piyasaların genişliğini etkileyen iki unsur söz konusu olup, bunlar ulaşım ve paradır. Smith, ulaşım imkanlarının yaratılmasının, özellikle karasal ulaşımdan ziyade su yolu ile ulaşımın piyasanın genişlemesi anlamında daha etkili olduğunu ileri sürmektedir. Su yolları, dünya üzerinde birbirine uzak olan çeşitli ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin artmasını sağlayan önemli bir araç olarak görülmektedir (Smith, 2009:19-23). Bir başka ifade ile serbest dış ticaret piyasaların genişlemesi üzerinde oldukça önemli görülmektedir.

Piyasaların genişlemesinde etkili olan diğer unsur ise paradır. Paranın kullanımından önce var olan değişim aracı, malın mallar ile değişimidir. Yani trampa olarak adlandırılan bir mübadele durumu söz konusudur. Ancak trampa şeklinde değişimin gerçekleşmesinin önünde bazı zorluklar söz konusudur. Değişimin gerçekleşebilmesi için eşanlı, çifte beraberliğin oluşması gerekir. Örneğin, et vererek ekmek almak isteyen bir kasabın karşısında ekmek verip et almak isteyen bir fırıncının bulunması gereklidir. Bu beraberlik sağlanmaz ise değişim meydana gelemeyecektir. Neticede pazarın büyümesi de mümkün olmayacaktır. Para ise kişilerin ihtiyaç fazlası üretimlerini satmalarına ve sonrasında ihtiyaç duydukları diğer malları alabilmelerine imkan sunmaktadır. Böyle bir durumda ise mal ile malın değişiminde bir ön koşul olan çifte beraberliğin sağlanmasına gerek yoktur. Bu nedenle para da piyasaların büyümesinde oldukça önemlidir (Smith, 2009:24-31).

Smith zenginliğin temelini işbölümü ile açıklamaktadır. Ülkenin zenginleşmesi ise ücretlerin artmasını sağlamaktadır. Smith'e göre, emek ücretlerinin yükselmesini sağlayan, ulusal zenginliğin belirli bir zamandaki artışı değil, sürekli artış göstermesidir (Smith, 2009:76). Ücretlerin yükselmesi ise emeğin ödüllendirilmesini, ebeveynlerin çocuklarına daha iyi bakmalarını böylece

daha çok çocuk yetiştirmelerini mümkün kılar. Buna göre emeğin bolca ödüllendirilmesi nüfus artışının da bir sebebidir. Ayrıca ücretlerdeki yükseliş çalışmanın da körükleyicisidir (Smith, 2009:87-89). Buna göre işbölümü ile ortaya çıkan teknolojik ilerleme emeğin verimliliğinin artmasını sağlamakta, emeğin verimliliğindeki artış ise hasılanın artmasını sağlamakta, bu da piyasanın büyümesine ve ücret düzeyinin yükselmesine yol açmaktadır. İktisadi büyüme ise sürekli ve sınırsız olmayıp, tam zenginlik denilen bir sınırdan durmakta ve hasılanın değişmediği durağan durum başlamaktadır (Ünsal, 2007:46).

Klasik büyüme modelinin gelişimine katkı sunan bir diğer iktisatçı ise 1798'de yayınlanan Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme (An Essay on The Principle of Population) adlı eseri ile Thomas Robert Malthus olmuştur. Malthus'un büyüme modeli, nüfus artışlarına karşın hasılanın aynı paralelliği göstermemesi üzerine kurulmuştur. Nüfus artışı Smith'e göre üretim sürecinde olumlu bir etkiye sahipken, Malthus'a göre ise olumsuz bir etkiye sahiptir. Malthus, nüfusun gücünün, insanın geçimini sağlamak için dünyadaki güçten sınırsız olarak daha büyük olduğu varsaymaktadır. Ona göre nüfus artış hızının kendi haline bırakıldığı durumda, nüfus geometrik olarak buna karşın çıktı ise aritmetik olarak artış göstermektedir (Malthus, 1798:4).

Malthus uzun dönemde yaşam standartlarında kalıcı bir artışın mümkün olmadığını ileri sürmekte ve bu görüşünü nüfus artışına ve emeğin azalan getirisine bağlamaktadır (Aghion ve Howitt, 2009:217). Malthus'a göre, çıktı düzeyinin belirleyicileri işgücü ve topraktır. Toprak sabit olduğundan, çıktı düzeyi işgücüne yani nüfusa bağlı olmaktadır. Bu bağlamda emeğe göre azalan verimlerin varlığı altında toprak ve teknoloji düzeyi veri iken, nüfusun artış oranı çıktı artış oranından daha fazla olup, bu da kişi başına çıktıyı azaltmaktadır (Ünsal, 2007:52). Diğer bir ifade ile kişi başına gelirdeki önemli bir artış sonrasında, insanların ortalama yaşam süresi uzayacak ve nüfus artışı ile birlikte kişi başına gelir düşmeye başlayacaktır. Ancak nüfus arttıkça kişi başı gelir düşmeye başlayacak ve sonunda kişi başı gelir düzeyi başlangıç seviyesine geri dönecektir (Aghion ve Howitt, 2009:218).

Klasik iktisadi büyümeye en önemli katkı 1817 yılında yayınlanan Politik İktisadın ve Vergilemenin İlkeleri Üzerine (On The Principles of Political Economy and Taxation) adlı çalışmasıyla David Ricardo tarafından yapılmıştır. Ricardo,

doğrudan iktisadi büyüme olgusu yerine uzun dönemde üretim faktörlerinin paylarını diğer bir ifade ile gelir dağılımını incelemesine rağmen, oluşturulan modelde büyüme ve bölüşüm konuları iç içe girmiştir (Acar, 1990:23). Ricardo'nun iktisadi büyüme modeli azalan verimler ve fonksiyonel gelir dağılımı üzerine inşa edilmiştir.

Ricardo (1817)'ya göre ekonomide üç sınıf bulunmaktadır. Bunlar toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve işçilerdir. Söz konusu sınıfların ekonomideki üretimden aldıkları paylar ise sırasıyla rant, kar ve ücrettir. Aynı zamanda söz konusu sınıfların üretimden aldıkları paylar, toprağın verimliliği, sermaye stoku, nüfus, yetenek ve tarımda kullanılan araçlara bağlı olarak değişmektedir. Bu bağlamda Ricardo açısından en önemli sorun söz konusu dağılımı düzenlemeye ilişkin bir yasanın geliştirilmesidir.

Ricardo, nüfus artışının zorunlu gıda maddelerine olan talebi arttıracığını söz konusu talep artışının ise tarımsal faaliyetleri hızlandıracağını ifade etmektedir. Tarımsal faaliyetlerin hızlanması ile öncelikle en verimli topraklardan başlamak üzere topraklar işlenecektir. Sınırlı verimli toprakların tükenmeye başlaması ile birlikte üretim verimli topraklardan verimsiz topraklara doğru kayacak, tarımsal üretim daha zor koşullar altında daha yüksek maliyetler ile gerçekleşecek ve nihayetinde gıda ürünlerinin fiyatlarında bir artış meydana gelecektir. Ayrıca nüfusun artması ve sermaye birikimi ekonomideki rantın payını giderek arttıracaktır. Nüfus artışına paralel olarak çalışanların sayısı arttığından toplam hasıla içinde ücretin payı da artacaktır. Bu durumda hem rantın hem de ücret düzeyinin artması ise karları azaltacak ve karların gittikçe gerileyerek sermaye birikimine imkan vermeyecek kadar azalması yatırımların durmasına ve sistemin de durgunluğa itilmesine sebep olacaktır (Acar, 1990:23-24).

Bunun altında ülkedeki en verimli ya da birinci kalitedeki arazi sayısının sınırlı olması ve tarımsal ürünlere olan talebin sürekli olarak arttığı gerçeği yatmaktadır. Toprağın verimlilik durumu farklılaştığında eşit emek miktarı altında farklı çıktılar elde edilecektir. Bir başka ifade ile daha verimli topraktan daha yüksek, daha verimsiz topraktan daha düşük hasıla elde edilecektir. Söz konusu fark arazi sahiplerinin kira gelirini oluşturmaktadır. Esasında rant, farklı arazilerde elde edilen kar düzeylerini eşitleyen bir büyüklüktür (Ünsal, 2007:63-64).

Üç farklı iktisatçının çalışmaları klasik iktisadi büyüme modeli çatısı altında ele alınmaktadır. Buna göre klasik iktisadi büyüme modelinin temel varsayımları şu şekildedir (Acar, 1990:24-25):

- Sermaye birikimini uyaran temel faktör kardanır. Sanayi devrinin başlarında karlar yüksek olduğundan tasarruf artışı ve sermaye birikimi oldukça hızlıdır.
- Sanayi kesiminde teknik ilerleme hızlıken, tarım kesiminde ilerleme çok yavaştır. Toprağın alanı da sınırlı olduğundan bu kesimde azalan verimler geçerlidir. Sanayi kesimindeki teknik ilerleme ve artan verim, tarım kesimindeki azalan verim halini yenemediğinden ekonominin tümü için azalan verimler işlemektedir.
- Üretim fonksiyonu veridir.
- Ücretler kısa dönemde emek arzı ve emek talebi tarafından belirlenirken uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimi taşımaktadır. Bunun altında Malthus'un nüfus kuramı bulunmaktadır.
- Ekonomi devamlı olarak tam rekabet ve tam istihdam koşullarında çalışmaktadır.

Klasik iktisadi büyüme modelinde yatırımlar da büyümenin temel belirleyicisi konumdadır. Yatırımlar hem emeğin hem de toprağın verimini arttırmakta ve nihayetinde üretimi arttırmaktadır.

1.2.2. NeoKeynesyen Büyüme Teorisi: Harrod-Domar Modeli

John M. Keynes'in 1936 yılında yayınlanan Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interest and Money) adlı çalışmasında klasik iktisadi düşüncenin aksine piyasa mekanizmasının kendiliğinden tam istihdam denge koşulunu sağlamasının mümkün olmadığı savunulmaktadır. Keynes, ekonomilerde durgunluğun atlatılabilmesi noktasında talebin genişlemesini çözüm olarak sunmaktadır. Bu bağlamda genişleyen talep stokların eritilmesine, stokların erimesi yatırımların artmasına bu da büyümenin hızlanmasına imkan tanıyacaktır (Acar, 1990:38). Böylece eksik istihdamdan tam istihdamla doğru bir hareket meydana gelecektir. Keynes'in kısa dönemli ve statik nitelikteki söz konusu analizi, talep yönlü bir bakış açısıyla yatırımın toplam talep üzerindeki etkisini ön plana çıkarırken, yatırımların sermaye birikimi üzerindeki

etkisini ise ihmal etmiştir. Bir başka anlatımla söz konusu çalışmada içinde bulunulan durgunluktan çıkabilmenin yolları analiz edilirken ekonomik büyümeye ilişkin bir analiz söz konusu değildir. Roy F. Harrod (1939)'ın Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme (An Essay in Dynamic Theory) ve Evsey D. Domar (1946)'ın Sermaye Genişlemesi, Büyüme Oranı ve İstihdam (Capital Expansion, Rate of Growth and Employment) adlı eserleri Keynes'in statik analizini dinamik çerçevede inceleyen çalışmalardır. İlk çalışmada eksik istihdamı tam istihdama taşıyacak mekanizma tartışılırken, ikincisinde ise tam istihdamın korunması için gereken koşullar dikkate alınır. Söz konusu iki modelin birbirine benzer analizleri içermesi literatürde Harrod-Domar (HD) büyüme modeli altında anılmasını sağlamıştır.

Harrod modeli Keynes'in statik denge analizinin dinamik genişletilmiş halidir. Keynesyen genel teoriye göre kapalı bir ekonomide gelir ve üretimin dengede olabilmesinin koşulu planlanan yatırımların planlanan tasarruflara eşit olmasıdır. Harrod çalışmasında eğer gelirdeki değişim yatırımlara sebep oluyorsa, büyüyen bir ekonomide hareketli dengeyi sağlamak için planlanan yatırımların planlanan tasarruflara eşit olmasını sağlayan gelir büyüme oranı ne olmalıdır sorusunun yanıtını aramaktadır (Thirlwall, 2006:130). Domar ise Harrod'un ana sonucuna ulaşan çalışmasında, yatırımı iki ucu keskin bıçağa benzeterek, yatırımın çarpan etkisiyle hem talebi hem de kapasite genişleme etkisi ile arzı arttıracığını ileri sürmektedir. Bu nedenle Domar'ın çalışmasında cevap aradığı temel soru tam istihdamda talebe paralel bir arz için geçerli yatırım büyüme oranı ne olmalıdır şeklindedir (Thirlwall, 2006:132).

HD büyüme modeli Keynesyen yatırım tasarruf eşitliğine dayanmaktadır. Modelde ekonomik büyüme için önemli görülen üretim faktörü sermayedir. Modelde durağan dengeye ulaşmak ve bunu sürdürmek üzere gerekli koşullar analiz edilmektedir. Ekonomik büyüme sürecinde sermaye birikimi önemli görülmekte olup, yeni yatırımlar ülkedeki sermaye stokunun genişlemesiyle bir yandan geliri diğer yandan da üretim kapasitesini arttırmaktadır. HD modeli söz konusu iki etkiyi birlikte analiz ederek gelir etkisi ile klasiklerin eksikliğini üretim kapasitesi etkisi ile de Keynes'in eksikliğini gidermeye çalışmaktadır (Branson, 1989:81; Gupta, 2009:132).

HD modeli sabit oranlı bir üretim fonksiyonuna sahiptir. Söz konusu üretim fonksiyonunda Y_t reel milli hasılayı, K_t sermayeyi, L_t emeği ve t ise zamanı ifade etmektedir. Sabit katsayılı üretim fonksiyonunda sermaye ve emek arasında ikame söz konusu değildir (Barro ve Sala-i Martin, 2004:17). Bu koşul altında üretim söz konusu faktörlerin sabit bir oranda kullanılması ile gerçekleştirilmektedir. Modelde sermaye hasıla oranı v olarak gösterilmekte ($K_t = vY_t$) ve sabit olarak kabul edilmektedir. Ayrıca planlanan tasarruf gelirin s gibi sabit bir oranı olarak kabul ($S_t = sY_t$) edilmektedir. Emek arzının ise n gibi sabit bir hızla büyüdüğü ve bunun dışsal olduğu kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra teknolojik gelişme ve emek ile sermayenin niteliksel değişimi sabit varsayılmaktadır.

HD modelinde amaç yatırım ve tasarruf eşitliğini ($I_p = S_p$) sağlayan koşulların incelenmesidir. Dengeli bir büyüme için söz konusu eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında $I_t = v(Y_t - Y_{t-1})$ yani $I_t = v\Delta Y_t$ ve $S_t = sY_t$ olarak gösterilebilir. Buradan hareketle $v\Delta Y_t = sY_t$ ve $\frac{\Delta Y_t}{Y_t} = \frac{s}{v}$ olarak elde edilir. Harrod-Domar modelinde büyüme oranı, tasarruf haddinin sermaye hasıla oranına bölümüne eşittir. Buna göre daha yüksek tasarruf oranının üretken yatırımla daha fazla büyüme oranına imkan tanıyacak buna karşın daha yüksek bir sermaye hasıla oranının ise daha düşük bir büyüme oranına sebep olacağından veri bir büyüme hızına ulaşabilmek ancak daha fazla yatırım ile mümkün olacaktır.

HD modelinde durağan denge büyüme koşulu emek, sermaye ve hasıla büyümelerinin eşit olması ve bu değer de $\frac{s}{v} = n$ gibi sabit bir değer olmasıdır. Ancak söz konusu eşitliğin sağlanması için herhangi bir neden yoktur. Dengeden sapmaları dengeye yöneltecek bir mekanizmanın bulunmaması nedeniyle HD modelinde ekonomik büyüme bıçak sırtı bir dengededir.

1.2.3. Neoklasik Büyüme Teorisi: Solow Modeli

HD modeline yöneltilen eleştiriler sermaye ve emeğin kombine edildiği sabit oranlı üretim fonksiyonuna sahip olması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda HD'ne alternatif olarak geliştirilen ve değişken oranlı üretim fonksiyonuna sahip ve tüm katılıklardan uzak olan büyüme modeli neoklasik büyüme modeli olarak

tanımlanmaktadır (Sato, 1964:380). Neoklasik büyüme modeli, Solow'un (1956) İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı (A Contribution to the Theory of Economic Growth) ve Swan'ın (1956) Ekonomik Büyüme ve Sermaye Birikimi (Economic Growth and Capital Accumulation) adlı çalışmaları ile birlikte gelişim göstermiştir. Literatürde neoklasik büyüme modeli Solow-Swan modeli olarak da bilinmekteyken daha çok daha ünlü olan yazar Solow'un adıyla anılmaktadır. (Acemoglu, 2007:37; Snowdon ve Wane, 2005:602; Ferrara ve Guerrini, 2008:1).

Solow modelinin merkezinde yer alan ve onu HD modelinden ayırt eden temel fark neoklasik toplam üretim fonksiyonudur (Acemoglu, 2007:38; Romer, 2006:9; Barro ve Sala-i Martin, 2004:17; Thirwall, 2006:36). Söz konusu üretim fonksiyonunda girdiler azalan verimlere sahip olup, ayrıca ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Modelin temel varsayımları arasında; tek malın üretildiği, hükümet müdahalesinin olmadığı, istihdamdaki dalgalanmaların ihmal edildiği, tasarruf oranının, aşınma oranının, nüfus artışının ve teknolojik gelişimin sabit olduğu görülmektedir (Romer, 2006:13).

Solow modeli; çıktı (Y), sermaye (K), emek (L) ve bilgi ya da emeğin etkinliği (A) olmak üzere dört değişken üzerine odaklanmıştır. Söz konusu değişkenler ile elde edilen toplam üretim fonksiyonu 1.1 numaralı formu alır (Romer, 2006:9):

$$Y(t) = F(K(t), A(t)L(t)) \quad (1.1)$$

Modelde (t) zamanı ifade etmektedir. Burada zaman modelde söz konusu değişkenler vasıtasıyla yer almaktadır. Modelde üretim söz konusu girdilerin artan bir fonksiyonu olup, K ve L veri iken teknolojik gelişmedeki A artış ile artmaktadır. Modelde A ve L çarpım olarak yer almaktadır. Bir başka ifade ile AL etkin işgücünü veya işgücü etkinliğini olumlu etkileyen teknolojik gelişimi ifade etmektedir. Söz konusu durum emek arttırıcı ya da Harrod-Nötr olarak da bilinmektedir. Bu durumda sermaye çıktı oranı zaman içerisinde sabit kalmaktadır (Romer, 2006:9).

Solow modelinde üretim fonksiyonunun içerdiği iki değişken olan sermaye ve etkin emek ölçeğe göre sabit getiriye sahip olup, birinci dereceden homojendir. Ayrıca modelde bulunan emek, sermaye ve bilgi girdileri dışında kalan girdilerin önemsiz olduğu varsayılmaktadır (Solow, 1956:67). Buna göre üretim faktörlerinin her ikisinin de negatif olmayan bir c sabiti ile çarpılması çıktıyı aynı oranda arttırır.

Buna göre $c=1/AL$ olduğunda üretim fonksiyonu 1.2 numaralı formda yeniden düzenlenebilir (Romer, 2006:10).

$$F\left(\frac{K}{AL}, 1\right) = \frac{1}{AL} F(K, AL) \quad (1.2)$$

Burada K/AL etkin işgücü başına sermaye miktarını temsil etmektedir. Ayrıca $F(K, AL)/AL$ modelde Y/AL olup, etkin işgücü başına çıktıyı göstermektedir. Burada K/AL k , Y/AL y ve $f(k) = F(k, 1)$ olarak tanımlandığında 1.2 numaralı eşitlik yeniden düzenlenebilir:

$$y = f(k) \quad (1.3)$$

1.3 numaralı eşitliğe göre etkin işgücü başına çıktı miktarı, etkin işgücü başına sermaye miktarının bir fonksiyonudur.

Etkin işgücü başına sermaye azalan verimlere sahiptir. Bir başka ifade ile etkin işgücü başına sermaye arttıkça etkin işgücü başına çıktı gittikçe azalarak artmaktadır. Buna göre; $f(0) = 0$, $f'(k) > 0$ ve $f''(k) < 0$ olup, sermayenin marjinal ürünü pozitif olup etkin işgücü başına sermaye arttıkça azalmaktadır. Öte yandan model *Inada* koşullarını da sağlamaktadır. Söz konusu koşullar göre $\lim_{k \rightarrow 0} f'(k) = \infty$ ve $\lim_{k \rightarrow \infty} f'(k) = 0$ şeklinde gösterilmektedir (Inada, 1964). Bu sonuçlara göre sermayenin marjinal ürünü, sermaye stokunun düşük olduğu durumda oldukça yüksek iken sermaye stokunun yüksek olduğu durumda ise oldukça düşüktür. Söz konusu koşullar ekonominin durağan durum dengesine doğru gideceğini göstermektedir (Romer, 2006:11).

Solow modeli, spesifik bir ölçeğe göre sabit üretim fonksiyonu olan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile açıklanabilir. Buna göre üretim fonksiyonu aşağıdaki formda yazılabilir:

$$F(K, AL) = K^\alpha (AL)^{1-\alpha} \quad (1.4)$$

1.4 numaralı eşitlikte $0 < \alpha < 1$ olarak tanımlanmaktadır. Cobb-Douglas fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiriye sahiptir. Buna göre her iki girdi c katsayısı ile çarpılırsa (Romer, 2006:10);

$$\begin{aligned}
F(cK, cAL) &= (cK)^\alpha (cAL)^{1-\alpha} \\
&= c^\alpha c^{1-\alpha} K^\alpha (AL)^{1-\alpha} \\
&= cF(K, AL)
\end{aligned} \tag{1.5}$$

elde edilir. Üretim fonksiyonunda iki girdi AL 'ye bölünürse;

$$\begin{aligned}
f(k) &\equiv F\left(\frac{K}{AL}, 1\right) \\
&= \left(\frac{K}{AL}\right)^\alpha \\
&= k^\alpha
\end{aligned} \tag{1.6}$$

Buna göre üretim fonksiyonu;

$$y = k^\alpha \tag{1.7}$$

şeklinde ifade edilebilir.

Model işgücü ve teknolojinin egzojen olduğunu ve sabit bir oranda değişeceğini varsaymaktadır. Buna ilişkin denklemler;

$$\dot{L}(t) = nL(t) \tag{1.8}$$

$$\dot{A}(t) = gA(t) \tag{1.9}$$

şeklinde. Burada n ve g egzojen ve sabit parametrelerdir. İlki nüfus artış hızını, ikincisi ise teknolojik gelişme hızını göstermektedir. Üzeri noktalı ifadeler ise zamana göre türevi ifade etmektedir. Bir değişkenin büyüme oranı, o değişkenin doğal logaritmasının değişim oranına eşittir. Buna göre $\dot{X}(t)/X(t)$ $d \ln X(t)/dt$ 'e eşittir. $\ln X$, X 'in fonksiyonu iken X ise t 'nin bir fonksiyonudur. Zincir kuralından hareketle;

$$\frac{d \ln X(t)}{dt} = \frac{d \ln X(t)}{dX(t)} \frac{dX(t)}{dt} = \frac{1}{X(t)} \dot{X}(t) \tag{1.10}$$

1.10 numaralı sonuç 1.8 ve 1.9 numaralı denklemler için uygulandığında ise

$$\ln L(t) = [\ln L(0)] + nt \quad (1.11)$$

$$\ln A(t) = [\ln A(0)] + gt \quad (1.12)$$

elde edilir. Söz konusu eşitliklere göre işgücünün ve teknolojinin ayrı ayrı logaritmalarının değişim oranı sabit olup, sırasıyla n ve g 'ye eşittir. Ayrıca $L(0)$ ve $A(0)$ $t=0$ iken L ve A 'nın değerlerini göstermektedir. 1.11 ve 1.12 numaralı eşitliklerin üstel gösterimi ise sırasıyla $L(t) = L(0)e^{nt}$ ve $A(t) = A(0)e^{gt}$ şeklinde ifade edilir. Burada L ve A 'nın üstel olarak büyüdüğü varsayılmaktadır. Çıktı tüketime ve yatırıma kullanılmaktadır. Çıktının yatırımlara ayrılan kısmı s olup, bu oran sabit ve dışsaldır. Yatırıma giden her bir birim çıktı bir birim yeni sermaye meydana getirir. Ayrıca δ oranında sermayenin aşınma oranı olduğu varsayılır. Buna göre sermaye birikimi;

$$\dot{K}(t) = sY(t) - \delta K(t) \quad (1.13)$$

olarak ifade edilir.

Solow modelinde yer alan girdilerden emek ve bilgi dışsal olduğundan modelin dinamiği sermaye tarafından sağlanmaktadır. Etkin işgücü başına sermaye stoku k ve $k = K/AL$ 'dir. Zincir kuralı kullanıldığında;

$$\begin{aligned} \dot{k}(t) &= \frac{\dot{K}(t)}{A(t)L(t)} - \frac{K(t)}{[A(t)L(t)]^2} [A(t)\dot{L}(t) + L(t)\dot{A}(t)] \\ &= \frac{\dot{K}(t)}{A(t)L(t)} - \frac{K(t)}{A(t)L(t)} \frac{\dot{L}(t)}{L(t)} - \frac{K(t)}{A(t)L(t)} \frac{\dot{A}(t)}{A(t)} \end{aligned} \quad (1.14)$$

elde edilir. $k = K/AL$ iken $\dot{L}/L$ ve $\dot{A}/A$ sırasıyla n ve g idi. $\dot{K}$ ise 1.13'de tanımlanmış idi. Bunlar 1.14'de yerine koyulduğunda;

$$\begin{aligned} \dot{k}(t) &= \frac{sY(t) - \delta K(t)}{A(t)L(t)} - k(t)n - k(t)g \\ &= s \frac{Y(t)}{A(t)L(t)} - \delta k(t) - nk(t) - gk(t) \end{aligned} \quad (1.15)$$

elde edilir. Daha önceden de ifade edildiği üzere $Y/AL = f(k)$ olduğundan;

$$\dot{k}(t) = sf(k(t)) - (n + g + \delta)k(t) \quad (1.16)$$

eşitliğine ulaşılır. Bu eşitlik, Solow modelinin temel denklemdir. Temel denkleme göre etkin işgücü başına sermaye stokundaki değişim oranı iki terimin farkıdır. Birincisi, $sf(k)$ olup, bu etkin işgücü başına fiili yatırımları göstermektedir. İkincisi ise $(n + g + \delta)$ olup, etkin işgücü başına sermaye miktarını aynı düzeyde tutmak için gerekli olan yatırım düzeyini yani başa baş yatırımı göstermektedir. Etkin işgücü başına sermaye miktarının düşmesini önlemek için gerekli olan yatırımların iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi var olan sermayenin aşınması olup, sermaye stokunun düşmesini önlemek üzere söz konusu sermayenin yerine koyulması gerekmektedir. Bu modelde δk olarak gösterilmektedir. İkincisi ise etkin işgücünün miktarının artmasıdır. Bu nedenle sermaye stokunu (K) sabit tutmak üzere yatırım yapmak, etkin işgücü başına sermaye stokunu (k) sabit tutmak üzere yeterli olmayacaktır. Bunun yerine etkin işgücü oranı $n + g$ oranında büyüdüğünden k 'yı durağan kılmak için sermaye stoku da $n + g$ oranında büyümelidir. Bu durum modelde $(n + g)k$ olarak gösterilmiştir. Etkin işgücü başına fiili yatırımların başabaş noktasının gerektirdiği yatırımları aşması durumunda k artmakta, aksi durumda ise düşmektedir. Her ikisi 3'e eşit olduğunda ise k sabit olmaktadır (Romer, 2006:15).

Solow modeline göre ekonomi, modeldeki her değişkenin sabit oranda büyüdüğü durumda dengeli büyüme yoluna yakınsamaktadır. Dengeli büyüme yolunda işçi başına çıktı büyüme oranı sadece teknolojik gelişme oranı tarafından belirlenmektedir. Bir başka ifade ile kişi başına gelirdeki değişimi sadece teknolojik gelişim oranı belirlemektedir.

1.2.4. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme modelleri, ekonomik büyümenin ekonomik sistemin içsel bir sonucu olduğuna vurgu yaparak neoklasik büyüme modellerinden ayrılmaktadır (Romer, 1994:3). Neoklasik büyüme modeli, toplam faktör verimliliğinin tek kaynağı olarak dışsal teknolojiyi ileri sürmektedir. Neoklasik büyüme modelinde adeta bir kara kutu gibi görülen teknoloji dışsal ve fen bilimlerindeki tesadüfi

ilerlemelere bağlı bir olgu durumuna indirgenmiştir (Kibritçioğlu, 1998:8). Neoklasik ekonomik büyüme modelleri genelde sermaye tabanlı modeller olup, söz konusu modellerde teknolojik ilerlemeler iktisadi büyümenin temel bir parçası olarak kabul edilmesine karşın sabit ve dışsal kabul edilmiştir. Bu durum neoklasik ekonomik büyüme modelinin eksikliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Başta Kaldor (1957) ve Arrow (1962) olmak üzere teknolojik gelişmenin içsel dinamikler ile açıklanabileceğini ileri süren çalışmalar, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmış ve 1980'li yıllardan itibaren de yaygınlaşmıştır. Teknolojiyi veri kabul etmek yerine, onu tanımlamayı ve belirleyicilerini açıklamayı amaç edinen söz konusu çalışmalar içsel büyüme modelleri olarak tanımlanmaktadır (Yeldan, 2011:91). İçsel büyüme modelleri büyümenin, model dışında bırakılan ve kendiliğinden oluşan teknolojik gelişmeler sonucu gerçekleştiğini varsaymak yerine teknolojik ilerlemelerin arkasında yer alan faktörler üzerine yoğunlaşmakta ve bunları anlamaya çalışmaktadır (Jones, 2002:96-97). Neoklasik ekonomik büyüme modelinin yakınsama hipotezinin özellikle ampirik çalışmalarda desteklenmemesi ve teknolojinin dışsal ve sabit olmasının gerçekçi olmaması içsel büyüme modellerinin çıkış noktası olmuştur (Kibritçioğlu, 1998:9).

İçsel büyüme modellerinin ilk versiyonu olan ve azalan verimlerin geçerli olmadığı varsayımına dayanan AK (Rebelo, 1991) tipi içsel büyüme modelinde ekonomik büyüme teknolojik gelişmeden bağımsız olup, bu süreç tasarruf oranı, nüfus artış hızı ve aşınma oranı gibi parametreler tarafından açıklanmaktadır (Ateş, 1998:4).

Arrow (1962)'un çalışmasından esinlenerek geliştirilen bir diğer içsel büyüme modeli ise Romer'in (1986) çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada teknolojik gelişim, kar amaçlayan firmaların bilgi stokuna bağlıdır. Bu bağlamda firmalar tarafından gerçekleştirilen üretim faaliyetinin iki özelliği öne çıkmaktadır. Birincisi yaparak öğrenme olup, firmaların üretim esnasındaki çabaları nihayetinde kendi bilgi stoklarını arttırmalarına dayanmaktadır. İkincisi ise bilginin yayılması olup, burada herhangi bir firmanın bilgi stokuna diğer firmaların sıfır maliyetle erişebilir olması yani bilginin pozitif bir dışsallığa sahip olması ile ilgilidir (Romer, 1986:1003). Bu modelde öğrenme süreçleri fiziksel sermaye yatırımları ile ortaya

çıkarmakta sonrasında bu pozitif dışsallık olarak diğere üreticiler arasında yayılmakta ve nihayetinde de verimlilik artışı sağlanmaktadır (Ateş, 1998:4).

Büyüme sürecini etkileyen bir diğere önemli unsur ise beşeri sermayedir. Buna ilişkin çalışmasında Lucas (1988), iktisadi büyümede beşeri sermayenin fiziki sermayeye göre daha önemli olduğunu ileri sürmektedir. İçsel büyüme teorilerinde iktisadi büyümenin belirlenmesinde etkili olan bir diğere unsur ise araştırma geliştirme sektöründe yeni fikirlerin üretilmesine yönelik yatırımlardır.

İçsel büyüme modelleri; araştırma ve geliştirmeye dayalı çalışmalar (Romer, 1990; Grossman ve Helpman, 1991; Aghion ve Howitt, 1992), fiziksel sermaye yatırımları ve yaparak öğrenmeye dayalı çalışmalar (Romer, 1986, Rebelo, 1991), beşeri sermayeye dayalı çalışmalar (Lucas, 1988; Mankiw, Romer ve Weil, 1992; Jones, 1996) ve kamu yatırımlarına dayalı çalışmalar (Barro, 1990) olarak literatürde bir gelişim göstermektedir.

Çalışmanın ilerleyen kısmında içsel büyüme modelleri arasında; araştırma ve geliştirmeye dayalı model olarak Romer (1990) ve beşeri sermayeye dayalı olarak ise Lucas (1988) çalışmaları kapsamlı şekilde incelenmektedir.

1.2.4.1. Araştırma-Geliştirmeye Dayalı İçsel Büyüme Teorisi: Romer Modeli

Paul Romer (1990)'in İçsel Teknolojik Değişim (Endogenous Technological Change) adlı makalesinde büyümenin dinamiğinin, karlarını maksimize etmeyi amaçlayan firmaların yatırım kararları sonucu ortaya çıkan teknolojik gelişmeler olduğu ileri sürülmektedir. Üretim fonksiyonunda bir girdi olarak yer alan teknoloji ne geleneksel ne de kamusal bir mal özelliği taşımaktadır. Teknolojinin ayırt edici yanı, rekabete konu olmayan ve kısmen dışlanabilir bir mal olması özelliği ile ortaya çıkmaktadır. Rekabete konu olmayan bir mal olması nedeniyle tek denge çözümü tam rekabet yerine monopolcü rekabet ile sağlanmaktadır (Romer, 1990:71). Modelde, araştırma geliştirme faaliyetleri, söz konusu faaliyetlerde istihdam edilen beşeri sermaye, üretilen yeni ürün ve üretim teknikleri üzerinde durulmaktadır.

Romer modelinin üç temel varsayımı bulunmaktadır (Romer, 1990:72). Birincisi, ekonomik büyümenin ana dinamiğinin teknolojik değişim olduğu varsayımdır. Model bu yönüyle esasında Solow modeline benzemektedir.

Teknolojik gelişme sermaye birikimini sürekli teşvik etmekte ve her ikisi de işgücü başına çıktının artmasını sağlamaktadır. İkincisi, teknolojik değişimin genellikle piyasa teşviklerini izleyen karar birimlerinin bilinçli girişimleri sonucu ortaya çıktığıdır. Bu nedenle model, teknolojik değişimin içselleştirildiği bir modeldir. Ancak teknolojik değişime sağlanan katkının tamamının piyasa teşviklerinden kaynaklandığı anlaşılmamalıdır. Bu varsayımda girişimcilerin yeni bir bilgiyi ekonomik değeri olan bir malın üretiminde kullanmasından bahsedilmektedir. Üçüncüsü ise bir malın üretiminde girdi olarak kullanılan bilginin diğer girdilerden farklı özellik taşımasıdır. Bilginin bir malın üretiminde girdi olarak defalarca kullanılması ek bir maliyet ortaya çıkarmazken, bir yıpranma da meydana getirmez. Yeni bir bilginin ortaya çıkmasındaki maliyet ise sabit maliyet olarak yansımaktadır. Bu durum modeldeki teknolojinin özelliğini tanımlamaktadır.

Diğer büyüme modellerinde genelde firmaların tam rekabet piyasası koşullarında çalıştığı varsayılırken, Romer modelinde firmaların tekelci piyasada çalıştıkları varsayılmaktadır. Tekelci piyasa altında özellikle modelin üç temel varsayımı bulunmaktadır. Romer'e göre piyasa ölçeğindeki artış sadece gelir ve refah üzerinde değil ayrıca büyüme oranı üzerinde de etkilidir. Daha büyük piyasalar daha fazla araştırmayı teşvik etmekte ve daha hızlı büyümektedir. Piyasa ölçütü olarak nüfus değil beşeri sermaye stoku önem taşımakta olup, ekonomik büyüme beşeri sermaye stokunun büyük olduğu piyasalarda daha hızlı artmaktadır (Romer, 1990:73).

Modelde teknoloji rekabete konu olmazken, teknolojik gelişmeler kısmen dışlanabilir niteliğe sahiptir. Büyüme teorisi açısından teknolojinin rekabete konu olmama özelliği iki açıdan önemlidir. Bunlar; bilginin sınırsızca biriktirilmesi ve bilgi yayılmalarının kısmen dışlanabilir olmasıdır. Eğer rekabete konu olmayan bir girdi üretkenlik özelliği taşıyor ise üretim fonksiyonunun ölçeğe göre sabit getiriye sahip olması mümkün değildir. Bunun altında yatan temel gerekçe ise rekabete konu olmayan girdilerin yeniden üretilmesine gerek olmaması dolayısıyla söz konusu girdilerin bulunduğu üretim fonksiyonunun birinci dereceden homojen olmamasıdır. Rekabete konu olan X girdisini ve rekabete konu olmayan A girdisini temsil eden üretim süreci $F(A, X)$ olarak ifade edilsin. Bu varsayım altında üretim fonksiyonu $F(A, \lambda X) = \lambda F(A, X)$ olacaktır. Burada A 'nın üretken olması

durumunda $F(\lambda A, \lambda X) > \lambda F(A, X)$ olduğundan üretim fonksiyonu konkav olamayacaktır (Romer, 1990:75-76).

Romer modeli dört temel girdiye sahiptir. Bunlar; fiziksel sermaye, işgücü, beşeri sermaye ve teknoloji düzeyi endeksidir. Modelde fiziksel sermaye tüketim malı, işgücü ise sağlıklı bireyler ile ölçülmektedir. Beşeri sermaye ölçümünde eğitim, meslek eğitimi gibi faaliyetlerin kümülatif etkisi dikkate alınmaktadır. Modelde bilginin rekabete dayalı olan yanı beşeri sermayeyle (H), rekabete konu olmayan yanı ise teknoloji (A) ile ifade edilmekte ve her ikisi modele ayrı ayrı dahil edilmektedir. A , her yeni bir mal üretiminde kullanılan tasarımı yani teknolojinin her bir yeni birimini ifade ettiğinden ve sınırsızca büyüme özelliğine sahip olduğundan toplam tasarım sayısı ile ölçülebilmektedir.

Modelde ekonomi üç sektörden oluşmaktadır. Bunlar Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) sektörü, ara sektör ve nihai sektördür. Ar-Ge sektörü beşeri sermaye ve var olan bilgi stokunu, yeni bilgi (tasarım) üretiminde kullanır. Ara sektör ilk sektörden elde edilen tasarımları kullanarak dayanaklı girdiler üretir. Nihai sektör ise ara sektörden aldığı dayanıklı girdileri, işgücü ve beşeri sermayeyi ile nihai mal üretiminde kullanır. Üretilen nihai mal ya tüketilir ya da yeni sermaye olarak tasarruf edilir. Modelde nüfus ve işgücünün sabit olduğu varsayılmaktadır. Nüfus içindeki beşeri sermaye stoku da sabittir. Bir başka ifade ile modelde L ve H sabittir. Sermaye, üretimin tüketilmeyen kısmı olarak biriktirilebilir. Bu durum sermaye mallarının, nihai çıktı sektörü ile aynı teknolojiye sahip olduğu ayrı sektörlerde üretildiğini göstermektedir. Modelde nihai çıktı olan Y , fiziksel sermayenin (L) ve beşeri sermayenin bu üretim için ayrılan kısmının (H_Y) bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Nihai çıktıyı üretmede firmaların kullandığı girdilerin listesi $x = \{x_t\}_{t=1}^{\infty}$ şeklindedir. Burada bütün $i \geq A$ için $x_i = 0$ 'dır.

Tüm bu varsayımlar altında Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu şu şekildedir:

$$Y(H_Y, L, x) = H_Y^\alpha L^\beta \sum_{i=1}^{\infty} x_i^{1-\alpha-\beta} \quad (1.17)$$

1.17 numaralı eşitlikte yer alan üretim fonksiyonunda sermaye malları birbirleri ile tam ikame edilebilmektedir. Sermaye birikimi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\dot{K}(t) = Y(t) - C(t) \quad (1.18)$$

1.18 numaralı eşitlikte $C(t)$, t dönemindeki toplam tüketimi göstermektedir. Bir birim sermaye malı üretmek için vazgeçilmesi gereken tüketim miktarı η birim ise üretimde kullanılan sermaye stoku $K = \eta \sum_{i=1}^{\infty} x_i = \eta \sum_{i=1}^A x_i$ kuralına göre belirlenir. Bu nedenle H ve L sabitken, K vazgeçilen tüketim miktarı kadar büyümektedir. Yeni tasarımların birikimi $A(t)$ 'deki büyüme ile belirlenir. Daha önceden de bahsedildiği üzere araştırma çıktısı beşeri sermayenin araştırmaya ayrılan miktarına bağlıdır. Bu ayrıca araştırma sürecinde yer alan bireyin bilgi stoku ile de ilgilidir. Farklı tipteki malların indeksi olan i artık sürekli bir değişken olarak ele alınabilir. 1.17 numaralı eşitliğin toplamı integral olarak yeniden düzenlenebilir:

$$Y(H_Y, L, x) = H_Y^\alpha L^\beta \int_0^\infty x(i)^{1-\alpha-\beta} di \quad (1.19)$$

1.19 numaralı eşitlik ile birlikte bir j kişisi tarafından üretilen yeni tasarım çıktıları, kullanılan girdilerin deterministik ve sürekli bir fonksiyonu olarak ifade edilebilir. Söz konusu araştırmacı H^j miktarındaki beşeri sermayesi ile önceki tasarımlardan toplam bilgi stokunun A^j oranına sahipse; j araştırmacısının yeni tasarım üretim oranı $\delta H^j A^j$ olacaktır. Burada δ verimlilik parametresidir. Ar-Ge sektöründe A 'daki büyüme, beşeri sermayenin üretkenliğini arttırmaktadır. Araştırmada yer alan her birey tüm bilgi stokuna erişim imkanına sahiptir. Bunu kısıtlayan herhangi bir unsur söz konusu değildir. Denge koşulu söz konusu varsayıma dayalıdır. Daha önceden de bahsedildiği üzere bilgi rekabete konu olan bir girdi değildir. Tüm araştırmacılar eş anlı olarak A 'dan faydalanırlar. Bu nedenle j araştırmacısının yeni tasarım üretim oranı $\delta H^j A$ olarak yeniden ifade edilebilir. Ar-Ge sektöründeki tüm kişilerin toplamından elde edilen toplam tasarım stoku ise;

$$\dot{A} = \delta H_A A \quad (1.20)$$

olarak belirlenir. Eşitlikteki H_A araştırmadaki toplam beşeri sermaye stokunu ifade etmektedir. 1.20 numaralı eşitlik iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Birincisi Ar-Ge sektörüne daha fazla beşeri sermayenin tahsis edilmesi, daha yüksek oranda yeni tasarımın ortaya çıkmasına yardımcı olur. İkincisi ise artan tasarım stoku ve bilgi, Ar-Ge sektöründe çalışan işçilerin daha üretken olmalarına imkan tanıyacaktır.

Öte yandan söz konusu sektörde çalışanlar arasında gelirin nasıl paylaşılacağı konusu da önem kazanmaktadır. Bir tasarımı ilk üreten firma patent hakkı elde edebilir. Bu durumda tasarımı ilk üretenin elde ettiği fayda tamamen dışlanabilirken, ikinci üretimden elde edilecek fayda dışlanabilir değildir. Buna göre rekabete konu olmayan tasarımın girdileri kısmen dışlanabilirlerdir. Bilgi rekabete konu olmayan bir mal olup kısmen dışlanabilir ve özel olarak sağlanabilir. Toplam düzeyde $H = H_Y + H_A$ olup, bu eşitliğe göre herhangi bir kişi beşeri sermayesini ya nihai çıktı sektörüne ya da Ar-Ge sektörüne tahsis edebilir. Beşeri sermayenin elde ettiği gelir ise $w_H = P_A \delta A$ olarak ifade edilebilir. Burada P_A yeni tasarımın fiyatı iken, w_H ise her bir beşeri sermayenin kiralama fiyatıdır.

Nihai sektörde çalışan firmaların amacı kar maksimizasyonudur (Romer, 1990:85). Nihai mallar sektöründeki firmalar, üretimde kullanılacak olan işgücü ve sermaye malının miktarını kar maksimizasyonu çerçevesinde belirler (Jones, 2002:112). Maksimizasyon problemi şu şekilde ifade edilir:

$$\max_x \int_0^\infty [H_Y^\alpha L^\beta x(i)^{1-\alpha-\beta} - p(i)x(i)] di \quad (1.21)$$

1.21 numaralı maksimizasyon problemi çözülürse;

$$p(i) = (1 - \alpha - \beta) H_Y^\alpha L^\beta x(i)^{-\alpha-\beta} \quad (1.22)$$

eşitliğine ulaşılır. Buna göre söz konusu eşitlik, nihai sektörde karını maksimize etmeyi amaçlayan firmaların i sermaye malını seçmeleri durumunda söz konusu sermaye mallarını üretenlerin karşılaşacakları fiyat kümesini göstermektedir (Ateş, 1998:30).

Ara sektör ise nihai mallar sektörüne sermaye malları üreten tekelci firmalardan oluşur. Söz konusu firmaların tekelci özellikleri Ar-Ge sektöründen satın aldıkları belli bir sermaye malının tasarımından ortaya çıkmaktadır. Patent koruması nedeniyle her bir sermaye malını yalnızca bir firma üretebilmektedir (Jones, 2002:113). Ara malları üreten bir firma için kar maksimizasyonu problemi ise şu şekildedir (Romer, 1990:86):

$$\begin{aligned}\pi &= \max_x p(x)x - r\eta x \\ &= \max_x (1 - \alpha - \beta)H_Y^\alpha L^\beta x^{1-\alpha-\beta} - r\eta x\end{aligned}\quad (1.23)$$

Ara sektörün geliri $p(x)$ iken, maliyeti x miktarındaki sermaye malını üretmek için gerekli olan ηx birim çıktının üzerine yüklenen faiz (r)'dir. Kar maksimizasyonu amaçlayan firma ara sektördeki yeni tasarımın lisansına sahip olduğundan tekelci güdü ile hareket edecek ve fiyatını belirlerken marjinal maliyet üzerine bir kar marjı koyacak yani mark-up fiyatlama yapacaktır. Buradaki fiyat, talebin esnekliğine göre $\bar{p} = r\eta/(1 - \alpha - \beta)$ şeklinde belirlenecektir. Tasarımlar için piyasanın rekabetçi olması durumunda, tasarım fiyatları monopolcünün net gelirinin cari değerine eşit olacak şekilde oluşur:

$$\int_t^\infty e^{-\int_t^\tau r(s)ds} \pi(\tau) d\tau = P_A(t) \quad (1.24)$$

Eğer P_A sabit ise 1.24 numaralı koşulda t 'ye göre diferansiyeli alınırsa;

$$\pi(t) - r(t) \int_t^\infty e^{-\int_t^\tau r(s)ds} \pi(\tau) d\tau = 0 \quad (1.25)$$

elde edilir. 1.24 numaralı eşitlikteki P_A yerine koyulursa;

$$\pi(t) = r(t)P_A \quad (1.26)$$

eşitliğine ulaşılır. Buna göre zamanın her anında marjinal maliyet üzerindeki anlık gelir fazlası, bir tasarımdaki başlangıç yatırımı ile ilgili faiz maliyetini karşılayacak düzeyde olmalıdır.

Çıktı büyüme oranı ve yatırımın getiri oranı arasında negatif yönlü doğrusal bir ilişki söz konusudur. Ayrıca tüketimin büyüme oranı ile dönemler arası ikamenin marjinal oranı arasında da benzer bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki Ramsey tipi tercih fonksiyonu ile tanımlanmaktadır. Dönemler arası optimizasyon koşulu;

$$\int_0^{\infty} U(C)e^{-\rho t} dt \quad (1.27)$$

$$U(C) = \frac{C^{1-\sigma} - 1}{1-\sigma}$$

şeklindedir. Burada $\sigma \in [0, \infty)$ geçerlidir. Dönemler arası optimizasyon koşulunda tüketicinin karşılaştığı sabit faiz oranı r , $\dot{C}/C = (r - \rho) / \sigma$ olarak ifade edilmektedir. Tercih fonksiyonu modele faiz oranı ve tüketimin büyüme oranı kanalıyla dahil olmaktadır. Söz konusu modelde denge koşulunun sağlanması için fiyat ve miktar ile ilgili davranış dinamikleri şöyledir:

- Tüketiciler faiz oranına göre tüketim ya da tasarruf kararı verirler.
- Beşeri sermaye sahipleri Ar-Ge sektörü ile imalat sektörü arasında çalışma tercihlerini, toplam bilgi stokuna (A), tasarım fiyatına (P_A) ve imalat sektöründeki ücret düzeyine (w_A) göre belirler.
- Nihai malları üretenler, işgücü, beşeri sermaye ve fiziksel sermayeyi bunların fiyatlarını dikkate alarak seçerler.
- Tasarıma sahip olan ve fiziki sermaye malını üreten firmalar, faiz oranı ve negatif eğimli talep eğrisini dikkate alarak karlarını maksimize edecek fiyatı belirler.
- Sermaye malı üretim sektörüne girecek olan firmalar tasarım fiyatlarını veri kabul ederler.
- Her malın arz ve talebi birbirine eşittir.

Romer modeli, A 'nın egzojen kabul edildiği Solow (1956) modeli ve A 'nın gelişiminin kaynakların Ar-Ge ve nihai mal sektörü arasında dağılımı ile belirlendiği Uzawa (1965) modeli açısından değerlendirilebilir. A sabit alındığında fiziksel sermaye malları kümesi $\bar{x}$ sabit olacaktır. Bu durumda Romer modeli Solow modeli ile benzer olacaktır. A üretilen sermaye malları kümesini

belirlediğinden ve her bir birim sermaye malı için η birim sermayeye gerek duyulacağından $K = \eta A \bar{x}$ eşitliğinden $\bar{x}$ çözümlenebilir. Bu durumda çıktı olan Y şu şekilde düzenlenebilir:

$$\begin{aligned}
Y(H_A, L, x) &= H_Y^\alpha L^\beta \int_0^\infty x(i)^{1-\alpha-\beta} di \\
&= H_Y^\alpha L^\beta A \bar{x}^{1-\alpha-\beta} \\
&= H_Y^\alpha L^\beta A \left(\frac{K}{\eta A} \right)^{1-\alpha-\beta} \\
&= (H_Y A)^\alpha (L A)^\beta (K)^{1-\alpha-\beta} \eta^{\alpha+\beta-1}
\end{aligned} \tag{1.28}$$

A 'nın sabit alınması büyüme sürecini, K miktarının sermayenin marjinal verimliliğinin faiz oranına eşitlenerek belirlendiği durağan durum dengesine taşıyacaktır. Eğer A egzojen olarak belirlenmiş üstel bir oranda büyürse, tıpkı Solow modelinde olduğu gibi ekonomi A ile K 'nin aynı üstel hızda büyüdüğü durağan denge yoluna yakınsayacaktır. Dengeli büyüme yolunda r , $\bar{x}$ ve K/A oranı sabit kalacaktır.

Modelin çözümünde ilk aşama çıktı büyüme oranı ve yatırım getiri oranı arasındaki ilişkiyi sağlamaktır. Bu durum modelin tercihler bölümünde oluşturulmaktadır. Dengeli büyüme yolunda K/A oranı sabit olduğundan $\bar{x}$ de sabittir. K ve A 'nın birikimi nedeniyle nihai sektörde beşeri sermaye için ödenen ücret A 'ya orantılı bir şekilde büyüyecektir. Ayrıca Ar-Ge sektöründe de beşeri sermayenin verimliliği de A 'ya orantılı olarak büyüyecektir. İki sektörde de beşeri sermaye verimliliği aynı oranda büyüdüğünden, yeni tasarımların fiyatının (P_A) sabit olması durumunda H_Y ve H_A da sabit kalacaktır. Dengeli büyüme yoluna ilişkin bu tanımlama tüm denge koşullarıyla tutarlıdır. Bu durumda 1.23 numaralı tekeli kar problemini takiben kar akışı $\pi = (\alpha + \beta) \bar{p} \bar{x}$ şeklinde ifade edilecektir. Söz konusu karın cari döneme indirgenmiş değeri tasarımın fiyatına (P_A) eşit olmak durumundadır. Buna göre;

$$P_A = \frac{1}{r} \pi = \frac{\alpha + \beta}{r} \bar{p} \bar{x} = \frac{\alpha + \beta}{r} (1 - \alpha - \beta) H_Y^\alpha L^\beta \bar{x}^{1-\alpha-\beta} \tag{1.29}$$

elde edilir. En son eşitlikteki, $\bar{p}$ 'nin $\bar{x}$ açısından değerlendirilmesi için 1.22 numaralı eşitlikten yararlanılmaktadır. Beşeri sermayenin nihai sektör ve Ar-Ge sektörü arasındaki dağılımına ilişkin koşula göre her bir sektör için beşeri sermayeye ödenen ücretin aynı olması gerekmektedir. Nihai sektörde beşeri sermaye için ücret marjinal verimliliktedir. Beşeri sermayenin bütün geliri Ar-Ge sektöründen elde ettiğinden ücret $P_A \delta A$ olacaktır. Her iki sektörde beşeri sermaye getirilerini eşitlemek için $H_Y = H - H_A$ eşitliğinden hareket edilmektedir. Bu durumda beşeri sermaye ücreti;

$$\begin{aligned} w_H &= P_A \delta A = \alpha H_Y^{\alpha-1} L^\beta \int_0^\infty \bar{x}^{1-\alpha-\beta} di \\ &= \alpha H_Y^{\alpha-1} L^\beta A \bar{x}^{1-\alpha-\beta} \end{aligned} \quad (1.30)$$

elde edilecektir. 1.29 numaralı eşitlikteki P_A 1.30'da yerine koyulduğunda;

$$H_Y = \frac{1}{\delta} \frac{\alpha}{(1-\alpha-\beta)(\alpha+\beta)} r \quad (1.31)$$

elde edilir. $H_A = H - H_Y$ sabit değer olduğunda A 'nın üstel büyüme oranı δH_A olur. Tekelci fiyat probleminde r sabit ise $\bar{x}$ de sabittir. Nihai sektör için $Y = H_Y^\alpha L^\beta \int_0^\infty \bar{x}^{1-\alpha-\beta} di = H_Y^\alpha L^\beta A \bar{x}^{1-\alpha-\beta}$ eşitliği, 1.28 numaralı eşitlikten anlaşılacağı üzere L , H_Y ve $\bar{x}$ sabit ise çıktı A ile aynı oranda büyüyecektir. $\bar{x}$ sabit olduğunda K da A ile aynı oranda büyümek durumundadır. Çünkü sermayenin toplam kullanımını $A \bar{x} \eta$ 'dir. A , Y ve K 'ya ilişkin büyüme oranı g olarak tanımlansın. $\frac{K}{Y}$

oranı sabit olduğundan $\frac{C}{Y} = 1 - \frac{\dot{K}}{Y} = 1 - \frac{\dot{K}}{K} \frac{K}{Y}$ oranı da sabit olmalıdır. Buradan

hareketle tüm değişkenler için büyüme oranı $g = \frac{\dot{C}}{C} = \frac{\dot{Y}}{Y} = \frac{\dot{K}}{K} = \frac{\dot{A}}{A} = \delta H_A$ olacaktır.

1.31 numaralı eşitlik ve $H_Y = H - H_A$ kısıtı altında büyüme oranı g ile faiz oranı r arasındaki ilişki;

$$g = \delta H_A = \delta H - \frac{\alpha}{(1-\alpha-\beta)(\alpha+\beta)} r \quad (1.32)$$

olacaktır. 1.32 numaralı eşitlik basitleştirildiğinde $g = \delta H_A = \delta H - \Lambda r$ elde edilir. Burada Λ teknoloji parametreleri olan α ve β 'ya bağlı olan bir sabit olup, $\Lambda = \frac{\alpha}{(1-\alpha-\beta)(\alpha+\beta)}$ olarak tanımlanmaktadır. Dolaylı olarak, H 'nin iki sektör arasındaki dağılımında iki kısıt söz konusudur. Birincisi H_A 'nın negatif değere sahip olmaması iken ikincisi ise H_Y 'nin H 'den daha büyük olmamasıdır. Bu durumda g de negatif olmayacaktır.

Model çözümünde g ve r arasındaki ilişki $g = \dot{C}/C = (r - \rho) / \sigma$ şeklinde modelin tercihler kısmı ile açıklanabilir. 1.32 numaralı eşitlik ile birlikte değerlendirildiğinde

$$g = \frac{\delta H - \Lambda \rho}{\sigma \Lambda + 1} \quad (1.33)$$

elde edilir.

Ekonomideki farklı sermaye malı, üreticiler arasındaki simetri $x(i)$ 'lerin optimal düzeyi 0 ile A arasındaki tüm i 'ler için aynıdır. Bu düzey K ve A 'ya $K = \eta x A$ kısıtı ile bağlanmaktadır. Buna göre toplumsal optimizasyon için fiziksel ve beşeri sermaye ile tasarım büyümesi kısıtları altında toplumsal fayda fonksiyonu çözümlenebilir (Romer, 1990:97; Ateş, 1998:34). Amaç fonksiyonu; $\max \int_0^{\infty} \frac{C^{1-\sigma} - 1}{1-\sigma} e^{-\rho t} dt$ iken kısıtlar ise $\dot{K} = \eta^{\alpha-\beta-1} A^{\alpha+\beta} H_Y^\alpha L^\beta K^{1-\alpha-\beta} - C$, $\dot{A} = \delta H_A A$ ve $H_Y + H_A \leq H$ 'dir.

Problem çözümlendiğinde dengeli büyüme şu şekilde oluşacaktır:

$$g^* = \frac{\delta H - \Theta \rho}{\Theta \sigma + (1 - \Theta)} \quad (1.34)$$

Burada $\Theta = \alpha / (\alpha + \beta)$ 'dır. Ayrıca $\Lambda = \Theta \frac{1}{1-\alpha-\beta} = \frac{\alpha}{(1-\alpha-\beta)(\alpha+\beta)}$ olarak da ifade edilebilir. $1/(1-\alpha-\beta)$ teknelci firmanın mark-up fiyatlamasını göstermektedir. Bu ifade sosyal anlamda optimal büyüme oranı ile dengeli büyüme oranı arasındaki farkı da belirlemektedir. Ayrıca $(1-\Theta)$ yeni tasarımların ortaya

çıkarmış olduğu dışsal etkileri de göstermektedir. Söz konusu iki terimin farklılığı nedeniyle beşeri sermayenin sosyal anlamda optimal büyüme oranı daha yüksek olacaktır.

Romer'in modelinde, teknolojik değişimin meydana geldiği süreç içselleştirilmiştir. Teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin temel dinamiği olup, yeni yaratıcı fikirlerin ortaya çıkardığı sosyal kazançların bir kısmını kar şeklinde elde etmeye çalışan bireylerin yeni bilgiler arama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Jones, 2002:120). Romer modeline göre daha yüksek toplam beşeri sermaye stokuna sahip ülkelerde büyüme daha hızlı gerçekleşecektir. Ar-Ge sektöründeki beşeri sermaye farklılıkları, ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarının açıklanmasında etkilidir. Ekonomik büyüme üzerinde, fiziksel sermaye yerine Ar-Ge sektörüne yapılan sübvansiyonların daha olumlu etkisinin bulunacağı ifade edilebilir. Bu bağlamda söz konusu sektördeki istihdamın teşvik edilmesi, uzun dönem büyüme oranında olumlu bir katkı meydana getirecektir.

Büyümenin nihai kaynağı bilgi üretimi olup, bilgi üretimi ise Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan araştırmacılar tarafından sağlanmaktadır. Araştırmacı işgücünü ya Ar-Ge sektörüne ya da nihai sektöre tahsis edebilir. Ar-Ge sektöründeki araştırmacının işgücünün alternatif maliyeti nihai sektörde elde edilebilecek ücret geliridir. Tasarımlara yönelik yatırımların getirisi, söz konusu teknolojik tasarımlar aracılığı ile elde edilecek karlardır. Eğer faiz oranı yüksek ise Ar-Ge'den net gelir akımının iskonto edilmiş cari değeri düşük olacak ve düşük bir büyüme oranı ile araştırmacıların getirileri düşecektir. Öte yandan büyüme oranı ile işgücünün dağılımı arasında pozitif bir ilişki söz konusu olup, düşük nüfusa sahip olan bir ülkede büyüme pozitif olmayacaktır. Bu durum, toplumdaki kaynakların bir kısmının araştırma faaliyetleri için ayrılmasını gerektiren minimum bir düzeyin gerekli olduğunu ifade etmektedir (Yeldan, 2011:239).

1.2.4.2. Beşeri Sermayeye Dayalı İçsel Büyüme Teorisi: Lucas Modeli

Lucas 1988 yılında yayınladığı İktisadi Kalkınma Mekanizmaları Üzerine (On the Mechanics of Economic Development) adlı çalışmasında, iktisadi kalkınma problemini, ülkeler ve zamanlar arası kişi başına gelir düzeylerinin ve büyüme oranlarının hesaplanması problemi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu çalışmada öncelikli olarak milli gelir düzeyleri ve büyüme oranları hakkında sayısal veriler

verilerek, ülkeler arası gelir düzeyi farklılığı gözler önüne serilmektedir. Bu veriler ışığında zengin ekonomilerde büyüme oranının uzun dönemde sabit olduğu, bunun aksine yoksul ülkelerde ise siyasi ve askeri istikrarsızlık ve konjonktürel dalgalanma etkisinin telafi edilememesi nedeni ile büyüme oranlarında dalgalanma olduğu gözlenmektedir. Bunun yanı sıra bazı ülkelerin yüksek, bazı ülkelerin ise düşük büyüme hızına sahip olduğu görülmektedir. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur büyüme mucizesi olarak adlandırılan yüksek büyüme hızına sahip ülkelere örnek olarak verilirken, Venezuela ve Madagaskar gibi ülkeler ise büyüme felaketi olarak adlandırılan düşük büyüme hızına sahip ülkelere örnek olarak gösterilmektedir.

Lucas (1988) çalışmasında standart neoklasik modelin varsayımlarını, Solow (1956) ve Denison (1961) başta olmak üzere çeşitli iktisatçıların çalışmalarını inceleyerek belirlemekte ve neoklasik modelin ekonomik kalkınma modeli için yeterli bir model olup olmadığını sorgulamaktadır. Neoklasik büyüme teorisi hakkında yapılan açıklamaların ardından, standart modelin beşeri sermaye birikiminin etkilerini içeren iki uyarlaması ele alınmaktadır. Öncelikle orijinal modelin tek sektör varsayımı altında fiziksel ve beşeri sermaye etkileşimi ele alınmakta, ardından farklı türde uzmanlaşmış beşeri sermayeyi kabul eden iki mallı sistem belirlenmektedir. Aynı zamanda iktisadi büyümenin kaynağını beşeri sermaye olarak gören Lucas (1988), makalesinde üç temel modeli ele alarak, söz konusu modeller arasında karşılaştırma yapmaktadır. Bu modeller; fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik değişimi; eğitim yoluyla beşeri sermaye birikimini ve yaparak öğrenme yoluyla uzmanlaşmış beşeri sermaye modelini vurgulayan modellerdir.

Ülkeler arasında teknoloji farklılığının ve faktör hareketliliğinin olmadığı varsayımı altında neoklasik büyüme modellerinin öngörülleri gerçekleşmekte ve gerek gelir düzeyi gerekse büyüme oranları açısından yoksul ülkelerin zengin ülkelere yakınsaması mümkün olmaktadır. Ancak faktör hareketliliğinin serbest olduğunun varsayılması durumunda sermaye emek oranları ve faktör fiyatları hızlıca eşitlenecektir. Lucas; 18. ve 19. yüzyılda iş gücü hareketliliği varsayımı altında, faktör fiyatları farklılığı nedeni ile iş gücü hareketliliği öngörülerinin geçerli olduğunu ancak 20. yüzyılda söz konusu hareketlerin tersine döndüğü ileri

sürülmektedir. Bu bağlamda Solow modelinin iktisadi kalkınmayı açıklamak yerine sadece ABD ekonomisinin 20.yüzyıldaki büyümesini açıklayan bir model olma özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir (Lucas, 1988:13-17).

Lucas'ın beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme modelinde ise bireylerin beceri kazanmaya ayırdıkları zamanının sürekli olarak artırılması ve bu yönde bir politikanın uygulanması, hem beşeri sermaye büyüme oranında hem de işçi başına çıktı büyüme oranında sürekli bir artış sağlamaktadır (Jones, 2002:161). Bu bağlamda bireyin beşeri sermaye artışının kendi verimliliğini arttırması yoluyla yarattığı içsel etki ve üretim faktörlerinin verimliliğine katkıda bulunması yoluyla yarattığı dışsal etki çerçevesinde iktisadi büyümenin açıklayıcısının dışsal olarak belirlenen teknolojik gelişme yerine, beşeri sermaye birikim hızı ve oluşturduğu dışsallığın olduğu belirtilmektedir (Kibritçioğlu, 1998:18-19).

Lucas (1988) modelde beşeri sermayeyi bireyin genel beceri düzeyi olarak tanımlamıştır. Modelde toplamda N sayıda işgücünün olduğu ve söz konusu işgücünün her birinin 0 ile sonsuz arasında beceri düzeyine sahip olduğu varsayılmaktadır. Beceri düzeyi ise h ile gösterilmiştir. Bu varsayımlar altında işgücünün beceri düzeyine göre değişimi integral ile $N = \int_0^{\infty} N(h)dh$ şeklinde gösterilebilir. İşgücünde h beceri düzeyine sahip bireyler zamanlarının u kadarını cari üretime geri kalan $1-u$ kadarını ise beşeri sermaye birikimine ayırmaktadır. Dolayısıyla üretimdeki toplam efektif işgücü, cari üretime ayrılan yetenek ağırlıklı zamanların toplamıdır. Buna ilişkin matematiksel gösterim ise $N^e \int_0^{\infty} u(h)N(h)hdh$ şeklinde ifade edilebilir. Nihai çıktı fiziksel sermaye ve efektif işgücünün bir fonksiyonudur ($F(K, N^e)$). h beceri düzeyine sahip işgücünün saatlik ücreti $F_N(K, N^e)h$ iken söz konusu işgücünün toplam kazancı ise $F_N(K, N^e)hu(h)$ olacaktır.

Bireyin verimliliği üzerinde beşeri sermayenin içsel ve dışsal etkisi söz konusudur İçsel etki bireyin kendisinden kaynaklanan kendisine ait verimliliğini ifade etmektedir. Ortalama beceri düzeyi ya da beşeri sermaye şu şekilde tanımlanır:

$$h_a = \frac{\int_0^{\infty} hN(h)dh}{\int_0^{\infty} N(h)dh} \quad (1.35)$$

Ekonomideki tüm işgücü benzerdir. Bu durumda bütün işçiler h beceri düzeyine sahip olup, bireyler zamanını cari üretime (u) ayırmayı tercih etmektedir. Bu durumda efektif işgücü $N^e = uhN$ olacak ve ortalama beceri düzeyi h_a , h 'ye eşit olacaktır. Üretim fonksiyonu düzenlenirse;

$$N(t)c(t) + \dot{K}(t) = AK(t)^\beta [u(t)h(t)N(t)]^{1-\beta} h_a(t)^\gamma \quad (1.36)$$

elde edilir. Eşitlikte $h_a(t)^\gamma$ beşeri sermayenin dışsal etkilerini açıklamaktadır. Teknoloji düzeyini ifade eden A sabit varsayılmaktadır. Modelin tamamlanabilmesi için toplam işgücü sahiplerinin beşeri sermaye birikimine aktarılan $(1-u)$ zamanlarının $h(t)$ ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Beşeri sermaye büyüme oranı ile ilgili teknoloji $\dot{h}(t)$ aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$\dot{h}(t) = h(t)^\zeta G(1-u(t)) \quad (1.37)$$

1.37 numaralı eşitlikte G , $G(0) = 0$ kuralına göre artmaktadır. Eğer $\zeta < 1$ olarak tanımlanırsa beşeri sermaye birikimi azalan getiriye sahiptir. Bu durumda beşeri sermaye teknolojiye alternatif bir büyüme dinamiği olarak değerlendirilemez. $u(t) \geq 0$ olduğundan $\frac{\dot{h}(t)}{h(t)} \leq h(t)^{\zeta-1} G(1)$ olacaktır. Bu nedenle

beşeri sermaye stokuna ne kadar kaynak tahsis edildiğinin önemi olmadan, $\frac{\dot{h}(t)}{h(t)}$ 0'a

yakınsayacaktır. G 'nin lineer bir fonksiyon olduğu ifade edilmektedir:

$$\dot{h}(t) = h(t)\delta[1-u(t)] \quad (1.38)$$

Eşitlikte eğer bütün çaba, beşeri sermayeye verilirse yani $u(t) = 0$ ise $h(t)$ maksimum δ oranda büyüme sağlayacaktır. Lucas (1988:19)'a göre beşeri sermaye birikimi, fiziksel sermaye birikimi ile benzer olmayacak şekilde insan gruplarını içeren bir sosyal faaliyet olarak ifade edilmektedir. Lucas modelinin optimal çözümü, 1.36 ve 1.38 numaralı eşitliklere ve tüm t 'ler için $h(t) = h_a(t)$

eşitliğine göre faydayı maksimize kılan $K(T)$, $h(t)$, $H_a(t)$, $c(t)$ ve $u(t)$ tercihlerine bağlıdır. $\theta_1(t)$ ve $\theta_2(t)$ fiyatları sırasıyla fiziksel ve beşeri sermayedeki değer artışlarını göstermek üzere belirlendiğinde, optimal tercihe ilişkin problem şu şekilde kurulabilir:

$$H(K, h, \theta_1, \theta_2, c, u, t) = \frac{N}{1-\sigma} (c^{1-\sigma} - 1) + \theta_1 [AK^\beta (uNh)^{1-\beta} h^\gamma - Nc] + \theta_2 [\delta h(1-u)] \quad (1.39)$$

1.39 numaralı modelde tüketimi gösteren $c(t)$ ile üretime ayrılan zamanı gösteren $u(t)$ gibi iki karar değişkeni söz konusudur. İki değişkenin H 'yi maksimize edecek biçimde tercih edilmesi gerekmektedir. Problem için birinci sıra koşullar şu şekildedir:

$$c^{-\sigma} = \theta_1 \quad (1.40)$$

$$\theta_1(1-\beta)AK^\beta (uNh)^{-\beta} Nh^{1+\gamma} = \theta_2 \delta h \quad (1.41)$$

1.40 numaralı koşula göre, marjinal olarak tüketim yada sermaye birikimi için kullanılan malların söz konusu iki farklı kullanımında da eşit değere sahip olması gerekmektedir. 1.41 numaralı koşulda ise üretim ya da beşeri sermaye birikimi olarak kullanılan zamanın, her iki kullanımında da eşit değere sahip olması gerektiği belirtilmektedir (Lucas, 1988:21).

Fiziksel ve beşeri sermayeye ait fiyatların (θ_1, θ_2) değişim hızı ise şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\dot{\theta}_1 = \rho\theta_1 - \theta_1\beta AK^{\beta-1} (uNh)^{1-\beta} h^\gamma \quad (1.42)$$

$$\dot{\theta}_2 = \rho\theta_2 - \theta_1(1-\beta+\gamma)AK^\beta (uN)^{1-\beta} h^{-\beta+\gamma} - \theta_2\delta(1-u) \quad (1.43)$$

Özel sektör için 1.43 numaralı eşitlik $\dot{\theta}_2 = \rho\theta_2 - \theta_1(1-\beta)AK^\beta (uN)^{1-\beta} h^{-\beta} h_a^\gamma - \theta_2\delta(1-u)$ şeklinde yeniden düzenlenebilir. Optimal çözüm de tüm t 'ler için $h(t) = h_a(t)$ iken,

$$\dot{\theta}_2 = \rho\theta_2 - \theta_1(\alpha - \beta)AK^\beta(uN)^{1-\beta}h^{-\beta+\gamma} - \theta_2\delta(1-u) \quad (1.44)$$

eşitliğine ulaşılır. Burada eğer $\gamma = 0$ ise 1.43 ile 1.44 numaralı eşitlikler aynı olacaktır. Ancak dışsal etkinin varlığı durumunda yani $\gamma > 0$ iken, sosyal değeri yansıtan 1.43 numaralı eşitlik ile özel değeri yansıtan 1.44 numaralı eşitlik arasında farklılık meydana gelecektir.

Lucas modelinde durağan durum dengeli büyüme yolunun belirlenebilmesi için tüketim, fiziki ve beşeri sermaye sabit bir oranda büyümekte, her iki sermaye tipinin fiyatları sabit oranda azalmakta ve zaman dağıtım değişkeni $u(t)$ de sabit varsayılmaktadır. κ tüketim büyüme oranını $\dot{c}(t)/c(t)$ gösterebilir. Buna göre sermayenin marjinal verimlilik koşulu şu şekilde gösterilebilir:

$$\beta AK(t)^{\beta-1}(u(t)h(t)N(t))^{1-\beta}h(t)^\gamma = \rho + \sigma\kappa \quad (1.45)$$

Dengeli büyüme yolunda $v = \dot{h}(t)/h(t)$ iken $v = \delta(1-u)$ olacaktır. 1.45 numaralı eşitliğin diferansiyeli alındığında, tüketim ve kişi başı sermayenin ortak büyüme oranı κ aşağıdaki gibi elde edilir:

$$\kappa = \left(\frac{1-\beta+\gamma}{1+\beta} \right) v \quad (1.46)$$

$h(t)$ de v gibi sabit bir oranda büyümekte olup, $(1-\beta+\gamma)v$ dışsal teknolojik gelişme rolüne sahip olacaktır.

Lucas'a göre etkin beşeri sermaye oranı v^* aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$v^* = \sigma - 1 \left[\delta - \frac{1-\beta}{1-\beta+\gamma} (\rho - \lambda) \right] \quad (1.47)$$

Beşeri sermayenin rekabetçi dengeli büyüme oranı v ise;

$$v = [\sigma(1-\beta+\gamma) - \gamma]^{-1} [(1-\beta)(\delta - (\rho - \lambda))] \quad (1.48)$$

olarak ifade edilmektedir. Etkin beşeri sermaye oranı v^* ile beşeri sermayenin dengeli büyüme oranı v , maksimum yapılabilir oranını $\mathcal{D}$ aşmamalıdır. Buna ilişkin kısıt ise şu şekilde gösterilebilir:

$$\sigma \geq 1 - \frac{1-\beta}{1-\beta+\gamma} \frac{\rho-\lambda}{\delta} \quad (1.49)$$

Beşeri sermaye oranı, beşeri sermayeye yapılan yatırımın etkinliği (δ) ile artarken, indirgeme oranı (ρ) ile de azalır. Eğer dışsal etki $\gamma = 0$ ise $\kappa = v$ olacaktır. Ancak dışsal etki $\gamma > 0$ ise $\kappa > v$ olacaktır. Buna göre dışsal etki beşeri sermayeden daha ziyade fiziksel sermayenin büyümesini teşvik eder. $\sigma = 1$ olması durumunda etkin beşeri sermaye büyüme oranı ile rekabetçi denge beşeri sermaye büyüme oranı arasındaki fark $v^* - v = \frac{\gamma}{1-\beta+\gamma} (\rho - \lambda)$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu durumda dışsal etki küçükken ($\gamma \approx 0$) ya da indirgeme oranı düşük ($\rho - \lambda \approx 0$) iken etkinsizlik daha küçük olacaktır (Lucas, 1988:23).

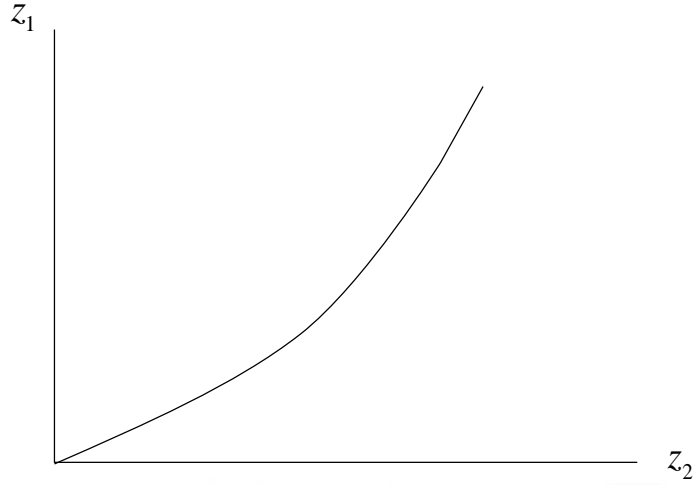
1.46, 1.47 ve 1.48 numaralı eşitlikler etkin ve denge rejimleri altında her iki sermaye türüne ilişkin asimptotik değişim oranlarını ifade etmektedir. Fiziksel ve beşeri sermaye ortak indirgenmiş bir dönemde karşılaştırıldığında değişkenlerin düzeyleri ilki için $z_1(t) = e^{-(\kappa+\lambda)t} K(t)$, ikincisi için ise $z_2(t) = e^{-\nu t} h(t)$ şeklinde tanımlanır. Söz konusu değişkenler 1.45 numaralı eşitlikteki $K(t)$ ve $h(t)$ yerine koyulduğunda ve 1.46 numaralı eşitlikteki κ için uygulandığında aşağıdaki eşitlik elde edilir:

$$(\beta A N_0^{1-\beta} u^{1-\beta}) z_1^{\beta-1} z_2^{1-\beta+\gamma} = \rho + \sigma \kappa \quad (1.50)$$

Dengeli büyüme yolunda tüm z_1, z_2 çiftleri 1.50 numaralı eşitliği sağlamaktadır. Bu durumda iki soru ortaya çıkmaktadır. Birincisi sermaye bileşenleri pozisyonunun nasıl oluştuğu, ikincisi ise söz konusu durumun sistemin dinamikleri için ne anlama geldiğidir.

Şekil 1.1; 1.50 numaralı eşitlikten elde edilmiş olup, fiziki ve beşeri sermaye düzeyleri arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır.

Şekil 1.1: Dengeli Büyüme Yolunda İndirgenmiş Fiziki ve Beşeri Sermaye Düzeyleri

Kaynak: Lucas, Robert E. (1988); “On The Mechanics of Economic Development,” *Journal of Monetary Economics*, Cilt 22, s. 3-42.

Şekil 1.1; 1.50 numaralı eşitlikten elde edilen eğriyi göstermektedir. Dışsal etkinin olmadığı durumda ($\gamma = 0$) fonksiyon orijinden çıkan düz bir eğri durumunda olacaktır. Dışsal etkiler olduğunda ise ($\gamma > 0$) eğri konveks (orijine göre dış bükey) olacaktır. Eğrinin konumunu belirleyen v 'nin birer fonksiyonu olan u ve κ olacaktır. v 'deki artış eğriyi sağa doğru kaydıracaktır. Bu durumda $v^* > v$ olduğundan dengeli büyüme yolundaki etkin ekonomi, veri bir fiziksel sermaye düzeyinde (z_1), daha fazla miktarda beşeri sermaye (z_2) düzeyine sahip olacaktır.

Modelde, başlangıçta beşeri ve fiziksel sermaye açısından düşük düzeyde başlayan ekonomiler, sürekli olarak başlangıçta daha iyi düzeylere sahip olan ekonomilerin gerisinde yer alacaktır. Sermaye stokunun her iki türü zaman içerisinde artsa da eğri boyunca sermayenin getirisi sabittir. Dışsal etkilerin olmadığı durumda, eğri boyunca veri bir beceri düzeyine sahip işçi için reel ücret oranı sabittir. Ancak her durumda ($\gamma \geq 0$) reel ücretteki artışlar eğriyi yukarı doğru kaydırır. Eğri boyunca

esneklik formülü $\frac{K}{w} \frac{\partial w}{\partial K} = \frac{(1+\beta)\gamma}{1-\beta+\gamma}$ şeklinde olup, veri bir beceri düzeyine sahip

işçinin ücreti daha zengin ülkelerde daha yüksek gerçekleşir. Tüm ülkeler için her beceri düzeyinde ücretler $\omega = \frac{\gamma}{1-\beta} v$ oranında büyümektedir. Beceri düzeyindeki

büyüme hesaba katıldığında ise ücretler $\omega + v = \frac{1-\beta+\gamma}{1-\beta} v = \kappa$ oranında ya da kişi

başı fiziksel sermaye stokundaki büyüme oranına eşit bir oranda büyümektedir (Lucas, 1988:25).

1.2.5. Büyüme Teorilerinde Kurumların Yeri

İktisadi büyüme teorileri, ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle ele alınan temel soru, neden bazı ülkelerin diğerlerinden daha fakir olduğudur. Neoklasik büyüme modelleri (Solow, 1956; Cass, 1965 ve Koopmans, 1965) kişi başına gelir farklılıklarını; tasarruf oranları, tercihler ve toplam faktör verimliliği artışı gibi diğer dışsal parametrelerden kaynaklanan faktör birikimi farklılıklarına dayandırmaktadır. Neoklasik büyüme teorisinde kurumlar, mülkiyet hakkına sahip ve mal ve hizmet değişiminde bulunan iktisadi ajanlar olarak modelde yer almasına rağmen, kurumlardaki değişikliklerin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi açıklanamamaktadır. Fiziki ve beşeri sermaye birikiminden kaynaklanan dışsallıkların sürdürülebilir büyüme koşulunu sağlayacağını vurgulayan Romer (1986) ve Lucas (1988)'in ve durağan denge büyümesini ve teknolojik ilerlemeyi içselleştiren Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991) ve Aghion ve Howitt (1992)'in çalışmaları da ülkeler arası gelir farklılıklarının açıklanmasında neoklasik teori içinde kalarak gelir farklılıklarını açıklama konusunda önceki çalışmalara benzer yol izlemiştir (Acemoğlu vd., 2005:388).

North ve Thomas (1973)'e göre büyüme modellerinde ele alınan inovasyon, ölçek ekonomisi, eğitim ve sermaye birikimi gibi faktörler doğrudan iktisadi büyümenin nedeni değildir. Var olan ekonomik organizasyonlar (kurumlar) etkin olmadıkça ekonomik büyüme gerçekleşmeyecektir. Bu bağlamda neoklasik teori, ekonomik büyümenin mekaniği hakkında bir bakış açısı sağlamasına rağmen kurumları göz ardı etmesi nedeni ile ülkeler arası gelir farklılıklarının açıklanmasında başarılı olamamaktadır (North ve Thomas, 1973:2). Ülkelerin kurumsal yapılarını ve söz konusu kurumsal yapının kazandırdığı teşvikleri dikkate almayan büyüme modellerinin, söz konusu gelir düzeyi farklılıklarının açıklanmasında yetersiz olduğu savunulmaktadır. Teknolojik gelişmeyi iktisadi büyümenin bir motoru olarak kabul eden içsel büyüme teorilerine karşın North, dışa açık piyasalarda teknolojinin neredeyse herkese açık olmasına ve ülkeler arası bilgi taşmalarının yaşanmasına rağmen, neden yoksul ve zengin ülkeler arasında son

derece büyük bir uçurumun var olduğu sorusu ile ilgilenmektedir (North, 2010: 173-174).

North, kurumları insan etkileşimini şekillendiren insani olarak tasarlanmış kısıtlamalar ve bir toplumda oynan oyununun kuralları olarak tanımlamaktadır. Benzer bir şekilde refahını maksimize etmek isteyen oyuncuların (bireylerin) neoklasik büyüme modelini harekete geçirmekte ve kurumsal teşvik yapısının da bireylerin davranışlarını biçimlendirmekte etkili olduğunu belirtmektedir (North, 2010:174). Bu bağlamda neoklasik büyüme teorilerinin ileri sürdüğü teknolojinin iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin oluşabilmesi için fikri mülkiyet haklarının korunduğu, hukuk düzeninin ve sözleşmelerin uygulanabilirliğinin sağlandığı ve hükümet tarafından kamulaştırma riskinin bulunmadığı güçlü kurumsal bir yapının gerektiği vurgulanmaktadır. Böyle bir altyapının oluşturulması durumunda teknolojinin ülkeler arası bilgi taşmalarına, üretime, verimlilik artışına ve iktisadi büyümeye katkı sağlayacağı belirtilmektedir.

North'un yanı sıra iktisadi büyüme üzerinde kurumsal faktörlerin önemini vurgulayan Helpman (2004), iktisadi büyüme sürecini dört temel faktör üzerinden açıklamaktadır. Helpman'a göre iktisadi büyüme üzerinde etkili olan ilk faktör sermayedir. İktisadi büyüme üzerinde sermaye birikimi ve beşeri sermaye son derece etkili olmasına rağmen ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının açıklanmasında bu değişkenin açıklama gücü sınırlı kalmakta ve söz konusu değişkenin yanında teknoloji ve kurumsal faktörler ön plana çıkmaktadır. İkinci faktör olarak toplam faktör verimliliği de sermaye birikimi kadar önemlidir. Toplam faktör verimliliğinin belirleyicilerinin incelenebilmesi için bilgi birikimini şekillendiren ve özellikle bilgi yaratımını teşvik eden faktörlerin anlaşılması gerekmektedir. Doğal olarak bu süreç, araştırma ve geliştirme, yaparak öğrenme, dışsallıklar ve artan getiri gibi faktörlerin etkisinin araştırılmasına yönlendirmekte ve aynı zamanda bilgi yaratımını destekleyen/ engelleyen kurumsal faktörlerin belirlenmesine de yardımcı olmaktadır. Bir diğer faktör ise teknolojik gelişmedir. Bilginin ulusal sınırlar ötesine aşması, dış ticareti teşvik etmesinin yanında mevcut teknolojilerin kopyalanmasına/kullanılmasına imkan tanımakta ve farklı ülkelerin büyüme oranlarının birbirine bağlı olmasını sağlamaktadır. Son faktör ise ekonomik ve politik kurumlar olup, sermaye birikimini, yenilikçi faaliyetleri ve dış

ticareti teşvik etmekte ve iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Helpman, 2004: x-xi). Buna göre iktisadi büyüme üzerindeki etkileri bakımından söz konusu faktörler arasında kurumların etkisinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Son yıllarda iktisadi büyüme üzerine çalışan iktisatçılar arasında kurumların iktisadi büyüme üzerindeki etkisi hakkında görüş birliği bulunmaktadır. Mülkiyet haklarının korunduğu dolayısıyla yatırımcıların kendini güvende hissettiği, güçlü para ve maliye politikalarının uygulandığı, hukukun egemen olduğu, özgürlüklerin ve demokratik hakların tanındığı, yolsuzluğu bulunmadığı ve özel teşviklerin toplumun hedefleri doğrultusunda uygulandığı ülkelerin zengin, söz konusu kurumsal düzenlemelerin bulunmadığı ülkelerin yoksul kaldığı görülmektedir (Rodrik, 2009: 189). İktisadi büyümeyi etkileyen yatırımların artması için, devletin girişimcilere dayattığı ve girişimciliği baskılayan engellerin kaldırılması ve yatırımları ve girişimciliği teşvik edecek düzenlemelerin yapılması son derece önemlidir. Bun bağlamda iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için bağımsız yargı, adil hukuk düzeni, mülkiyet haklarının ve hukukun üstünlüğünün korunması, bağımsız merkez bankası, istikrarlı para ve maliye politikaları, demokratik düzen, ifade özgürlüğü kavramları ön plana çıkmaktadır (Rodrik, 2009:56).

Kurum kavramı ile kurumlar ve iktisadi büyüme ilişkisi hakkındaki daha detaylı açıklamalara ikinci bölümde yer verilmektedir.

1.3. Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme İlişkisi

Dış ticaret, ülkelerin gelir düzeylerini belirleyen faktörlerin ve ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenlerinin belirlenmesine yönelik geliştirilen teorik yaklaşımların savdukları önemli argümanlardan biridir. Dış ticaretin iktisadi büyümenin motoru olduğu görüşü Adam Smith'e kadar uzanmakta ve dış ticaretin başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünya ekonomisinin iktisadi büyümesi üzerinde önemli rolü bulunduğu kabul edilmektedir.

Dış ticaretin çeşitli kanallar üzerinden iktisadi büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ülkelerin dış ticaretten beklenen yararı sağlamasında ve iktisadi büyümesinin gerçekleşmesinde, tercih edilen dış ticaret politikaları etkili olmaktadır. Dış ticaretten söz konusu yararın sağlanabilmesi, ülke koşullarına uygun ticaret politikalarının tasarlanması ve seçilmesine, makroekonomik ortama

ve dünya ekonomik görünümüne bağlıdır. Bir ülkenin benimsediği ticaret politikası, bir ülkenin yönünü, trendini ve büyümesini de güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu bağlamda genel anlamda ülkelerin uyguladıkları ticaret politikaları, koruyucu politikalara dayalı ithal ikameci ve serbest ticarete dayalı ihracata yönelik politikalar olarak sınıflandırılabilir (Mangır, 2012:67-68).

Dünya ekonomisinde, ülkelerin uyguladıkları politikaların ülkenin yapısına, ekonomik karar alıcıların uygulamalarına ve yıllara göre farklılık gösterdiği, ancak buna rağmen gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunun büyümeye sıkı korumacı politikalar uygulayarak başladığı ve belirli bir büyüme düzeyine ulaştıktan sonra korumacı politikaları azalttığı görülmektedir. Örneğin 1980'lerin ortasına kadar aşamalı ve iki yönlü reform uygulayan Vietnam, başlangıçta tarım ve sanayi ürünlerinin ithalatını kısıtlayıcı, yoğun devlet müdahalesinin olduğu dış ticaret politikaları uygulamıştır. Haiti ise ithalat vergilerinin azaltılması ve dış ticaret kısıtlamalarını kaldırma yönünde politikalar izlemiştir. Söz konusu iki ülke kıyasladığında Vietnam'ın düşük yoksulluk ve yüksek dış ticaret ve GSMH artışı ile görece olarak başarılı olduğu, Haiti'nin ise dış ticaret ve ekonomik büyüme açısından başarılı olamadığı görülmektedir. Hiçbir ülke uluslararası ticaretten tamamen uzak durarak ya da kendisini yalnızca dış ticaret ve dış yatırımlara açarak başarılı olmamıştır. Doğu Asya, Çin ve 1980'lerden itibaren Hindistan, ithalat ve dış yatırımlara kısmi ve aşamalı bir şekilde açılma eğilimi göstermiş ve bu süreci güçlü kurumsal yapıyı inşa ederek yönetmiştir. Söz konusu ülkeler dışa açık ticaret politikalarını belirli bir büyüme düzeyine ulaştıktan yaklaşık 10 yıl sonra uygulamaya başlamıştır (Rodrik, 2009: 225-228).

Raul Prebisch (1950) ve Hans Singer (1950) tarafından desteklenen, yoğun korumacılığa dayalı yaygın devlet müdahalesini destekleyen ve iç piyasaya dönük üretimi esas alan politikalar, ithal ikameci dış ticaret politikaları olarak adlandırılmaktadır. İthal ikameci politikalar iki temel prensibe dayanmaktadır. İlk prensip uzun dönemde dış ticaret hadlerinin, tarım ürünleri ihraç eden ve sanayi malları ithal eden az gelişmiş ülkeler aleyhine bozulma eğiliminde olması üzerine kuruludur. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerindeki bozulmadan korunabilmesi için korumacılığa dayalı politikalar izlemesi gerekmektedir. İkinci temel prensip ise az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi ve gelişmekte olan ülkelerin

imalat sanayilerini dış rekabetten koruyabilmesi için belirli bir olgunluk düzeyine ulaşınca kadar korumacı politika izlemesi gerektiği ile ilgilidir (Edwards, 1993:1358). Yüksek oranlı dış koruma önlemleri gibi yoğun devlet müdahalesinin uygulandığı ithal ikameci politikalar ile ülkenin daha önce üretmediği malları yurt içinde üretmesi, iç pazarda ithalatın yerini alabilecek sanayi sektörünü genişletmesi, ithalatın azaltılması, döviz tasarrufunda bulunulması ve böylece dışa bağımlılığın azaltılması amaçlanmaktadır (Kazgan, 1988:83). Prebisch ve Singer tarafından ileri sürülen politikalar, 1950-60 ve hatta 1970'li yıllarda Nurkse (1953) Lewis (1956), Clark (1957), Tinbergen (1958), Hirschman (1959), Rostow (1960), Lebenstein (1963); Rodan (1964), Myrdal (1968) gibi pek çok iktisatçı tarafından destek görmüştür (Hirway, 1998:3). Ancak II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler, 1982 yılında yaşanan borç krizi ve Latin Amerika ülkelerindeki kötü performansa karşı, yoğun bir şekilde dışa dönük sanayileşme stratejisi uygulayan Doğu Asya ülkelerinin hızlı büyüme göstermesi, içe dönük politikaların yerine dışa yönelimli ihracata dayalı politikaların benimsenmesine neden olmuştur (Edwards, 1993:1358-1360).

İhracata dayalı dış ticaret politikaları, ülkelerin serbest piyasa koşulları altında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarına dayanmaktadır. Aynı zamanda söz konusu politikalar iktisadi büyüme için gerekli üretimin iç talep yerine dış talebe bağlı olduğunu öngörmektedir (Kazgan, 1988:85). İhracatı teşvik etmeye yönelik olarak, vergi düzenlemeleri, ihracat sübvansiyonları gibi çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Genel anlamda ithal ikameci ve ihracata dayalı dış ticaret politikaları ödemeler dengesi açıklarının azaltılması, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyinin sağlanması gibi benzer ana amaçlara sahip olmasına rağmen aralarındaki temel fark uluslararası ticaret açısından ortaya çıkmaktadır. İlkinde ithalatı sınırlandırıcı korumacı politikalar uygulanırken, ikincisinde uygulanan politikalar ihracatı teşvik etmeye ve ihracat kanalı üzerinden iktisadi büyümeyi olumlu etkilemeye yöneliktir (Egeli, 2001:153). Bu farklılıklardan hareketle literatürde, ithalatın ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele alan sırasıyla ithalata dayalı büyüme ve ihracata dayalı büyüme hipotezleri ileri sürülmektedir.

İktisadi büyümei etkileyen temel faktörün ihracat olduğu görüşünü destekleyen ihracata dayalı büyüme hipotezinde çeşitli ekonomi ve maliye politikaları aracılığıyla ihracat sektöründe yatırım ve üretim artışının sağlanması amaçlanmaktadır. İhracatın iktisadi büyüme üzerindeki etkisi çeşitli kanallardan üzerinden gerçekleşmektedir. Bu kanallar şu şekilde sınıflandırılabilir (Awokuse, 2006:593; Awokuse, 2008:162; Panas ve Vamvoukas, 2002:731; Ojeaga vd., 2014:585; Abou-stait, 2005:1);

- İlk olarak, toplam çıktının bir bileşeni olan ihracat, iktisadi büyüme üzerinde bir katalizatör görevi üstlenmektedir. Yerli mallara olan yabancı talepteki bir artış, dış ticaret çarpanı oranında ihracat sektöründe istihdam ve gelir artışı sağlayarak, üretim artışına ve iktisadi büyümeye neden olmaktadır.
- Bunun yanında ihracat ülkeye, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mallarda rekabet avantajı sağlamaktadır. Düşük maliyetle üretilen mallara olan talebin artması, pozitif ölçek ekonomilerinden yararlanma imkanı sunmakta ve böylece üretim ve iktisadi büyüme üzerinde dolaylı etkide bulunmaktadır.
- Aynı zamanda ihracattaki bir artış, ihraç ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmaya yol açarak, ihracat sektöründe verimlilik artışı sağlayarak görece olarak daha verimsiz olan ihracat dışı sektörden, daha yüksek verim sağlanan ihracat sektörüne kaynak aktarımına yol açmaktadır. Dolayısıyla kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması yoluyla üretim artışı ve iktisadi büyümenin gerçekleşmesini sağlamaktadır.
- İhracatın iktisadi büyümei etkileme kanallarından biri de üretim için gerekli olan sermaye ve ara malı ithalatı için gerekli döviz girişinin sağlanması ve böylece üretimini ve iktisadi büyümenin artması şeklindedir.
- Son olarak ihracat, yerli piyasası dar olan gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomilerine entegrasyonunun sağlanması ile doğrudan yabancı yatırım ve ülkeler arası teknoloji transferini kolaylaştırmakta ve bu kanalla üretim artışına ve iktisadi büyümeye neden olmaktadır.

İktisadi büyüme yazınında dış ticaretin iktisadi büyümenin motoru olduğu hipotezinden yola çıkarak dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen ve ihracata dayalı büyüme modelinin geçerliliğini sorgulayan çalışmalar mevcuttur. Ancak konu ile ilgili olarak yapılan analizlerde kullanılan veri setinin (ülke, yıl, değişkenler açısından) ve yöntemin farklılık göstermesi ampirik literatürde görüş birliği olmadığı sonucu ortaya çıkarmaktadır. Ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda ihracat ve büyüme arasındaki dört yönlü ilişkinin gerçekleşmesi beklenmektedir.

İlk durum, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi (İDBH) olarak adlandırılan, ihracat artışının verimlilik artışına ve iktisadi büyümeye neden olması durumudur. İhracat bazı durumlarda iktisadi büyümeyi arttırmakta ve böylece İDBH desteklenebilmektedir. İDBH'nin desteklendiği ilk durum ihracat artışının, ülke içinde üretilen mallara olan talebin artmasına ve böylece reel üretimin artmasına neden olabilmesi durumudur. İkinci durumda ihracattaki bir artış, ihraç ürünlerinin üretiminde uzmanlaşmaya gidilmesine ve ihracat sektöründe verimlilik artışına yol açmaktadır. Böyle bir durumda, görece olarak daha verimsiz olan ihracat dışı sektörden, daha yüksek verim sağlanan ihracat sektörüne kaynak aktarımına yol açması ülkede üretim artışına dolayısıyla büyümeye yol açabilir. Bu etki 1949 yılında P.J. Verdoorn tarafından ileri sürülen Verdoorn Yasası olarak kabul edilmektedir. Dışa açık ticaret politikaları, aynı zamanda yaparak öğrenme, ileri teknolojilere ulaşım imkanı ve daha iyi yönetim uygulamaları ile verimlilik artışına neden olmaktadır. Üçüncü durumda ise ihracat artışı, iç talebe cevap vermek için gerekli olan ithal girdi talebinin karşılanmasındaki döviz ihtiyacını karşılayarak, üretim artışına neden olabilmektedir. Dışa yönelimli politikalar büyüme için dış kaynak kullanımını ve borç servisinden yararlanılması imkanı tanıyabilir. İhracatın teşvik edilmesi, aynı zamanda yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olan denetimleri ortadan kaldırabilir (Giles ve Williams, 2000:263).

İkinci durum, Büyümeye Dayalı İhracat Hipotezi olarak adlandırılmakta ve söz konusu hipoteze göre iktisadi büyüme ihracatı arttırmaktadır (Awokuse, 2006:593). Vernon (1966), yatırım kapasitesindeki artışın, iktisadi büyüme ve iktisadi büyümenin de rekabet gücü üzerindeki olumlu etkisi ile ihracat kapasitesi artışının sağlanacağını belirtmektedir. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme yerli

yatırımları arttırmak, beceri ve teknolojik gelişmeyi teşvik etmek ve ticari malların uluslararası rekabet gücünü arttırmak yoluyla ihracat artışını sağlamaktadır (Jin, 2002:64).

İhracat ve büyüme arasındaki üçüncü olası durum, iktisadi büyümenin temelinde ithalattaki artış olduğunu savunan ve İthalata Dayalı Büyüme Hipotezi olarak ifade edilen hipotezdir (Awokuse, 2008:161). Söz konusu hipoteze göre ithalattaki özellikle ara malı ve sermaye malı ithalatındaki bir artış, ülkede üretim artışına ve ekonomik büyümeye neden olmaktadır.

Son alternatif durum ise ihracat ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü geri besleme ilişkisinin ortaya çıkması durumudur. İhracat artışı, verimlilik artışı ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması aracılığı ile iktisadi büyümeyi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra iktisadi büyüme ile gelir düzeyindeki artış tekrar ihracat artışına neden olmakta ve değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Örneğin Helpman ve Krugman (1985) ihracatın verimlilik artışı nedeni ile ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesinden kaynaklanabileceğini (yani büyüme, verimlilik artışı, ölçek ekonomisi, ihracat artışı) ve aynı zamanda ihracattaki artışın verimlilik artışı ile sonuçlanan maliyet avantajı sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde Bhagwati (1988) de nedenine bakılmaksızın artan ticaretin, daha fazla ticaret yapılmasına neden olan gelir artışına neden olduğunu varsaymaktadır (Giles ve Williams, 2000:263-265).

İhracat ve ekonomi büyüme arasındaki ilişkiye yönelik beklentilerden hareketle literatürde dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalardan biri olan, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi diğer bir ifade ile ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini inceleyen Panas ve Vamvoukas (2002) çalışmalarında, hata düzeltme modeli ve çok değişkenli Granger nedensellik yöntemini kullanmışlardır. Yapılan analiz sonucunda ihracata dayalı büyüme hipotezinin Yunanistan ekonomisi için geçerli olmadığı, bunun yanı sıra uzun dönemde büyümeden ihracata doğru güçlü ve tutarlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Abou-Stait (2005) çalışmasında, Mısır'da merkezi planlama ve yoğun devlet müdahalesinin hakim olduğu ekonomik yapıdan, serbest piyasa ekonomisine dayalı

bir yapıya geçiş sürecinin yaşandığı 1977-2003 dönemini ele almaktadır. Bu döneme ilişkin Mısır ekonomisinde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği test edilmektedir. Analiz üç temel hipoteze dayandırılmaktadır. Birinci hipotez GSMH, ihracat ve ithalatın eşbütünleşik olup olmaması, ikinci hipotez ihracatın büyümenin Granger nedeni olup olmaması ve üçüncü hipotez ihracatın yatırımların Granger nedeni olup olmaması üzerine kuruludur. Yapılan analizler sonucunda ihracatın büyümenin Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Love ve Chandra (2005)'in çalışmasında uzun ve kısa dönemde ihracat ve gelir arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. İhracatın ve ticaret haddinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin irdelendiği model Johansen eşbütünleşme yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 1970-2000 yılları arasında Bangladeş'te ihracat, ticaret hadleri ve gelir düzeyinin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda kısa ve uzun vadede nedenselliğin yönünün reel gelir artışından ihracata doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Awokuse (2006) tarafından yapılan çalışmada genişletilmiş VAR ve Directed Acyclic Graphs analiz yöntemleri kullanılarak reel ihracat ile GSMH artışı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen ampirik sonuçlar 1960-1991 dönemine ilişkin Japonya'da ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Bunun yanında sermaye ve döviz çıkışı gibi değişkenlerin de verimlilik artışı üzerinde önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Awokuse (2008)'in bir diğer çalışmasında ise Latin Amerika ülkeleri için hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerliliği test edilmiştir. Ele alınan ülkeler için her iki hipotezin de geçerli olduğu, hatta bazı durumlarda büyümeden ihracat ve ithalata doğru nedensellik ilişkisinin de gözlemlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak elde edilen bulgular arasında ithalatın büyüme üzerindeki etkisinin, ihracatın büyüme üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda genel anlamda pek çok Latin Amerika ülkesi için hem ihracat hem de ithalatın ekonomik büyümenin gelişmesinde önemli rolü olduğu vurgulanmaktadır.

Alam (2011)'in çalışmasının amacı 1971-2007 yılları arasında Pakistan için ihracata dayalı büyüme modelinin geçerliliğinin analiz edilmesidir. İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ve kısa dönemli ilişki sırasıyla eşbütünleşme ve hata düzeltme yöntemleri ile analiz edilmektedir. Analiz sonucunda uzun dönem analiz için kullanılan eşbütünleşme tekniği, ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu, hata düzeltme modeli ise kısa dönemde 2006 yılı gelir düzeyinin 2005 yılı gelir düzeyi ve cari dönem gelir düzeyini pozitif etkilediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra 2006 yılında ihracat ve ithalatın cari dönem gelir düzeyi üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Alimi ve Muse (2013) çalışmasında 1970-2009 yılları arasında Nijerya'da ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki rolünü tespit etmeyi amaçlamaktadır. Toplam ihracat, petrol ihracatı ve petrol dışı ihracat olmak üzere ihracatın üç grupta ele alındığı çalışmada eşbütünleşme analizi, VAR Granger nedensellik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Nijerya için büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla Nijerya'da ihracat artışı sağlanmasının ithal ikameci sanayileşme stratejisi gibi ekonomik büyümeyi arttıracak politikalarla mümkün olduğu çıkarımı yapılmaktadır.

Tsegaye (2015)'in Güney Kore için 1960-2010 yılları arasındaki dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin irdelendiği çalışmasında Johansen eşbütünleşme testi, vektör hata düzeltme ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Geliştirilmiş Cobb-Douglas üretim modelinden hareketle ekonomik büyümeyi temsilen GSMH düzeyi bağımlı değişkeni ve nüfus (L), brüt sermaye oluşumu (K), reel ihracat ve reel ithalat (A) bağımsız değişkenleri analizde kullanılmıştır. Analiz sonucunda Güney Kore'de ihracat ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü uzun dönem nedensellik bulunduğu, ithalat için ise iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kısa dönemde ithalat ve ihracattan ekonomik büyümeye uzanan tek yönlü nedensellik ilişkisinin tespiti ile ihracata ve ithalata dayalı büyüme hipotezleri desteklenmektedir.

Tang vd. (2015) tarafından Asya'nın 4 küçük ejderhası olarak ifade edilen Hong Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur için ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilmektedir. İhracat ve gelir düzeyi (iki değişkenli) ve ihracat, gelir ve döviz

kuru (üç değişkenli) modellerinin Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda, ihracat ve gelir düzeyinin dört ülke için eşbütünleşik olduğu ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak uygulanan MWALD testi ile dört ekonomide de ihracata dayalı büyümenin kendi analiz dönemleri boyunca istikrarlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle analiz sonucunda, politika yapıcılarına ihracat yerine alternatif ekonomik büyüme katalizörlerini aramaları ve uzun vadeli ekonomik büyümenin etkin bir şekilde teşvik edilmesi gerektiği yönünde çıkarımlarda bulunulmuştur.

Malhotra ve Kumari (2016), ihracata dayalı büyüme hipotezini Güney Asya bölgesinin en büyük dört ekonomisi olan Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka için çok değişkenli zaman serileri çerçevesinde incelemektedir. 1980-2012 yılları arasındaki yıllık verilerin kullanıldığı analizde ihracat ve GSMH'ye ek olarak ithalat, brüt sermaye oluşumu ve emek değişkenleri modele dahil edilmektedir. Johansen eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modelinin yanı sıra girdi-çıkıtı fonksiyonu ve varyans ayırıştırma analizi sistemdeki karşılıklı ilişkileri araştırmak için kullanılmaktadır. Analiz sonucunda kısa vadeli nedensellik sonuçlarının ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Söz konusu çalışmaların yanı sıra literatürde Türkiye'deki ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde İDBH'nin Türkiye için geçerli olduğuna yönelik olarak ortak bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Türkiye'ye yönelik yapılan çalışmalardan biri olan Yiğidim ve Köse (1997)'nin çalışmasında, 1980-1996 yıllarına ilişkin olarak Türkiye ekonomisinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve bu ilişkide ithalatın rolü analiz edilmektedir. Granger nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada ithalatın, ihracat ve diğer değişkenlere kıyasla ekonomik büyüme üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Şimşek (2003) tarafından Türkiye ekonomisi için 1960-2002 yıllarına ait ihracat ve büyüme ilişkisinin ele alındığı çalışmada, uzun dönemde çıktı büyümesinden, ihracat büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, diğer bir ifade ile ihracata dayalı büyüme modelinin geçerli olmadığı yönünde bulgulara ulaşılmaktadır.

Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006)'ün çalışmalarında, dış ticaret milli gelir arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analizi kullanılarak incelenmektedir. Analiz sonucunda Arjantin, Brezilya ve Hindistan için ihracata dayalı büyüme hipotezi desteklenmezken, Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin için ihracatla milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu yani ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Gerni vd. (2008) çalışmalarında ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini irdelemektedir. Ele alınan dönemde ihracatın ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu ancak modele ithalat değişkeninin eklenmesi durumunda ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin, ithalat kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Genel anlamda Türkiye'de ithalata dayalı ihracat ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bilgin ve Şahbaz (2009) tarafından 1987-2007 dönemine ilişkin Türkiye için ihracat ve büyüme arasındaki ilişki, diğer bir ifade ile ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği test edilmektedir. Analiz sonucunda ihracata dayalı büyüme hipotezinin desteklendiği ve aynı zamanda ihracattan GSMH'nin bir göstergesi olarak kullanılan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Taştan (2010)'ın, "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi" adlı çalışmasında frekansalanı yöntemleri kullanılarak 1985-2009 dönemi Türkiye ekonomisinde, ihracat, sanayi üretimi ve ithalat değişkenleri arasındaki karşılıklı etkileşim ve nedensellik ilişkileri incelenmektedir. Analiz sonucunda ithalata dayalı büyüme ve büyüme çekişli ihracat hipotezlerini destekleyici bulgulara ulaşılmaktadır.

Saraç (2013), 1989-2011 dönemlerine ilişkin olarak Türkiye'de ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Yapılan analiz sonucunda ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun yanında ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ve içsel büyüme teorisinin ithalat ve büyüme ilişkisi ile ilgili görüşlerinin geçerli olduğu yönünde bulgulara ulaşılmaktadır.

İhracat, ithalat, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkinin incelendiği Özcan ve Özçelebi'nin (2013) çalışmasında, Türkiye'de 2005-2011 dönemine ilişkin olarak ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu gösteren bulgulara ulaşılmaktadır.

Yıldırım (2015) çalışmasında, 1997-2013 dönemine ilişkin olarak Türkiye'de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini simetrik ve asimetric nedensellik testlerini kullanarak analiz etmektedir. Analiz sonucunda ithalat, ihracat ve sanayi üretimi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin asimetric olduğu ve ihracatın ve sanayi üretiminin ithalata bağımlı olması nedeni ile Türkiye ekonomisinde ele alınan dönemde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İhracat ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ve ihracata dayalı büyüme hipotezini ele alan çalışmalar, söz konusu iki değişken arasındaki ilişki konusunda görüş birliği olmadığını göstermektedir. Elde edilen bulgular ülke örneklemelerine ve kullanılan analiz yöntemlerine göre farklılık göstermektedir. Söz konusu çalışmalarda ülkelerin kurumsal yapılarının etkisinin göz ardı edilmesi ise bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Ülkelerin kurumsal yapılarının, uyguladıkları dış ticaret politikalarından sağladıkları yarar ve iktisadi büyüme süreçleri üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisinde kurumsal yapıların rolünün dikkate alınması önem taşımaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilen analize geçmeden önce, ikinci bölümde kurum kavramına ve Kurumsal İktisat Yaklaşımına ilişkin detaylı bilgilere yer verilmektedir.

2. KURUMSAL İKTİSAT YAKLAŞIMI

Bu bölümde öncelikle kurumlar kavramsal boyutta ele alınmakta ve sonrasında Kurumsal İktisat Yaklaşımının gelişimi incelenmektedir. Ayrıca herhangi bir ülkedeki kurumsal yapının ölçümüne ilişkin geliştirilen farklı ölçüm yöntemlerine de bu bölümde yer verilmektedir. Son olarak ise kurumlar, iktisadi büyüme ve ihracat ilişkisi özellikle ampirik açıdan incelenmektedir.

2.1. Kurum Kavramı

Kurumsal İktisat Yaklaşımı yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahip olup, son yıllarda giderek daha çok iktisatçının ilgisini çekmektedir. Ancak söz konusu yaklaşım kapsamında, kurum kavramının tanımlanması hususunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu bağlamda kurum kavramının ortak kabul gören tek bir tanımını yapmak oldukça zordur. Kurumlar; bazen bireylerin davranışları olarak, bazen bireylerin toplumda birlikte yaşayan insanlar gibi hareket etmelerine imkan tanıyan hukuki yasalar ya da doğal haklar olarak, bazen statik yerine dinamik, mallar yerine süreçler, duygular yerine faaliyetler, bireysel eylemler yerine ortak eylemler, denge yerine yönetim, bırakınız yapsınlar yerine kontrol gerektiren herhangi bir şey, bazen de ekonomik davranış olan herhangi bir şey olarak ifade edilmektedir (Commons, 1931:648). Kurum kavramının tanımındaki farklılıklar, Kurumsal İktisat Yaklaşımından önce kurum kavramının detaylı olarak irdelenmesini gerektirmektedir.

Kurumlar, Türk Dil Kurumuna (2017) göre evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi köklü bir yapıyı içeren, genellikle devletle ilişkisi olan yapı, birlik veya müesseseler olarak tanımlanmaktadır. İktisat literatüründe ise en temel anlamı ile kurumlar, bir toplumda oynanan oyunun kuralları olarak tanımlanmaktadır (North, 2010:9). Kurumlar terimi kavramsal olarak yasal organizasyon biçimini çağırırsa da bu tanım yerine kurumlar, geçmişten günümüze aktarılan istikrarlı davranış kalıpları ve düşünce alışkanlıkları olarak da ifade edilebilmektedir (Kapp, 1968:2). Kurumsal İktisadın önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen Veblen, kurumları kendiliğinden ortaya çıkmayan, kültürel olarak belirlenen ve baskıcı nitelik taşıyan düşünce ve davranış alışkanlıkları olarak tanımlamaktadır. Commons ise kurumları, kimi zaman kendiliğinden ortaya çıkan kimi zaman da ortaklaşa tasarlanan ve ilerici nitelik taşıyabilen ortak eylemler olarak

tanımlamaktadır (Özveren, 2007:24). Commons (1931) ortak eylemlerin; bireylerin iradelerinin ötesinde, bireysel eylemlerin kontrol edilmesinden ve serbestleştirilmesinden daha fazlası olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda kurumları da bireysel eylemlerin kontrolünde, serbestleştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında ortaya çıkan ortak eylemler olarak tanımlamaktadır (Commons, 1931:648). Mitchell kurumu toplumun geniş kesimi tarafından kabul gören, iyi düzeyde standartlaştırılmış sosyal alışkanlıklar olarak tanımlarken, W.H. Hamilton ise kurumu gelenekler üzerine kurulu, belirli düzeyde geçerliliği ve sürekliliği olan düşünce tarzı ve alışkanlıklar olarak tanımlamaktadır (Demir, 1996:174).

Genel anlamda kurumlar, toplumda istikrarlı bir yapı kurarak gündelik hayattaki belirsizlikleri azaltmaya yönelik kısıtlamalardır. Bu bağlamda kurumlar insanlar arasındaki etkileşimi şekillendiren her türlü kısıtlama ile gündelik hayatı belirli bir yapıya kavuşturarak belirsizliği azaltmaktadır (North, 2010:10). Bir toplumda insanlar arasındaki etkileşimde bireylerin hangi koşullarda hangi faaliyetlerde bulunabileceğini belirleyen kurumsal kısıtlamalar formel ve enformel kısıtlamalar olarak sınıflandırılmaktadır. Formel kısıtlamalar yasalar, anayasa, mülkiyet hakkı, sözleşmeler gibi yazılı kurallardan oluşurken, enformel kısıtlamalar ahlak, tabular, gelenek ve görenekler, ideoloji ve davranış biçimlerinden oluşmaktadır.

Formel ve enformel kısıtlamaların, diğer bir ifade ile formel ve enformel kurumların farklı özellikleri bulunmaktadır. Formel kurumlar devlet, özel şirketler ve toplumdaki diğer ortak ya da bireyler tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulurken, enformel kurumlar nesilden nesile aktarılarak, toplumun yaşayış biçimini düzenleyen gayri resmi davranış kuralları niteliği taşımaktadır (Olsson, 1999:3). Söz konusu farklılığın yanı sıra formel ve enformel kurumlar yaptırım güçleri açısından da farklılık göstermektedir. Formel kurumlar, yasal dayanaklarla devlet kanalı ile yaptırım gücüne sahip iken, enformel kurumlar toplumdan soyutlama gibi yaptırım gücüne sahiptir (Kama, 2016:22).

Formel ve enformel kurumlar arasındaki farklılıklardan bir diğeri değişim gösterme süreçleri ile ilgilidir. İnsanlar arasındaki ilişkideki ve gündelik hayattaki belirsizliklerin azaltılmasında kurumların istikrarlı olmaları son derece önemli rol

oyunmaktadır. Ancak kurumların istikrarlı olması değişim göstermediği anlamına gelmemektedir. Aksine kurumlar tedrici ve zamana yayılmış bir şekilde değişim göstermektedir. Kurumların tedrici değişim göstermesinin nedeni sahip olduğu enformel kısıtlamalardır. Formel kısıtlamalar olarak sınıflandırılan resmi kurallar, kanun ve yasalarda keskin değişiklikler yaşanabilmesine rağmen insanların alışkanlıkları, deneyimleri, gelenek ve göreneklerinden oluşan enformel kısıtlamalarda toplum içine işlemiş olmaları nedeni ile kısa dönemde kolay kolay değişim görülmemektedir (North, 2010:13). Diğer yandan toplumda belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve güven ortamının sağlanmasında formel kurumların çok sık değiştirilmemesi de önemli rol oynamaktadır. Yazılı kuralların sürekli değişmesi toplumun güvenini zedeleyebileceği için kurumsal dönüşümlerin yaşandığı toplumlarda formel kurumlar yerine enformel kurum değişikliği daha etkili olabilmektedir.

Toplumdaki bireyler arasındaki etkileşime bir yapı kazandırmada formel ve enformel kısıtlamalardan oluşan kurumların değişiminde kuruluşlar da önemli rol oynamaktadır. Kurumların oynanan oyunun kuralları olduğu tanımından hareketle kuruluşlar da oyundaki oyuncular olarak tanımlanabilmektedir. Kuruluşlar belirli bir amaç doğrultusunda hareket eden bireylerden oluşmakta ve siyasi (siyasi parti, belediye meclisi), ekonomik (şirket, sendika), toplumsal (kilise, spor kuruluşları) ve eğitim amaçlı (okul, meslek eğitimi veren kuruluşlar) oluşumları kapsamaktadır. Kurumlar ortaya çıkacak kuruluşları ve kuruluşların nasıl gelişeceğini belirlerken, kuruluşlar da kurumsal değişimin temel araçlarından biri olarak kurumların nasıl evrimleşeceğini etkilemektedir. Kurumlar ve kuruluşlar arasındaki etkileşim, kurumsal değişimin yönünü şekillendirmektedir. Kurumlar belirlemiş oldukları kısıtlamalar ile toplumdaki fırsatları belirlemekte iken, söz konusu fırsatlardan yararlanmak için kurulan kuruluşlar, kurumların sunduğu teşvik unsurları sonucu evrimleşerek kurumsal değişime neden olmaktadır (North, 2010:12-15).

Kurumlar ile ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer konu kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisidir. Son yıllarda kurumsal iktisat alanında yapılan çalışmalar dış ticaret, iktisadi büyüme ve ekonomik performans üzerinde kurumların önemli rolü olduğunu ileri sürmektedir. Mülkiyet hakkının korunduğu, tarafsız hukuk sisteminin geçerli olduğu, herkesin eşit şartlarda yararlanabileceği

kamu hizmetlerinin sunulduğu, kamulaştırma riskinin bulunmadığı ve anlaşma yapabilme özgürlüğünün sağlandığı bir ekonomide girişimcilik, inovasyon ve ticaretin gelişmesi dolayısıyla verimlilik ve ekonomik büyüme düzeyinin artması beklenmektedir. Diğer bir ifade ile özel mülkiyet hakkının olmadığı, insanların ekonomik konularda istedikleri kararları alamadığı, ticaretin sınırlandırıldığı, yönetimde belirli bir grubun çıkarlarının gözetildiği, halkın söz hakkının bulunmadığı, tarafsız hukuk sisteminin uygulanamadığı ve gerekli kamu hizmetlerinin belirli bir zümrenin çıkarları doğrultusunda dağıtıldığı durumlarda dış ticaret ve ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesi beklenmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2012:73-76). Genel anlamda uzun dönemde kurumların, insanlar arasındaki karmaşık ilişkide işbirlikçi çözümler geliştirilmesine uygun ortamlar sağlayarak, siyasi, ekonomik veya toplumsal teşvik unsurları doğrultusunda evrimleşerek ve teknoloji, değişim, dönüşüm ve üretim maliyetleri üzerinde etkili olarak ekonomi performansını olumlu yönde etkileyeceği görüşü desteklenmektedir (North, 2010:10-13).

2.2. Kurumsal İktisat Yaklaşımının Kökeni ve Gelişimi

Son yıllarda artan şekilde ilgi gören Kurumsal İktisadın tarihi 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Neoklasik İktisada¹ karşı alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilen Kurumsal İktisat Yaklaşımı, yerleşik iktisadi görüşün temel varsayım ve görüşlerine eleştirel bir bakış açısı getirmektedir.

Literatürde Kurumcu İktisat, Kurumsalcı İktisat ve Kurumsal İktisat gibi farklı ifadeler ile adlandırılan yaklaşımın Kurumcu İktisat ya da Kurumsalcı İktisat kavramları yerine Kurumsal İktisat olarak adlandırılması, kavramın içeriği ve tanımı gereği daha doğru olmaktadır. Kurumsal İktisat sadece kurumları savunan, kurumlara öncelik verilmesi, kurumların niceliksel olarak artması ve yaygınlaşması gerektiğini düşünen ve ayrıca kurumların işleyişini iktisadi açıdan açıklamayı amaç edinen bir yaklaşım olsaydı Kurumcu İktisat ve Kurumsalcı İktisat kavramlarının kullanılması uygun olurdu. Ancak Kurumsal İktisat Yaklaşımı, iktisadın içinde barındırdığı firma ve piyasa gibi temelinde kurum olan öğeleri ile aslında

---

¹ Neoklasik iktisadi görüş, yerleşik iktisadi görüş olarak da nitelendirilmektedir.

kurumsallaşmış bir süreç olduğunu belirttiği için Kurumsal İktisat kavramının kullanılması daha yerinde olmaktadır (Özveren, 2007:15-17).

Kurumsal İktisat terimi, ilk kez 1918 yılında Amerikan Ekonomi Birliği Konferansında (American Economic Association Conference) Walton Hamilton'un Ekonomi Teorilerine Kurumsal Yaklaşım (The Institutional Approach to Economic Theory) isimli çalışmasında kullanılmıştır (Hodgson, 2000:317). Söz konusu çalışmada, ekonomik zorluklarla daha etkin baş edilebilmesi ve ekonominin yeniden inşası için kurumların gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır (Klein, 1993:14).

Amerikan Ekonomi Birliği (American Economic Association) başkanlığı yaptığı dönemde Irving Fisher, Allyn Young başkanlığında Ekonomi Araştırmaları İşbirliği Komitesini (Committee on Cooperation in Economic Research) kurmuştur. Bu komite ile birlikte mevcut ekonomik problemlere yönelik ekonomik araştırmaların geliştirilebilmesi için uygun bilgi birikiminin artırılması amaçlanmıştır. Söz konusu girişimin hayata geçirilmesi için Veblen ve Mitchell ile yapılan görüşmeler sonucunda her ikisi de söz konusu görüşlerle ilgilendiklerini belirtse de yeni bir ekonomi düşünce ekolünün oluşturulması görüşünü birincil odak noktası olarak benimsememişlerdir. Bu nedenle kendi görüşlerini geliştirmeye yoğunlaşarak, bu süreçte ekonomik sorunlar hakkında yeni bir düşünme biçimine katkıda bulunmuşlardır (Klein, 1993:14).

Kurumsal İktisat Yaklaşımı I. Dünya ve II. Dünya Savaşları arası dönemde önemli bir unsur haline gelirken, Kurumsal İktisadın gelişmesinde Alman Tarihsel Okulunun ve Amerikan pragmatik felsefe geleneğinin etkisi olmuştur. Wilhem Roscher, Bruno Hildebrand, Gustav Schmoller başta olmak üzere Alman Tarihsel Okulu görüşünü benimseyen düşünürler klasik ekonominin soyutlayıcı tümden gelimci görüşünü eleştirmiş ve aksine tümevarım metodunu benimsemişlerdir. Yerleşik iktisadın insanların rasyonel davranışları hakkındaki temel varsayımlarını eleştiren görüş, ekonomistlerin farklı ekonomilere özgü gelişme süreçleri ile ilgilenmesi gerektiğini belirtmiş ve Avrupa'nın geri kalanı için büyük Britanya tarafından öngörülen serbest ticaret politikalarını reddetmiştir. Okulun öncülerinden biri olan Schmoller üretim sürecinde toprak, emek, sermaye gibi üretim faktörlerinin yanı sıra nüfus, çevre ve teknolojik koşulların da etkili olduğunu belirtmiştir. İzleyen dönemlerde tüm bu görüşler Eski Kurumsal

İktisatçılar tarafından geliştirilmiş ve kurumsal iktisadi görüşte etkili olmuştur (Parada, 2001:47).

Alman Tarihsel Okulunun yanı sıra Charles Pierce, William James ve John Dewey'in öncüsü olduğu Amerikan pragmatik felsefe geleneği de Kurumsal İktisadi Yaklaşım üzerinde etkili olmuştur. Pragmatist bilim felsefesi ve William James tarafından ileri sürülen pragmatizme göre bilim kendi tarihine ve toplumun kararlarına bağlı bir inceleme süreci olup, bilimdeki temel bilgi kuramsal birim "iktisadi topluluklardan" oluşmaktadır. İktisadi toplumların davranışları da yine insanlar tarafından tasarlanan yasalar tarafından belirlendiği için aslında bilgi kuramsal birim "kurumlardan" oluşmaktadır (Şenalp, 2007:52-53). Alman Tarihsel Okulunun görüşlerinin birçoğunun Almanya'da eğitim gören Amerikan kurumsal iktisatçılar tarafından benimsenmesi ve Alman Tarihsel Okulu ve Amerikan pragmatik felsefe geleneğinin etkisi öncü kurumsal iktisatçıların görüşlerinin şekillenmesinde ve kurumsal iktisadi yaklaşımın gelişmesinde etkili olmuştur.

19.yüzyılın ortalarından itibaren baskın olan Kurumsal İktisat Yaklaşımının etkisi 1950'li yıllarda Keynesyen görüşün benimsenmeye başlaması ile birlikte 20.yüzyılın ortalarında azalmaya başlamıştır. Ancak 1970'li yıllardan itibaren yeniden keşfedilmiş, yenilenmiş ve o dönemden itibaren de büyümekle kalmayıp organizasyon ve yönetim konularına yön veren baskın bir çerçeve haline dönüşmüştür (Scott, 2014:xi-3; Parada, 2001:46; Rutherford, 2001:174).

İktisadi büyüme literatüründe kurumların kabul görmesi ise üç farklı gelişme sonucunda gerçekleşmiştir. Söz konusu gelişmeler Rusya'da destekleyici ve düzenleyici yasal ve siyasi yapı olmadan uygulanan fiyat reformu ve özelleştirmelerin başarısız olması, Latin Amerika'da sosyal sigorta ve güvenlik ağlarına dikkat edilmeden uygulanan piyasa yönelimli reformların yavaş ilerlemesi ve son olarak, finansal serbestleşmenin finansal düzenlemelerin önüne geçmesi nedeni ile yaşanan Asya krizidir. Bu gelişmeler ışığında, güçlü kurumsal yapının sağlanmaması durumunda uygulanan politika ve teşviklerin başarılı olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır (Rodrik, 2009: 158). Buna göre, yatırımcıların kendini güvende hissettiği, hukukun üstünlüğünün olduğu, özel teşviklerin toplumsal hedefler doğrultusunda uygulandığı, para ve maliye politikalarının sağlam makroekonomik kurumlara dayandırıldığı, sivil özgürlüklerin ve siyasi hakların

mevcut olduğu ülkeler zengin iken, bu düzenlemelerin bulunmadığı ya da yetersiz olduğu ülkeler yoksul kalmaktadır.

Kurumsal İktisadi görüş, diğeri iktisadi görüşlerden farklı olarak iktisadi sistemlerin temeline kurumları yerleştiren bir yaklaşımdır. Kurumsal İktisat Yaklaşımı; iktisadi faaliyetlere yön veren bireylerin davranışlarının kurumlardan etkilendiğini ve bireylerin istek, tercih ve seçimlerinin kurumsal yapıların etkisinde olduğunu belirterek söz konusu faktörleri veri kabul eden ve kurumları yok sayan yerleşik iktisadi eleştirmektedir. Bunun yanı sıra iktisadi sistemlerin dinamik olduğunu belirten kurumsalcılar, iktisadi faaliyetleri etkileyen bilgi ve teknoloji, zevk ve tercihler gibi faktörlerin veri kabul edilmesi yoluyla iktisadi sistemin durağanlaştırılmasının, iktisadi sistemin varsayımlarla ve genellemelerle daraltılmasının büyük sorunlara yol açacağını belirtmektedir (Demir, 1996:65-68). Kurumsal iktisat metodolojisini ele alan çalışmalarda, Kurumsal İktisat kapsamında araştırmaların ampirik temellere dayalı olması, süreçlerin incelenmesi, toplumsal değişmelerin evrimsel olarak ele alınması, kurumlar üzerine odaklanması ve değerlerin rolünün dikkate alınması önemli görülmektedir (Wisman ve Rozansky, 1991:710).

Kurumsal İktisat Yaklaşımını yerleşik iktisattan ayıran temel noktalardan birisi, kurumsal iktisadın yerleşik iktisadın incelediği ekonomideki kaynak tahsisi, istihdam, gelir, üretim, fiyat düzeyi, gelir dağılımı konularına ek olarak ülkenin iktidar yapısını da ele almasıdır. İktidar yapısının incelenmesi devlet ve mülkiyet haklarının da ele alınmasını gerektirmektedir. Devlet; toplumda istenmeyen dengesizlik durumlarında ekonomiye müdahalede bulunarak, toplumsal uzlaşmayı sağlayacak bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda devlet; egemen sınıfın çıkarlarını korumak yerine toplumsal çatışmaların ortadan kaldırılması anlamında önem taşımaktadır (Samuels, 1991:109-111).

Kurumsal İktisat literatürünün gelişiminde, Kurumsal İktisat Yaklaşımı Eski ve Yeni Kurumsal² İktisat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Thorstein Veblen, John

---

² 2015 yılı itibari ile Yeni Kurumsal İktisat kavramı yerine Kurumsal ve Organizasyonel İktisat kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra okulun önemli organizasyonlarından Uluslararası Yeni Kurumsal İktisat Topluluğu (ISNIE-International Society for New Institutional Economics) adını Kurumsal ve Organizasyonel İktisat Topluluğu (SIOE- Society for Institutional and Organizational Economics) olarak ve Yeni Kurumsal İktisat Avrupa Okulu (ESNIE-Europen

Rogers Commons, Wesley Clair Mitchell'in öncüsü oldukları geleneksel yaklaşım; Kurumsal İktisat, Amerikan Kurumsal İktisat, Orijinal Kurumsal İktisat ve Eski Kurumsal İktisat gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımı, yerleşik iktisadi görüşe karşı eleştirel bir nitelik taşımakta ve yerleşik iktisadi görüşün temellerini tamamen terk etmektedir. Uzun bir süre Kurumsal İktisat olarak adlandırılan söz konusu yaklaşım, Yeni Kurumsal İktisat olarak kabul edilen ve Ronald J. Coase, Oliver Williamson ve Douglass North tarafından geliştirilen yaklaşıma kadar Eski Kurumsal İktisat olarak adlandırılmıştır (Rutherford, 2001:173-174; Parada, 2001:46). Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında ise neoklasik iktisadi görüşün temel varsayımlarından tamamen uzaklaşılmadan, temel varsayımlar korunarak yeniden düzenlenmekte ve genişletilmekte aynı zamanda işlem maliyetleri, mülkiyet hakları, sözleşme teorisi, firma teorisi, kamu tercihi gibi pek çok alana ilişkin çalışmalar yer almaktadır. Eski Kurumsal İktisatçılar “*American Association for Evolutionary Economics*” ve “*Journal of Economic Issues*”, Yeni Kurumsal İktisatçılar ise “*Journal of Institutional and Theoretical Economics*” çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. İzleyen kısımda Eski ve Yeni Kurumsal İktisat yaklaşımlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

2.2.1. Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımı

Yaklaşık yüzyıllık bir tarihi bulunan Asıl/Eski/Orijinal/Geleneksel Kurumsal İktisat Yaklaşımı 20. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilmiştir. Veblen, İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir? (Why is Economics not an Evolutionary Science?) isimli çalışmasıyla iktisadi süreçlere evrimsel bir bakış açısı getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yerleşik iktisadi görüşe karşı muhalif bir yapı sergileyen yaklaşım, neoklasik iktisadın soyutlayıcı, tümden gelimci yöntemlerine ve devlet müdahalesini minimize etmeye çalışan iktisat politikalarına karşı olmuştur (Şenalp, 2007:49). Veblen, Commons ve Mitchell'in öncüleri olduğu düşünce okulu; söz konusu dönemde yaşanan kapitalizmin yapısal dönüşümünü, tekelci şirketleri, sendikal oluşumları, devletin iktisadi etkinliklerini

---

School of New Institutional Economics) ise adını Kurumsal ve Organizasyonel İktisat Akademisi (IOEA-Institutional and Organizational Economics Academy) olarak değiştirmiştir (Çetin, 2016:12-13).

ve belirsizliğin neden olduğu denge dışı ekonomi durumunu ele almayı amaçlamıştır (Özveren, 2007:23).

1880’li yıllarda yazmaya başlayan Veblen ve Commons’ın Amerikan İç Savaşı sonrası dönemde yaşanan gelişmeleri gözleme imkanlarının olması, düşüncelerinin sosyal bağlamıyla ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur. Söz konusu dönem; Amerikan ekonomisinde diğer ülkelere kıyasla daha hızlı sanayileşme sürecinin yaşandığı, tarım sektörü istihdamının azaldığı, kentsel nüfus oranının arttığı, büyük tekel ve işletmelerin yaygınlaşması ile çok mallı ve çok fabrikalı işletmelerin ortaya çıktığı ve son olarak iktisadi hayatta devlet müdahalesini gerektiren gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir (Demir, 1996:78-80). Diğer bir ifade ile söz konusu dönemde; düşük ücret, güvensiz çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri, yüksek işsizlik oranı, sağlık, eğitim, barınma ve sosyal güvenlikteki eksiklikler gibi toplumsal düzende pek çok sorunun baş göstermesi farklı iktisadi görüş arayışlarını ortaya çıkarmış ve bırakınız yapsınlar görüşü yerine devlet müdahalesini destekleyen görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla I. Dünya ve II. Dünya Savaşı arasında etkin olan yaklaşım, Büyük Buhran sonrası dönemde Keynesyen iktisadi görüşün desteklenmeye başlaması ile birlikte etkinliğini yitirmiştir (Parada, 2001:46). Bunun yanı sıra 1945’den sonra etkisinin azalmasına rağmen, savaş sonrası dönemde Clarence Ayres, John Kenneth Galbraith, Simon Kuznets, Gunnar Myrdal ve Karl Polanyi tarafından desteklenmiştir (Hodgson, 2009:6). İzleyen alt bölümlerde Eski Kurumsal İktisadın öncülerinden olan Veblen, Commons ve Mitchell’in yaklaşımları ele alınmaktadır.

2.2.1.1. T. Veblen

Kurumsal İktisadın ortaya çıkmasında 1899 yılında yayınlanan Aylak Sınıfın Teorisi: Kurumların İktisadi İncelemesi (The Theory of the Leisured Class: An Economic Study of Institutions) isimli kitabı ile katkıda bulunan Thorstein Veblen Amerikan toplumunu en iyi eleştiren düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Veblen, gerek Amerikan toplumuna getirdiği eleştirilerle gerekse iktisadi düşünce yaklaşımlarına getirdiği farklı bakış açısı ile yerleşik iktisada eleştirel bir yaklaşımın geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Yerleşik iktisadi görüşün doğal düzen, görünmez el ve tam rekabet koşulları altında optimum sonuçlar elde edilmesi yaklaşımlarını, bireylerin ve kurumların veri kabul edilerek

edilgen ve durağan hale getirilmesini ve faydacı birey yaklaşımını eleştirmektedir. Ayrıca, ekonominin evrimsel olması ve birikerek gelişen bir süreç izlemesi gerektiğini savunmaktadır (Demir; 1996:88-93; Blaug, 2014:859).

Veblen yerleşik iktisadın bireysel davranışlar ile ilgili temel ekonomik varsayımlarını eleştirmektedir. Bireysel davranışların alışkanlıklar ve gelenekler tarafından oluştuğunu belirten Veblen bunların yanı sıra kurumsal açıdan farklılık gösteren kurumsal ilişkilerin de davranışlar üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir (Scott, 2014:3-4). Mevcut kurumların durağan (inertia) ve koruyucu (defensive) yapısı nedeni ile sosyal faydanın teşvik edilmesi için gerekli fonksiyonlara sahip olmadığını düşünmekte ve bu nedenle kurumların yeni teknolojilere, ekonomik ve sosyal sorunlara ayak uyduramama eğiliminde olduğunu söylemektedir (Rutherford, 2001:174). Dolayısıyla Veblen kurumların statik, durağan ve korumacı yapısını eleştirmekte, ekonominin dinamik bir yapıya kavuşması gerektiği yönünde görüşler ileri sürmektedir.

Veblen (1899) kurumları; bireysel eylemler üzerindeki kısıtlamalar olmaktan ziyade toplumdaki genel kabul görmüş düşünce ve davranış alışkanlıkları olarak tanımlamaktadır. Veblen'e göre kurumun ortaya çıkması için ortak bir etkinlikte bulunan bir insan topluluğuna ve bu topluluğun yaptığı etkinliklerin sürekli tekrarlanması yoluyla alışkanlığa dönüşmesine ihtiyaç vardır. Kurumların ortaya çıkabilmesi için tek başına kurumlar ya da tek başına mevcut kurumsal yapı yeterli olmamaktadır. Bireylerin mevcut kurumsal yapı ile olan birikimli ve karşılıklı etkileşimi sonucunda kurumlar ortaya çıkmaktadır (Baş Dinar, 2013:48-51). Dolayısıyla bir yandan bireyler, kurumsal yapının oluşmasında etkili bir faktörken diğer yandan da mevcut kurumsal yapı tarafından etkilenen bir varlık özelliği taşımaktadır. Kurumlar bireylerin isteklerini ve faaliyetlerini biçimlendiren ve kısıtlayan bir etkide bulunurken aynı zamanda bireyler de yeni toplumsal alışkanlıklar edinerek kurumsal yapıyı değiştirebilmektedir.

Bu görüşlerden hareketle Veblen (1899, 1904) gösteriş tüketimi ve tüketim normları, aylak sınıf teorisi, kurumsal finansmanın firmaların mülkiyeti ve kontrolü üzerindeki etkisi, kar, satış ve reklam amaçlı iş ve finansal stratejiler, uzman bir yönetim sınıfının oluşturulması, iş dalgalanmaları ve diğer pek çok konuda analizler geliştirmiştir (Rutherford, 2001:174). Veblen'in katkı yaptığı disiplinler arasında

iktisadın yanı sıra sosyoloji, tarih, psikoloji, antropoloji, felsefe, biyoloji de yer almaktadır (Gürkan, 2007:241).

Veblen'in çalışmalarında içgüdü kavramı önemli rol oynamaktadır. İçgüdü insan faaliyetlerini, davranış ve düşünce alışkanlıklarını ve dolaylı olarak kurumları etkileyen bir faktördür. Veblen'e göre bireylerin etkinlikleri zaman ve mekana göre farklılık göstermekte ve söz konusu etkinlikler görece durağan olan içgüdülerden kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile birey etkinlikleri içgüdüler tarafından etkilenirken, zaman ve mekânsal farklılık gösteren kültür de kurumlardan etkilenmektedir. Bireylerin kültürel dürtülere verdikleri içgüdüsel tepkiler düşünce alışkanlıklarının oluşmasına neden olmaktadır. Zaman içerisinde yeni kültürel dürtülerin ortaya çıkması, yeni içgüdüsel tepkilerin ve yeni düşünce alışkanlıklarının gelişmesine yol açmakta ve böylece kurumsal evrim gerçekleşmektedir.

2.2.1.2. J.R. Commons

Eski Kurumsal İktisadın öncülerinden bir diğeri John Rogers Commons'dur. Commons bir yandan piyasa, arz ve talep konularında kurumsal altyapıyı göz ardı eden ve kurumsal faktörleri tam ve doğru bir şekilde dikkate almayan neoklasik iktisadı eleştirmekte, diğer yandan da Kurumsal İktisat Teorisi alanındaki katkıları ile neoklasik iktisadın yerini alarak alternatif heterodoks paradigmanın temelini oluşturmaktadır. Özellikle Commons'ın teorisi tarihsel, realist, multidisipliner heterodoks metodoloji üzerine inşa edilerek, rasyonellik, özerk ve rekabetçi pazarlar üzerine yoğunlaşan temel ortodoks teorik yapıların yerini almakta veya teoriyi değiştirmektedir (Kaufman, 2007:6). Diğer bir ifade ile Commons kurumsalcılar gibi Ortodoks iktisadın kurumsal faktörleri tam ve doğru bir şekilde dikkate almamasını eleştirmekte, ancak diğer kurumsalcıların aksine Ortodoks teoriyi de tamamen reddetmemektedir.

Klasik ve neoklasik iktisatçılar kurumları veri kısıtlamalar olarak değerlendirmekte iken, kurumsalcılar daha çok kurumsal değişim sorunlarıyla ve kurumların araçsal rolü ile ilgilenmektedir. Söz konusu iki farklı ve çelişkili yaklaşım, Kurumsal İktisat Yaklaşımı ile ilgili çalışmalarda zorluk çıkarmaktadır. Commons kurumların birbiri ile çelişen bu iki yönüyle birlikte ilgilenmekte ve kurumları hem, bireysel ve toplu eylemler üzerindeki kısıtlamalar olarak kabul

etmekte hem de bireyler ve gruplar tarafından kullanılabilen ve değiştirilebilen araçlar olarak kabul etmektedir (Rutherford, 1983:722).

Commons'ın Zenginliğin Dağılımı (The Distribution of Wealth) (1893) isimli ilk kitabı ve Kapitalizmin Hukuki Temelleri (The Legal Foundations of Capitalism) (1924), Kurumsal İktisat: Politik Ekonomideki Yeri (Institutional Economics: Its Place in Political Economy) (1934) ve Kollektif Eylem İktisadı (The Economics of Collective Action) (1950) isimli eserleri iktisat teorisi alanındaki önemli eserler arasında yer almaktadır. Söz konusu çalışmalarda Commons rasyonellik, mülkiyet hakları, çalışma kuralları, kurumlar, işlemler ve eksik sözleşmeler gibi konuları ele alarak, kullandığı farklı metodoloji ile temel neoklasik önermelerin ve görünmez el teoreminin geçerliliğini eleştirmiştir.

Commons'ın çalışmalarında özellikle kıtlık ve çıkar çatışmalarına bir cevap olarak kurumlara bakış açısı, analizlerin temel birimi olarak işlemleri tercih etmesi ve hukuki ve ekonomik güce, ortak hukuk ve yargı karar alma süreçlerine verdiği önem tümüyle dikkate değerdir. Ancak Commons'ın çalışmalarının en çok ilgi çeken noktası hem bireylerin ve grupların eylemlerinde kısıt olarak, hem de bireylerin ve grupların eylemleri yoluyla değiştirilebilir araçlar olarak kurumları ve bilgi, inanç ve kurumlar arasındaki ilişkileri ele almasıdır (Rutherford, 1983:739).

Commons kurumları; bireysel eylemi kontrol eden, serbestleştiren ve genişleten toplu eylem olarak tanımlamaktadır. Toplu eylem kavramı, organize olmamış geleneğin yanı sıra aile, şirket, ticaret birliği, sendika ve devlet gibi organize olmuş birçok kurumu kapsamaktadır. Söz konusu kurumların ortak noktası, toplu eylemler tarafından bireysel eylemlerin daha fazla veya daha az kontrol edilmesi, serbestleştirilmesi ve genişletilmesidir. Commons kurumlar çerçevesinde toplu eylemlerin bireysel eylemler üzerindeki etkisini ele almaktadır. Toplu eylem, fiziksel, ahlaki ya da ekonomik yaptırım yoluyla bireysel hareketi kontrol etmektedir. Bu bağlamda toplu eylemler, bireysel eylemleri sözleşmelerin yanı sıra engelleme, ihlal ve yasadışı eylemler gibi belirli eylemlerin yasaklanması ya da tabulaştırılması yoluyla *kontrol* altında tutmaktadır. Commons toplu eylemin kontrol mekanizması ile bireysel eylemi kısıtladığı fikrinin de ötesine geçerek kurumların sadece kısıtlama olmadığını toplu eylemin bireysel eylemin serbest bırakılmasını veya genişlemesini de içeren bir faktör olduğu belirtmektedir.

Dolayısıyla aynı zamanda toplu eylem, bireysel eylemin baskıdan, ayrımcılıktan ve diğer bireylerin haksız rekabetinden korunmasını ve böylece bireysel eylemlere *serbestleşme* imkanı sağlamaktadır. Son olarak toplu eylem, bireye kendi eylemleri ile yapabileceklerinin ötesinde imkanlar sunarak kişinin iradesini *genişletme* imkanı sunmaktadır (Commons, 1931:648-651).

Commons'ın çalışmalarında kıtlık, işlerlik, çalışma kuralları gibi öne çıkan bazı hususlar bulunmaktadır. Bu bağlamda Commons'ın kurumsal yaklaşımında kıtlık kavramının önemli yeri bulunmaktadır. Analitik başlangıç noktasında ekonomik kıtlığın yarattığı sorunlar yer almaktadır. İktisatçıların kaynakların etkin kullanımı açısından bir sorun olarak gördüğü kıtlık kavramını Commons insan ilişkilerinde de sorun oluşturan bir faktör olarak ele almaktadır. Commons kıtlığın insanlar arasında çıkar çatışmaları yaratarak, kurumsallaşmış kısıtlamaların olamaması durumunda üretim verimliliğini olumsuz etkileyeceğini ve böylesi çatışmaların ancak bireysel şiddetle çözüleceğini belirtmektedir. Commons'ın üzerinde durduğu konulardan bir diğeri işlerlik (workability) kavramıdır. Commons'a göre kurumlar, işlerlik gereklerinin baskısı altında gelişmektedir. İşlerlik, bir dereceye kadar sistemin hayatta kalmasına olanak tanıyan verimlilik, fayda ve yük dağılımı içermektedir. Bu bağlamda işlerlik tamamen pragmatik bir gerekliliktir. Bunun için bir dizi hak ve kurallara ve bu hakların uygulanması için bazı yetkileri olan ve aynı zamanda ortak gelenek ya da normlara bağlı olan otoriteye ihtiyaç bulunmaktadır. Commons'ın çalışmalarında öne çıkan bir diğerkonu, çalışma kuralları ile ilgilidir. Commons'a göre çalışma kuralları ve çalışma kurallarındaki değişiklikler iki ana kaynaktan kaynaklanmaktadır. Bunların ilki hükümdarların ya da diğerk mutlak yönetimlerin yasama faaliyetlerinden ortaya çıkan kurallardır. İkincisi ise anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan ortak hukuk mahkemelerinin kararları ve geleneklerden kaynaklanan kurallardır. Commons'ın görüşüne göre, çalışma kurallarının büyük bir çoğunluğu söz konusu ikinci kaynaktan gelmektedir. Ele alınan bu fikirler ve kavramlar göz önüne alındığında, Commons kurumların yapısının ekonomik davranışları nasıl sınırlandıracağını daha detaylı analiz etmekte ve zaman içerisinde kuralların seçimini içeren özel kolektiflerin, mahkemelerin ve hükümetin davranışlarından oluşan mekanizma ile ilgilenmektedir (Rutherford, 1983:723-724).

Son olarak Commons Kurumsal İktisat Yaklaşımında kurumların temelinde yer alan bireysel eylemlerin birer işlem olduğunu ileri sürmektedir. Commons'a göre hem yasal hem de işlevsel kriterlere dayalı bir sınıflandırma yapıldığında işlemler, yönetimsel işlem (the managerial transaction), tayinleme işlemi (the rationing transaction) ve pazarlık işlemi (the bargaining transaction) olmak üzere üç ekonomik faaliyete indirgenebilmektedir. Her bir işlemin tarafları ahlaki, ekonomik, siyasi konunun çalışma kuralları tarafından kontrol edilmekte ve serbestleştirilmektedir (Commons, 1931:652).

Yönetimsel işlemler, üretim organizasyonu ve kontrolü işlemi olup, işlemin temel prensibi etkinliğin sağlanmasıdır. Yönetimsel işlemler alt ve üst nitelikli iki tarafın ilişkisine dayanmakta ve aynı zamanda yönetici ve yönetilen, usta ve hizmetçi, sahibi ve köle gibi taraflar arasında komuta ve itaat ilişkisi bulunmaktadır. Bir diğer işlem olan tayinleme işlemi zenginliğin veya satın alma gücünün üstün bir makam (mahkeme) tarafından tayin edilmesi işlemidir. Yasa koruyucuların bir kesimden diğerine yargı kararları, koruyucu tarifeler ya da vergiler ile zenginliğin aktarılması kararının alınması buna benzer bir durumdur. Söz konusu tayinleme işlemlerinde yönetimsel işlemlerden farklı olarak taraflar kolektif bir üst ve ast konumunda olan bireylerden oluşmaktadır. Son olarak pazarlık işlemleri, yasal eşitlikler arasında mülkiyet haklarının devriyle ilgili işlemlerdir. Yasal eşitlikler ise ekonomik gücün kullanımı ile ilgili bir kavramdır. Ekonomik güç, taraflara sunulan alternatif fırsatlar ve pazarlık gücü ile belirlenmektedir (Commons, 1931:653; Rutherford, 1983:725). Genel anlamda işlemler özetlenecek olursa, yönetimsel işlemler kontrol sürecinde yasal üstlerin kararı ile üretimin gerçekleşmesi, servetin yaratılması, tayinleme işlemi yasal üstlerin kararı ile servetin oluşmasında fayda ve yüklerin dağıtılması, pazarlık işlemi ise yasal eşitler arasında tarafların pazarlık güçleri doğrultusunda servetin aktarılmasıdır.

2.2.1.3. W. C. Mitchell

Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımının önemli temsilcilerinden bir diğeri Wesley Clair Mitchell'dir. Mitchell aynı zamanda iktisatçılar arasında kurumsalcılığın kalesi olarak görülen Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (National Bureau of Economic Research-NBER)'nin kurucusu olarak tanınmakta ve Ulusal Bürodaki çalışmaları sonucu elde ettiği iş döngüsü göstergeleri ile

sistemin öncüsü olarak kabul edilmektedir (Klein, 1983:867). Mitchell yerleşik iktisadi görüşü tam anlamı ile reddetmemiş, bunun yerine daha çok istatistiki veri toplama üzerine yoğunlaşarak, yerleşik iktisadi görüşe çeşitli eleştirilerde bulunmuştur.

Ortodoks Teorinin kurumları göz ardı etmesini ve yerine metafiziksel ve test edilemez sorunlara neden olan psikolojik eğilimleri ve güdüleri ele alınmasını eleştirmiştir. Mitchell'e göre ekonomik gözlemler, kurumsal sistemin bireysel kitle davranışları üzerindeki etkisinin standardizasyonu sonucu ortaya çıkan gözlemlerdir. Kurumlar ise benzer bir şekilde standartlaştırılmış davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Mitchell olası sorunların ortadan kaldırılması için, kurumların araştırma teorilerinin odağı haline getirildiği niceliksel ve kurumsal analizlerin uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Rutherford, 1987:68). Bunun yanı sıra Mitchell statik ekonomi yerine dinamik ve birikimli bir şekilde ilerleyen ekonomik yapıyı ele almaktadır.

Mitchell kariyerinin başlarında piyasa işlemlerine başvuran ve kar amacı ile yürütülen işler, gelişmiş para ve bankacılık kurumları, kurumsal finansman ve karmaşık ve yakından ilişkili fiyat sisteminin bulunduğu ekonomik sistem gibi temel konuları kapsayan para ekonomisi kurumlarının önemi, işlevi ve evriminin ampirik olarak belirlenmesi üzerine çalışmıştır. Ancak 1910 yılından itibaren kapsamlı ve spekülatif çalışmalarının geneline odaklanmak yerine sadece bir kısmı üzerine odaklanarak yapmış olduğu çalışmaları sonucunda 1927 yılında İş Çevrimleri (Business Cycles) isimli kitabını yayınlamıştır. Mitchell iş çevrimlerinin, gelişen para ekonomisinin kurumları tarafından üretilen davranış kalıplarından kaynaklandığını düşünmektedir (Rutherford, 2001:177). Mitchell'in metodolojisi iş çevrimleri gibi ekonomik ilgili süreçlerin niceliksel analizlerini yaparken teorik önyargıların rolünü azaltma eğiliminde olduğu yönüyle ele alınmaktadır. Bu nedenle çoğu çalışmada Mitchell'in çalışmaları teorik altyapıdan yoksun olması nedeni ile eleştirilmiştir (Rutherford, 1987:63).

2.2.2. Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı

19.yüzyılın ortalarından itibaren baskın olan Kurumsal İktisat Yaklaşımı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Keynesyen görüşün benimsenmeye başlaması ile birlikte etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu bağlamda kurumlar 1940'lı yılların

sonlarından 1970’li yıllara kadar ekonominin ana akımından dışlanan bir kavram haline gelmiştir. Ancak 1970’li yıllardan itibaren teorik düzeyde yeni kavramların ve analitik araçların geliştirilmesi ve piyasa çıktılarını düzenleyici alternatif yaklaşımların karşılaştırılması anlamında neoklasik teorinin kurumsal içeriğinin yetersiz kalması kurumsalcı düşüncenin yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur (Rutherford, 2001:186).

Yeni Kurumsal İktisat kavramı ilk kez O. Williamson tarafından, Eski Kurumsal İktisattan ayırmak amacı ile kullanılmıştır (Coase, 2016:7). Ancak yaygın olarak bilindiği üzere Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı Coase’in Firmanın Doğası Üzerine (The Nature of the Firm) (1937) isimli makalesiyle ortaya çıkmıştır. Coase’nin ilgili makalesi ve Toplumsal Maliyet Problemi (The Problem of Social Cost) (1960) isimli çalışması, başta North olmak üzere birçok iktisatçı tarafından da desteklenen kurumlar ve kurumsal düzenlemeler tarafından belirlenen işlem maliyetlerinin ekonomik performansın anahtarı olduğu düşüncesinin öne çıkmasına neden olmuştur (Kherallah ve Kirsten, 2002:110).

Coase’nin işlem maliyeti teorisine dayalı olan Yeni Kurumsal İktisat teorisi aynı zamanda North-Williamson Okulu olarak da tanınmaktadır. North-Williamson’ın çalışmaları Demsetz ve Alchian’ın Mülkiyet Hakları Ekonomisi, Olson ve Mueller’in Kamu Tercihi ve Schotter ve Shubik’in Firma Teorisi gibi farklı alanlardaki teorik çalışmalarla geliştirilerek, iktisat literatüründe Kurumsal İktisat Yaklaşımı yeniden ilgi odağı haline gelmiştir (Parada, 2002:43). Aynı zamanda kurumsal iktisat alanındaki çalışmaları ile Ronald Coase’nin 1991 yılı, Douglass C. North’un 1993 yılı, Oliver E. Williamson ve Elinor Ostrom’un ise 2009 yılı Nobel İktisat Ödülüne layık görülmesi Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımının iktisat literatüründeki önemi hakkında bilgi vermektedir.

Yeni Kurumsal İktisat’ın sosyal bilimler içindeki bir dizi disiplinle bağlantı kurmasında ve bu bağlamda gelişim göstermesinde, hem kurumların ekonomi üzerindeki öneminin hem de kurumların belirleyicilerinin ekonomik teori araçları tarafından analizlere açık olmasının rolü büyüktür (Matthews, 1986:903). Yeni Kurumsal İktisat ekonomi, hukuk, tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji gibi çeşitli dallardan oluşan multidisipliner bir alandır.

Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı, Eski Kurumsal İktisat Yaklaşımından farklı olarak yerleşik iktisadi görüşü tamamı ile reddetmemektedir. Neoklasik iktisadi görüşün tam bilgi, sıfır işlem maliyeti ve tam rasyonalite varsayımlarının geçerliği olmadığı yönünde eleştirilerde bulunarak söz konusu eleştirilere alternatif olarak eksik bilgi, pozitif işlem maliyeti, sınırlı rasyonalite gibi kavramları ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra kıtlık, rekabet kavramlarından hareketle belirli kısıtlar altında çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan bireyler varsayımını kabul etmekte, böylece yerleşik iktisadi görüşü tamamen reddetmeyerek yaklaşımı geliştirme eğilimi göstermektedir.

Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımı yerleşik iktisatta genellikle veri kabul edilen mülkiyet hakları ve yönetim yapıları gibi geleneksel kurumsal faktörleri açıklayarak neoklasik teorinin kapsamını genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında kurumlar ve kurumsal değişiklikler genellikle işlem maliyetlerini düşürmenin, belirsizliği azaltmanın, dışsallıkları içselleştirmenin ve eşgüdümlü veya işbirlikçi davranışlardan kolektif faydalar sağlamanın yolu olarak analize dahil edilmektedir (Rutherford, 2001:187-189).

Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında kurumlar (firma, piyasa, mülkiyet hakları vb.) verimlilik ve işlem maliyetleri teorisi üzerine geliştirilmiştir (Parada, 2002:47). İşlem maliyetlerinin azaltılması, uzmanlaşmanın sağlanması ve verimliliğin artması ekonomik performansın artmasına neden olacaktır. Ancak söz konusu değişikliklerin yaşanması ülkenin kurumsal yapısına bağlıdır. Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımının temel amacı kurumların belirleyicilerini ve zaman içindeki değişimlerini açıklamak ve bunların uzmanlaşma, verimlilik ve ekonomik performans üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda Yeni Kurumsalcılar işlem maliyeti, eksik sözleşmeler, mülkiyet hakları ve sınırlı rasyonalite kavramlarının ekonomik performans üzerinde önemli etkileri olduğunu ileri sürmektedir. İzleyen alt başlıklarda Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında öne çıkan kavramlar irdelenecektir.

2.2.2.1. İşlem Maliyeti

Mübadeleye konu olan unsurların özelliklerini ölçme, haklarını koruma, anlaşmaları yürürlüğe sokma ve denetleme bedeli (North, 2010:39) ve kurumların oluşturulması, işletilmesi, bakımı ve değiştirilmesinden kaynaklanan maliyet

(Furubotn ve Richter 2000:40-42) olarak tanımlanan işlem maliyeti kavramının kökeni Coase'nin Firmanın Doğası (The Nature of the Firm) (1937) isimli çalışmasına dayanmaktadır. Coase'nin (1937) çalışmasının yanı sıra Coase (1960) ve North ve Wallis (1994) çalışmaları ile işlem maliyeti kavramının gelişmesinde etkili olmuştur. İlgili alanda yapılan çalışmalar işlem maliyeti ekonomisi olarak da adlandırılabilmektedir.

Coase'nin (1937) firmanın var olma nedenlerini ele aldığı çalışmasında, kaynak dağılımının fiyat mekanizması tarafından örgütlendiği varsayılmakta ve firmanın uzmanlaşmış mübadele ekonomisinde ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Coase'ye göre firma işbölümünde bulunabildiği için var olmaktadır. Belirsizliklerin ve eksik bilgilerin bulunduğu ekonomik sistemde firma kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak için öngöründe bulunmakta ve piyasa için üretim yapmaktadır. Dolayısıyla söz konusu üretim sürecinde öngörünün gerçekleşmesi, teknoloji ve üretimin kontrolünün sağlanması aşamalarında yeni bir iktisadi görevli olan firma ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda uzmanlaşmış mübadele ekonomisinde bütünleştirici güç olan fiyat mekanizmasının yerini diğer bütünleştirici güç olan girişimci almaktadır. Özetle Coase'ye göre bir firma, kaynakların idaresinin bir girişimciye bağlı olduğu durumda ortaya çıkan ilişkiler sisteminden oluşmaktadır (Coase, 1937:393-399).

Coase'ye göre uzmanlaşmış bir mübadele ekonomisinde ortaya çıkan firmanın kazançlı olabilme nedeni, fiyat mekanizması kullanmanın bir maliyetinin olmasıdır. Diğer bir ifade ile piyasanın işlemesi için bir maliyet söz konusu olup, bu maliyete işlem maliyeti denilmektedir. Bunun yanı sıra bir takım örgütlenme faaliyetleriyle ya da kaynakların yönetiminde girişimcilerden yararlanılması ile söz konusu maliyetleri azaltma yoluna gidilebilmektedir. Ancak söz konusu maliyet hiçbir durumda ortadan kalkmamaktadır. Bu bağlamda firmanın var olma sebebi piyasaya kıyasla işlem maliyetlerini azaltmasıdır. Sistemdeki söz konusu maliyetleri azaltabilen firma başarılı olarak genişleyecek, aksi durumda firma küçülme yaşayacaktır. Firma genişledikçe, azalan getirilerin geçerli olması durumunda firmaların ilave işlemlerinin örgütlenme maliyeti artacaktır. Bu bağlamda firmayla yapılacak ilave bir işlemin örgütlenme maliyetinin, aynı işlemin açık piyasada mübadele aracılığı ile gerçekleştirme maliyetine ya da bir diğer

firmanın örgütlenme maliyetine eşit oluncaya kadar firma genişlemeye devam edecektir (Coase, 1937:393-397).

Geleneksel fiyat teorisinde iktisatçılar gelir dağılımı ve kaynak tahsisi üzerine yoğunlaşmıştır. Sözleşmeye dayalı düzenlemeler ve bunların gelir dağılımı ve kaynak tahsisi üzerindeki etkisi ihmal edilmiştir. Tüm işlemlerin maliyetsiz olması durumunda söz konusu yaklaşım geçerli olabilirdi; ancak gerçek dünyada işlem maliyetlerinin pozitif ve anlamlı etkisi söz konusu eleştirilmesine neden olmuştur (Cheung, 1983:18). Coase (1937)'nin söz konusu eleştirileri ve izleyen dönemde Coase'nin (1960) ve North ve Wallis'in (1994) çalışmaları işlem maliyeti literatürünün gelişmesine yardımcı olmuştur. Coase'nin Toplumsal Maliyet Problemi (The Problem of the Social Cost) (1960) isimli çalışmasında öncelikle işlem maliyetlerinin sıfır olduğu varsayımı ele alınmakta ve söz konusu koşullar altında neoklasik iktisadın etkin rekabet sonuçlarının geçerli olacağı belirtilmektedir (Coase, 1960:15-17). Çalışmada işlem maliyeti kavramı, mülkiyet hakları ve dışsallık kavramları kapsamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda işlem maliyetlerinin pozitif olması durumunda mülkiyet hakkına sahip yapıların kaynak dağılımını değiştirdiğini ve böylece etkin olmayan rekabet sonuçlarının elde edilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

North ve Wallis (1994), Coase'nin (1937, 1960) çalışmalarından hareketle işlem maliyeti kavramını geliştirmiştir. North ve Wallis'e göre ekonomide yaşanan teknik gelişmeler ekonominin verimlilik potansiyelini açığa çıkarmakta ve söz konusu durum sadece ekonominin kurumsal yapısındaki temel değişiklikler ile açıklanabilmektedir. Bu bağlamda North ve Wallis ekonomideki azalan işlem maliyetleri ve kurumsal değişimi güçlü bir ekonomik büyümenin kaynağı olarak görmektedir. Rasyonel bireyler tüm maliyetlerin azaltılmasını isterler. Teknolojik gelişmeler hem dönüşüm maliyetlerini azaltarak gelir düzeyinde bir artışa neden olmakta, hem de işlem maliyeti olarak adlandırılan ve girdi alım maliyetini kontrol eden, üretim süreçlerini takip eden ve çıktıların satılmasından sorumlu olan kurumlarda değişikliğe yol açmaktadır (North ve Wallis, 1994:622). Bu bağlamda Yeni Kurumsal İktisadın temelinde, insanların ve insan gruplarının gözlenemeyen faydalarını maksimize etmeleri için kurumsal düzenlemeleri (normlar, kurallar vb.) değiştirmeye çalışmaları yer almaktadır (Wallis, 1989: 98). Özetle North ve Wallis

(1994) teknik değişikliğin işlem maliyetleri ve kurum değişimi açısından çok kapsamlı sonuçlar doğurabileceğini ve eş zamanlı olarak teknik değişikliklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde işlem maliyetlerinin çok geniş bir anlam taşıdığını ifade etmektedir.

Neoklasik iktisat teorisi tam rekabet, tam bilgi, sıfır işlem maliyeti gibi temel varsayımları kabul etmekte ve söz konusu koşullar altında pazarlık glerinin etkinliği etkilemeyeceğini ileri sürmektedir. Uzmanlaşma ve işbölümü yoluyla mübadeleden kazanç sağlanabileceği belirtilmektedir. Ancak büyüyen ve gelişen dünya ekonomisinde artan işbölümü ve uzmanlaşma mübadele işlemlerini karmaşıklaştırmaktadır. Dolayısıyla mübadeleye konu olan işlemlerin bir değeri ortaya çıkmaktadır. Bu değer bir mübadelenin tarafları için bir mal ve hizmette toplanan değişik özelliklerin değerinden oluşmaktadır. Söz konusu özelliklerin ölçülmesi, sözleşmenin yerine getirilmesi, yaptırımların uygulanması ve denetlenmesi işlemleri işlem maliyetini oluşturmaktadır (North, 2010:26-45). Dolayısıyla gerçek hayatta neoklasik öngörünün aksine işlem maliyetlerinin pozitif olması durumunda, pazarlık gücü uzun dönemli ekonomik değişim üzerinde etkili olacaktır.

2.2.2.2. Eksik Sözleşmeler

Eksik sözleşmeler Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında ne çıkan önemli kavramlardan biridir. Genel anlamda sözleşme, iki tarafın davranışları açısından karşılıklı taahhütte buldukları bir anlaşma olarak tanımlanmaktadır (Brousseau ve Glachant, 2004:3). Aynı zamanda sözleşmeler mülkiyet haklarından türetilmekte olup, mülkiyet hakları içerisindeki teşvik edici ve cezalandırıcı yapıyı kapsamaktadır (North, 2010:72).

Kökeni 1930'lu yıllara dayanan ve 1950'lerden itibaren gelişim göstermeye başlayan sözleşme teorisi, 1970'lerden itibaren çoğu sözleşmeli, örgütsel ve kurumsal koordinasyon araçlarının özelliklerine ilgi duyan ekonomistler tarafından yeniden gözden geçirilmesi ile ivme kazanmıştır. 1930'ların başlarında Coase (1937)'nin piyasadaki koordinasyon maliyetlerinin varlığının, merkezi olmayan bir ekonomideki çeşitli koordinasyon mekanizmalarına özellikle de firmalardaki hiyerarşik koordinasyona dayandığı görüşünü ileri sürmesi ile modern sözleşme analizinin temelleri atılmıştır. Bu görüş izleyen yıllarda başta Williamson olmak

üzere Alchian ve Demsetz (1972), Klein, Crawford ve Alchian (1978) gibi pek çok iktisatçı tarafından ele alınmış ve geliştirilmiştir. Yaşanan tüm gelişmeler ve sözleşme teorisinin standart modeline yöneltilen tüm eleştiriler farklı metodolojilerin ortaya çıkmasına ve standart model üzerinden yeni modeller türetilmesine neden olmuştur. Arrow'un (1971)'un sigorta piyasasının işlevi ve Akerloff (1970)'un ikinci el otomobil piyasası işleyişi ile ilgili çalışmaları *eksik bilgi teorisini* ortaya çıkarmıştır. Söz konusu teori ile yazarlar, neoklasik görüşün piyasadaki tüm aktörlerin simetrik veya özdeş bilgiye sahip olduğu varsayımını eleştirmekte ve taraflardan birinin diğerine kıyasla bilgi avantajına sahip olmasının sonuçlarına dikkat çekmektedir (Brousseau ve Glachant, 2004:4-7).

Geleneksel iktisat teorisinde ele alınan sözleşme kavramı ekonomide tek bir ürünün eşanlı mübadelesini ele alarak oldukça basit bir yapıya sahiptir. Ticari faaliyetlerde bulunan taraflar için gelecekteki olayları düşünmenin, planlamanın ve sözleşme yapmanın maliyetsiz olduğu bir dünyada, ticarete konu olan tarafların yükümlülüklerinin tam olarak belirleneceği kapsamlı, tam bir sözleşme yapılması mümkün olacaktır. Dolayısıyla söz konusu şartlar altında tarafların tüm koşullarını önceden tahmin edebildikleri sözleşmelerini değiştirmeleri ya da güncellemeleri ve aynı zamanda mahkeme vb. üçüncü bir kişi tarafından taraflardan birinin sözleşmeyi ihlal edip etmediğinin kontrol edilmesi ya da cezai bir yaptırım uygulanması gerekmeyecektir. Ancak gerçek hayatta sözleşmeler karmaşık ekonomilerde çok sayıda ürünün zamana yayılmış dönemlerde mübadelesini kapsamaktadır. Aynı zamanda pratikte işlem maliyetleri büyük ve pozitiftir. Dolayısıyla söz konusu durumda ele alınacak sözleşmelerin kapsamlı, çok sayıda koşulun yer aldığı sözleşmeler olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra belirli bir zamana yayılan sözleşmelerde geleceğe yönelik belirsizliklerin bulunması sözleşmelerin tam değil eksik olmasına neden olmaktadır. Bu eksikliğin bir sonucu olarak da taraflar sözleşmelerde belirtilen koşullardan farklı davranışlar gerçekleştirecektir. Eksik sözleşmelerin geçerli olması da sözleşme süresi boyunca taraflar arasında ortaya çıkabilecek sorunların, anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve sözleşme yaptırımlarının uygulanmasını garanti altına almak için üçüncü bir tarafın (mahkeme, devlet vb. bir mekanizmanın) devreye girmesini gerektirmektedir (North, 2010:73; Hart, 1988:121-123).

Yaşanan tüm gelişmeler ışığında sözleşme kavramı ve sözleşme teorisi iktisadi analizlerde yoğun ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Bu başarı esas olarak sözleşme kavramının analitik gücünden de kaynaklanmaktadır. Sözleşme fikri hem iki taraflı koordinasyonu düzenleyen temel sosyal yapılara dikkat çekmekte hem de bir kavram olarak basit bir kavram olmasına rağmen bir dizi önemli konunun incelenmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla sözleşmelerin dört önemli katkısından bahsetmek mümkündür. İlk olarak sözleşme analizi, koordinasyon mekanizmalarının işleyişinin ve temelinin anlaşılmasını derinleştirmekte ve aynı zamanda ekonomik koordinasyonla ilgili zorlukların doğasının yeniden incelenmesine olanak sağlamaktadır. İkinci olarak söz konusu analiz, koordinasyon süreci içinde yer alan rutinler, teşvikler, otorite ilkesi, zorlama araçları, uyumsuzlukların çözümü gibi ayrıntıları açığa kavuşturmaktadır. Üçüncü olarak iktisadi ajanların davranışlarını şekillendiren kuralları ve karar alma yapılarının nasıl kavramsallaştırdıklarına ışık tutmaktadır. Son olarak da sözleşme mekanizmalarının evriminin incelenmesine ve ekonomik aktiviteyi şekillendiren yapılardaki değişikliklerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Brousseau ve Glachant, 2004:5).

2.2.2.3. Mülkiyet Hakları

Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında öne çıkan kavramlardan bir diğeri mülkiyet hakları kavramıdır. Piyasadaki mallar bireylere çeşitli yollarla yarar sağlayabilmektedir. Hangi malın, kime nasıl fayda sağlayacağı mülkiyet hakları kavramının ele alınmasını gerektirmektedir. Mülkiyet hakları, bireylerin kaynakları kullanma hakkı olarak tanımlanabilmektedir (Eggertson, 1992:33). Mülkiyet hakları, toplumdaki bireylerin sahip olduğu mal ve hizmetleri ve kendi emeği üzerinden elde ettiği haklardır. Aynı zamanda mülkiyet hakları, yasal kuralların, örgütlenme biçimlerinin, uygulamanın ve davranış biçimlerinin diğeri bir ifade ile kurumların bir fonksiyonu olan haklardır (North, 2010:47). Alchian mülkiyet hakkı kavramı ile ekonomik bir malın kullanım tercihinde uygulanan sosyal bir hakkı (Alchian, 1989:232) ve mülkiyet hakkı sistemi ile de belirli bireylere belirli mallar için seçme yetkisinin verilmesini (Alchian, 1965:818) kastetmektedir. Benzer bir şekilde mülkiyet hakları, taraflardan birinin diğeri ile olan ilişkisinde beklentilerin oluşması ve şekillenmesine yardımcı olan toplumsal bir araç olarak da nitelendirilmektedir. Söz konusu beklentiler bir toplumun kanunları, gelenek ve

göreneklerinde ifade bulmaktadır. Mülkiyet haklarının sahibi ise diğer kişilerin belirli ölçülerde hareket etme ve kullanmasına izin verme hakkına sahip olan kişilerdir (Demsetz, 1967:347).

Yeni Kurumsal iktisat kapsamında mülkiyet hakları ilk kez Coase tarafından ele alınmıştır. Coase'nin görüşlerinin altında yatan temel fikir, Coase'nin Federal İletişim Komisyonu (The Federal Communications Commission) (1959) ve Toplumsal Maliyet Problemi (The Problem of Social Cost) (1960) isimli makalelerinde ileri sürülmesine rağmen, ilk olarak Stigler'in Fiyat Teorisi (Theory of Price) (1966) isimli çalışmasında teorem (Coase Teoremi) olarak nitelendirilmiştir (Medema, 2010:1). Coase çalışmalarında mülkiyet kavramını dışsallık kavramı üzerinden ele almaktadır.

Neoklasik iktisadi görüşte mülkiyet haklarının önemli bir rolü bulunmamaktadır. Dışsallık kavramı ise neoklasik iktisatta Pigoucu görüş çerçevesinde ele almaktadır. Özel maliyet ile sosyal maliyet arasındaki farkın dikkate alındığı görüşte vergi, sübvansiyon ve hükümet düzenlemeleri ile dışsallıkların ortadan kaldırılacağı ileri sürülmektedir. Coase ise neoklasik görüşten farklı olarak dışsallıkları, Pigoucu düzenlemeler ile bir dereceye kadar ortadan kaldırılabilecek piyasa başarısızlıkları olarak tanımlamaktadır. Coase, Pigoucu politikaların pratikte uygulanabilir olmadığını, uygulansa bile toplumsal optimuma ulaşılması için söz konusu politikaların üretimi yeteri kadar arttırmada etkili olamayacağını belirtmektedir. Aynı zamanda ekonomideki dışsallık sorunlarının çözülmesinde söz konusu düzenlemelerin ekonomiye yarar sağlamaktan çok zarar verebileceğini ileri sürmektedir. Coase'ye göre dışsallıklar sonucu ortaya çıkan problemler, söz konusu düzenlemelere gerek kalmadan piyasada kendiliğinden ortadan kalabilecektir (Aslanbeigui ve Medema, 1998:601-603).

Mülkiyet hakları kavramı ile ilgili görüşler çerçevesinde mevcut dışsallıkların mülkiyet haklarının uygulanması yolu ile içselleştirilmesi hususu önem taşımaktadır. Neoklasik iktisadi görüşün piyasadaki dışsallıkların içselleştirilememesi sorunu Coase tarafından ele alınmakta ve Coase taraflar arasındaki karşılıklı ilişki ile dışsallığın piyasa içerisinde ortadan kaldırılabilmesini ileri sürmektedir. İşlem maliyetinin olmadığı, toplu davranışın kolaylıkla oluştuğu bir ekonomide malların ve üretim faktörlerinin sahipleri tarafından mı kullanıldığı

yoksa kiralanmış mı olduğu önem taşımamaktadır. Ancak belirsizliğin, eksik ve asimetrik bilginin var olduğu gerçek dünyada kaynakların sahipliği ekonomik performans için önem taşımaktadır (Demsetz, 1967:347). Dolayısıyla işlem maliyetlerinin pozitif olduğu bir dünyada dışsallık sorunun ortadan kaldırmasında mülkiyet haklarının önemi ön plana çıkmaktadır.

Coase kaynakların etkin dağılımı için gerekli bazı düzeltici hükümet önlemleri ileri sürmekte ve dışsallık analizinde öncelikle problemin karşılıklı niteliğinin belirlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Pigocu yaklaşım, taraflardan birinin (A) faaliyetinin, diğer tarafa (B) zarar verdiği, diğer bir ifade ile dışsallık sorununun geçerli olduğu bir durumda söz konusu zararın azaltılması için A kişisine bir maliyet yüklemektedir. Diğer bir ifade ile neoklasik iktisadi görüş, dışsallık durumunda A'nın nasıl kısıtlanması gerektiği ile ilgilenmektedir. Böyle bir politika ile B'ye olan negatif dışsallıktan kaçınmak için A'ya zarar verilmektedir. Coase'ye göre ise yol gösterici kural, daha ciddi zararlardan kaçınılması ve tek bir taraftan diğerine bir maliyet yüklenememesidir (Coase, 1960:2).

Mülkiyet hakkı sahibinin kendisine veya başkalarına yarar veya zarar verme potansiyeli taşıdığı bilmesi önem arz etmektedir. Örneğin mülkiyet hakları sahibine, üstün nitelikli bir ürün üreterek rakibine zarar vermesine izin verirken, belirli bir taban fiyatının altında satış yaparak rakibine zarar vermesine izin vermemektedir. Benzer bir şekilde mülkiyet hakları bir kişinin kendisini korumak için saldırganlara ateş etmesine izin verirken, rakibine ateş etme gibi bir hak vermemektedir. Kısacası mülkiyet hakları insanların nasıl yarar sağlayacağını ve zarar göreceğini kısıtlamakta ve belirlemektedir. Böylece bireyler tarafından yapılan eylemlerde, kimin kime karşı sorumlu olduğu ve eylemlerin hangi doğrultuda düzenleneceği ortaya koyulmaktadır. Bu tanım, mülkiyet hakları ve dışsallıklar arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır (Demsetz, 1967:347).

2.2.2.4. Sınırlı Rasyonalite

Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında öne çıkan kavramlardan bir diğeri de sınırlı rasyonalitedir. Sosyal bilimlerdeki insan davranışlarına dayalı kuramların çoğu, bireylerin akılcı tercihler yaptığı diğer bir ifade ile bireylerin rasyonel olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak özellikle neoklasik yaklaşımda öne çıkan rasyonellik varsayımı gerçek hayattaki insan davranışlarını doğru bir şekilde temsil

etmemesi nedeni ile eleştirilmektedir. Ayrıca neoklasik iktisadın, aktörlerin seçim yaptıkları dünya hakkında bilişsel sistemlere sahip oldukları ve başlangıçta sahip oldukları farklı öznel durumlarının birbirine yaklaşma eğilimi göstereceği varsayımı da gerçek hayatta aktörlerin sahip oldukları bilginin eksik olması ve aktörler arasında birbirine yaklaşma eğiliminin söz konusu olmaması nedeni ile eleştirilmektedir. Tüm bu eleştirilere rağmen iktisatçıların çoğu rasyonel birey varsayımının temel davranış modellerinin kurulmasında faydalı olduğu görüşü nedeni ile ele almakta ve söz konusu varsayım üzerinden çıkarımlarda bulunmaktadır (North, 2010:27).

Neoklasik teorinin rasyonel varsayımı, aktörlerin tercihlerini belirleme aşamasında gerekli tüm bilgiye sahip olduklarını ve bu doğrultuda faydalarını maksimize edecek en doğru tercihleri yapacağını varsaymaktadır (North, 2010:140). Diğer bir ifade ile neoklasik iktisatçılar, bireylerin tutarlı fayda fonksiyonlarına sahip olduklarını ve nesnel olarak veri fayda fonksiyonları altında faydalarını maksimize edecek en iyi kararları aldıklarını ileri sürmektedir (Simon, 1986:211). Gerçek hayatta ise karmaşık yapı ve aktörlerin eksik bilgiye sahip olması neoklasik iktisadi görüşün söz konusu varsayımına yönelik eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Neoklasik teorinin piyasa koşullarında tam bilgiye ulaşıldığı, işlem maliyetinin olmadığı ve bireylerin tam rasyonel olduğu varsayımlarına yönelik eleştirilerin artması ile birlikte daha gerçekçi ve daha esnek teorilere olan ihtiyaç artmıştır. Dolayısıyla pozitif işlem maliyetleri altında faydasını maksimize etmek isteyen bireylerin, sınırlı karar verme yetenekleri dikkate alınarak “sınırlı rasyonellik (boundary rationally)” kavramı ortaya çıkmıştır. Karar alıcıların bilişsel sınırları tarafından koşullandırılmış rasyonel seçim davranışı olarak tanımlanan sınırlı rasyonellik kavramındaki bilişsel sınırlar hem karar alıcıların sahip olduğu eksik bilgileri hem de bilgi üretmek için sahip oldukları kısıtlı kapasiteleri kapsamaktadır (Furubotn ve Richter, 1994:11). Bu bağlamda neoklasik iktisadi görüşte tüm bireylerin rasyonel olduğu varsayımının aksine Yeni Kurumsal İktisat Yaklaşımında bireylerin sınırlı rasyonel olduğu varsayımı ön plana çıkmaktadır.

Sınırlı rasyonellik kavramı ilk olarak Simon’ın İnsan Modelleri (Models of Man) (1957) isimli çalışmasında ele alınmıştır. Söz konusu kavramın ortaya

çıkmasında özellikle Edgeworth (1890)'in sınırlı akıl (*limited intelligence*) ve Simon (1955)'in sınırlı rasyonellik (*limited rationality*) kavramları etkili olmuştur. Aynı zamanda Simon Sosyal Bilimlerde Sınırlı Rasyonellik (Bounded Rationality in Social Science) (2000) isimli çalışmasında da sınırlı rasyonelite fikrini kavramsal olarak Adam Smith'in görüşlerine dayandırmaktadır. Sınırlı rasyonelite kavramı özellikle ekonomi ve psikoloji gibi çeşitli disiplinlerde benimsenen bir kavramdır (Grüne-Yanoff, 2007:534).

Simon, sınırlı rasyonelite kavramı ile ilgili olarak 1950'li yıllardaki çalışmalarında ekonomideki ajanların bir fayda fonksiyonunu maksimize etmekten ziyade bir miktar tatmin eşiğini göz önünde bulundurmaları gerektiğini ileri sürmüştür. 1978 yılında ekonomideki ajanların fayda maksimizatörü olarak davranmak yerine herhangi bir konuda karar verme aşamasında belirli bir prosedürü izlediklerini belirtmiştir. Bu bağlamda ekonomik ajanların davranışları maddi rasyonelitenin bir ürünü olmaktan ziyade usule dayalı bir rasyonelite tarafından yönetilmektedir. Diğer bir ifade ile sınırlı rasyonelitenin özü bir düşünce ürünü olmaktan ziyade bir düşünce süreci olmaktadır. Simon 1990'lı yılların ortasında ise söz konusu prosedürlerin farklı olduğu ve *olasılıklar aracılığıyla tanıma ve sezgisel arama* olmak üzere en az iki aşama ile nitelendirileceği görüşlerine yer vermiştir. Genel anlamda Simon'a göre sınırlı rasyonelite kavramı sadece gündelik problem çözmeyi değil, aynı zamanda sezgiyi, içgörüyü ve yaratıcılığın bilişsel yönlerini de açıklamaktadır (Munier vd., 1999:234).

2.2.3. Daron Acemoğlu'nun Kurumsal İktisat Yaklaşımına Katkıları

Yaklaşık son yirmi yılda Daron Acemoğlu'nun Kurumsal İktisat alanına önemli katkıları olmuştur. Acemoğlu ve Robinson Ulusların Düşüşü (Why Nations Fail) (2012) isimli çalışmalarında "Neden bazı ülkeler zenginken, bazıları yoksuldur?" sorusunun cevabını köleci toplumlar, feodalizm, sömürgecilik, kapitalizm ve sosyalizm gibi farklı kavramlar üzerinden aramıştır. Çalışmada sosyal bilimciler tarafından yoksulluk ve zenginliğin kökeninin açıklanmasında önemli görülen coğrafya, kültür ve cehalet hipotezlerinin tek başına yeterli olmadığı ve söz konusu farklılıkların açıklanmasında kurumların etkisinin ele alınması gerektiği görüşü savunulmaktadır. *Coğrafya hipotezine* göre ulusların bulunduğu coğrafi bölgeler ve bu bölgelerin sahip olduğu farklı özellikler ülkelerin refah

düzeıı ve yoksulluk oranı üzerinde etkili olmaktadır. İklim ve doğal kaynak donanımının temel belirleyicisi olan coğrafya; tarımsal verimlilik, taşıma maliyeti ve gelişmiş ölkelerden diğer ölkelere teknolojinin yayılımında önemli rol oynamaktadır (Rodrik ve Subramanian, 2003:31). Ancak Kuzey-Güney Arizona, Kuzey-Güney Kore ve Doğu-Batı Berlin gibi aynı coğrafi koşullar üzerinde kurulmuş ve benzer coğrafi özelliklere sahip olan zengin-fakir ölkeler grupları incelendiğinde coğrafya hipotezinin ölkelerin refah düzeyi farklılıklarını açıklamada yetersiz kaldığı görölmektedir.

Ulusların zenginlikleri arasındaki farklılığın dayandırıldığı bir diğer yaygın görüş *kültür farklılığı hipotezidir*. Buna göre etnik yapı, dini inanç, değer ve yargılar, çalışma etiği ve teknolojiye bakış açısı gibi kültürel farklılıkların ölkelerin refah düzeyleri arasında farklılığa yol açtığı savunulmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2012:48-62). Tarihi ve kültürel anlamda yenilikçi özelliğe sahip olan ölkeler yeni teknolojilere daha kolay adapte olmaktadır. Benzer tarihi ve kültürel yapıya sahip Doğu Asya ölkelerinden Japonya diğerlerine göre daha erken sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve Japonya'yı Güney Kore ve diğer bazı Doğu Asya ölkeleri takip etmiştir. Ancak aynı kültüre sahip olan Kuzey Kore'nin zayıf kurumsal yapısı büyüme ve kalkınma alanında benzer bir başarı göstermesini engellemiştir (Spolaore ve Wacziarg, 2013:362-364). Öte yandan benzer dini yapıya sahip olan Suudi Arabistan ve Kuveyt ekonomisi ile Suriye ve Mısır ekonomisi arasındaki ya da nüfusunun büyük bir bölümünün Avrupa kökenli olduğu Arjantin ve Uruguay ile Avrupa kökenli halkın daha az bulunduğu Japonya ve Singapur ekonomileri arasındaki ekonomik performans farklılıkları da kültür hipotezinin yeterli olmadığını göstermektedir.

Son olarak ele alınan *cehalet hipotezi* ise ölkeler arasındaki farklılıkların sebebini ölkeleri yöneten karar alıcıların yanlış kararlarına bağlamaktadır. Liderlerin uyguladığı ve başarılı olduğunu düşündükleri politikalar, siyasi ve ekonomik kurumlar ile desteklenmedikçe ekonomik büyümede ve piyasa başarısızlıklarının çözümlenmesinde tek başına yeterli olmamaktadır. Diğer bir ifade ile politikaların başarısı, liderlerin cehaletine değil, toplumda ekonomik ve politik kurumların sağladığı teşvik ve kısıtlara bağlanmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2012:58-68).

Acemoğlu ve Robinson (2012) ÷lkeler arası gelir farklılıklarının açıklanmasında söz konusu üç hipotezin yetersiz olduğunu ve kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda kurumlar ekonomik ve siyasi kurumlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomik ve siyasi kurumlar da *kapsayıcı* (inclusive) ve *dışlayıcı* (extractive) kurumlar olmak üzere iki şekilde gruplandırılmaktadır. Diğer bir ifade ile kurumlar; kapsayıcı ekonomik kurumlar, dışlayıcı ekonomik kurumlar, kapsayıcı siyasi kurumlar ve dışlayıcı siyasi kurumlar olmak üzere dört kısımda incelenmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2012:73-87):

Kapsayıcı ekonomik kurumlar, insanlara becerileri ve istekleri doğrultusunda kendilerini geliştirebileceklerine inandıkları alandaki ekonomik faaliyetlere katılabilme imkanı sunan bir kurum sistemidir. Ayrıca özel mülkiyet hakkının sağlandığı ve desteklendiğı, tarafsız hukuk sisteminin geçerli olduğu, herkesin eşit şartlarda yararlanabileceğı kamu hizmetlerinin sunulduğu bir sistem özelliğı de taşımaktadır. Bunların yanında yeni iş olanaklarının sunulduğu, iş kurma ve ticaret teşviklerinin sağlandığı bir ortamdır. İnsanlar girişimde buldukları yatırımlarından elde edecekleri gelirlerinin kendilerine ait olduğu güvencesi ile piyasa güveninin sağlandığı bir toplumda yaşamaktadır. Özel mülkiyetin güvence altında olması ile yapılan üretimin çalınmayacağı, devlet tarafından el konulmayacağı ve kamulaştırılmayacağı güvencesinin hissedilmesi üretim ve verimliliğın artmasına neden olacak ve böylece kapsayıcı ekonomik kurumlar ekonomik faaliyetleri geliştirerek verimlilik artışı ve ekonomik refah artışını sağlayacaktır.

Dışlayıcı ekonomik kurumların varlığı durumunda ise özel mülkiyetin oluşmadığı, insanların ekonomik konularda istedikleri kararları alamadığı, ticaretin sınırlandırıldığı ve kontrol altında tutulduğu, yönetimde belirli bir grubun çıkarlarının gözetilmesinin esas alındığı ve halkın söz hakkının bulunmadığı, tarafsız hukuk sisteminin uygulanmadığı, gerekli kamu hizmetlerinin adil olarak dağıtılmak yerine belirli bir zümrenin ya da elitlerin çıkarları doğrultusunda dağıtıldığı, eğitim sisteminde belirli ideolojilerin dayatıldığı kurumsal bir sistem akla gelmektedir. Bu bağlamda söz konusu ekonomik kurumun varlığı durumunda asayiş ve düzenin sağlanamadığı, anlaşmazlıkların çözüme ulaştırılmadığı, yenilik ve teknolojinin

desteklenmediği bir yapı ortaya çıkacaktır. Şüphesiz ki böyle bir ekonomide büyüme ve kalkınmadan uzak kalınacaktır.

Ülkeler arası gelir farklılıklarının ve kalkınma sorunlarının çözülmesi, dışlayıcı ekonomik kurumların kapsayıcı ekonomik kurumlara dönüşmesini sağlayacak reformları gerektirmektedir. Ancak siyasi bir sürecin çıktılarındaki kolektif tercihler olan ekonomik kurumların değiştirilmesi çok kolay olmamaktadır. Toplumun ekonomik kurumlarının toplumdaki politik kurumların doğasına ve siyasal iktidarın dağılımına bağlı olması ekonomik kurumlara yönelik reform hareketlerini zorlaştırmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2010:1).

Kapsayıcı siyasi kurumlar toplumda gücün geniş olarak yayıldığı, merkezîyetçi bir anlayışın ve çoğulcu bir yapının sergilendiği kurum sistemidir. Böyle bir sistemde geniş koalisyonlar ya da çoğulcu gruplar güç sahibidir. Dışlayıcı siyasi kurumlar ise belirli bir zümre ya da elit grup tarafından desteklenen, onların çıkarları için çalışan ve toplumda halkın söz sahibi olmadığı ya da söz hakkının sınırlandırıldığı bir sistem olarak tanımlanabilmektedir. Söz konusu durumda toplumdaki gücü siyasi kurumlar belirlemektedir ve bu gücün sınırlandırılmış bir yapı sergilemesi mutlakîyetçi bir yapının varlığını göstermektedir. Böyle bir yapıdaki söz sahibi topluluğun toplum yararı yerine kendi gücünü arttırmak ve zenginleşmek yönünde hareket etmesi ve bu yönde politikalar izlemesi durumunda devlet kanun ve düzen sağlayıcı rolünü ve kamu hizmeti sağlamada ve ekonomik faaliyetleri düzenlemedeki başarısını yitirecektir (Acemoğlu ve Robinson, 2012:79-83).

Acemoğlu vd. (2005) çalışmasında ise ekonomik kurum, siyasi kurum ve siyasi güç kavramları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bağlamda ekonomik kurumların fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji ve üretim organizasyonu üzerindeki etkisi ile ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Ekonomik performans üzerindeki etkisinin yanı sıra kurumlar, farklı birey ve sosyal gruplar arasındaki kaynak dağılımını etkilemektedir. Kaynak dağılımı açısından bireyler ve sosyal gruplar arasında farklılığın ortaya çıkması, ekonomik kurum politikalarının belirlenmesinde çatışmaların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Söz konusu çatışma sürecinde hiç şüphesiz ki belirleyici unsur siyasi güç olacaktır. Siyasi güç kavramı; kurumsal siyasi güç (de jure/ institutional) ve fiili siyasi güç (de facto) olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Kurumsal siyasi güç, siyasi kurumların

yasalar ile belirlediği güç olup söz konusu güç yasalar ile sınırlandırılmaktadır. Fiili siyasi güç ise yasalar ile belirlenmeyen kaynak dağılımındaki farklılıklardan kaynaklı olarak ortaya çıkan güçtür. Fiili siyasi güce sahip olanlar, gücü kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilirler. Kendilerine avantaj sağlayan güce sahip olanlar söz konusu siyasi kurumların devam etmesi yönünde siyasi kurumları etkilemeye çalışabilirler. Bu bağlamda siyasi gücün hem siyasi hem de ekonomik kurumlar ile etkileşimi bulunmaktadır. Söz konusu etkileşim ise iktisadi sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla gerek ekonomik gerekse siyasi kurumların dışlayıcı kurum yerine kapsayıcı kurum özelliği taşıması iktisadi performans ve kaynak dağılımı açısından son derece önem arz etmektedir (Acemoğlu vd., 2005:389-392).

2.3. Kurumsal Kalite Değerinin Ölçülmesi

Ülkelerin kurumsal değerlendirmelerinin yapılmasında son yıllarda bazı kurum ve kuruluşların yayınladıkları endeksler etkili olmaktadır. Söz konusu endeksler ile ülkelerin kurumsal yapılarının güçlü veya zayıf olduğu yorumları yapılabilmektedir. Özellikle kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz eden birçok ampirik çalışmada kurumları temsil eden çeşitli endeks değerlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu veri setlerine ilişkin özet bilgi Tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 2.1: Kurumsal Veriler

Yayın Adı	Yayımlayan Kurum	Veri Kaynağı	Kapsam
Country Risk Review	Wefa's DRI/McGraw-Hill	Kamuoyu yoklaması	117 GÜ ve GOÜ
BERI	Business Env. Risk Intelligence	Anket	50 GÜ ve 115 GOÜ
Columbia U. State Failure	Columbia University	Kamuoyu yoklaması	84 GÜ ve GOÜ
Country Policy & Institution Assessment	World Bank	Kamuoyu yoklaması	136 GOÜ
Voice of the People	Gallup International	Anket	47 GÜ ve GOÜ
Transition Report	EBRD	Kamuoyu yoklaması	27 Geçiş Ekonomisi
Country Indicators	Economist Intelligence Unit	Kamuoyu yoklaması	115 GÜ ve GOÜ
Freedom in the World	Freedom House	Kamuoyu yoklaması	192 GÜ ve GOÜ
Nations in Transit	Freedom House	Kamuoyu yoklaması	27 Geçiş Ekonomisi
Global Competitiveness	World Economic Forum/CID	Anket	80 GÜ ve GOÜ
Economic Freedom Index	Heritage Foundation	Kamuoyu yoklaması	156 GÜ ve GOÜ
LBO	Latino-barometro	Anket	17 GOÜ
Reporters sans frontieres	Reporters Without Borders	Anket	138 GÜ ve GOÜ
BEEPS	World Bank/EBRD	Anket	27 Geçiş Ekonomisi
World Competitiveness Yearbook	IMD, Lausanne	Anket	49 GÜ ve GOÜ
Human Rights Violations Research	Binghamton Univ.	Anket	140 GÜ ve GOÜ
Worldwide Governance Indicators (WGI)	World Bank	30 farklı kuruma ait veri setine dayalı anket verisi	200 GÜ ve GOÜ
International Country Risk Guide (ICRG)	Political Risk Services	Kamuoyu yoklaması	140 GÜ ve GOÜ

Kaynak: World Bank, (2018); "Good Governance and Its Benefits On Economic Development," http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/1740479-1149112210081/2604389-1149699431307/edouardpresentation_munich_inwent.pdf, (Erişim Tarihi:04.04.2018).

Tablo 2.1 incelendiğinde kurumları temsil eden birçok verinin literatürde kullanıldığı görülmektedir. Verilerin birçok ülkeyi kapsadığı ve genelde anket ve kamuoyu yoklaması ile oluşturulduğu ifade edilebilir. Söz konusu veri setlerinden

bazıları diğerlerine göre daha yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu bağlamda özellikle ICRG ve WGI diğerlerine göre öne çıkmaktadır.

International Country Risk Guide (ICRG) veri seti 1984 yılından itibaren aylık olarak politik risk değerlendirmesine ilişkin yaklaşık 140 ülke için veri sunmaktadır. Söz konusu veri setinde 12 alt kurumsal bileşene ait veriler sunulmaktadır. Politik risk olarak ifade edilen veri seti literatürde kurumsal kalite adı altında da kullanılmaktadır. Analizde kullanılan INS verisi 12 farklı alt bileşenin toplamından elde edilmektedir. Söz konusu alt bileşenler şu şekilde ifade edilmektedir (Howell, 2011): .

➤ ***Hükümet İstikrarı***

Hükümet istikrarı alt bileşeni, hükümetin belirlemiş olduğu programları yerine getirip getirmediğinin değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Söz konusu risk bileşeni üç alt bileşenin toplamından elde edilmektedir. Bunlar; hükümetin bütünlüğü, yasama gücü ve halk desteğidir. Her üç alt bileşenin en düşük skoru sıfır iken en yüksek skoru ise dördür. Ayrıca en yüksek skorun ifadesi ise düşük risk demek iken en düşük skorun ifadesi ise en yüksek risk demektir. Her üç alt bileşenden elde edilen maksimum skor ise on ikidir.

➤ ***Sosyoekonomik Koşullar***

Bu alt bileşen kapsamında toplum ve iş hayatı üzerindeki, sosyal hayatta memnuniyetsizliği artırıcı veya hükümet faaliyetlerini kısıtlayıcı nitelikteki sosyoekonomik baskının etkileri değerlendirilmektedir. Sosyoekonomik koşullar alt bileşeni işsizlik, tüketici güveni ve yoksulluk alt bileşenlerinin değerlendirilmesinden elde edilmektedir. Söz konusu üç alt bileşenin her birisi için maksimum elde edilebilecek skor dört iken en düşük skor ise sıfırdır. Dolayısıyla sosyoekonomik koşulların değerlendirilmesinden bir ülke maksimum on iki puan elde edebilir. Kavramsal ifade de ise düşük puan yüksek risk yüksek puan ise düşük risk demektir.

➤ ***Yatırım Profili***

Bir ülkedeki yatırımlar üzerinde risk unsuru teşkil edebilecek olan unsurların değerlendirilmesinden elde edilen yatırım profili üç alt bileşenin toplamından

oluşmakta ve maksimum on iki puan olabilmektedir. Söz konusu alt bileşenler sözleşmelerin uygulanabilirliği ve kamulaştırma riski, karların ülke dışına çıkarılmama riski ve ödemelerde meydana gelebilecek olan ödeme gecikmelerine ilişkin risktir. Her bir alt bileşen en yüksek dört en düşük ise sıfır puan almaktadır. Burada da diğerlerinde olduğu gibi en düşük puan en yüksek riski en yüksek puan ise en düşük riski temsil etmektedir.

➤ *İçsel Çatışmalar*

İçsel çatışma alt bileşeni bir ülkedeki politik şiddeti ve bunun hükümet üzerindeki fiili ve potansiyel etkilerinin değerlendirmesinden oluşmaktadır. Söz konusu bileşen üç alt bileşenden elde edilmektedir. Bunlar sivil savaş ve darbe tehdidi, terörizm ve politik şiddet ve sivil itaatsizliktir. Her bir alt bileşen en yüksek dört puan alabilmekte ve üçünün toplamı ülkenin içsel çatışma endeks değerini ortaya çıkarmaktadır. En yüksek değer on iki olabilmektedir. Hükümetin karşısında herhangi bir sivil ya da askeri nitelikte karşıtın olmadığı ve söz konusu durumun hükümet tarafından halka karşı keyfi biçimde uygulanmadığı ülkeler en yüksek endeks değerine sahip olan ülkeler olarak gösterilirken hali hazırda bir iç savaş halinde bulunan ülkeler ise en düşük endeks değerine sahip olan ülkeler olarak ifade edilmektedir.

➤ *Dışsal Çatışmalar*

Dışsal çatışmalar alt bileşeni ile herhangi bir hükümete karşı dış çevreler tarafından gerçekleştirilen şiddet içeren (sınır ötesi çatışmalar veya bir savaş halinin bulunması durumu gibi) ve şiddet içermeyen (diplomatik baskılar, dış yardımlardan mahrum bırakmak, ticari kısıtlamalar, sınır anlaşmazlıkları, yaptırımlar gibi) baskıları kapsamaktadır. Söz konusu bileşen üç alt bileşenin toplamından oluşmaktadır. Bu alt bileşenler ise savaş, sınır ötesi karışıklıklar ve yabancı baskılardır. Her bir alt bileşen en çok dört puan almaktadır. Dışsal çatışmalar yabancı girişimciliği; ticari faaliyetlere ilişkin kısıtlamalar, yatırım kısıtlamaları, ekonomik kaynakların dağılımında bozukluk ve toplum yapısında şiddet eğilimi gibi birçok kanaldan olumsuz şekilde etkiler.

➤ *Yolsuzluk*

Yolsuzluk alt bileşeni ise politik sistemdeki yolsuzlukların değerlendirmesidir. Yolsuzluklar iktisadi, mali ve sosyal anlamda topluma birçok maliyet yükleyen eylemlerdir. Bir ülkedeki yabancı yatırım açısından ele alındığında yolsuzluklar; ekonomik ve finansal çevreyi bozarak, liyakatten ziyade kayırmacılık ile hükümet ve özel kesimin etkinliğini azaltarak ve politik sürece istikrarsızlıklar kazandırarak yatırımların azalmasına yol açabilir. Yolsuzlukların birçok şekli bulunmaktadır. Finansal yolsuzluklar, iş çevreleri tarafından özel ödemeler ve rüşvet adları altında özellikle ihracat ve ithalat lisansında, döviz kontrollerinde, vergi ödemeleri ve kredi kullanımı gibi alanlarda yaygındır. Söz konusu yolsuz eylemler iş çevrelerinin etkin bir biçimde faaliyette bulunmasını engellemektedir. Yolsuzluk endeksi söz konusu yolsuzlukları dikkate almasına karşın daha çok rant kollama, nepotizm, parti fonları, özel kesim ve siyasetçiler arasında şüpheli yakın bağlantılar ile ilgilenmektedir. Yolsuzluk endeksinin düşük olması söz konusu ülkede daha yüksek yolsuzluğun var olduğunu göstermektedir.

➤ *Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi*

Askeri kurumlar siyaset kurumundan farklı özelliklere sahiptir. Askerler seçimle işbaşına gelmezler. Dolayısıyla askerin politik sürece en küçük bir iştiraki demokratik hesap verilebilirliğin azalmasına neden olacaktır. Askeri güçlerin hükümet içerisinde yer alması ancak fiili veya potansiyel bir iç ve dış tehlike durumunda kabul edilebilirdir. Bu durumda da amaç söz konusu tehdidin ortadan kaldırılmasıdır. Bu bağlamda hükümet politikaları üzerinde değişiklikler meydana getirilebilir. Örneğin askeri harcamaların artırılması yönünde bir politika değişikliği meydana getirilebilir. Ancak bazen askeri unsurların hükümete iştiraki durumunda mevcut hükümet politikalarının değiştirilmesi veya seçilmiş olan hükümetin yerine askeri unsurların görüşüne daha yatkın bir hükümetin getirilmesi yönünde adım atıldığı da görülmektedir. Seçilmiş hükümetin fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getirmesinin askeri yönetimlerce engellendiği durumlarda o ülke riskli duruma gelmektedir. Dolayısıyla kurumsal anlamda bir düşüş meydana gelmektedir. Bazı ülkelerde ise askeri rejimin tamamen iktidar olduğu görülmektedir. Bu durumlarda ise yüksek bir risk söz konusudur. Söz konusu

endeks deęerinin daha dūşük olması daha yüksek riskin var olduęunu ifade etmektedir.

➤ ***Dinsel Çatışmalar/Gerilimler***

Dinsel çatıřmalar genelde hūkūmetin ve/veya toplumun bir dini grup tarafından domine edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sōz konusu dini gruplar dięer dini grupları sosyal ve politik sūreçten dıřlayarak ve hukuk kuralları yerine kendi dini kurallarını koyarak, dini inanç serbestlięini tanımayarak ve kendi inanç kimliklerini yaygınlařtırmaya çalıřarak dinsel gerilimlere neden olmaktadır. Bōyle durumlarda risk; liyakatsiz kiřilerin uygun olmayan politikaları dayatmasından farklı gōrūřün sebep olabileceęi sivil savařa kadar ulařabilme potansiyeline sahiptir. Dinsel çatıřma endeksine iliřkin puanlamada da en yüksek puan en dūřük gerilimi ifade ederken, en dūřük puan ise en yüksek gerilimi ifade etmektedir.

➤ ***Hukuk ve Dūzen***

Hukuk ve dūzen alt bileřeni iki kısımdan oluřmaktadır. Her iki kısım da 0 ile 3 puan arasında deęer alabilmektedir. Hukuk ile yasal sistemin gūcū ve tarafsızlıęının deęerlendirmesi sōz konusu iken dūzen ile hukukun gōzetilmesi ve hukuka uyulup uyulmadıęı deęerlendirilmektedir. Herhangi bir ūlke yargı sistemi bakımından en yüksek endeks (3) deęerine sahip olabilir ancak eęer o ūlkede yasaların çięnenmesinden veya dikkate alınmamasından kaynaklı suç oranları yüksek ise dūzen bileřeninden ise dūřük (örneęin 1) bir puan alınabilir. Dolayısıyla hukuk ve dūzen alt bileřenin deęerini sadece o ūlkedeki yargı mevzuatının iyi bir Őekilde dūzenlenmiř olması deęil ayrıca sōz konusu mevzuata uygulamada ne kadar uyulduęu da belirlemektedir. Endeks deęeri ne kadar yüksek ise o ūlkede hukuk ve dūzenin iyi olduęu ne kadar dūřük ise hukuk ve dūzenin kōtū olduęu deęerlendirmesi yapılabilir.

➤ ***Etnik Çatışmalar***

Etnik çatışmaların ortaya çıkması ūlke içindeki farklı ırk, millet veya dilden kaynaklanabilir. Herhangi bir ūlkede farklılıkların bulunması bazen anlaşmaların önünü tıkayabilir. Sōz konusu farklılıklar ise genelde ırk, millet ve dilden ortaya çıkabilmektedir. Etnik çatışmalar endeksi sōz konusu unsurlar bağlamında

değerlendirilmekte ve 0 ile 6 puan arasında değer alabilmektedir. En yüksek puanda söz konusu ülkede etnik farklılıkların bulunmasına karşın gerilimin minimum olduğu, en düşük puanda ise karşıt grupların birbirlerine tahammül edemedikleri dolayısıyla da çatışmaların en yüksek olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

➤ *Demokratik Hesap Verebilirlik*

Demokratik hesap verebilirlik hükümetin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirip getirmemesi bakımından değerlendirilmesinden elde edilen endeks ile ölçülmektedir. Demokratik toplumlarda hükümetin faaliyetleri seçimler ile değerlendirilmekte ve eğer vatandaşlar tarafından hükümetin sorumluluklarını yerine getirmediği görüşü hakim ise hükümet değişebilir. Ancak demokratik olmayan ülkelerde ise hükümet sorumluluklarını yerine getirmese de bazen iktidarda kalmaya devam edebilir. Demokratik hesap verebilirlik endeksi 0 ile 6 puan arasında bir değere sahiptir. Burada puanlama ülke yönetiminin yapısına göre yapılmaktadır. Bu bağlamda alternatif demokrasi, egemen demokrasi, tek partili ülke (de facto-de jure) ve otarşi yönetim biçimlerine göre değerlendirme yapılmaktadır. Puanlama neticesinde en yüksek puana sahip olan ülkelerde alternatif demokrasi söz konusu iken en düşük puana sahip olan ülkelerde ise otarşi söz konusudur.

➤ *Bürokratik Kalite*

Herhangi bir hükümet değişimi sonrasında var olan politikaların minimum düzeyde revize edilmesi istikrar açısından önemlidir. Bu noktada bunu sağlayacak olan unsur ise bürokrasinin kurumsal gücü ve kalitesidir. Hükümet değişimlerinde var olan kamusal hizmetlerin aksaması ve politikaların kökten değiştirilerek sosyal ve iktisadi hayattaki planların bozulmaması bürokrasinin gücüne ve kalitesine bağlıdır. Muhakkak ki hükümet değişimlerinde bir önceki hükümet politikalarında değişimler yaşanacaktır. Ancak bu değişimin minimum düzeyde olması ve tedrici nitelikte olması var olan politikaları veri olarak alan ve buna göre planlama yapan bireylerin mağdur edilmemesi bakımından gerekmektedir. Endeks 0 ile 4 puan arasında değere sahiptir. En yüksek puana sahip olan ülkeler için kamusal faaliyetlerde aksamanın olmadığı ve politikalarda çok önemli değişimlerin olmadığı dolayısıyla bürokratların güçlü ve deneyimli olduğu değerlendirilmesi

yapılabilir. Söz konusu ülkelerde bürokrasinin politik baskıdan bağımsız hareket ettiği ve işe alım ve eğitim süreçlerinde belirlenmiş kurallara göre hareket edildiği ifade edilebilir.

Kurumsal kaliteyi ölçmek üzere yayınlanan bir diğer veri ise *Worldwide Governance Indicators (WGI)*'dir. Söz konusu veri Dünya Bankası tarafından yıllık olmak üzere 200 ülke için 1996 yılından itibaren yayınlanmaktadır. Analizde kullanılan WGI verisi 6 farklı alt bileşenin ortalamasından elde edilmektedir. Söz konusu bileşenler şu şekilde ifade edilmektedir (World Bank, 2016):

➤ ***Katılımcılık ve Hesap Verebilirlik***

Katılımcılık özellikle karar alma süreçlerine vatandaşların da dahil olmasını ifade etmektedir. Söz konusu ilke ile amaçlanan farklı düşüncelerin bir araya gelerek daha etkin kararların alınmasıdır. Hesap verebilirlik ise karar alanların kararlarından sorumlu olmasıdır. Söz konusu endeks kapsamında ifade özgürlüğü, dernekleşme (örgütlenme) özgürlüğü, fırsat eşitliği, özgür ve bağımsız medyanın yanı sıra hükümet seçiminde vatandaşların ne derecede katılım hakkına sahip olduğu diğer bir ifade ile oy verme özgürlüğü değerlendirilmektedir. Endeks -2.5 ile +2.5 arasında değer almakta ve arttıkça daha iyi bir yönetimden bahsedilmektedir.

➤ ***Politik İstikrar ve Şiddetin/Terörün Yokluğu***

Söz konusu alt bileşen politik istikrar ile ilgili bir değerlendirme sunmaktadır. Endeks kapsamında farklı kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden hareketle herhangi bir ülkede politik istikrarsızlığın olup olmadığına ilişkin değerlendirme yapılmaktadır. Ayrıca eğer politik istikrarsızlık söz konusu ise buna bağlı olarak şiddet veya terörizm olup olmadığı da değerlendirme kapsamında yer almaktadır. Ülkedeki toplumsal huzursuzluk, iç ve dış savaşlar, siyasi ve etnik gerginlikler söz konusu değişken kapsamındadır. Söz konusu endeks de -2.5 ile +2.5 arasında değer almakta ve arttıkça daha iyi bir yönetimden bahsedilmektedir.

➤ ***Hükümetin Etkinliği***

Hükümetin etkinliği alt bileşeni ile kamusal hizmetlerin kalitesi, hükümet dışı sivil faaliyetlerin kalitesi ve bunların politik baskıdan bağımsızlık derecesi, politika

belirlemede ve uygulamada kalite ve söz konusu politikalara hükümetin bağlılığına güven üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır. Diğer bir ifade ile hükümet politikaları, kamu çalışanlarının etkinliği, bürokratik gecikmeler, devlet harcamalarındaki israflar ilgili endeks kapsamındadır. Söz konusu endeks diğerlerinde de olduğu üzere -2.5 ile +2.5 arasında değer alırken, en yüksek değerini daha iyi yönetim örneği olduğu ifade edilebilir.

➤ *Düzenleyici Kalite*

Düzenleyici kalite ile kamusal nitelikteki düzenlemelerin özel sektör üzerindeki etkisi bakımından bir değerlendirme sunulmaktadır. Burada hükümetin güçlü politikalar üretme ve uygulama kabiliyeti ile özel kesime ilişkin regülasyonları değerlendirilmektedir. Söz konusu regülasyonların özel sektörün gelişimini teşvik edici ya da kısıtlayıcı boyutu araştırılmaktadır. Örneğin özel bir firmanın faaliyetleri çevreye zarar verici nitelikte ise buna ilişkin hükümetin kısıtlayıcı bir önlem alıp almaması veya tersi bir örnek ile çevreye fayda yayan bir firma faaliyetinin hükümet düzenlemeleri ile teşvik edilip edilmediği bu kapsamda değerlendirilebilir. Düzenleyici kalite endeksi -2.5 ile +2.5 arasında değer almakta olup, değer yükseldikçe iyi yönetişime doğru gidildiği ifade edilmektedir. Düzenleyici kalite endeksi, devletin ekonomiye müdahalesi, fiyat kontrolleri, ticaret politikası, fiyat liberalizasyonu, etkin anti tröst politikası, vergilendirme sistemi, altyapı projelerine özel sektör katılımı, finansal kurumların düzenlenmesi ve korumacılığı kapsamaktadır (Hadhek, 2015:99).

➤ *Hukukun Üstünlüğü*

Hukukun üstünlüğü alt bileşeni bir ülkede toplum kurallarına ne kadar uyulduğuna ve kurumlara ne derecede güvenildiğine ilişkin algıya dair değerlendirme yapmaktadır. Ayrıca söz konusu alt bileşen ile sözleşmelerin uygulanma kalitesi, mülkiyet hakları, polis, mahkemeler ve şiddet ve suç olasılıklarına da değinilmektedir. Endeks değeri -2.5 ile +2.5 arasında dağılım göstermekte ve yükseldikçe yönetişimde iyileşme sağlanmaktadır.

➤ *Yolsuzluğun Kontrolü*

Yolsuzluk kamusal gücün özel menfaatler çerçevesinde kullanılması durumunda ortaya çıkan bir durumdur. Yolsuzluğun kontrolü alt bileşeni kamusal gücün ne düzeyde özel kazanımlar için kullanıldığına ilişkin algı değerlendirmesini kapsamaktadır. Burada yolsuzluk faaliyeti cüzi miktarda olabileceği gibi yüksek düzeylerde de olabilir. Bunun yanında devletin elitler ve özel çıkar grupları tarafından ele geçirilmesi de yolsuzluk çerçevesinde değerlendirilmektedir. Yolsuzluğun kontrolü alt bileşenine ait endeks -2.5 ve +2.5 arasında değer almakta ve değer arttıkça iyi yönetim anlamında bir iyileşme ortaya çıkmaktadır.

WGI verisi oluşturulurken yaklaşık 30 farklı kaynaktan elde edilen veriler üzerinden hareket edilmektedir. WGI alt bileşenlerine ait verilerin oluşturulmasında ICRG'den de yararlanılmaktadır. Bu bağlamda ICRG ve WGI arasındaki ilişki Tablo 2.2'deki gibidir.

Tablo 2.2: WGI ve ICRG Verileri Arasındaki İlişki

WGI	ICRG
Katılımcılık ve Hesap Verebilirlik	Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi Demokratik Hesap Verebilirlik
Politik İstikrar ve Şiddetin/Terörün Yokluğu	Hükümet İstikrarı İçsel Çatışmalar Dışsal Çatışmalar Etnik Çatışmalar
Hükümetin Etkinliği	Bürokratik Kalite
Düzenleyici Kalite	Yatırım Profili
Hukukun Üstünlüğü	Hukuk ve Düzen
Yolsuzluğun Kontrolü	Yolsuzluk

Kaynak: WGI Metodolojisinden oluşturulmuştur.

Tablo 2.2 incelendiğinde WGI alt bileşenlerinin ICRG alt bileşenlerinden hangisini kullandığını görmek mümkündür. Bu bağlamda WGI ile ICRG verileri arasında kapsam bakımından bir ilişkinin mevcut olduğu ifade edilebilir.

2.4. Kurumlar, İktisadi Büyüme ve İhracat İlişkisi ve Konuyla İlgili Ampirik Literatür

Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının açıklanmasında emek, sermaye, beşeri sermaye gibi temel değişkenlerin yanı sıra ülkelerin kurumsal yapılarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile kurumlar ülkelerin uzun dönemli ekonomik performansını etkileyen önemli bir unsurdur.

Geleneksel iktisadi görüşün temel varsayımlarının aksine pahalı enformasyonun ve taraflar arasında asimetrik bilginin bulunduğu mükemmellikten uzak piyasalarda pozitif işlem maliyeti ortaya çıkmaktadır. Söz konusu piyasalarda işlem maliyetleri azaltılarak dış ticaret artışı ve ekonomik büyümenin sağlanmasında kurumsal değişmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin sözleşmelerin etkin bir şekilde uygulanması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, yolsuzluğun ve kamulaştırma riskinin ortadan kaldırılması için kurumsal düzenlemeler yapması gerekmektedir.

Son yıllarda iktisadi büyüme üzerinde kurumların son derece önemli rol oynadığını ileri süren kurumsal iktisadi görüşten hareketle kurumlar ve iktisadi büyüme ilişkisini ele alan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda; yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, sözleşmelerin uygulanabilirliği, etkin bürokrasi, siyasi istikrar, mülkiyet haklarının korunması ve kamulaştırma riski gibi çeşitli kurumsal kalite değişkenlerinin ekonomik büyüme ve dış ticaret üzerindeki etkisi araştırılmaktadır.

Bu bölümde öncelikle kurumlar-iktisadi büyüme ve kurumlar-ihracat ilişkisini inceleyen ampirik literatür ele alınmaktadır. Ardından çalışmanın kapsamı ile ilgili olarak kurumlar-ihracat-iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi diğer bir ifade ile ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide kurumsal faktörlerin etkisini araştıran literatür irdelenmektedir.

2.4.1. Kurumlar ve İktisadi Büyüme İlişkisi

Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının açıklanmasında kurumların etkisini ele alan çalışmaların 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaştığı görülmektedir. Farklı kurumsal kalite göstergelerinin kullanıldığı çalışmaların büyük çoğunluğunda panel veri analizi kullanılmaktadır.

Panel veri analiz tekniklerinin kullanıldığı çalışmalardan biri, kurumsal yapıyı temsil eden demokrasi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ele alındığı Barro (1994; 1996)'nın çalışmalarıdır. Söz konusu çalışmalarda 1960-1990 yıllarına ilişkin 100 ülke için panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmada ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerin; hukukun üstünlüğünün, serbest piyasaların, düşük kamu harcamalarının ve yüksek beşeri sermayenin sağlanmasına bağlı olduğu belirtilmekte ve aynı zamanda yüksek okullaşma oranının, uzun yaşam süresinin, düşük doğum oranının, düşük enflasyonun ve ticaret hadlerindeki iyileşmenin büyüme oranı üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Analiz sonucunda demokrasinin büyüme üzerinde zayıf negatif etkisi olduğu ve ayrıca demokrasi ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda düşük politik özgürlük düzeylerinde demokrasinin ekonomik büyümeyi teşvik ettiği, ılımlı bir demokratik özgürlük düzeyine ulaşıldığında ise demokrasinin ekonomik büyümeyi baskıladığı ileri sürülmektedir. Ekonomik büyümenin belirleyicilerinin panel veri analizi ile incelendiği diğer bir çalışmada ise Barro (2003) ekonomik büyümenin hukukun üstünlüğü ve yatırım oranları ile pozitif, doğum oranı, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı ve enflasyon oranı ile negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mauro (1995) çalışmasında; yolsuzluk, yargı sisteminin etkinliği, bürokrasinin etkinliği ve politik istikrar gibi sübjektif endekslerden oluşan veri seti ile yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda yolsuzluğun, düşük yatırıma ve dolaylı olarak düşük büyümeye neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanı sıra bürokratik etkinliğin ve politik istikrarın iktisadi büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu ve ülkelerin zayıf kurumsal yapısının büyüme süreci üzerinde olumsuz etkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Knack ve Keefer (1995) tarafından kurumlar ve ekonomik performans ilişkisinin ele alındığı çalışmada, potansiyel yabancı yatırımcıların ülke risklerini değerlendirmelerine yardımcı olan BERI ve ICRG kurumsal kalite göstergeleri kullanılarak mülkiyet hakkının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Kamulaştırma riski ve sözleşmelerin uygulanabilirliğinin de dahil edildiği analiz sonucunda üç önermenin desteklendiği bulgular elde edilmiştir. Söz

konusu önemelerden ilki mülkiyet haklarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin ele alınabilmesi için politik ve sivil özgürlükler, kamulaştırma riski, sözleşmelerin uygulanabilirliği, hukukun üstünlüğü gibi diğer kurumsal değişkenlerin de ele alınmasının gerekliliği ile ilgilidir. Desteklenen ikinci önerme, mülkiyet haklarının korunmasını sağlayan güçlü kurumsal yapının yatırımlar kanalı ile iktisadi büyümeye yol açtığı ile ilgili iken son önerme ise mülkiyet haklarının sadece yatırımlar kanalı ile değil aynı zamanda girdilerin etkin dağılımının sağlanması yoluyla da iktisadi büyüme üzerinde etkili olduğudur.

Leblang (1996) mülkiyet hakları, demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada siyasi rejimlerdeki farklılıklar ve mülkiyet hakları üzerine odaklanmıştır. 1960-1990 yıllarına ilişkin uluslararası panel verilerin kullanıldığı çalışmada mülkiyet haklarının korunduğu ülkelerin daha hızlı büyüdüğü ve siyasi rejimin mülkiyet haklarına bağlılığı nedeni ile dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Demokrasi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkiyi ele alan De Haan ve Siermann (1996) demokratik özgürlük eksikliğinin ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini inceledikleri çalışmalarında söz konusu değişkenler arasında güçlü bir ilişki bulamazken, Rodrik (2000) demokrasi ve ekonomik büyüme arasında güçlü olumlu bir ilişki bulmuştur.

Kurumsal kalite ve ekonomi büyüme arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmada Butkiewicz ve Yanikkaya (2006) hukukun üstünlüğünün ve demokratik kurumların ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi olduğu görüşünü savunmaktadır. 100 ülkeye ait 1970-1999 yıllarına ilişkin verilerin kullanıldığı analizde 3 Aşamalı OLS ve SUR tahmin teknikleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, gerek hukukun üstünlüğünün gerekse demokratik kurumların iktisadi büyüme üzerinde güçlü ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1998-2008 dönemleri arasında gelişmekte olan ve geçiş ülkelerinin ele alındığı Tridico (2012)'nin çalışmada, iktisadi büyümeyi belirleyen faktörlerin yanı sıra karşılaştırmalı bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. Analiz sonucunda beşeri sermaye ve ihracat kapasitesinin ekonomik büyüme için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hükümetin etkinliği ve politik istikrar gibi iyi yönetim göstergelerinin ve bebek ölümlerinin azalması ve yaşam beklentisinin artışı gibi

politika değişkenlerinin ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra ekstra ekonomik kurumsal değişkenlerin bilgi ve sermaye birikiminin sağlanması ve ekonomik karar alıcıların teşvik edilmesinde etkili olması durumunda sosyoekonomik değişkenlerin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği ileri sürülmektedir. Son olarak her ülkenin kendilerine özgü uygun yönetim ve kurumlarının, eğitim düzeyi, ihracat faaliyetleri ve insani gelişmenin gelir dışı boyutları ile ilişkilendirilmesine bağlı olarak ekonomik büyümenin sağlanmasında etkili olacağı vurgulanmaktadır.

Law vd. (2013) kurumlar ve iktisadi kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi kullanarak araştırmıştır. 60 ülkeye yönelik ICRG ve WGI veri setlerinin kullanıldığı analiz sonucunda kurumlar ve iktisadi kalkınma arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu ve bunun yanı sıra söz konusu nedensellik ilişkisinin farklı gelir düzeylerinde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda yüksek gelirli ülkelerde daha iyi kurumsal kalite iktisadi kalkınmayı teşvik ederken, düşük gelirli ülkelerde iktisadi kalkınma düzeyi kurumsal kaliteyi iyileştirme eğilimindedir.

Artan ve Hayaloğlu (2014)'nın çalışmasında, Türkiye örneği üzerinden 1972-2009 yıllarını kapsayan dönem için kurumsal yapı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda kurumsal yapıyı temsilen modelde yer alan Freedom House politik ve sivil özgürlük endeksinin kısa dönemde iktisadi büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamazken, uzun dönemde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.4.2. Kurumlar ve İhracat İlişkisi

“Ülkelerin ihracatını etkileyen faktörler nelerdir?” sorusunu ele alan çalışmalar incelendiğinde ülkeler arası karşılıklı ticaret akımlarını etkileyen çalışmalarda yaygın olarak çekim modelinin (gravity model) kullanıldığı görülmektedir. Çekim modeli Sir Isaac Newton'un yer çekimi yasasına dayanan bir modeldir. İlk olarak Tinbergen (1962) tarafından geliştirilen temel çekim modeli genel anlamda birbirine coğrafi olarak yakın olan ülkelerin diğer ülkelere kıyasla birbirleri ile daha fazla ekonomik ilişkide olmasına dayanmaktadır. Mesafe ülkeler arası ticarete; taşıma maliyetlerini, taşıma süresini, mesafeler arası eşzamanlılık maliyetlerini, iletişim maliyetlerini, işlem maliyetlerini ve kültürel mesafeyi temsil

eden bir değişken olması nedeniyle önemli görülmektedir (Head ve Mayer, 2013:134-136).

İlerleyen dönemlerde temel çekim modelinin temel bileşenleri olan gelir düzeyi ve coğrafi uzaklık dışında ortak dil kullanımı, tarihsel benzerlik, dini benzerlik, ülkeler arası ticaret anlaşmaları, parasal birliklere üyelik, ortak sınırın bulunması gibi faktörlerin eklenmesi ile genişletilmiş çekim modelinin kullanıldığı çalışmalar yapılmıştır. Son yıllarda ise söz konusu değişkenler arasında demokratikleşme, yolsuzluk gibi kurumsal kalite değişkenlerinin yer aldığı görülmektedir. Ülkeler arası ticareti etkileyen çalışmalar incelendiğinde genel anlamda ülkelerin gelir düzeyi, ülkeler arası uzaklıkları ve benzer dil, din, kültürel yapı gibi çekim modeli değişkenlerinin yanı sıra ülkenin kurumsal yapısını temsil eden değişkenlerin de ülkenin dış ticareti üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir (Zeynalov 2016, Covaci ve Moldovan 2015, Yu 2010, Jansen ve Nordas 2004, Levchenko 2010, Ochieng 2015, Kuncic 2013, Islam ve Reshef 2006, Groot vd. 2005 vb.).

Uluslararası ticarete çekim modelinin uygulanmasına yönelik yapılan ilk çalışma Jan Tinbergen (1962) tarafından gerçekleştirilmiştir. Tinbergen Dünya Ekonomisini Şekillendiren: Uluslararası Ekonomi Politikası Önerileri (Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy) isimli kitabının, Dünya Ticaret Anlaşmalarının Bir Analizi (An Analysis of World Trade Flows) bölümünde dış ticaret akımlarının belirleyen faktörleri incelemiştir. Buna göre iki ülke arasındaki ticarete en önemli rol oynayan faktörler ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gelirleri ve iki ülke arasındaki uzaklıktır (Tinbergen, 1962:263). Tinbergen'in temel çekim modelinde, bir ülkeden diğer ülkeye yapılan ihracat, iki ülkenin gelir düzeyleri ve iki ülke arasındaki uzaklık değişkenleri yer almaktadır. Çalışmada temel çekim modeli üzerinden gerçekleştirilen analizin yanı sıra sınır komşusu olma, İngiliz Milletler Topluluğu üyesi ve BENELÜX³ üyesi olma gibi üç kukla değişkenin ve daha sonra da gini katsayısının dahil edildiği üç farklı çekim modeli ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizlerin sonucunda ülkelerin ekonomik

---

³ BENELÜX; Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ülkelerinden oluşmaktadır.

büyükliklerinin ülke ihracatını arttırıcı, ülkeler arası uzaklığın ise azaltıcı bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tingerben'in çekim modelini belirlemesinin ardından modelin teorik yapısını incelemeye ve geçerliliğini test etmeye yönelik çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Güçlü teorik yapısı olmayan çekim modeli, Anderson (1979) ve Bergstrand (1985) tarafından teorik boyutta açıklanmaya çalışılmıştır. Deardorff (1998) ise modelin dış ticaret teorileri ve özellikle Hecksher-Ohlin modeli ile ilişkisini incelemiştir. Modelin ampirik uygulanmasına ilişkin yapılan çalışmalar açısından ise ele alınan konunun kapsamına uygun olarak modele dahil edilen ek değişkenli *Genişletilmiş Çekim Modellerine* ilişkin ampirik çalışmalar iktisat literatüründe geniş ölçüde ele alınmaktadır. Çekim modelinin temel bileşenleri olan gelir düzeyi ve coğrafi uzaklık dışında ortak dil kullanımı, tarihsel benzerlik, dini benzerlik, ülkeler arası ticaret anlaşmaları, parasal birliklere üyelik, ortak sınırın bulunması gibi ülkeler arası ekonomik ilişkileri etkileyen diğer faktörler genişletilmiş çekim modelinde yer alan faktörlerin bazılarıdır. Son yıllarda ise söz konusu değişkenler arasında demokratikleşme, yolsuzluk gibi kurumsal kalite değişkenlerinin yer aldığı, genişletilmiş çekim modeline kurumsal faktörlerin dahil edildiği çalışmalar görülmektedir.

Jansen ve Nordas (2004) çalışmasında, yerli kurumların ticaret akımları üzerindeki etkisini incelemek için iki tamamlayıcı yaklaşım kullanmıştır. Bunlardan biri toplam ticaret akımı büyüklüğü ve diğeri ise karşılıklı ticaret modelleridir. Bunun yanında ticaret politikaları ve altyapı politikaları olmak üzere iki yerli politika değişkeni de kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Çekim modelinin uygulandığı analiz sonucunda kurumsal kalitenin ülkenin ticari açıklık düzeyini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Analizde yerli tarifelerin tek başına istatistiki olarak anlamlı bir etkisi bulunmazken, iyi kurumlarla desteklendiğinde toplam ticaret akımları üzerinde anlamlı etkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Levchenko (2010) kurumsal kalite ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında kurumsal farklılıkların ticaretin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kurumsal kalite değişkeni ile ilgili olarak yönetim veri setinin kullanıldığı çalışmada coğrafyaya dayalı olan metodoloji kullanılarak

141 ülke için analiz yapılmıştır. Bu çerçevede ampirik analiz, ülkelerin coğrafi özelliklerinin ihracat tercihlerini etkilediği görüşüne dayanmaktadır. Analiz sonucunda coğrafi özelliklerin yanı sıra kurumsal olarak yoğun olan sektörlerde uzmanlaşması beklenen ülkelerin, dışa açıldıktan sonra daha iyi kurumsal yapı sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Levchenko (2007)'un bir diğer çalışmasında sözleşmelerin etkin uygulanması, mülkiyet hakları, yatırımcıların korunması gibi kurumsal farklılıkların, ülkelere uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlük sağladığı ve kurumların ticaret akımının önemli bir belirleyicisi olduğu belirtilmiştir.

Ticaret, Demokrasi ve Çekim Modeli (Trade, Democracy and the Gravity Equation) isimli çalışmada Yu (2010), kurumsal göstergelerden biri olan demokrasinin ticaret üzerindeki etkisini geliştirilmiş çekim modeli üzerinden incelemiştir. Ülkelerin demokratikleşme düzeyi çeşitli kanallar üzerinden dış ticaret düzeylerini etkilemektedir. Bu bağlamda ülkedeki demokratikleşme eğilimi ihracatçı ülkedeki ürün kalitesinin arttırılmasını ve ticaret maliyetlerinin azaltılmasını sağlayarak ihracatı arttırabilmektedir. Aynı zamanda ticaret bariyerlerini arttırması yoluyla da ithalatı azaltarak dış ticaret düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. 1962-1998 yıllarını kapsayan ve 157 IMF üye ülkesi için yapılan analizde OLS (Ordinary Least Square), IV (Instrumental Variable) ve PPML (Poisson Pseudo Maximum Likelihood) analiz teknikleri kullanılmakta ve modelde gelir düzeyleri, doğal ve yapay ticaret maliyetleri ve Polity IV veri setinden elde edilen ülkelerin demokrasi düzeyleri yer almaktadır. Analiz sonucunda demokratikleşmenin ticareti arttırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Covaci ve Moldovan (2015)'nin çalışmasında 2003-2012 yıllarında Litvanya'nın 40 ülke ile olan hizmet ihracatının belirleyicileri panel veri seti ile analiz edilmiştir. İlk olarak toplam ihracat için temel çekim modeli tanımlanmıştır. Ardından temel çekim modeli her bir hizmetin alt kategorileri (ulaşım, seyahat, iletişim, bilgisayar ve bilişim, finansal, inşaat ve diğer ticari hizmetleri) için genişletilmiştir. Genişletilmiş çekim modeli ülkeler arasındaki ihracat, ülkelerin gelir düzeyleri, ülkeler arasındaki uzaklık (ülkeler arasındaki ulaşım maliyetini temsilen), ortak dil konuşma, ortak sınırın bulunması, okullaşma oranı (beşeri sermayeyi temsilen), Avrupa Birliğine üyelik, sözleşmelerin uygulanması ve

mülkiyet haklarını kapsayan hukukun üstünlüğü (kurumsal kaliteyi temsilen) değişkeni ve ülkeler arası zaman farklılığı değişkenlerini kapsamaktadır. Ayrıca ele alınan sektörlerle ilişki olarak bazı modellere Ar-Ge harcamaları, ithalatçı ve ihracatçı ülkedeki bankamatik sayısı, ihracatçı ülkedeki şirketlerin hisse senedi piyasa değerleri, kentleşme oranı, internet kullanımı, yolsuzluk endeksi ve ihracatçı ülkenin ekonomik özgürlük endeksi gibi değişkenler de dahil edilmiştir. OLS ve PPML yöntemlerinin uygulandığı analiz sonucunda; hedef ülkenin gelirinin ve ortak konuşulan dilin hizmet ticareti üzerinde pozitif etkide bulunduğu; zaman dilimi farklılıklarının, AB üyeliğinin, göreceli beşeri sermayenin ve ticaret ortakları arasındaki fiziksel uzaklığın hizmet ticareti üzerindeki anlamlılığının hizmetin türüne göre değişim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Hedef ülkenin yolsuzluk endeksi ile ölçülen kurumsal kalitenin ise inşaat, mali hizmetler ve diğer ticari hizmetler sektörlerinde ticaretin önemli belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir.

Zeynalov (2016) çalışmasında, ülke (gelir düzeyi açısından) büyüklüğündeki ve kurumsal düzeydeki benzerliklerin ülkeler arası ticaretteki etkisini incelemektedir. Azerbaycan'ın 1995-2010 yılları arasında, 50 farklı ülke ile olan karşılıklı ticaretinin incelendiği çalışmada panel veri analizi uygulanmıştır. Rassal etkiler, sabit etkiler modeli ve PPML regresyon modeli tahmin sonucunda ülkeler arasındaki karşılıklı ticaretin artmasında ülkeler arası gelir büyüklüğü ve kurumsal kalite benzerliğinin ve aynı zamanda ülkelerin komşu ülkeler olmalarının ve tarihsel benzerliğe sahip olmalarının da önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülkelerin güven ortamına ilişkin güçlü kanıtlar sunan kurumsal kalitenin ülkeler arası ticarete son derece önemli rol oynadığı, benzer güven ortamına sahip ülkelerin daha çok birbirleri ile ticaret yapma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dış ticaret ve kurumlar ilişkisine dayalı literatürde çekim modeli dışında farklı model ve analiz yöntemleri kullanan çalışmalar yer almaktadır. İzleyen kısımda söz konusu çalışmalar ele alınmaktadır.

Dünya Ekonomi Forumunun (World Economic Forum) 58 ülkeden 3000'den fazla katılımcıyla hazırladığı Yönetici Anketi-1997 (Executive Survey) verilerinin kullanıldığı çalışmaları Anderson ve Marcouiller (2000), yolsuzluğun ve sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi riskinin dış ticareti azaltıcı bir

etkisi olduğunu belirtmiştir. Ülkelerdeki güvensizlik ortamı ve zayıf kurumsal yapının, ticaret üzerine konulan gizli bir vergi ya da ticareti sınırlandırıcı bir tarife uygulaması gibi olumsuz etkide bulunacağını ifade etmiştir.

Faruq (2011), 1996 yılında 58 ülkeden ABD'ye yapılan ihracat verilerini kullandığı Kurumlar İhracat Kalitesini Nasıl Etkiler (How Institutions Affect Export Quality) isimli çalışmasında ülkelerin kurumsal özellikleri ile ihracat kalitesi arasındaki ilişkisinin incelenmiştir. Faruq'a göre zayıf kurumsal yapıya sahip olan ülkelerdeki yolsuzluk, etkin olmayan bürokrasi ve özel mülkiyetin devlet tarafından kamulaştırma riskinin var olması ülkede ihracat kalitesi ve uzun dönemli yatırımlar açısından güvensiz bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca böyle bir yapının bulunması aynı zamanda yenilikçi faaliyetlerin gerçekleştirilmesini engellemekte ve iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır.

Mehrara ve Keikha (2013)'in çalışmalarında kurumsal kalitenin gelişmekte olan ülkelerin ihracatı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. 1984-2009 yılları arasında 34 gelişmekte olan ülke için panel veri analizi sonucunda para politikalarının, ticari açıklığın ve yüksek emek verimlilik düzeyinin, ülke ihracatında önemli bir artışa neden olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra makroekonomik istikrar, saydamlık, mülkiyet hakları gibi kurumsal kalite göstergelerinin ise ülkelerin ihracat artışında önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ojeaga vd. (2014)'nin çalışmalarında güçlü kurumsal yapının dış ticaret üzerinde olumlu etkisinin olacağı beklentisinden hareketle, 1980-2010 yılları arasında yedi ülkenin bölgeler arası ticaret ve kurumlar ilişkisi GMM (Genelleştirilmiş Momentler Methodu) analiz yöntemi ile incelenmiştir. Hem yurt içi hem de yurt dışı kurumların ele alındığı analiz sonucunda kurumların ticaret üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Ojeaga vd.'ne göre yurt dışı kurumlar bölgesel tarifeleri azaltarak, yurt içi kurumlar da ithal edilen mallara uygulanan tarifeleri arttırarak korumacı politikalar izlenmesine neden olmaktadır.

Araujo vd. (2015)'in çalışmasında, güçlü sözleşme yaptırımının dış ticaret seviyesi üzerindeki olumlu etkisinin ve firmaların daha önce ihracat deneyiminin olmasının yeni pazarlarda başarılı olmasında yardımcı olacağı beklentisinden

hareketle 1995-2008 yıllarına ilişkin olarak Belçika ihracatçı firmaları için panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda söz konusu iki değişkenin dış ticaret dinamikleri üzerinde olumlu etkisi olduğu yönünde güçlü bulgular elde edilmiştir.

Ticari açıklık, dış ticaret ya da ihracatta kurumların etkisinin ele alan çalışmaların ortak bulgusu iyi bir kurumsal kalite ya da iyi yönetişimin işlem maliyetlerini azalttığı ve ticaret için güven ortamını geliştirdiği yönündedir. Ülkeler arası güçlü güven ortamının sağlanması, yolsuzluğun olmaması, sözleşmelerin uygulanması ve kamulaştırma riskinin bulunmaması belirsizlik ortamını ve riskleri azaltmakta, taraflar arası uzlaşma ve anlaşmaları güçlendirmektedir (Hadhek ve Mrad, 2015:96).

Ancak kurumlar ve ihracat ilişkisini inceleyen çalışmalar incelendiğinde söz konusu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin göz ardı edildiği görülmektedir. Sınırlı sayıda çalışmada kurumlar ve ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Oysaki ticaret, endüstri içinde uzmanlaşma ve rekabet ortamını geliştirmesi ile verimlilik artışını teşvik etmekte, rekabetçi olmayan firmaları piyasada var olmaya zorlamakta ve ülke ekonomisi üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Ancak bu sürecin ülkenin güçlü kurumsal yapıya sahip olması durumunda gerçekleşmesi beklenmektedir. Düşük kurumsal yapıya sahip ülkelerde uygulanan katı ticaret politikaları, ticaretin beklenen etkisinin sadece endüstriler içinde ve endüstriler arasında ılımlı bir düzeyde kalmasına ve iktisadi büyüme üzerinde beklenen etkinin oluşmamasına neden olmaktadır.

Toplam çıktının bir bileşeni olan ihracat; iktisadi büyüme üzerinde bir katalizatör görevi görmesi, ölçek ekonomilerinden yararlanılması, rekabet avantajı sağlaması, uzmanlaşmayı teşvik etmesi, verimlilik artışı sağlaması, kaynak dağılımında etkinlik sağlanması, döviz kaynağı olması, teknoloji transferini kolaylaştırması gibi kanallarla üretim artışına ve ekonomik büyümeye yol açması beklenen bir faktördür (Awokuse, 2006: 593; Awokuse, 2008: 162; Panas ve Vamvoukas, 2002: 731; Ojeaga vd., 2014: 585; Abou-Stait, 2005:1). Ancak Rodrik vd. (2002) kurum ve coğrafya gibi değişkenlerin analize dahil edilmesi durumunda ticaretin her zaman iktisadi büyüme üzerinde beklenen etkisini sağlamadığını göstermiştir. Bu durum ülkenin zayıf kurumsal yapısının ve coğrafi konumunun ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki olası etkisinin gerçekleşmesini engellemesi ile

açıklanabilmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme ihracat ilişkisinde diğer bir ifade ile ihracata dayalı büyüme sürecinde ülkenin kurumsal yapısının incelenmesi son derece önemli görülmektedir. Bu nedenle takip eden başlıkta kurumlar, dış ticaret ve iktisadi büyüme ilişkisi ele alınmaktadır.

2.4.3. Kurumlar, İhracat ve İktisadi Büyüme İlişkisi

Geleneksel büyüme teorilerine göre iktisadi büyüme, ülkenin fiziki ve beşeri sermaye birikiminin yanı sıra teknolojik gelişme düzeyine de bağlıdır. Ancak bazı ülkelerin diğer ülkelere kıyasla daha fazla sermaye birikimine sahip olması ve daha hızlı teknolojik ilerleme göstermesi ülkeler arasındaki söz konusu farklılıkların nedenlerinin araştırılmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda iktisadi büyümenin temel belirleyicilerine yönelik başta Rodrik vd. (2002) olmak üzere bazı çalışmalar (Alcala ve Ciccone, 2004; Dollar ve Kraay, 2003 vb.) coğrafya, ticaret ve kurumların iktisadi büyüme üzerinde sermaye birikimi ve teknoloji kanalları üzerinden dolaylı etkide bulunduğunu göstermiştir.

Coğrafya; ülkenin iklimi ve doğal kaynak donanımı, tarımsal verimliliği, beşeri kaynak kalitesi, hastalık riski, ülkeler arası mal-hizmet taşıma maliyeti ve teknoloji yayılımı kanalıyla ekonomik büyümesi üzerinde önemli rol oynamaktadır. Benzer bir şekilde neoklasik büyüme teorileri ve yeni dış ticaret teorilerinde iktisadi büyümenin temel kaynaklarından biri olarak görülen dış ticaret; ülkeler arası açıklığın artması, ticari serbestleşme, teknolojinin yayılması, uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri gibi kanallarla iktisadi büyüme üzerinde etkili olan bir faktördür. Son olarak kurumsal kalite ise ekonomide güven ortamının sağlanması ve benzer kurumsal yapıya sahip ülkelerin ekonomik faaliyetlerde bulunmasını teşvik etmesi nedeniyle iktisadi büyüme üzerinde etkili olan bir faktör olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar söz konusu değişkenlerden biri ya da hepsi ayrı ayrı ülkelerin gelir farklılığını açıklama gücüne sahip olsa da değişkenlerin eş anlı olarak birbirlerine karşı etkilerinin incelenmesi son derece önemli görülmektedir.

Literatürde dış ticaret, kurumlar ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi ele alan az sayıda çalışma söz konusudur. İlgili çalışmaların en önemlileri Rodrik vd. (2002), Dollar ve Kraay (2003) ve Alcala ve Ciccone (2004)'in çalışmalarıdır. Dolayısıyla öncelikle söz konusu çalışmalar hakkında daha detaylı bilgiler verilecek ve ardından literatürdeki diğer çalışmalar irdelenecektir.

Alcala ve Ciccone (2004)'in çalışmasında uluslararası ticaretin toplam verimlilik üzerindeki etkisi incelenmiş ve dış ticaret ölçüsü olarak reel ticari açıklık kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda uluslararası ticaretin ülkeler arası verimlilik düzeyi ve iktisadi büyüme üzerinde istatistiki ve iktisadi olarak anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda verimlilik artışının ülkelerin büyüklüğünden ve ölçek ekonomilerinden de etkilendiği tespit edilmiş ve söz konusu etki coğrafya ve kurumsal kalite araç değişkenlerinin modele dahil edilmesi ile de desteklenmiştir.

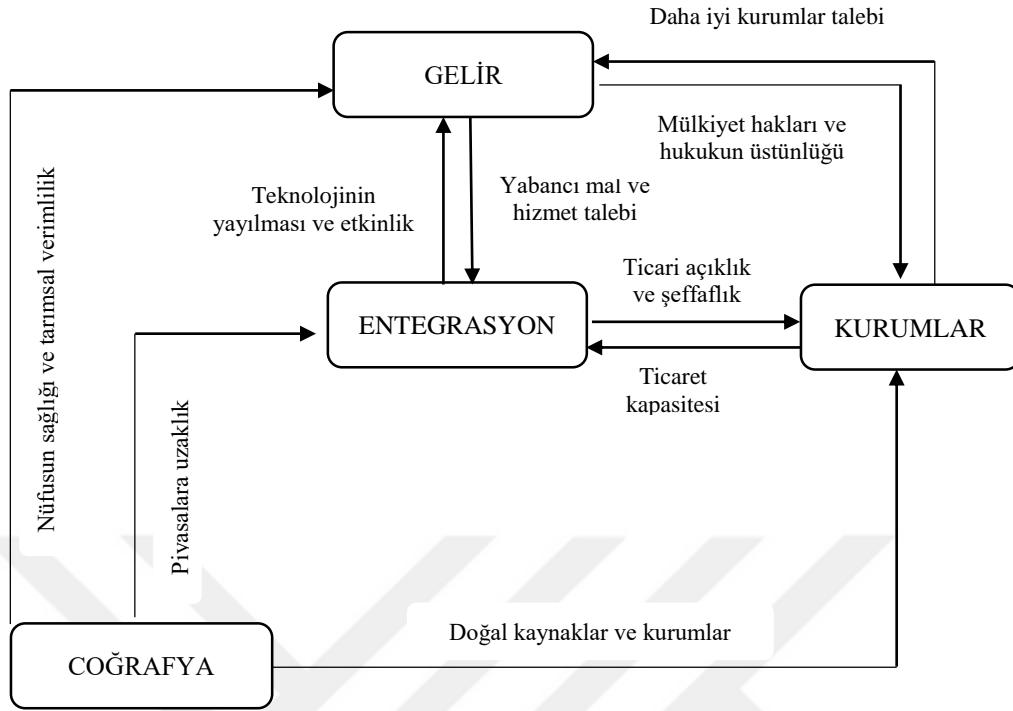
Ticaret, kurumlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan bir diğer çalışma Dollar ve Kraay (2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kurumların ve ticaretin büyüme üzerindeki kısmi etkisi analiz edilmektedir. Öncelikle hukukun üstünlüğü, ticaretin GSMH'ye oranı, nüfus, ekvatorun uzaklık, denize kıyısının olup olmaması değişkenlerinin 1995 yılında kişi başına gelir düzeyi üzerindeki etkisi OLS ve IV tahmin yöntemleri ile kesit veri analizi kullanılarak incelenmiştir. İngilizce konuşan nüfus, temel Avrupa dillerini konuşan nüfus, göçmenlerin ölüm oranı araç değişkenlerinin dahil edildiği modele ilişkin elde edilen bulgular kesit veri ile gerçekleştirilen analizlerin değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki kısmi etkilerini ortaya koymakta başarısız olduğunu göstermiştir. Dollar ve Kraay bu sorunu ortadan kaldırmak için değişkenler arasındaki zamana bağlı olarak dinamik ilişkinin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Analizde kullanılan dinamik modelde ülke kişi başına gelir düzeyi bağımlı değişken olarak yer alırken, gelirin 10 yıl önceki gecikmesi, ticaret hacmi ve kurumsal kalite değişkenleri bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Ayrıca sonrasında model araç değişken olarak eşitliğin sağ tarafındaki değişkenlerin gecikmelerinin modele dahil edilmesi ile yeniden düzenlenmiştir. Böylece iktisadi büyümede bir on yıldan diğer on yıla olan değişim, başlangıç gelir düzeyi ve açıklayıcı değişkenlerdeki değişimin fonksiyonu olarak tahmin edilmiştir. (Caselli vd. (1996) tarafından ileri sürülen bu yaklaşım ölçme hataları, göz ardı edilen değişkenler ve içsellik problemi gibi sorunların ortadan kaldırılması açısından tercih edilen bir yaklaşımdır). OLS ve IV tahmin yöntemleri ile gerçekleştirilen analiz sonucunda büyüme üzerinde ticaret paylarındaki değişimin güçlü ve anlamlı bir etkisi bulunurken, kurumlardaki değişimin daha zayıf bir etkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile uzun dönemde kurumlar ve ticaretin anlamlı ortak

etkilerinin yanı sıra kısa dönemde görece olarak ticaretin daha önemli rol oynadığını sonucuna ulaşılmaktadır.

Rodrik ve Subramanian (2003) ve Rodrik vd. (2002) tarafından kurumlar, coğrafya ve ticaretin dünya genelinde gelir düzeyi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin ele alındığı çalışmalarda kurumsal kalitenin diğer değişkenlere kıyasla daha ön planda olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 80 ve 140 ülke için 1995 yılına ilişkin olarak gerçekleştirilen ve OLS ve IV tahmin yöntemlerinin uygulandığı analiz sonucunda coğrafyanın, gelir düzeyi üzerinde doğrudan zayıf bir etkisinin bulunduğu ancak kurumsal kaliteden etkilenmesi durumunda gelir düzeyi üzerinde daha güçlü bir dolaylı etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda ticaretin iktisadi büyüme üzerinde doğrudan anlamlı bir etkisinin olmamasına rağmen kurumlar üzerindeki anlamlı etkisi nedeni ile iktisadi büyümeyi dolaylı etkilediği belirtilmektedir. Rodrik ve Subramanian (2003) çalışmalarında değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiyi Şekil 2.1'deki gibi özetlemiştir.

Şekil 2.1: Gelirin Temel Belirleyicileri

Kaynak: Rodrik, Dani ve Arvind Subramanian (2003); "The Primacy of Institutions (and What This Does and Does Not Mean)," *Finance & Development*, s.32.

Bahsedilen çalışmaların yanı sıra dış ticaret, kurumlar ve büyüme ilişkisini ele alan çalışmalardan bir diğeri Niyongabo (2004)'nin çalışmasıdır. Bu çalışmada "daha çok dışa açık ülkeler daha yüksek ekonomik performansa mı sahiptir" sorusu ele alınmakta ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Aynı zamanda ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi ve ülkelerin sahip olduğu kurumsal yapısının etkisi de incelenmektedir. Çalışmada öncelikle ticari açıklığın bağımlı değişken olduğu model dışsal diğer değişkenlerle OLS yöntemi ile tahmin edilmekte ve ardından analizlerde 1970-2000 yılları arasında (on yılda bir ortalama olmak üzere toplamda 3 yıl) 102 ülke için GLS tahmini ve 1995 yılı için 2SLS tahmini uygulanmıştır. 1995 yılındaki kişi başına düşen gelir düzeyi bağımlı değişken olarak, doğal ticari açıklık, ticaret politikaları, kurumsal kalite düzeyi, ekvatoradan uzaklık, etnik, dil, din, hukuki köken gibi dışsal değişkenler ise modelde bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Analiz sonucunda yüksek ekonomik büyüme oranının elde edilmesinde ticaret politikalarının ve kurumsal kalitenin önemli rol oynadığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Borrmann vd. (2006)'nin, "Institutional Quality and the Gains From Trade" isimli çalışmasında 142 ülke için kesit veri analizi gerçekleştirilmiştir. Düşük kurumsal kaliteye sahip olan ülkelerin dış ticaretten daha az yarar sağlayacağı hipotezi OLS ve 2SLS tahmin yöntemleri ile incelenmiştir. Modelde kişi başına düşen gelir düzeyi, ekvatora uzaklık, kara ile çevrili ülke olma, toplam nüfus, ticaret hacmi, bölge kukla değişkeni, etnik-dilsel farklılık, içsel ve dışsal çatışmalara ilişkin değişkenler yer almaktadır. Ülkenin kurumsal yapısı; kurumsal kalite değişkeni (iyi yönetim ve düzenleyici kalite değişkeni-doing business veri seti) ve kurumsal kalite kukla değişkeni (en düşük ve en yüksek %20-30-40-50'lik dilimler için ayrı analiz) ile modelde temsil edilmektedir. Analiz sonucunda düşük kurumsal kaliteye sahip olan ülkelerin ticaretin avantajlarından yararlanma imkanlarının düşük olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Balioune-Lutz ve Ndikumana (2007) Afrika ülkelerinde ticari açıklığın büyüme üzerindeki sınırlı etkisinin, ülkenin zayıf kurumsal yapısından kaynaklandığı argümanını incelenmiştir. Analizde 39 Afrika ülkesi için 1975-2001 yıllarına ait dengesiz panel verileri Arellano-Bond GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir. Kişi başına düşen gelir düzeyinin bağımlı değişken olduğu modelde, dışa açıklık, yetişkin okuryazarlığı (beşeri sermaye göstergesi), yerli yatırım/GSYİH oranı (finansal gelişmişlik göstergesi) ve kurumsal kalite içsel; döviz kuru istikrarsızlığı, toplam rezervler, ülkenin karalarla çevrili olması ve Kuzey ve Güney Afrika kukla değişkenleri de dışsal değişkenler olarak yer almaktadır. Finansal gelişme*dışa açıklık ve kurumsal kalite*dışa açıklık değişkenlerinin de modele dahil edildiği analizlerde kurumların iktisadi büyüme üzerindeki güçlü pozitif etkisinin yanı sıra kurumların, ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisinde de önemli bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca büyüme üzerinde yerli yatırımların pozitif, etnik çatışma, istikrarsızlık ve ülkenin kara ile çevrili olmasının ise negatif etkisi olduğu görülmüştür.

Fanta (2011) çalışmasında kurumsal kalite, ihracat performansı ve gelir arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişki bağlamında üç temel hipotez test edilmiştir. İlk hipotez, kurumsal kalitenin ihracat performansının önemli bir belirleyicisi olduğudur. Çekim modeli üzerinden yapılan analizde ülkeler arası uzaklığın ve dış ticaret anlaşmalarının dış ticaret üzerinde

önemli etkisi olduğu ve aynı zamanda benzer kurumsal yapıya sahip olan ülkelerin, farklı kurumsal yapıya sahip olan ülkelere kıyasla birbirleri ile daha fazla ticaret yapma eğiliminde oldukları yönünde bulgulara ulaşılmıştır. İkinci hipotez kurumsal kalite, ticari açıklık ve ihracat performansının gelir artışı üzerinde önemli rol oynadığı ve kurumsal kalitesi yüksek olan ülkelerdeki yüksek ihracat/GSMH oranının yüksek gelir artışına neden olduğudur. OLS analiz yöntemi kullanılarak değişkenlerin gelir düzeyi üzerindeki bağımsız ve ortak etkileri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda kurumsal kalite değişkeninin diğer değişkenlere kıyasla iktisadi büyüme üzerinde daha güçlü etkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak kurumsal kalitenin yüksek olduğu ülkelerde yüksek ihracat/GSMH oranının yüksek büyümeye neden olduğunu destekleyen bir sonuca ulaşılamamıştır. Son hipotez ise Etiyopya’da son 5 yılın ihracat artışının ülkenin yasal ve kurumsal ortamlarına ilişkin algılanan güven seviyesi ile ilgili olduğudur. Söz konusu mikro düzeyde analiz, ihracatçılara ülkenin kurumsal yapısına yönelik algıları doğrultusunda gerçekleştirilen anket çalışması verilerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir (Fanta, 2011:55).

Kaplan ve Yapraklı (2014)’nın çalışmasının amacı 2002-2010 dönemi için 48 orta gelirli ülkede kurumlar, ticaret, finansal açıklık ve makroekonomik istikrar gibi dolaylı belirleyicilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel veri analiz yöntemi ile test edilmesidir. Çalışmada, literatürde yoğun olarak kullanılan, Rodrik vd. (2002) tarafından geliştirilen modelden hareketle ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin dolaylı belirleyicileri olan bağımsız değişkenler (kurumlar, ticaret ve finansal açıklık) arasındaki ilişki 3 farklı modelde irdelenmiştir. İlk modelde kurumlara ilişkin açıklayıcı değişkenlerden politik istikrar ve şiddetin yokluğu, hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite ve hukukun üstünlüğü; ikinci modelde ticaret ve finansal açıklığa ilişkin açıklayıcı değişkenlerden finansal açıklık, özel sermaye akımı, ticari açıklık; son modelde ise makroekonomik istikrara ilişkin açıklayıcı değişkenlerden enflasyon oranı, cari işlemler dengesi ve merkezi hükümet gelirleri değişkenleri yer almaktadır. Sabit etkili model tahmini sonucunda politik istikrar ve şiddetin yokluğu, düzenleyici kurumlar ve hukukun üstünlüğü gibi kurumsal faktörlerin, ticaret ve finansal açıklığın ve merkezi hükümet gelirleri/GSMH ile temsil edilen makroekonomik istikrarın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’nin de dahil

olduğu orta gelirli ülkelerde hükümetin etkinliği ekonomik büyümeyi negatif etkilerken düzenleyici kalite, politik istikrar ve Şiddetin yokluğu ve hukukun üstünlüğü pozitif etkilemektedir. Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatifken özel sermaye yatırımlarının etkisi pozitiftir. Benzer bir Şekilde makroekonomik istikrarla ilgili olarak merkezi hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif iken diğer değişkenlerin etkisi negatiftir. Sonuç olarak genel anlamda kurumlar, açıklık ve makroekonomik istikrarın ekonomik büyümeye orta gelirli ülkelerde katkıda bulunduğu ancak bu katkı düzeyinin düşük seviyede kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hadhek ve Mrad (2015) alıŐmalarında 1990-2010 yılları arasında 23 OECD ülkesinde ticari açıklığın iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelenmiştir. Kurumsal kalite değişkenlerinin de modele dahil edildiği ve tahmin yöntemi olarak GMM tahmin yönteminin kullanıldığı analiz sonucunda güçlü kurumsal yapıya sahip olan ülkelerin daha fazla ticaret yapma ve daha fazla büyüme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Reel kişi başına düşen gelir, sabit sermaye oluşumu, kamu harcamaları, finansal gelişmişlik göstergesi olarak para arzının GSMH'ye oranı, ticari açıklık göstergesi olarak dış ticaretin GSMH'ye oranı ($X+M/GSMH$), kurumsal kalite göstergesi olarak ise WGI yönetişim verileri modelde yer almaktadır. Analiz sonucunda ticari serbestleşmenin ve kurumsal kalitenin iktisadi büyüme üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumsal kalite değişkenleri açısından farklı bulguların elde edildiği analizde genel anlamda kurumsal kalitenin ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisinde belirleyici rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. İHRACATA DAYALI BÜYÜME MODELİNDE KURUMSAL FAKTÖRLERİN ROLÜ: AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde ihracata dayalı büyüme modelinde kurumsal faktörlerin rolünün ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Önceki bölümlerde iktisadi büyümeye ve kurumlara yönelik teorik bilgilere yer verilmişti. Bu bölümde ise ihracata dayalı büyüme modelinin geçerliliği ve ihracata dayalı büyüme modelinde kurumların rolü ampirik olarak test edilmektedir. İzleyen başlıklarda öncelikle araştırmanın modeli, veri seti ve kapsamı hakkında bilgiler verilmekte ardından araştırmanın yöntemi olan Blundell ve Bond Sistem GMM yöntemi hakkında teorik açıklamalar yapılmaktadır. Son olarak söz konusu yöntem ile gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen bulgulara ve yorumlarına yer verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Modeli, Veri Seti ve Kapsamı

Çalışmada toplam üretim fonksiyonundan türetilen modeller üzerinden analiz yapılmaktadır. Araştırma modelinin toplam üretim fonksiyonundan elde edilişi aşağıdaki gibidir:

Temel toplam üretim fonksiyonu;

$$y = f(k, l) \quad (3.1)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada y toplam çıktı düzeyini bir başka ifade ile ekonomik büyümeyi, k sermayeyi ve l ise emeği temsil etmektedir. Söz konusu denklik, Ram (1985)'in çalışmasından hareketle modele ihracat değişkeninin dahil edilmesiyle genişletilmiştir. Bu bağlamda 3.1 numaralı denklik;

$$y = f(k, l, x) \quad (3.2)$$

şeklinde yeniden ifade edilir. Denklikteki x ihracatı temsil etmektedir.

3.2 nolu denkleğin toplam türevi alındığında;

$$dy = \frac{\partial y}{\partial k} dk + \frac{\partial y}{\partial l} dl + \frac{\partial y}{\partial x} dx \quad (3.3)$$

elde edilir. Denkliğin her iki yanını y 'e böldüğünde;

$$\frac{dy}{y} = \frac{\partial y / y}{\partial k / k} \frac{dk}{k} + \frac{\partial y / y}{\partial l / l} \frac{dl}{l} + \frac{\partial y / y}{\partial x / x} \frac{dx}{x} \quad (3.4)$$

elde edilir. Bu denklige sabit terimin de eklenmesiyle;

$$\dot{Y}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \dot{K} + \alpha_2 \dot{L} + \alpha_3 \dot{X} \quad (3.5)$$

elde edilir. Burada üzeri nokta işareti olarak gösterim söz konusu değişkenlerin büyüme oranlarını ifade etmekte olup, Y ekonomik büyümeyi, K sermaye stokunu, L istihdam hacmini ve X ihracat düzeyini temsil etmektedir. α_1 , α_2 ve α_3 ise sırasıyla K , L ve X 'in katsayılarını göstermekte ve söz konusu değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmektedir.

Bu çalışmada kurumsal faktörlerin ihracata dayalı büyüme üzerindeki etkisi araştırıldığından Ram (1985)'in modelinin de genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca büyüme teorilerinin zaman içerisindeki gelişimi de söz konusu değişimi gerekli kılmaktadır. Buna göre ekonomik büyüme üzerindeki etkileri bakımından önem arz eden; ithalat⁴, beşeri sermaye (Mankiw, Romer ve Weil, 1992) ve kurum (North, 1990) değişkenleri de modele dahil edilmektedir. Ayrıca çalışmanın kapsamı gereği ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde kurumsal faktörlerin rolünün tespiti için ihracat ve kurum etkileşim değişkeni de modele dahil edilmelidir. Bu bağlamda elde edilen model 3.6 numaralı denklikte gösterilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 K + \alpha_2 L + \alpha_3 X + \alpha_4 M + \alpha_5 H + \alpha_6 INS + \alpha_7 X * INS \quad (3.6)$$

Bu denklikte M ithalatı, INS kurumları ve $X*INS$ ise ihracat ve kurum değişkenlerinin çarpımından elde edilen etkileşim değişkenini göstermektedir. α katsayıları ise her bir değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini

---

⁴ Riezman vd. (1996), ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde ithalatın gözardı edilmesinin yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle ithalat değişkeni iktisadi büyümeyi belirleyen temel faktörlerden biri olarak ihracatın yanı sıra modelde yer almaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulgular ithalata dayalı büyüme hipotezinin test edilmesine imkan tanıyacaktır.

ölçmektedir. 3.6 numaralı modelin dinamik model olarak yeniden düzenlenmiş hali ise şu şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha_1 Y_{it-1} + \alpha_2 X_{it} + \alpha_3 M_{it} + \alpha_4 K_{it} + \alpha_5 L_{it} + \alpha_6 H_{it} + \alpha_7 INS_{it} + \alpha_8 X * INS_{it} + u_{it} \quad (3.7)$$

3.7 numaralı denklik araştırmanın temel modelini ifade etmektedir. Söz konusu modelin yanı sıra ayrıca dört model daha oluşturulmuştur. Bir başka ifade ile 3.7 numaralı model araştırmanın temel modeli olmak üzere çeşitli amaçlar ile dört model daha üretilmiş ve toplamda beş model üzerinden araştırma yapılmıştır. Söz konusu beş farklı model Tablo 3.1’de yer almaktadır.

Tablo 3.1: Araştırmada Kullanılan Modeller

Model Numarası	Model
1	$Y_{it} = \alpha_1 Y_{it-1} + \alpha_2 X_{it} + \alpha_3 M_{it} + u_{it}$
2	$Y_{it} = \alpha_1 Y_{it-1} + \alpha_2 X_{it} + \alpha_3 M_{it} + \alpha_4 K_{it} + \alpha_5 L_{it} + \alpha_6 H_{it} + u_{it}$
3	$Y_{it} = \alpha_1 Y_{it-1} + \alpha_2 X_{it} + \alpha_3 M_{it} + \alpha_4 K_{it} + \alpha_5 L_{it} + \alpha_6 H_{it} + \alpha_7 INS_{it} + u_{it}$
4	$Y_{it} = \alpha_1 Y_{it-1} + \alpha_2 X_{it} + \alpha_3 M_{it} + \alpha_4 K_{it} + \alpha_5 L_{it} + \alpha_6 H_{it} + \alpha_8 X * INS_{it} + u_{it}$
5	$Y_{it} = \alpha_1 Y_{it-1} + \alpha_2 X_{it} + \alpha_3 M_{it} + \alpha_4 K_{it} + \alpha_5 L_{it} + \alpha_6 H_{it} + \alpha_7 INS_{it} + \alpha_8 X * INS_{it} + u_{it}$

Tablo 3.1’de yer alan tüm modellerin temelinde, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi amacı bulunmaktadır. Bu amaçla, 1 numaralı modelde yalnızca bağımlı değişkenin gecikmesi, ihracat ve ithalat bağımsız değişkenleri yer almaktadır. 2 numaralı modelde, genişletilmiş Solow büyüme modeli kapsamında, sermaye, emek ve beşeri sermayeyi temsil eden değişkenler modele dahil edilmektedir. 3 numaralı modelde ise söz konusu büyüme modeline kurumsal faktörlerin etkisi ele alınmaktadır. İlk 3 modelde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkisi incelenmektedir. 4 numaralı modelde kurumların yerini etkileşim değişkeni almaktadır. En kapsamlı model olan 5 numaralı modelde ise kurumlar ve etkileşim değişkeni bir arada yer almaktadır. Dolayısıyla son iki modelde yer alan etkileşim değişkeni katsayısı ile ihracata dayalı ekonomik büyümede kurumsal faktörlerin rolü incelenmektedir. Bu

çalışmanın amacını oluşturması bakımından etkileşim değişkeninin katsayısı önem taşımaktadır.

Model tahmin bulgularının yorumlanma aşamasında *Etkileşim Etkisinden (Interaction Effect)* yararlanılmaktadır. Araştırmada ihracat ve kurumların etkileşimi, söz konusu iki değişkenin çarpımı ile elde edilmiştir. Etkileşim değişkeninin tercih edilmesi ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinin kurumlar perspektifinden değerlendirilmesine dayanmaktadır.

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak ihracatın ekonomik büyüme üzerinde *doğrudan* bir etkisi bulunmaktadır. Söz konusu etki, araştırmanın modelinde (3.7 numaralı temel model) yer alan α_2 katsayısının anlamlılığı üzerinden incelenmektedir.

İkinci etki ise ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki *dolaylı* etkisi olup, söz konusu etki ülkenin kurumsal kalite düzeyine bağlı olarak değişmektedir. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde ülkenin kurumsal kalite düzeyinin etkili olması beklenmektedir. Kurumsal kalite düzeyinin düşük olduğu ülkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki beklenen pozitif etkisinin daha düşük olması ve kurumsal kalite düzeyinin daha yüksek olduğu ülkelerde ise söz konusu etkinin daha yüksek olması beklenmektedir. Çalışmada dolaylı etki ise etkileşim katsayısı ile ölçülmektedir. Söz konusu etki açısından araştırmanın modelinde (3.7 numaralı temel model) yer alan α_8 katsayısının anlamlılığı önem taşımaktadır.

Genel anlamda etkileşim katsayısının etkisini yorumlayabilmek için 3.7 numaralı temel model aşağıdaki gibi düzenlenebilir:

$$Y_t = \alpha_1 Y_{i,t-1} + \alpha_2 X_{i,t} + \alpha_7 INS_{i,t} + \alpha_8 (X_{i,t} * INS_{i,t}) + \sum_{j=1}^J \gamma_j Z_{jit} + \varepsilon_{it} + \theta_i \quad (3.8)$$

3.8 numaralı denklikte i kesitleri yani ülkeleri, t zamanı ve θ_i ise kesite özel sabit etkileri göstermektedir. Z_{it} ise açıklayıcı değişkenleri gösteren vektördür. Burada temel varsayım, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin farklı kurumsal kalite düzeylerinde farklılaştığıdır. Kurumsal kalite dolaylı olarak ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisine aracılık etmektedir.

Farklı kurumsal kalite düzeylerinde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki kısmi etkisini gösterebilmek amacıyla 3.8 numaralı denklemin X 'e göre kısmi türevi alınarak 3.9 numaralı denklik elde edilir.

$$\frac{\partial Y_t}{\partial X_t} = \alpha_2 + \alpha_8 INS_t \quad (3.9)$$

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kurumların rolü çerçevesinde değerlendirirken, 3.9 numaralı denklemin istatistiksel olarak anlamlı bulunan tahmin sonuçları dört farklı biçimde yorumlanabilmektedir (Gammoudi ve Cherif, 2015:6):

YORUM 1: Eğer α_2 ve α_8 katsayılarının her ikisi de pozitif ise ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif olup, kurumsal faktörler söz konusu pozitif etkiyi arttırmaktadır.

YORUM 2: Eğer α_2 katsayısı pozitif ve α_8 katsayısı negatif ise ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif olup, kurumsal faktörler söz konusu pozitif etkiyi azaltmaktadır.

YORUM 3: Eğer α_2 katsayısı negatif ve α_8 katsayısı pozitif ise ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif olup, kurumsal faktörler söz konusu negatif etkiyi hafifletmektedir.

YORUM 4: Eğer α_2 ve α_8 katsayılarının her ikisi de negatif ise ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif olup, kurumsal faktörler bu negatif etkiyi daha da kötüleştirmektedir.

Modeldeki değişkenleri temsil eden verilere ilişkin bilgi ise Tablo 3.2'deki gibidir:

Tablo 3.2: Model Değişkenlerine Ait Açıklamalar

Değişken	Değişken Simgesi	Açıklama	Kaynak
<i>Ekonomik Büyüme</i> (Bağımlı değişken)	<i>Y</i>	<i>GSYİH büyüme oranı</i>	<i>WDI</i>
İhracat	X	İhracat büyüme oranı	WDI
İthalat	M	İthalat büyüme oranı	WDI
Sermaye	K	Brüt sabit sermaye oluşumu büyüme oranı	WDI
Emek	L	Nüfus büyüme oranı	WDI
Beşeri Sermaye	H	Her 1000 doğum için bebek ölüm oranı	WDI
Kurum	INS	Kurumsal kalite	ICRG
	GOV	Kurumsal kalite (Yönetişim)	WGI
İhracat*Kurum (Etkileşim)	X*INS	İhracat büyüme oranı ile kurumsal kalite değerinin çarpımı	WDI, ICRG
	X*GOV	İhracat büyüme oranı ile kurumsal kalite (yönetişim) değerinin çarpımı	WDI, WGI

Tablo 3.2’de görüldüğü üzere ekonomik büyümeyi, GSYİH büyüme oranı; ihracatı, mal ve hizmet ihracatı büyüme oranı; ithalatı, mal ve hizmet ithalatı büyüme oranı; sermayeyi, brüt sabit sermaye oluşumu büyüme oranı; emeği, nüfus büyüme oranı; beşeri sermayeyi⁵, her 1000 doğumdaki bebek ölüm oranı ve kurumları da kurumsal kalite temsil etmektedir. Ayrıca büyüme, ihracat, ithalat ve sermaye verileri reelleştirilmiş ve logaritması alınmıştır.

Y, *X*, *M*, *K*, *L* ve *H* değişkenlerine ait veriler Dünya Bankası tarafından yayımlanan World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiş olup, 1985-2014 yıllarına ilişkin 42 gelişmekte olan ülke ve 33 gelişmiş ülke olmak üzere toplam 75 ülkeyi kapsamaktadır.

⁵ Beşeri sermaye unsurları eğitim, sağlık, işgücü transferleri ve nüfus olarak sınıflandırılabilir. Bu kapsamda literatürde eğitim harcamaları, okuryazarlık durumu, bebek ve çocuk ölüm oranları, ortalama hayat süresi gibi çeşitli veri setlerinin kullanıldığı görülmektedir (Karagül, 2002:32-85). Ancak özellikle eğitime yönelik veriler hem dönem hem de ülkeler açısından yeterli olmadığından bu çalışma kapsamında kullanılamamıştır. Dolayısıyla beşeri sermayenin sağlık unsurunu temsilen her 1000 doğumdaki bebek ölüm oranı tercih edilmiştir.

Kurumları temsilen kullanılan kurumsal kalite değişkeni *INS*, PRS Group tarafından yayınlanan International Country Risk Guide (ICRG) veri tabanından alınmakta olup, söz konusu değişken farklı ölçeklere sahip 12 alt bileşenin toplamından oluşmaktadır. Bileşenlerin toplamı maksimum 100 değerini alabilmektedir. Kurumları temsil eden bir diğer değişken olan *GOV*⁶ verisi ise Dünya Bankası tarafından yayınlanan Worldwide Governance Indicators (WGI) veri tabanından alınmıştır. *GOV* verisi 6 farklı alt bileşenin ortalamasından oluşmakta ve değerler minimum -2.5 maksimum 2.5 değerini almaktadır.

Çalışmada kullanılan bir diğer değişken ise etkileşim (*interaction*) değişkenidir. Literatürde oldukça yoğun bir şekilde kullanılan etkileşim değişkeni en az iki serinin çarpılması ile elde edilmektedir. Çalışmada ihracat ve kurumları temsil eden serilerin çarpılması ile elde edilen yeni seri, etkileşim değişkenini temsil etmektedir. Bu bağlamda 12 alt bileşene sahip olan *INS* serisi ile ihracat serisi çarpılarak 13 adet (1 toplam ve 12 alt bileşen), 6 alt bileşene sahip olan *GOV* serisi ile ihracat serisi çarpılarak ise 7 adet (1 ortalama ve 6 alt bileşen) etkileşim değişkeni elde edilmiştir. Kurumları temsilen *INS* ve *GOV* verilerini oluşturan sırasıyla 12 ve 6 alt bileşene ilişkin bilgiler Tablo 3.3'de verilmiştir.

---

⁶ *GOV* verisinin kullanılmasındaki amaç *INS* verisi ile elde edilen bulguların desteklenmesidir. Bu bağlamda *INS* verisi ile yapılan analizin yanı sıra *GOV* verisi ile de ayrı analizler yapılmıştır.

Tablo 3.3: Kurumları Temsilen Kullanılan Verilerin Alt Bileşenleri

Değişken	Alt Bileşenler	Simge	Orijinal Ölçek	Analizde Kullanılan Ölçek
			(Alabileceği En Düşük/En Yüksek Değerler)	
INS	Hükümet istikrarı	PS	0/12	0/0.12
	Sosyoekonomik koşullar	SEC	0/12	0/0.12
	Yatırım profili	IP	0/12	0/0.12
	İçsel çatışmalar	IC	0/12	0/0.12
	Dışsal çatışmalar	EC	0/12	0/0.12
	Yolsuzluk	COR	0/6	0/0.06
	Siyasette askeri yaptırım düzeyi	MP	0/6	0/0.06
	Dinsel çatışmalar	RT	0/6	0/0.06
	Hukuk ve düzen	LO	0/6	0/0.06
	Etnik çatışmalar	ET	0/6	0/0.06
	Demokratik hesap verebilirlik	DA	0/6	0/0.06
	Bürokratik kalite	BQ	0/4	0/0.04
GOV	Yolsuzluğun kontrolü	CC	-2.5/+2.5 veya 0-100	-2.5/+2.5
	Hükümetin etkinliği	GE	-2.5/+2.5 veya 0-100	-2.5/+2.5
	Politik istikrar	PS	-2.5/+2.5 veya 0-100	-2.5/+2.5
	Düzenleyici kalite	RQ	-2.5/+2.5 veya 0-100	-2.5/+2.5
	Hukukun üstünlüğü	RL	-2.5/+2.5 veya 0-100	-2.5/+2.5
	Katılımcılık ve hesap verebilirlik	VA	-2.5/+2.5 veya 0-100	-2.5/+2.5

Kaynak: PRS Group (2015); International Country Risk Guide, <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/>, (Erişim Tarihi: 03.06.2015); World Bank (2016), Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/WGI/#home>, (Erişim Tarihi: 04.04.2018).

INS verisi Tablo 3.3’de yer alan 12 alt bileşenin toplamından oluşmaktadır. Tabloda her bir alt bileşenin ayrı ayrı orijinal veri setinde ve analizde kullanılan veri setindeki ölçekleri (alabileceği en düşük/en yüksek değerleri) gösterilmektedir. Orijinal veri setinde söz konusu değişken 0 ile 100 arasında bir değerden oluşurken,

analizde kullanılan veri setinde orijinal ölçeğin 100'e bölünmesi yoluyla yeniden ölçeklendirilmesi ile söz konusu değişken 0 ve 1 arasında bir değer almaktadır⁷. Böylece *INS* verisi en düşük 0 ve en yüksek 1 değerini almaktadır. 0 en yüksek politik riski (en düşük kurumsal kaliteyi), 1 ise en düşük politik riski (en yüksek kurumsal kaliteyi) göstermektedir.

GOV serisi ise 6 alt bileşenin basit ortalaması ile elde edilmiştir. Bu seriye ilişkin iki farklı ölçeklendirme söz konusudur. İlk ölçeklendirmede *GOV* serisi -2.5 ile +2.5 arasında değer alırken, ikincisinde 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Çalışmada *GOV* serisine ilişkin ilk ölçeklendirme tipi tercih edilmiştir. Dolayısıyla -2.5 en yüksek politik riskini (en düşük kurumsal kaliteyi), +2.5 ise en düşük politik riskini (en yüksek kurumsal kaliteyi) göstermektedir. Söz konusu seri ile yapılan analizin amacı, *INS* verisi ile elde edilen bulguların desteklenmesidir.

Çalışmanın örnekleme veri mevcudiyeti koşulları göz önünde bulundurularak orta düzeyde gelire sahip ülkeler (orta gelir altı ve orta gelir üstü birleştirilmiştir) ve yüksek düzeyde gelire sahip olan ülkelere oluşmaktadır. Ülkelerin gelir türlerine göre ayrımı Dünya Bankası'nın Mart 2017'deki sınıflandırmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda örnekleme orta düzeyde gelire sahip olan ülkelerin sayısı 42 iken, yüksek düzeyde gelire sahip olan ülkelerin sayısı ise 33'tür⁸. Gelir düzeyi bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirildiğinde ilk ülke grubu gelişmekte olan (GOÜ), ikinci ülke grubu ise gelişmiş ülkeler (GÜ) olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede örneklem kapsamında yer alan ülkelerin isimleri Tablo 3.4'de verilmiştir.

---

⁷ *INS* verisi aldığı değerlere göre sınıflandırılmaktadır (Howell, 2011). Buna göre; 0.0-0.49 arası çok yüksek riskli, 0.50-0.59 arası yüksek riskli, 0.60-0.69 arası orta riskli, 0.70-0.79 arası düşük riskli ve 0.80 ile sonrası ise çok düşük riskli olarak tanımlanmaktadır.

⁸ Çalışmada kurumları temsilen *INS* verisinin yanı sıra *GOV* verisi de kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk verideki örneklem sayısı 42 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke toplamında 75 ülke iken, ikinci verideki örneklem sayısı ise 41 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke toplamında 74 ülke olarak gerçekleşmiştir. Her iki veride de aynı ülkeler bulunmaktayken *GOV* verisinin kullanıldığı analizlerde Ürdün veri eksikliği nedeniyle analiz dışında bırakılmıştır.

Tablo 3.4: Örneklemde Yer Alan Ülkeler (Dünya Bankası Mart 2017 Gelir Türü Ayrımına Göre)

Gelişmekte Olan Ülkeler (42)		Gelişmiş Ülkeler (33)	
Arjantin	Honduras	ABD	Kanada
Arnavutluk	Kamerun	Almanya	Lüksemburg
Bangladeş	Kenya	Avustralya	Malta
Bolivya	Kolombiya	Avusturya	Norveç
Botsvana	Kongo	Bahreyn	Portekiz
Brezilya	Kosta Rika	Belçika	Singapur
Bulgaristan	Malezya	Danimarka	Sudi Arabistan
Cezayir	Meksika	Finlandiya	Şili
Çin	Mısır	Fransa	Trinidad Tobago
Dominik C.	Moğolistan	Güney Kıbrıs	Uruguay
Ekvator	Nijerya	Güney Kore	Yeni Zelanda
El Salvador	Pakistan	Hollanda	Yunanistan
Endonezya	Panama	İngiltere	
Fas	Peru	İrlanda	
Fildişi Sahilleri	Sri Lanka	İspanya	
Filipinler	Sudan	İsrail	
Gabon	Surinam	İsveç	
Guatemala	Tayland	İsviçre	
Guyana	Tunus	İtalya	
Güney Afrika	Türkiye	İzlanda	
Hindistan	Ürdün	Japonya	

Araştırmanın modeli, modelde yer alan değişkenler ve kullanılan veri seti hakkında verilen bilgiler sonrasında araştırmada sorgulanan hipotezler hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Araştırmanın temel hareket noktası, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinde kurumların rolüdür. Temel beklenti ise ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini kurumların daha da güçlendireceği yönündedir. Bu bağlamda araştırmada cevap aranan hipotezler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli geçerli midir?
2. Gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir?
3. Gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerindeki etkisi nedir?
4. Gelişmiş ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli geçerli midir?
5. Gelişmiş ülkelerde kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir?
6. Gelişmiş ülkelerde kurumsal kalitenin, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerindeki etkisi nedir?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde çalışmanın ampirik analiz yöntemi hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Bu kapsamda öncelikle panel veri modellerinin tanımı yapılmakta, avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmektedir. Ayrıca panel veri modelleri çerçevesinde statik ve dinamik panel veri modelleri incelenmektedir. Çalışmanın yöntemi ile ilgili olması bakımından kapsamlı bir şekilde dinamik panel veri modelleri tanımlanmakta, ardından dinamik panel veri modeli tahmin yöntemlerinin literatürdeki gelişimine değinilerek analizde kullanılan tahmin yöntemi hakkında detaylı açıklamalar yapılmaktadır. Bölümün en son kısmında ise dinamik panel veri modelleri tahmini bakımından gerekli olan spesifikasyon testlerine yer verilmektedir.

3.2.1. Panel Veri Modelleri

Ekonometrik analizlerde; zaman serisi verisi, yatay kesit verisi ve karma (havuzlanmış) veri olmak üzere üç çeşit veri kullanılmaktadır. Zaman serisi ve yatay kesit verisinin birleşiminden oluşan veriler karma veriler olarak ifade edilmekteyken, söz konusu verinin yatay kesit birimlerinin zamana göre değişimini göstermesi durumunda adı, panel (longitudinal) veri olarak ifade edilmektedir (Gujarati, 2004:25-28). Bir başka ifade ile panel veri; hem kesit hem de zaman boyutunun bir arada bulunduğu veri türüdür. Son yıllarda panel veri analizlerinin yaygınlaştığı görülmektedir⁹. Özellikle farklı ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu iktisadi işbirliği niteliğindeki kuruluşların yaygınlaşmasının, ekonomi alanında yapılan bilimsel çalışmalarda panel veri analizini daha cazip hale getirdiği söylenebilir.

Panel veri analizinin *avantajları* aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Greene, 2003; Hsiao, 2003; Gujarati, 2004; Hsiao, 2005; Baltagi, 2013):

- Panel veri; bireysel heterojenliğin kontrol edilmesine imkan tanır. Panel veri, kesitleri heterojen olarak kabul eder. Böylece gözlemlenemeyen veya yanlış ölçüldüğünden modele dahil edilemeyen değişkenlerin etkilerinden

---

⁹ Ekonometri alanında panel veri ile ilgili çalışmalara ilk olarak; Hildreth (1950), Kuh (1959), Grunfeld ve Griliches (1960), Zellner (1962), Balestra ve Nerlove (1966), Swamy (1970) çalışmalarında rastlanılmakta olup, 1990'lı yıllardan itibaren panel veri analizini kullanan çalışmaların yoğun bir şekilde arttığı görülmektedir (Tatoğlu, 2012:3).

oluşan heterojenlik sapması kontrol edilebilmektedir. Zaman ve yatay kesit veri analizlerinde ise söz konusu heterojenlik tutarsız tahminlere sebep olma riski nedeniyle hesaba katılmamaktadır. Panel veri analizi ile zamana ya da kesite göre değişmeyen değişkenlerin modele dahil edilebilmesi ve kontrol edilmesi mümkündür.

- Panel veri analizi ile elde edilen sonuçların kalitesi, yatay kesit veri ve zaman serisi verilerine göre daha yüksek düzeydedir.
- Panel veri hem zaman hem de kesit boyutuna sahip olduğundan daha kapsamlı bir veri seti ile çalışılmasına imkan sunar. Daha geniş bir veri seti ile analizin yapılması ise değişkenler arasında daha düşük çoklu doğrusal bağlantı ve daha yüksek serbestlik derecesi ile daha etkin sonuçların elde edilmesini sağlar. Bir başka ifade ile daha fazla bilgiye sahip veri ile daha güvenilir parametre tahminleri söz konusu olup, bu da daha güvenilir sonuçların elde edilmesini sağlar.
- Panel veri ile dinamik uyarlamalar daha iyi incelenir. İktisadi davranışlar doğası gereği dinamik özelliğe sahip olup, birçok iktisadi ilişki açıkça ya da zımni olarak dinamiktir. Panel veride her bir kesit için tekrarlanabilir gözlemlerin varlığı, değişikliğin dinamiklerini anlamak açısından panel veriyi uygun hale getirmektedir.
- Panel veri, yatay kesit veri ve zaman serisi verisinde tespit edilemeyen etkileri belirlemede ve ölçmede daha uygundur.
- Panel veri daha karmaşık davranışsal modellerin kurulmasında ve test edilmesinde yatay kesit veri ve zaman serisi verisine göre daha uygundur.

Panel verinin diğer veri türlerine göre avantajlarının yanında bazı kısıtları da söz konusudur. Panel verinin mevcudiyeti ve düzenlenmesi problemleri, özellikle anket çalışmaları bakımından ölçüm hatası ihtimali, yatay kesitsel bağımlılığın varlığı şeklinde ifade edilebilir (Baltagi, 2013:8-10).

Panel veri modelleri, modelde yer alan değişkenlerin niteliğine göre iki kısımda ele alınmaktadır. Bağımlı değişkeni açıklamada; bağımlı veya bağımsız değişkenin gecikmeli değerinin modelde yer almaması durumunda *statik panel veri* modellerinden, yer alması durumunda ise *dinamik panel veri* modellerinden bahsedilmektedir. Gecikmeli değerinin modelde bulunması modele dinamiklik

katmaktadır. Bu çerçevede, bağımlı değişkenin açıklanmasında sadece cari dönem değerleri değil, önceki dönem değerlerinden de yararlanıldığı ifade edilebilir.

3.2.1.1. Statik Panel Veri Modelleri

Statik formda panel veri modelleri, modelde dinamik yapının varlığının olmadığı bir başka anlatımla açıklayıcı değişkenler arasında bağımlı değişkenin ya da diğer bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bulunmadığı modellerdir. Bir panel veri modeli, yatay kesit veri ve zaman serisi modellerinden, matematiksel formda gösterimde değişkenlerin altında iki tane indise sahip olması ile farklılaşmaktadır (Baltagi, 2013:13). Bu bağlamda model içerisinde yer alan değişkenler zaman ve kesit açısından ifade edilmektedir.

Basit bir panel regresyon modeli şu şekilde gösterilebilir (Greene, 2012:385):

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_i\alpha + \varepsilon_{it} \quad (3.10)$$

3.10 numaralı model şu şekilde dönüştürülebilir:

$$y_{it} = x'_{it}\beta + c_i + \varepsilon_{it} \quad (3.11)$$

Burada x_{it} K tane açıklayıcı değişkeni içermekteyken sabit terimi içermemektedir. Heterojenlik ya da bireysel etkiler $z'_i\alpha$ ile gösterilmektedir. Burada z_i sabit terimi ve yaş, cinsiyet gibi gözlenebilen ya da aileye özgü özellikler, beceriye dayalı farklılıklar gibi gözlenemeyen ve fakat zaman (t) boyunca sabit olan bireysel ya da gruba özgü değişkenleri içermektedir.

3.10 numaralı eşitlik klasik bir regresyon modelidir. Eğer modelde yer alan z_i tüm birimler için gözlenebilir ise açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında ilişki olmadığı varsayımı altında model lineer bir model olarak ele alınabilir ve en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilebilir. Ancak c_i 'nin gözlenemeyen etkilere sahip olması durumunda söz konusu tahminci tutarlı olmayacaktır. Çünkü hata terimlerinde zaman içerisinde otokorelasyon problemi ortaya çıkacaktır. Panel veri modelleri, söz konusu sorunlar nedeniyle farklı regresyon modelleri olarak geliştirilmiştir. Bu modellerde hata terimi içerisindeki gözlenemeyen değişkenler farklı biçimlerde ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda ilk defa havuzlanmış veriye

uygulan, sonrasında ise başta Balestra ve Nerlove (1966) tarafından kullanılan ve yaygınlaşan hata bileşenleri modeli, panel veriye özel regresyon modeli olarak geliştirilmiştir (Hsiao, 1975:305-306). Söz konusu hata bileşenleri modelinde, hata teriminin üç bileşenden oluştuğu varsayılmaktadır. Bunlar; zamana, kesite ve hem zaman hem de kesite bağlı bileşenler olarak sınıflandırılmaktadır.

Hata bileşenleri modelinde hata terimi içerisindeki değişkenler; cinsiyet, yetenek, sosyal ve ekonomik geçmiş gibi birimlere göre değişen ancak zamana göre sabit olan değişkenler, fiyatlar, faiz oranları gibi zamana göre değişen ancak birimlere göre sabit olan değişkenler ve hem zamana hem de birimlere göre değişen ve gözlenemeyen değişkenler olarak tanımlanabilir (Hsiao and Pesaran, 2004:2).

Panel veri modellerinde tutarlı ve etkin tahminlerin yapılabilmesi, söz konusu gözlenemeyen etkilere ilişkin varsayımlara bağlıdır. Bu varsayımlar (Wooldridge, 2002:257; Greene, 2012:386) aşağıdaki gibidir:

- Açıklayıcı değişkenlerin katı dışsal olması gerekir $[E(\varepsilon_{it}x'_{it}) = 0]$. Bu varsayıma göre, cari dönem hata terimi bağımsız değişkenin cari, geçmiş ve gelecekteki değerleri ile ilişkili olmamalıdır.
- Modelin önemli özelliklerinden birisi heterojenliktir. Bu bağlamda bir diğer varsayım ortalama bağımsızlıktır $[E(c_i x'_{it}) = \alpha]$.

Genel olarak statik panel veri modelleri; klasik model, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli olarak gösterilebilmektedir (Greene, 2012:386-387).

Söz konusu modellerden klasik model, havuzlanmış model olarak da ifade edilebilir. Eğer z_i sadece sabit terimi içerirse en küçük kareler yöntemi α ve β için tutarlı ve etkin bir tahminci olacaktır.

Eğer z_i gözlenemeyen bir değişken olup x_{it} ile ilişkili ise en küçük kareler yöntemi β için sapmalı ve tutarsız olacaktır. Bu durumda model;

$$y_{it} = x'_{it}\beta + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (3.12)$$

olacaktır. Burada tüm birimler için eğim parametresi aynı iken, sabit parametresi birim etkileri içermesi nedeniyle birimlere göre $(\alpha_i = z'_i\alpha)$ değişmektedir.

Gözlenemeyen bireysel heterojenitenin açıklayıcı değişkenler ile ilişkili olmadığı durumda ise model;

$$y_{it} = x'_{it}\beta + E[z'_i\alpha] + \{z'_i\alpha - E[z'_i\alpha]\} + \varepsilon_{it} \quad (3.13)$$
$$y_{it} = x'_{it}\beta + \alpha + u_i + \varepsilon_{it}$$

şeklinde ifade edilecektir. Bu durumda hataların bileşiminden oluşan lineer regresyon modelinin en küçük kareler yöntemi ile tahmini tutarlı olmasına rağmen etkin olmayan sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Büyüme modellerinde sıklıkla tercih edilen panel veri modelleri, özellikle modelde bağımlı değişkenin gecikmesinin bağımsız değişken olarak yer aldığı dinamik panel veri modelleri olarak ön plana çıkmaktadır. Büyümenin belirleyicileri arasında önceki yıl büyüme oranının etkili olduğu yapılan ampirik çalışmalardan elde edilen tespitlerden birisidir. Bu bağlamda panel veri modelleri kapsamında iktisadi büyüme literatürde sıklıkla kullanılan dinamik panel veri modellerinin tercih edilmesi bu çalışma açısından da önemli görülmektedir.

3.2.1.2. Dinamik Panel Veri Modelleri

İktisadi ilişkiler doğası gereği dinamik karaktere sahiptir. Cari dönemdeki bir olayın açıklanmasında, geçmiş dönem deneyim ve davranış biçimlerinin etkisi bulunmaktadır. Söz konusu dinamik yapı panel veri analizlerinde sıklıkla dikkate alınmakta ve bu çerçevede ekonometrik modeller oluşturulmaktadır. Statik bir panel veri modelinden farklı olarak dinamik panel veri modellerinde gecikmeli değişken(ler) yer almaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin hem cari hem de gecikmeli değerlerini içeren modellere “*gecikmesi dağıtılmış modeller*”, bağımlı değişkenin bir veya daha fazla gecikmesini açıklayıcı değişken olarak içeren modellere ise “*otoregresif modeller*” denilmektedir. Oto regresif modeller, bağımlı değişkenin geçmiş değerleri ile ilişkili olarak gelişimini gösterdiğinden aynı zamanda “*dinamik modeller*” olarak da bilinmektedir (Gujarati, 2004:656).

Söz konusu dinamik yapı, genellikle bağımlı değişkenin gecikmeli değer(ler)inin bağımsız değişken olarak modelde yer alması ile sağlanmaktadır. Bu aynı zamanda otoregresif bir sürecin varlığını da göstermektedir. Literatürde

genellikle dinamik panel veri modellerinin otoregresif sürece sahip olduğu görülmektedir.

Bağımlı değişkenin bir gecikmesi ile oluşan otoregresif panel veri modeli şu şekilde gösterilebilir (Baltagi, 2013:155):

$$y_{it} = \delta y_{i,t-1} + x'_{it} \beta + u_t \quad (i=1, \dots, N) \text{ ve } (t=1, \dots, T) \quad (3.14)$$

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (3.15)$$

δ skalar değerini, β $K \times 1$ boyutlu eğim parametre vektörünü, x'_{it} ise $1 \times K$ boyutlu açıklayıcı değişken için i inci birim t inci zamandaki gözlem değerlerini temsil etmektedir. u_{it} 'nin tek yönlü hata bileşenleri modelini takip ettiği varsayılmaktadır. Bunun yanı sıra $\mu_i \sim IID(0, \sigma_\mu^2)$ ve $v_{it} \sim IID(0, \sigma_v^2)$ kendi içinde ve birbirinden bağımsızdır.

İktisadi ilişkilerde, bağımlı değişken genelde bağımsız değişkene anında tepki vermeyip bir süre geçtikten sonra tepki vermektedir. Bu nedenle genelde iktisadi ilişkiler dinamik bir karakter taşımaktadır. Dolayısıyla klasik tahmin yöntemlerinin dışındaki yöntemlerin kullanılması dinamik modeller bakımından daha tutarlı sonuçlar ortaya koyacaktır. Dinamik modellerin tahmininde klasik en küçük kareler tahmin yönteminin kullanılamamasının sebebi modelde stokastik açıklayıcı değişkenin bulunması (Y_{t-1} 'in varlığı) ve hata terimi ile stokastik değişkenin ilişkili olmasıdır. Her iki durum en küçük kareler tahmin yöntemi varsayımlarından sapmalara yol açmaktadır.

Dinamik panel veri modellerinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız bir değişken olarak modelde yer alması nedeniyle zaman içerisinde iki durum ortaya çıkabilmektedir. Birincisi, açıklayıcı değişkenler arasında gecikmeli bağımlı değişkenin bulunması nedeniyle oluşan otokorelasyon problemi, ikincisi ise bağımsız değişkenler arasındaki heterojenliği tanımlayan bireysel etkilerdir (Baltagi, 2013:155).

3.14 ve 3.15 numaralı eşitliklerden de görüldüğü üzere, y_{it} μ_i 'nin bir fonksiyonudur. Bunun yanı sıra $y_{i,t-1}$ de μ_i 'nin bir fonksiyonudur. Bu nedenle $y_{i,t-1}$

hata terimi ile ilişkilidir. Bu durum en küçük kareler tahminin sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır. Sabit etkiler tahmininde, grup içi dönüşüm ile μ_i yok olmakta, ancak v_{it} otokorelasyona sahip olmasa da $\bar{y}_{i-1} = \sum_{t=2}^T y_{i,t-1} / (T-1)$ olarak tanımlandığından $(y_{i,t-1} - \bar{y}_{i-1})$ hala $(v_{it} - \bar{v}_i)$ ile ilişkili olmak durumundadır. $\bar{v}_i$ ortalaması içinde $v_{i,t-1}$ 'in bulunması ve $v_{i,t-1}$ ile $y_{i,t-1}$ 'in ilişkili olması nedeniyle $y_{i,t-1}$ ile $\bar{v}_i$ ilişkilidir. Ayrıca $\bar{y}_{i-1}$ içerisinde y_{it} de bulunduğu için $\bar{y}_{i-1}$ ile v_{it} de ilişkilidir. Diğer bir ifade ile modelde her bir önceki dönemin varlığı korelasyona yol açmaktadır. Nickell (1981) grup içi tahmincinin N büyük ve T küçük olduğu durumda tutarsız olduğunu ancak T arttıkça sabit etkiler tahmincinin tutarlı olduğunu göstermiştir (Baltagi, 2013:155). Söz konusu korelasyon ilişkisinden kaynaklanan sapmayı önlemek üzere literatürde iki ana yaklaşım üzerinden hareket edilmektedir. Bunlardan ilki araç değişken yöntemi, diğeri ise genelleştirilmiş momentler yöntemidir.

Araç değişken yöntemi, açıklayıcı değişken ile hata terimi arasında ortaya çıkan ilişkinin sebebiyet verdiği sapmanın önlenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde bir araç değişken seçilmelidir. Bu araç değişken Z olarak tanımlansın. Bu Z değişkeni, yerine geçeceği X değişkeni ile yüksek korelasyona sahip olmalıdır. Bunu sağlarken de aynı zamanda hata terimleri ile korelasyonsuz olmalıdır. Bu bağlamda araç değişkenin belirlenmesinde iki temel özelliğin bir arada bulunması gerektiği ifade edilebilir. Araç değişken seçim süreci aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Behr, 2003:2-3):

Hata terimi ile gözlenen açıklayıcı değişken arasındaki korelasyon problemi;

$$\rho \lim \left(\frac{1}{n} X' \varepsilon \right) \neq 0 \quad (3.16)$$

ifadesindeki gibi gösterilebilir. Burada ρ korelasyon katsayısını, X' açıklayıcı değişkeni, ε ise hata terimini göstermektedir ve ikisi arasındaki ilişkinin 0 olmaması bir problem olarak görülmektedir. Lineer bir regresyon modeli ise şu şekilde ifade edilebilir:

$$y = X\beta + \varepsilon \quad (3.17)$$

Burada $\text{var}(\varepsilon) = \sigma^2 I$ dir. Sapma, X ile korelasyonlu ve ε ile korelasyonsuz bir araç değişken olan Z ile ortadan kaldırılabilir. Araç değişkenin tercihinde gerekli olan bu koşullar matematiksel formda sırasıyla 3.18 ve 3.19 numaralı denklemlerde ifade edilmiştir.

$$\rho\left(\frac{1}{n}Z'X\right) = \Sigma_{ZX} \neq 0 \quad (3.18)$$

$$\rho\left(\frac{1}{n}Z'\varepsilon\right) = 0 \quad (3.19)$$

3.17 numaralı regresyon modelinin araç değişkeni gösteren Z ile çarpılması ile

$$Z'y = Z'X\beta + Z'\varepsilon \quad (3.20)$$

denklemini elde edilir. Burada $\text{var}(Z'\varepsilon) = Z'$ ve $\text{var}(\varepsilon)Z = \sigma^2 Z'Z$ dir.

Genelleştirilmiş en küçük kareler yönteminin $V^{-1} = (Z'Z)^{-1}$ ile uygulanması ile araç değişken tahmincisi elde edilir:

$$\begin{aligned} b_{IV} &= \left[(Z'X)'V^{-1}Z'X \right]^{-1} (Z'X)'V^{-1}Z'y \\ &= (X'Z(Z'Z)^{-1}X'Z(Z'Z)^{-1}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'y \end{aligned} \quad (3.21)$$

3.21 numaralı denkleminde $P = Z(Z'Z)^{-1}Z'$ olarak ifade edildiğinde,

$$b_{IV} = (X'PX)^{-1}X'Py \quad (3.22)$$

araç değişken tahmincisi olarak elde edilir. 3.17 numaralı denklem, 3.22 numaralı araç değişken tahmincisinde yerine koyulduğunda ise;

$$\begin{aligned} b_{IV} &= (X'PX)^{-1}X'P(X\beta + \varepsilon) \\ &= (X'PX)^{-1}X'PX\beta + (X'PX)^{-1}X'P\varepsilon \end{aligned} \quad (3.23)$$

elde edilir. Burada da yukarıda belirlenmiş olan P değeri yerine koyulduğunda;

$$\begin{aligned}
b_{IV} &= (X'Z(Z'Z)^{-1}Z'X)^{-1}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'X\beta + \\
&\quad (X'Z(Z'Z)^{-1}Z'X)^{-1}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'\varepsilon \\
&= \beta + \left(\frac{1}{n}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'X \right)^{-1} \frac{1}{n}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'\varepsilon
\end{aligned} \tag{3.24}$$

elde edilir. Olasılık limitleri dikkate alındığında ise araç değişken tahmincisi sapmasız hale gelecektir. Buna göre;

$$p \lim b_{IV} = \beta + P \lim \left[\left(\frac{1}{n}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'X \right)^{-1} \frac{1}{n}X'Z(Z'Z)^{-1}Z'\varepsilon \right] \tag{3.25}$$

$$p \lim b_{IV} = \beta + (\Sigma_{XZ}\Sigma_{ZZ}^{-1}\Sigma_{ZX})^{-1}\Sigma_{XZ}\Sigma_{ZZ}^{-1}\Sigma_{Z\varepsilon} = \beta$$

denklemini elde edilmektedir. Burada $\Sigma_{Z\varepsilon} = 0$ koşulu kullanılmaktadır. Bir başka anlatımla araç değişken kullanımında, araç değişkenin hata terimi ile ilişkili olmaması durumu araç değişken tahmincisinin sapmalı olmasını önleyecektir.

Genel anlamda araç değişken yöntemi, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasındaki otokorelasyon nedeniyle ortaya çıkan sapmaların giderilmesi için önerilen bir yöntemdir. Bu yöntemde açıklayıcı değişken ile güçlü bir ilişkiye sahip olan ancak hata terimleri ile ilişkili olmayan bir değişkenin araç değişken olarak modelde kullanılması önerilmektedir. Bu değişken modelde açıklayıcı değişkenin sadece gözlenebilen kısmı için yeni bir açıklayıcı değişken olarak kullanılmaktadır. Söz konusu yöntem tutarlı olmasına karşın muhtemel tüm moment koşullarını dikkate almadığından etkin değildir. Dinamik panel veri modellerinin tahmininde ileri sürülen diğer bir yaklaşım genelleştirilmiş momentler yaklaşımı olup, literatür incelendiğinde söz konusu yaklaşımın önem kazandığı görülmektedir.

Genelleştirilmiş momentler yaklaşımının özünde ortogonal koşulların kullanımı söz konusudur. En küçük kareler yöntemi, momentler yönteminin bir uygulaması olarak tekrar gösterilebilir (Behr, 2003:4):

$$E(X'\varepsilon) = 0 \tag{3.26}$$

3.26 numaralı koşul, bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında korelasyonun olmadığını varsayan koşuldur. Bu koşul örneklem sonuçlarına uygulandığında;

$$\frac{1}{n} X'(y - X\beta) = 0 \quad (3.27)$$

elde edilir. Bu eşitlik en küçük kareler tahmincisi içinde parametre vektör sonuçları için çözüldüğünde;

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1} X'y \quad (3.28)$$

elde edilir. Aynı şekilde araç değişken yöntemi de momentler yönteminin bir uygulaması olarak açıklanabilir. Bu durumda araç değişkenlerin hata terimleri ile ortogonal olması varsayımı söz konusu olacaktır. Buna göre;

$$E(Z'\varepsilon) = 0 \quad (3.29)$$

koşulunda Z araç değişkeni ile hata terimi arasındaki korelasyon sıfıra eşittir. Bir başka ifade ile aralarında bir ilişki söz konusu değildir. Bu koşul örnekleme uygulandığında;

$$\frac{1}{n} Z'(y - X\hat{\beta}) = 0 \quad (3.30)$$

eşitliği elde edilir. Parametre vektör sonuçları için çözülmesi durumunda ise;

$$\hat{\beta}_{IV} = b_{2S} = (X'PX)^{-1} X'Py \quad (3.31)$$

elde edilir. Burada $P = Z(Z'Z)^{-1} Z'$ dir. Söz konusu eşitliğe genelleştirilmiş en küçük kareler yönteminin $V^{-1} = (Z'Z)^{-1}$ ile uygulanması ile araç değişken tahmincisi elde edilir. Eğer araç değişkenlerin sayısı ile açıklayıcı değişken sayısına eşit ise tahminci;

$$\hat{\beta}_{IV} = (Z'X)^{-1} Z'y \quad (3.32)$$

şeklinde basitleştirilerek ifade edilebilir.

Genel anlamda dinamik panel verileri modellerinin tahmininde bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin modelde bağımsız değişken olarak yer almasının ortaya çıkardığı sorunları ortadan kaldırmaya yönelik olarak araç değişken ve genelleştirilmiş momentler yaklaşımları ileri sürülmüştür. Söz konusu yaklaşımlardan hareketle dinamik panel veri modelleri tahmin yöntemleri olarak; Anderson ve Hsiao (1982) Araç Değişken Yöntemi, Arellano ve Bond (1991) ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi, Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemleri geliştirilmiştir.

Anderson ve Hsiao (1981-1982)'nin Araç Değişken Yöntemi, temel dinamik panel denkleminin farkının alınmasına dayalı bir tahmin yöntemidir. Temel denklemin birinci fark dönüşümünün yapılması neticesinde elde edilen fark denkleminde, dışsal değişkenler ile ilişkisi olduğu varsayılan sabit etkiler ortadan kalkmaktadır. Ancak gecikmeli içsel değişkenler ile hata terimleri arasındaki korelasyon ortadan kalkmamakta ve söz konusu değişkenler hala korelasyonlu olup, tahminci sapmalı sonuçlar vermektedir. Anderson ve Hsiao sapmalı sonuçları düzeltmek üzere söz konusu ilişkinin ortadan kaldırılması bakımından araç değişkenlerin kullanılmasını önermektedir. Tercih edilen araç değişkenin, içsel olan gecikmeli bağımsız değişken ile güçlü korelasyona sahip olması ve hata terimleri ile korelasyona sahip olmaması gerekmektedir. Bu değişken, modelde yerine geçen değişkenin sadece gözlenebilen kısmı için yeni bir bağımsız değişken olma özelliği taşımaktadır. Bu çerçevede Anderson ve Hsiao $(y_{i,t-1} - y_{i,t-2})$ yerine $y_{i,t-2}$ 'nin ya da gecikmelerin farkının $(y_{i,t-2} - y_{i,t-3})$ araç değişken olarak kullanılmasını önermektedir. Bu şekilde araçların kullanılması durumunda araçlar ile farkı alınmış hatalar arasında korelasyon ortaya çıkmayacaktır.

Arellano ve Bond (1991) bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri ile hata terimleri arasındaki bağımsızlık koşullarının tümünü kullanarak N sonsuz ve T küçük olduğunda Anderson ve Hsiao (1982)'nin araç değişken tahmincisinden daha etkin tahmincilerin elde edilmesini sağlamıştır. Arellano-Bond'un genelleştirilmiş momentler tahmincisi, Anderson-Hsiao tahmincisine benzer özelliklere sahipken, ondan ayrıldığı nokta ise ilave moment koşullarını kullanması dolayısıyla da belirlenen araçları genişletmesidir. Genelleştirilmiş Momentler Metodunda, dinamik panel veri modellerinde ilave araç değişkenlerin

kullanılabileceği önerilmektedir. Geçmiş değerlerin ve gecikmeli bağımsız değişkenin geçmiş değerlerinin farklı dönüşümleri araç olarak diğer araç değişkenlerle birlikte kullanılmaktadır.

Anderson ve Hsiao'nun birinci fark modelinin kullanımı, modelin hata terimlerinin sabit varyanslı ve otokorelasyonsuz olduğu durumlara uygundur. Ancak birinci fark hata terimleri genelde negatif otokorelasyona sahip olduğundan Arellano-Bond'un genelleştirilmiş momentler yönteminin kullanılması daha uygun olacaktır. Arellano-Bond yönteminde öncelikle birinci fark modeli araç değişken matrisi ile dönüştürülmekte ve sonrasında ise dönüştürülen bu model genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir.

Arellano-Bond tahmincisi, otoregresif parametrelerin fazla olduğu ya da birim etkinin varyansının artık hatanın varyansına oranının çok yüksek olduğu durumlarda zayıf kalmaktadır. Bunun yanı sıra zaman boyutunun küçük olduğu durumda ve ayrıca dengesiz dinamik panel veri modellerinde birinci fark dönüşümü yapılması veri kayıplarına yol açmaktadır (Tatoğlu, 2012:80-85). Örneğin zaman boyutu açısından çok küçük değişimlerin yaşandığı veri setleri açısından birinci fark dönüşümünün yapılması verilerin 0 değerini almasına yol açmaktadır. Arellano ve Bover (1995) dinamik panel veri modellerinde daha etkin araç sonuçlar ortaya koyabilecek etkin araç değişken tahmincisinin elde edilmesine yönelik çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Hausman ve Taylor (1981) modeline dayalı olarak bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Statik formdaki Hausman Taylor Modeli'nden hareket edilerek Arellano-Bover sistem yaklaşımı geliştirilmiş ve dinamik panel veri modelleri için ortogonal sapmalar yönteminin kullanılması önerilmiştir. Bu yöntemde cari dönemden bir önceki dönemin farkının alınması yerine, değişkenin gelecek değerlerinin ortalamasının farkı alınmaktadır (Blundell ve Bond, 1999:11).

Dinamik panel veri modeli tahminine yönelik ele alınan yöntemlerin yanı sıra 1998 yılında Sistem Genelleştirilmiş Momentler yaklaşımı Blundell ve Bond tarafından geliştirilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem olması nedeni ile söz konusu yönteme ilişkin detaylı açıklamalara izleyen başlıkta yer verilmektedir.

3.2.1.2.1. Dinamik Panel Veri Modeli Tahmin Yöntemi: Blundell ve Bond (1998) Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi

Otoregresif parametrelerin fazla ve zaman serisi gözleminin ise az olduğu dinamik panel veri modellerinde, birinci farkı alınmış model üzerinden elde edilen lineer dinamik genelleştirilmiş moment tahmincisinin, büyük sonlu örnekleme sapmalı ve tutarsız sonuçlar ortaya çıkardığı simülasyon çalışmaları ile tespit edilmiştir (Blundell ve Bond, 1998:115). Bu durumda birinci farkın alınması durumunda serilerin gecikmeli değerlerinin zayıf araç sorununa yol açtığı belirtilmektedir. Söz konusu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik iki yaklaşım önerilmektedir (Blundell ve Bond, 1998:116). Birinci yaklaşım, düzeydeki denklemde y_{it} 'nin gecikmeli farkının araç olarak kullanıldığı lineer genelleştirilmiş momentler modeli tahmincisinin, birinci farklar denkleminde y_{it} 'nin gecikmeli düzeylerinin araç değişken olarak eklenmesi yoluyla genişletilmesine dayanmaktadır. Monte Carlo denemeleri ve asimptotik varyans hesaplamaları söz konusu genişletilmiş GMM tahmincisinin temel birinci farklara dayalı GMM'e göre çok daha etkin sonuçlar ortaya koyduğunu göstermiştir.

İkinci yaklaşım ise genişletilmiş modelde gözlenen başlangıç değerleri altında hata bileşenleri genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) tahmincisinin kullanıldığı bir yaklaşımdır. Bu tahminci, normallik varsayımı altında tutarlı olup asimptotik olarak maksimum olabilirlik koşullarına eşittir. Yine Monte Carlo denemelerinde söz konusu tahmincinin iyi sonlu örneklem özelliklerine sahip olduğu görülmüştür. Ancak, koşullu GLS tahmincisi sabit varyans koşulunu gerektirmekte ve model sadece katı dışsal açıklayıcı değişkenler ile genişletilebilmektedir. Bu GMM tahmincileri için gerekli olmayan bir durumdur.

Blundell-Bond (1998), dışsal açıklayıcı değişkenlerin olmadığı basit bir otoregresif model üzerinden hareket etmiştir.

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \eta_i + v_{it} \quad (3.54)$$

3.54 numaralı eşitlikte $i=1, \dots, N$ ve $t=2, \dots, T$ 'dir. η_i gözlenemeyen bireysel etkileri ifade etmektedir. Odak noktası başlangıç koşullarının rolü olduğundan η_i

ve v_{it} 'nin birimler arasında bağımsız dağılıma sahip olduğu varsayılır. Bu bağlamda hata bileşenleri modeli ise;

$$u_{it} = \eta_i + v_{it} \quad (3.55)$$

şeklinindedir. Modelde;

$$E(\eta_i) = 0 \quad E(v_{it}) = 0 \quad \text{ve} \quad E(v_{it}\eta_i) = 0 \quad (i = 1, \dots, N) \quad \text{ve} \quad (t = 2, \dots, T) \quad \text{'dir.} \quad (3.56)$$

Söz konusu varsayımlar ile u_{it} 'nin hem kendi içinde hem de kendisini oluşturan bileşenler (η_i, v_{it}) bazında birbirinden bağımsız olduğu varsayılmaktadır.

Bir diğer varsayım ise;

$$E(v_{it}v_{is}) = 0 \quad (i = 1, \dots, N) \quad \text{ve} \quad (\forall t \neq s) \quad \text{için} \quad (3.57)$$

şeklinde gösterilmektedir. Buna göre herhangi bir kesit için t ve s 'nin aynı olmadığı durumda v_{it} 'ler arasında da bir ilişki bulunmamaktadır.

y_{it} başlangıç koşulları için standart varsayım ise

$$E(y_{it}v_{it}) = 0 \quad (i = 1, \dots, N) \quad \text{ve} \quad (t = 2, \dots, T) \quad (3.58)$$

şeklinde ifade edilmiştir.

3.56-3.58 numaralı varsayımlar, α 'nın tahmini için gerekli moment koşullarının $T \geq 3$ olmasını gerektirmektedir (Blundell ve Bond, 1998:118). Bu durumda α 'nın hesaplanmasında sadece bir ortogonal koşul söz konusu olup, $E(y_{it}v_{it}) = 0$ şeklinde ifade edilecektir (Baltagi, 2013:167).

Başlangıç koşullarına ilave diğer varsayımlar, ortalama durağan süreç ve kovaryans durağan süreç olarak ifade edilmektedir (Blundell vd., 2000:5-6). Bu bağlamda ortalama durağan süreç koşulu,

$$y_{it} = \frac{\eta_i}{1 - \alpha} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad \text{için} \quad (3.59)$$

ve

$$E(\varepsilon_{it}) = E(\eta_i \varepsilon_{it}) = 0 \quad i=1, \dots, N \text{ için} \quad (3.60)$$

şeklinde ifade edilirken, kovaryans durağan süreç ise;

$$E(v_{it}^2) = \sigma_v^2 \quad i=1, \dots, N \quad t=2, \dots, T \quad (3.61)$$

$$E(\varepsilon_{it}^2) = \frac{\sigma_v^2}{1-\alpha^2} \quad i=1, \dots, N \quad (3.62)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Dinamik hata bileşenleri modelinin standart panel veri tahmincileri ile tahmin edilmesinin ortaya çıkaracağı sapmaların dikkate alınması gerekmektedir. Kovaryans durağanlığı ile ilgili sapmalar aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Blundell vd., 2000:6):

3.54 numaralı eşitlikte α 'nın en küçük kareler tahmincisinden kaynaklı asimptotik sapması,

$$p \lim(\hat{\alpha}_{OLS} - \alpha) = (1-\alpha) \frac{\sigma_n^2 / \sigma_v^2}{\sigma_n^2 / \sigma_v^2 + k} \quad k = \frac{1-\alpha}{1+\alpha} \quad (3.63)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada $\sigma_n^2 = E(\eta_i^2)$ olup, bu nedenle en küçük kareler tahmincisi $\alpha < p \lim(\hat{\alpha}_{OLS}) < 1$ şeklinde yukarıya sapmalıdır.

3.54 numaralı eşitlikte α 'nın grup içi tahminciden kaynaklanan asimptotik sapma¹⁰ ise;

$$p \lim(\hat{\alpha}_{WG} - \alpha) = - \frac{\frac{1+\alpha}{T-1} \left(1 - \frac{1}{T} \frac{1-\alpha^T}{1-\alpha} \right)}{1 - \frac{2\alpha}{(1-\alpha)(T-1)} \left(1 - \frac{1}{T} \frac{1-\alpha^T}{1-\alpha} \right)} \quad (3.64)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada $\alpha > 0$ iken $p \lim(\hat{\alpha}_{WG}) < \alpha$ olacaktır.

¹⁰ Nickell (1981) tarafından gösterilmiştir. Literatürde Nickell Sapması veya Dinamik Panel Sapması olarak bilinmektedir.

3.54 numaralı modelin birimlere özgü gözlenemeyen heterojenliği (η_i) ortadan kaldırmak üzere birinci farkı alınarak $\Delta y_{it} = \alpha \Delta y_{i,t-1} + \Delta u_{it}$ haline dönüştürüldüğünde yeni halinin en küçük kareler tahmincisinden kaynaklanan sapma ise;

$$p \lim(\hat{\alpha}_{OLSd} - \alpha) = -\frac{1+\alpha}{2} \quad (3.65)$$

şeklinde ifade edilecektir. Bu nedenle $p \lim(\hat{\alpha}_{OLSd}) = \frac{\alpha-1}{2} < 0$ olacaktır.

Başlangıç koşullarına ilave koşulların olmadığı durumda, otoregresif hata bileşenleri modeli α için lineer ortogonal koşulu;

$$E(y_{i,t-s} \Delta u_{it}) = 0 \quad t=3, \dots, T \text{ ve } 2 \leq s \leq t-1 \text{ için} \quad (3.66)$$

şeklinindedir. Burada $\Delta u_{it} = u_{it} - u_{i,t-1}$ 'dır. Bu koşullar, zaman göre değişen hatada (v_{it}) otokorelasyonun olmamasına ve 3.58 numaralı kısıta bağlıdır.

Standart birinci farklar GMM tahmincisinde kullanılan araçlar iki önemli durumda zayıf kalmaktadır. Birincisi otoregresif modelin parametresi α 'nın 1'e doğru artması iken ikincisi ise bireysel etkilerin η_i varyansının v_{it} 'nin varyansına kıyasla daha fazla artmasıdır. Blundell ve Bond birinci aşama araç değişken regresyonunun F istatistiğinin, bir serbestlik dereceli merkezi olmayan ki-kare χ_1^2 'e yakınsadığını göstermiştir. Bunu τ parametresi ile formüle etmiştir:

$$\tau = \frac{(\sigma_v^2 k)^2}{\sigma_\eta^2 + \sigma_v^2 k} \quad k = \frac{1-\alpha}{1+\alpha} \quad (3.67)$$

$\alpha \rightarrow 1$ ve $\tau \rightarrow 0$ iken araç değişken tahmincisi zayıf performansa sahiptir. Bu nedenle Blundell-Bond, birinci fark GMM tahmincisinin sapmasını ve zayıf performansını zayıf araç problemine dolayısıyla da τ parametresine dayandırmaktadır (Baltagi, 2013:167).

3.56, 3.57 ve 3.58 numaralı standart varsayımlara ek olarak,

$$E(\eta_i \Delta y_{i2}) = 0 \quad i=1, \dots, N \text{ için} \quad (3.68)$$

varsayımı ele alınsın. Burada 3.54-3.58 numaralı eşitliklerde y_{i1} üzerinden y_{i2} belirlenmektedir. 3.68 numaralı eşitlik ise y_{i1} 'in oluşturulması sürecindeki başlangıç koşulları üzerindeki kısıtı göstermektedir. Eğer bu başlangıç koşulları kısıtı standart varsayımlara ek olarak sağlanırsa,

$$E(u_{it} \Delta y_{i,t-1}) = 0 \quad t=3, 4, \dots, T \text{ için} \quad (3.69)$$

$T-2$ lineer moment koşulları geçerli olacaktır. Bu bağlamda 3.56-3.58 numaralı eşitliklerdeki tüm ikinci dereceden moment koşullarına lineer genelleştirilmiş moment tahmincisi uygulanabilmektedir (Blundell vd., 2000:12).

Birinci farkların (Δy_{it}) bireysel etkiler ile ilişkili olmadığı durumda 3.54 numaralı eşitlikteki AR(1) modelinin,

$$\Delta y_{it} = \alpha^{t-2} \Delta y_{i2} + \sum_{s=0}^{t-3} \alpha^s \Delta u_{i,t-s} \quad (3.70)$$

şeklinde olması gerekmektedir. Böylece Δy_{it} , η_i ile ancak ve ancak Δy_{i2} 'nin η_i ile ilişkili olmadığı durumda ilişkili olmayacaktır. Bu durum 3.68 numaralı varsayımla eşdeğerdir. Bunu sağlamak üzere 3.54-3.60 numaralı eşitliklerde tanımlanan y_{it} 'nin ortalama durağan süreci altında sağlanan,

$$E \left[\left(y_{i1} - \frac{\eta_i}{1-\alpha} \right) \eta_i \right] = 0 \quad (3.71)$$

başlangıç koşulu kısıtına gerek duyulmaktadır.

Ortalama durağan süreç altında ikinci dereceden moment koşullarını içeren 3.66 ve 3.69 numaralı lineer moment koşulları ile 3.54-3.60 numaralı koşullar, sistem GMM tahmincisinin temelini oluşturmaktadır. Sistem GMM tahmincisi modelin düzey ve birinci fark denklemleri için söz konusu moment koşullarını birleştirmektedir.

3.66 ve 3.69 numaralı moment koşullarını kullanarak hesaplanan GMM tahmincisi $3, \dots, T$ periyodunda gözlenen araçlar ile ilgili olarak, düzeydeki ve birinci farklardaki bütün $T - 2$ eşitliklerini kapsamaktadır. Bu bağlamda sistem GMM için moment koşulları;

$$E(y_{i,t-s} \Delta u_{it}) = 0 \quad t = 3, \dots, T \quad \text{ve} \quad 2 \leq s \leq t - 1 \quad \text{için} \quad (3.72)$$

$$E(u_{it} \Delta y_{i,t-1}) = 0 \quad t = 3, \dots, T \quad \text{için} \quad (3.73)$$

şeklinde olup, fark ve düzey tahmincileri için bunların optimal bileşeninin kullanılması gerekmektedir (Blundell vd., 2000:14).

3.72 ve 3.73 numaralı eşitlik,

$E(Z'_{si} q_i) = 0$ şeklinde vektörel olarak ifade edilebilir. Burada,

$$q_i = \begin{bmatrix} \Delta u_i \\ u_i \end{bmatrix}$$

ve

$$Z_{si} = \begin{bmatrix} Z_{di} & 0 \\ 0 & Z_{li}^p \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} Z_{di} & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \Delta y_{i2} & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \Delta y_{i3} & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \dots & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & \Delta y_{i,T-1} \end{bmatrix} \quad (3.74)$$

şeklinde¹¹. Buradan sistem GMM tahmincisinin iki denklem sisteminin çözümünden oluştuğu görülmekte olup, bu nedenle sistem GMM olarak adlandırılmaktadır.

¹¹Başlangıç koşullarına ilave koşulların olmadığı durumda, otoregresif hata bileşenleri modeli α için lineer ortogonal koşulu;

$$E(y_{i,t-s} \Delta u_{it}) = 0 \quad t = 3, \dots, T \quad \text{ve} \quad 2 \leq s \leq t - 1$$

$E(Z'_{di} \Delta u_i) = 0$ şeklinde vektörel olarak ifade edilebilir. Burada Z_{di} matrisi;

İki aşamalı sistem GMM tahmincisi,

$$\hat{\alpha}_s = \left(q'_{-1} Z_s (Z'_s Z_s)^{-1} Z'_s q_{-1} \right)^{-1} q'_{-1} Z_s (Z'_s Z_s)^{-1} Z'_s q \quad (3.75)$$

olup, söz konusu tahminci düzey ve birinci fark denklemlerinin lineer bir kombinasyonudur. Çünkü

$$\begin{aligned} q'_{-1} Z_s (Z'_s Z_s)^{-1} Z'_s q_{-1} &= \Delta y'_{-1} Z_d (Z'_d Z_d)^{-1} Z'_d \Delta y_{-1} \\ &+ y'_{-1} Z_l^p (Z_l^{p'} Z_l^p)^{-1} Z_l^p y_{-1} \end{aligned} \quad (3.76)$$

şeklinde olduğundan, iki aşamalı sistem GMM,

$$\hat{\alpha}_s = \gamma \hat{\alpha}_d + (1 - \gamma) \hat{\alpha}_l^p \quad (3.77)$$

birinci fark ve düzey tahmincilerin lineer bir kombinasyonudur. 3.77 numaralı eşitlikte, $\hat{\alpha}_d$ ve $\hat{\alpha}_l^p$ sırasıyla birinci fark denklemi ve düzey denklemin iki aşamalı tahmincidir. γ ağırlık katsayısı ise şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$Z_{di} = \begin{bmatrix} y_{i1} & 0 & 0 & \dots & 0 & \dots & 0 \\ 0 & y_{i1} & y_{i2} & \dots & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot & \dots & \cdot \\ 0 & 0 & 0 & \dots & y_{i1} & \dots & y_{iT-2} \end{bmatrix}$$

şeklinde ve Δu_i ($T-2$) vektörüdür. $(\Delta u_{i3}, \Delta u_{i4}, \dots, \Delta u_{iT})'$.

GMM düzey tahmincisi için moment koşulu ise;

$$E(y_{i,t-s} \Delta u_{it}) = 0 \quad t=3, \dots, T \quad \text{ve} \quad 2 \leq s \leq t-1 \quad \text{şeklinde dir.}$$

Bunu vektörel olarak $E(Z'_i u_i) = 0$ şeklinde göstermek mümkündür. Burada Z_i matrisi ise;

$$Z_i = \begin{bmatrix} y_{i2} & 0 & 0 & \dots & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \Delta y_{i2} & \Delta y_{i3} & \dots & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot & \dots & \cdot \\ 0 & 0 & 0 & \dots & \Delta y_{i2} & \dots & \Delta y_{iT-1} \end{bmatrix}$$

şeklinde gösterilir. Burada u_i ($T-2$) vektörüdür. $(u_{i3}, u_{i4}, \dots, u_{iT})'$.

$$\begin{aligned}\gamma &= \frac{\Delta y'_{-1} Z_d (Z'_d Z_d)^{-1} Z'_d \Delta y_{-1}}{\Delta y'_{-1} Z_d (Z'_d Z_d)^{-1} Z'_d \Delta y_{-1} + y'_{-1} Z_l^p (Z_l^{p'} Z_l^p) Z_l^{p'} y_{-1}} \\ &= \frac{\hat{\pi}'_d Z'_d Z_d \hat{\pi}_d}{\hat{\pi}'_d Z'_d Z_d \hat{\pi}_d + \hat{\pi}'_l Z_l^{p'} Z_l^p \hat{\pi}_l}\end{aligned}\quad (3.78)$$

Burada $\hat{\pi}_d$ ve $\hat{\pi}_l$ birinci aşamadaki en küçük kareler tahmini regresyon katsayılarıdır. $\gamma \rightarrow 1$ ve/veya $(\sigma_n^2 / \sigma_v^2) \rightarrow \infty$ iken $\gamma \rightarrow 0$ olmaktadır. Böylece sistem tahmincisi için bütün ağırlık düzeydeki moment koşullarına verilmiş olacaktır (Blundell vd., 2000:15).

Buraya kadar dışsal açıklayıcı değişkenlerin olmadığı basit bir otoregresif model üzerinden hareket edilmiştir. Ek açıklayıcı değişkenlerin ilave edildiği durumdaki model ise;

$$\begin{aligned}y_{it} &= \alpha y_{it-1} + \beta x_{it} + u_{it} \\ u_{it} &= \eta_i + v_{it}\end{aligned}\quad (3.79)$$

formunu alacaktır. Yine hata bileşenleri η_i ve v_{it} 'nin daha önce ele alınan 3.56-3.58 numaralı koşulları sağladığı varsayıldığında x_{it} bireysel etkiler η_i ile ilişkili olmaktadır. Bu durumda x_{it} ile v_{it} arasında, α ile β 'nin tahmininde kullanılan araçları belirleyen muhtemel üç korelasyon yapısının geçerli olduğu ifade edilebilir (Blundell vd., 2000:17-18).

Söz konusu yapıların ilkinde x_{it} süreci katı dışsaldır:

$$E(x_{is} v_{it}) = 0 \quad s=1, \dots, T \quad \text{ve} \quad t=2, \dots, T \quad (3.80)$$

İkincisinde x_{it} süreci zayıf dışsal ya da dışsal olarak belirlenmiştir:

$$\begin{aligned}E(x_{is} v_{it}) &= 0 \quad s=1, \dots, T \quad \text{ve} \quad t=2, \dots, T \\ E(x_{is} v_{it}) &\neq 0 \quad s=t+1, \dots, T \quad \text{ve} \quad t=2, \dots, T\end{aligned}\quad (3.81)$$

Üçüncüsünde ise x_{it} süreci içsel olarak belirlenmiştir:

$$\begin{aligned}
E(x_{is}v_{it}) &= 0 & s=1,\dots,t-1 \text{ ve } t=2,\dots,T \\
E(x_{is}v_{it}) &\neq 0 & s=t,\dots,T \text{ ve } t=2,\dots,T
\end{aligned} \tag{3.82}$$

Hem Δy_{it} hem de Δx_{it} η_i ile ilişkili olmadığında, sistem GMM için ekstra moment koşulları x_{it} katı dışsal ise önceden 3.73 numaralı eşitlikte ifade edildiği gibi

$$E(u_{it}\Delta y_{i,t-1}) = 0 \tag{3.83}$$

ve

$$E(u_{it}\Delta x_{it}) = 0 \quad t=2,\dots,T \tag{3.84}$$

ilave moment koşulları geçerli olacaktır. Eğer x_{it} içsel ise,

$$E(u_{it}\Delta x_{i,t-1}) = 0 \quad t=3,\dots,T \tag{3.85}$$

ilave moment koşulları olacaktır.

Blundell-Bond sistem GMM tahmincisinin $\alpha \rightarrow 1$ ve $(\sigma_n^2 / \sigma_v^2)$ 'nin arttığı sürece birinci farklar GMM tahmincisine göre daha etkin sonuçlar verdiğini göstermiştir. $T=4$ ve $(\sigma_n^2 / \sigma_v^2)=1$ için birinci fark GMM'in sistem GMM'e göre asimptotik varyans rasyosu $\alpha=0$ 'da 1.75 iken, $\alpha=0.5$ 'de 3.26'ya ve $\alpha=0.9$ 'da ise 55.4'e yükselmektedir. Bu durum birinci farkı alınmış araçların zayıf olduğu durumda düzeydeki kısıtların bilgilendirici olduğunu göstermektedir. Küçük T ve sürekli serilerde Blundell ve Bond (1998)'un bulguları ilave moment koşulların kullanılmasını desteklemektedir (Baltagi, 2013:168).

3.2.1.2.2. Dinamik Panel Veri Modellerinde Spesifikasyon Testleri

Arellano ve Bond (1991), dinamik panel veri modellerinin GMM ile tahmini sonrasında uygulanabilir spesifikasyon testleri geliştirmiştir. GMM tahmincisi; bireysel etkilerin olduğu, gecikmeli bağımlı değişkenin bulunduğu ve katı dışsal olmayan değişkenlerin içinde bulunduğu eşitlikte kalıntıların otokorelasyonsuz olması varsayımına dayalı tüm lineer moment koşullarından yararlanmaktadır. Bu

bağlamda etkin bir tahmin yapılabilmesi için, hata terimleri arasında korelasyon bulunmaması ve analizde kullanılan araçların geçerli olması gerekmektedir. Arellano ve Bond (1991) GMM kalıntılarına dayalı bir otokorelasyon testi önermiştir. Ayrıca araçların geçerliliğini araştırmak amacıyla aşırı tanımlama kısıtlamalarının da test edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Burada öncelikle otokorelasyon testine ardından araçların geçerliliği testlerine yer verilmektedir.

3.2.1.2.2.1. Otokorelasyon Testi

Arellano ve Bond (1991), birinci fark modelinin kalıntıları için “*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” şeklinde ifade edilen temel hipotezi sınamak üzere bir test önermiştir. GMM tahmincisinin geçerliliği $E(\Delta v_{it} \Delta v_{i,t-2}) = 0$ koşulunun sağlanmasına bağlı olduğundan bu test önemli görülmektedir. Söz konusu koşul, hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyonun olmadığını varsaymaktadır. Bu koşul farkı alınmamış düzeydeki modelin kalıntılarının otokorelasyona sahip olmaması ve rassal yürüyüş (random walk) sergilemesine bağlıdır.

$E(\Delta v_{it} \Delta v_{i,t-2}) = 0$ varsayımı altında, birinci fark modeli kalıntılarına dayalı ikinci mertebeden otokorelasyona ilişkin test istatistiği;

$$m_2 = \frac{\hat{u}'_{-2} \hat{u}_*}{\hat{u}^{1/2}} \sim N(0,1) \quad (3.86)$$

şeklindedir. Burada $\hat{u}_{-2}$ iki kez gecikmesi alınmış kalıntıların vektörüdür ve

$$\begin{aligned} \hat{u} &= \sum_{i=1}^N \mathbf{u}'_{i(-2)} \hat{u}_i \mathbf{u}'_{i(-2)} \hat{u}_{i(-2)} - 2 \hat{u}'_{-2} X_* (X' Z A_N Z' X)^{-1} X' Z A_N (\sum_{i=1}^N Z'_i \hat{u}_i \hat{u}'_{i(-2)}) \\ &+ \hat{u}'_{-2} X_* \widehat{avâr}(\hat{\delta}) X' \hat{u}_{-2} \end{aligned} \quad (3.87)$$

olarak gösterilmektedir.

m_2 'nin hesaplanabilmesi bakımından T döneminin en az beş olması gerekmektedir. m_2 oldukça esneklerdir. Bu bağlamda m_2 , etkin tahmincilerle gerek olmadan tutarlı herhangi bir GMM tahmincisi açısından ya optimal araç değişken matrisi ya ağırlık matrisi ya da her ikisi kullanılarak belirlenebilir. Bununla birlikte

m_2 testinin asimptotik gücü, kullanılan tahmincilerin etkinliğine bağlı olacaktır. m_2 istatistiği birinci farklar modeli kalıntılarında ikinci mertebeden otokorelasyonun yokluğunu test etmektedir. Bu, düzeydeki modelde kalıntıların otokorelasyona sahip olmamasının yanında söz konusu kalıntıların rassal yürüyüş özelliğine sahip olması durumunda gerçekleşecektir (Arellano ve Bond, 1991:282).

Farkı alınmış kalıntılar için birinci mertebeden otokorelasyonun yokluğu da m_2 'nin yöntemine benzer bir şekilde hesaplanacak olan m_1 istatistiği ile test edilebilir. Bu istatistik ile düzeydeki kalıntıların otokorelasyona sahip olup olmadığı değerlendirilebilir. Eğer düzeydeki kalıntılar rassal yürüyüşe sahip ise birinci farklar modelinde hem en küçük kareler yöntemi hem de GMM tutarlı olacaktır. Böyle bir durumda iki tahminci arasındaki farka dayanan Hausman tipi bir test önerilmektedir (Arellano ve Bond, 1991:282).

3.2.1.2.2. Araçların Geçerliliği İçin Testler

Genelleştirilmiş momentler yönteminde araç değişkenlerin geçerli olup olmadığı araştırılmalıdır. Bu çerçevede “aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” hipotezi sınanmaktadır.

Aşırı tanımlama kısıtlamaları testinin temel fikri basit otoregresif bir model ile açıklanabilir (Baltagi, 2013:158-159).

$$y_{it} = \delta y_{i,t-1} + u_{it} \quad (i=1, \dots, N) \text{ ve } (t=1, \dots, T) \quad (3.88)$$

$T=4$ varsayıldığı durumda Arellano-Bond (1991) δ parametresinin hesaplanabilmesi açısından 3 moment koşulu önermektedir;

$$\begin{aligned} E[(y_{i,1}(u_{i,3} - u_{i,2}))] &= 0 \\ E[(y_{i,1}(u_{i,4} - u_{i,3}))] &= 0 \\ E[(y_{i,2}(u_{i,4} - u_{i,3}))] &= 0 \end{aligned} \quad (3.89)$$

Söz konusu moment koşullarının herhangi birisi δ parametresinin hesaplanması açısından kullanılabilir. Son iki koşul aşırı belirleme kısıtıdır.

$E(W_i'\Delta v_i) = 0$ şeklinde ifade edilen moment koşulu ve araç matrisi W_i ise

$$W_i = \begin{bmatrix} [y_{i1}] & & & 0 \\ & [y_{i1}, y_{i2}] & & \\ & & \ddots & \\ 0 & & & [y_{i1}, \dots, y_{i,T-2}] \end{bmatrix} \quad (3.90)$$

şeklinde tanımlanmış iken, Arellano-Bond (1991) aşırı tanımlama kısıtları için 3.90 numaralı eşitlikteki Sargan Testini önermiştir:

$$s = \Delta \hat{v}' W \left[\sum_{i=1}^N W_i'(\Delta \hat{v}_i)(\Delta \hat{v}_i)' W_i \right]^{-1} W'(\Delta \hat{v}) \sim X^2_{p-K-1} \quad (3.91)$$

3.91 numaralı eşitlikte, p araç değişken matrisi olan W 'deki sütun sayısını yani kullanılan araç değişken sayısını, $\Delta \hat{v}$ iki aşamalı Arellano-Bond tahmincisinden elde edilen kalıntıları göstermektedir. s test istatistiği $p-K-1$ serbestlik derecesi ile X^2 dağılımına uymaktadır. Burada K tahmin edilen parametre sayısı olup $p > K$ şartının sağlanması gerekmektedir.

Söz konusu testin tahmini neticesinde “aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” şeklinde ifade edilen H_0 hipotezi sınanmaktadır. Buna göre H_0 hipotezinin kabulü ile araçların geçerli olduğu ifade edilir.

Sistem GMM tahmini için Sargan testi yeniden tanımlanmaktadır. Modele ilave edilmiş araçların geçerliliği için Fark-Sargan testi yapılır. Bu test ile sistem GMM tahmin sürecinde kullanılan düzeydeki moment koşullarının geçerli olup olmadığı araştırılmaktadır. Fark-Sargan test istatistiği, düzeydeki moment koşullarının geçerli olduğunu ifade eden H_0 hipotezi altında $m_s - m_d$ serbestlik derecesi ile asimptotik olarak X^2 dağılımına uymaktadır. Burada m_s sistem GMM için moment koşullarının sayısını, m_d ise birinci farklar modeli için moment koşulu sayısını göstermektedir. Fark-Sargan testi sistem GMM için hesaplanan Sargan testi ile birinci fark GMM için hesaplanan Sargan testi arasındaki fark ile elde edilmektedir. Buna göre Fark-Sargan testi; $Fark - Sar = Sar_s - Sar_d$ şeklinde matematiksel formda gösterilebilir (Blundell vd., 2000:20-21).

Aşırı tanımlama kısıtlamalarını test etmek üzere Sargan testi, Fark-Sargan testi kullanılabilirken, dirençli tahmincilerin kullanılmasında ise Wooldridge'nin dirençli skor testi ile Hansen ve Fark Hansen testleri kullanılabilir (Tatoğlu, 2012:99).

GMM tahmincisinin etkin ve tutarlı bir sonuç verebilmesi iki varsayımın aynı anda gerçekleşmesine bağlıdır. Söz konusu varsayımlardan ilki modelde yer alan hata terimleri arasında korelasyonun olmaması iken ikincisi ise araç değişkenlerin geçerli olmasıdır. İlk varsayım kapsamında otokorelasyonun varlığı Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen AR(1) ve AR(2) testleri ile sınanmaktadır. AR(1) testi ile “*hata terimlerinde birinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” hipotezi test edilmekteyken AR(2) testi ile de “*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” hipotezi test edilmektedir. GMM tahmincisinin geçerliliğinde ilk varsayım kapsamında AR(1)'in reddedilmesi gerekirken AR(2)'nin ise reddedilememesi gerekmektedir. İkinci varsayım çerçevesinde ise aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerliliği araştırılmaktadır. Bu bağlamda Sargan ve Hansen J testleri kullanılmaktadır. İki test için de “*aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir*” hipotezinin reddedilememesi bir başka ifade ile araçların geçerli olması gerekmektedir. Sargan testi Hansen testi ile uyumlu bir testtir. Ancak bir aşamalı robust tahmincilerde Sargan testinin tutarsız sonuçlar verdiği görülmektedir. Bu durumda Hansen testinin kullanılması daha tutarlı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır (Roodman, 2006:13).

Çalışmada dinamik panel veri modellerinin sistem GMM tahmini Stata-14 paket programı kullanılarak Roodman (2006) tarafından yazılan xtabond2 kodu ile yapılmıştır. Daha gelişmiş ve daha fazla test sonucu veren bir kod olması nedeniyle söz konusu kodun literatürde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Kod, Windmeijer (2005) tarafından önerilen dirençli standart hataları vermektedir. Bu çalışmada kod iki aşamalı olarak ve *collapse* seçeneği ile çalıştırılmıştır. Collapse seçeneği panel verideki birim ve zaman boyutuna göre araçların geçerliliğini araştırarak testlerin gücünü arttırmak üzere moment koşullarının azaltılması amacıyla kullanılmaktadır (Roodman, 2006:23; Baltagi, 2013:176-177).

3.3. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada, ihracata dayalı büyüme modelinde kurumsal faktörlerin rolünün tespit edilebilmesi amacıyla 1985-2014 yılları arasında 42 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke için Sistem GMM analiz yöntemi ile tahmin yapılmıştır¹². Okuyucuya kılavuz olması bakımından bazı ön açıklamaların yapılması ve özet bilginin verilmesinde yarar görülmektedir.

Analizler gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler özelinde ayrı ayrı yapılmıştır. Bununla birlikte gelişmekte olan ve gelişmiş ülke ayrımına gidilmeden tüm örneklem ile de analiz yapılmış olup, buna ilişkin bulgular Ek 3, 4, 6 ve 7'de yer almaktadır.

Analizlerde öncelikle *INS* verisi kullanılarak 1985-2014 dönemi için sonrasında ise bir diğer kurumsal veri seti olan *GOV* verisi kullanılarak 1996-2014 dönemi için farklı iki analiz yapılmıştır. Kurumları temsilen iki veri setinin kullanılmasındaki amaç hem elde edilen bulguların desteklenmesi hem de literatürde sıklıkla kullanılan söz konusu iki veri seti üzerinden detaylı analizlerin yapılmasıdır. Bu bağlamda ilk veriye ilişkin 42 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke analizlerde yer alırken, ikinci veriye ilişkinse 41 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke analiz kapsamında yer almaktadır. Söz konusu ayırım Dünya Bankasının Mart 2017 sınıflandırmasına dayanmaktadır. Her iki seri ile yapılan analizlerde kullanılan ülke örneklemini aynı iken ikinci veri setinde Ürdün veri eksikliği nedeniyle yer almamaktadır.

Araştırmanın bulguları kısmında, öncelikle GOÜ'lere sonrasında ise GÜ'lere ait olmak üzere sırasıyla;

- Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrislerine,
- Farklı beş modelin *INS* ve *GOV* verileri kullanılarak yapılan dinamik tahmin sonuçlarına,
- Beş numaralı modelin *INS* ve *GOV* verileri kullanılarak yapılan dinamik tahmin sonuçlarına,

---

¹² Dinamik panel veri modeli sistem GMM yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin Stata-14 ile yapılmış olup, tahmin kodu olarak literatürde yaygın bir şekilde kullanılan ve David Roodman (2006) tarafından geliştirilen *xtabond2* komutu kullanılmıştır. Kod iki aşamalı olarak ve *collapse* seçeneği ile çalıştırılmıştır.

- Beş numaralı modelin *INS* ve *GOV*'a ait alt kurumsal bileşenleri kullanılarak yapılan dinamik tahmin sonuçlarına yer verilmektedir.

3.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisleri

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin gözlem, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değer bilgilerini içeren tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisleri gelişmekte olan (GOÜ) ve gelişmiş ülkeler (GÜ) özelinde takip eden tablolar ile verilmiştir¹³.

Tablo 3.5'de GOÜ'lere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmaktadır.

Tablo 3.5: GOÜ'lere Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N:42 T:30)

Değişken	Gözlem	Ortalama	St. Sapma	Minimum	Maksimum
<i>Y</i>	1260	-0.255	1.293	-17.028	1.695
<i>X</i>	1260	-0.233	1.430	-18.697	3.862
<i>M</i>	1260	-0.225	1.453	-17.693	4.122
<i>K</i>	1260	-0.246	1.584	-18.383	4.397
<i>L</i>	1260	1.737	0.952	-1.911	5.639
<i>H</i>	1260	41.710	26.446	2.4	126
<i>INS</i>	1260	0.591	0.110	0.143	0.817

Örnekleme kapsamında yer alan GOÜ'ler için ortalama değerler incelendiğinde *Y*, *X*, *M* ve *K* değerlerinin negatif olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkenler büyüme oranları cinsinden ifade edildiğinden genel olarak azalış yönünde bir değişimden bahsetmek mümkündür. Standart sapmada en büyük değer *H* değişkenine, en küçük değer ise *INS* değişkenine ait olduğu görülmektedir. Kurumları temsilen *INS* değişkeni incelendiğinde 1985-2014 dönemi için kurumsal kalite ortalamasının 42 ülke için 0.591 olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ülke bazında detayları görebilmek adına GOÜ'lere ait ortalama kurumsal kalite değerleri Tablo 3.6'da verilmiştir¹⁴.

¹³ GOÜ ve GÜ ayrımı olmadan tüm örnekleme ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi sırasıyla Ek 1/A ve Ek 1/B'de verilmiştir.

¹⁴ *INS* ve *GOV* verilerine ait GOÜ ve GÜ kurumsal kalite alt bileşenlerinin ortalama değerleri Ek 2'de verilmiştir.

Tablo 3.6: GOÜ'lere Ait Kurumsal Kalite Ortalamaları

Ortalama Altı GOÜ'ler (<0.59)		Ortalama Üstü GOÜ'ler (>0.59)	
Ülke	Değer	Ülke	Değer
Sudan	0.34	Gabon	0.60
Pakistan	0.46	Dominik C.	0.62
Nijerya	0.46	Tayland	0.63
Bangladeş	0.48	Ürdün	0.63
Sri Lanka	0.51	Arnavutluk	0.63
Kongo	0.53	Panama	0.63
Endonezya	0.54	Fas	0.64
Cezayir	0.54	Çin	0.65
Honduras	0.55	Güney Afrika	0.65
Fildişi Sahilleri	0.55	Tunus	0.66
Kamerun	0.55	Moğolistan	0.66
Peru	0.56	Brezilya	0.66
Guatemala	0.56	Arjantin	0.67
Hindistan	0.56	Bulgaristan	0.69
Kolombiya	0.57	Meksika	0.69
Bolivya	0.57	Malezya	0.71
Mısır	0.57	Kosta Rika	0.72
Kenya	0.57	Botsvana	0.73
Türkiye	0.57		
Ekvator	0.58		
Surinam	0.58		
Guyana	0.58		
Filipinler	0.59		
El Salvador	0.59		

Tablo 3.6 ele alındığında, ortalama değerinin altında 24 ülke yer almaktayken, ortalama değerinin üzerinde ise 18 ülke bulunmaktadır. En yüksek değere 0.73 ile Botsvana sahipken, en düşük değere ise 0.34 ile Sudan sahiptir. Ortalama değerden en yüksek sapmanın yaklaşık 0.25 ile Sudan'a ait olduğu görülmektedir. Türkiye'nin değeri ise ortalamasının yaklaşık 0.02 birim altındadır.

GÜ'ler için tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 3.7'de gösterilmiştir.

Tablo 3.7: GÜ'lere Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N:33 T:30)

Değişken	Gözlem	Ortalama	St. Sapma	Minimum	Maksimum
<i>Y</i>	990	0.098	0.456	-4.897	1.657
<i>X</i>	990	0.144	0.507	-4.665	2.234
<i>M</i>	990	0.130	0.550	-4.913	2.253
<i>K</i>	990	0.083	0.659	-5.608	2.930
<i>L</i>	990	0.981	1.030	-1.691	8.724
<i>H</i>	990	8.214	7.306	1.6	52.3
<i>INS</i>	990	0.793	0.099	0.358	0.961

GOÜ'ler ile kıyaslandığında GÜ'lerde *Y*, *X*, *M* ve *K* değişkenlerine ait ortalamaların pozitif değere sahip olduğu Tablo 3.7'de görülmektedir. Buna göre genel olarak *Y*, *X*, *M* ve *K* değişkenlerindeki değişimin pozitif yönde olduğu ifade edilebilir. GÜ'lerde standart sapmanın en yüksek olduğu değişken *H* iken en düşük olduğu değişken ise *Y*'dir. Kurumları temsilen *INS* değişkeni incelendiğinde 1985-2014 dönemi için kurumsal kalite ortalamasının 33 ülke için 0.793 olduğu söylenebilir. GOÜ'ler ile kıyaslandığında GÜ'lerde kurumsal kalite ortalamasının yaklaşık 0.20 birim daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Ülke bazında detayları görebilmek adına GÜ'lere ait ortalama kurumsal kalite değerleri ise Tablo 3.8'de yer almaktadır.

Tablo 3.8: GÜ'lere Ait Kurumsal Kalite Ortalamaları

Ortalama Altı GÜ'ler (<0.79)		Ortalama Üstü GÜ'ler (>0.79)	
Ülke	Değer	Ülke	Değer
İsrail	0.60	Belçika	0.81
Sudi Arabistan	0.64	Almanya	0.82
Bahreyn	0.65	ABD	0.82
Trinidad Tobago	0.67	İngiltere	0.82
Uruguay	0.69	Singapur	0.83
Yunanistan	0.71	Japonya	0.83
Şili	0.71	İrlanda	0.84
Kıbrıs	0.72	Avustralya	0.84
G. Kore	0.73	Kanada	0.85
İspanya	0.75	Danimarka	0.86
İtalya	0.77	İzlanda	0.86
Malta	0.77	Avusturya	0.86
Fransa	0.78	Yeni Zelanda	0.86
Portekiz	0.79	İsveç	0.87
		Norveç	0.87
		Hollanda	0.87
		İsviçre	0.89
		Finlandiya	0.90
		Lüksemburg	0.90

Tablo 3.8 incelendiğinde ortalama değer olan 0.79'un altında 14 ülke yer almaktayken, ortalama değer üzerinde ise 19 ülke bulunmaktadır. En yüksek ortalama değer 0.90 ile Lüksemburg'a ve en düşük değer ise 0.60 ile İsrail'e ait olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamadan sapma gösteren ülke ise yine İsrail'dir. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerde dahi kurumsal kalite değerinin 100'e ulaşamadığı görülmektedir.

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin korelasyon katsayıları ise takip eden tablolarda sunulmuştur. Söz konusu gösterim ekonometrik analiz öncesinde değişkenler arasındaki ilişkiyi sunması açısından öncü bir gösterge olarak değerlendirilmektedir.

GOÜ'lere ilişkin korelasyon analizi bulguları Tablo 3.9'da yer almaktadır.

Tablo 3.9: GOÜ'lerde Korelasyon Matrisi

Değişkenler	<i>Y</i>	<i>X</i>	<i>M</i>	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>H</i>	<i>INS</i>	<i>X*INS</i>
<i>Y</i>	1.000							
<i>X</i>	0.900	1.000						
<i>M</i>	0.885	0.849	1.000					
<i>K</i>	0.914	0.830	0.858	1.000				
<i>L</i>	0.029	0.017	0.014	0.020	1.000			
<i>H</i>	-0.094	-0.082	-0.094	-0.092	0.524	1.000		
<i>INS</i>	0.166	0.156	0.160	0.149	-0.301	-0.505	1.000	
<i>X*INS</i>	0.866	0.965	0.825	0.797	0.045	-0.057	0.088	1.000

Tablo 3.9 incelendiğinde büyüme ile ihracat, kurumlar ve etkileşim değişkeni arasında pozitif bir korelasyon söz konusudur. Ayrıca büyüme ile beşeri sermaye dışındaki diğer değişkenler arasında da pozitif bir korelasyon bulunmaktadır. Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye değişkeni arasında negatif bir korelasyonun bulunması beklentilere uygun bir sonuçtur. Zira beşeri sermayeyi temsil eden veri bebek ölüm oranıdır. Buna göre korelasyon analizi neticesinde teorik beklentiye paralel sonuçların elde edildiğini ifade etmek mümkündür.

GÜ'lere ilişkin korelasyon analizi bulguları ise Tablo 3.10'daki gibidir.

Tablo 3.10: GÜ'lerde Korelasyon Matrisi

Değişkenler	<i>Y</i>	<i>X</i>	<i>M</i>	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>H</i>	<i>INS</i>	<i>X*INS</i>
<i>Y</i>	1.000							
<i>X</i>	0.806	1.000						
<i>M</i>	0.812	0.860	1.000					
<i>K</i>	0.831	0.624	0.777	1.000				
<i>L</i>	0.045	0.000	-0.008	0.057	1.000			
<i>H</i>	-0.114	-0.126	-0.140	-0.087	0.246	1.000		
<i>INS</i>	0.203	0.179	0.203	0.179	-0.284	-0.412	1.000	
<i>X*INS</i>	0.789	0.984	0.852	0.620	-0.006	-0.124	0.191	1.000

Tablo 3.10 ele alındığında GOÜ'lere benzer şekilde değişkenler arasındaki ilişkin teorik beklentiye uyum sağladığı ifade edilebilir. Özele inildiğinde ekonomik büyüme ile H dışındaki değişkenler arasında pozitif, H arasında ise negatif bir korelasyon söz konusu olup beklentilere uygundur.

GOÜ ve GÜ'lere ait korelasyon analizleri birlikte değerlendirildiğinde ise ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki korelasyon GOÜ'lerde GÜ'lere kıyasla daha güçlü iken, ekonomik büyüme ile kurumlar arasındaki korelasyon ise GÜ'lerde GOÜ'lere kıyasla daha güçlüdür. İhracat ile kurumlar arasındaki korelasyonda da GÜ'lerin katsayısının GOÜ'lere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

3.3.2. Farklı Beş Dinamik Model Tahmin Bulguları

Bu kısımda daha önceden de bahsedildiği üzere beş farklı model GOÜ ve GÜ'ler çerçevesinde tahmin edilmiştir¹⁵. Takip eden tablolarda söz konusu tahmin bulguları değerlendirilmektedir.

GOÜ'lere ilişkin beş model tahminine ilişkin bulgular Tablo 3.11'de yer almaktadır.

---

¹⁵ Ayrıca GOÜ ve GÜ ayrımı olmadan, *INS* veri seti üzerinden tüm örneklem için gerçekleştirilen dinamik panel veri tahmin sonuçları Ek 3'de verilmiştir. GOÜ ve GÜ'ler ayrımına tabi tutulmadan birlikte tahmin edildiği zaman; 2 ve 3 numaralı modellerde spesifikasyon testlerden Hansen testinin "aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir" şeklindeki temel hipotezi reddedilmiş ve dolayısıyla söz konusu modellerde araçların geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. 1, 4 ve 5 numaralı modellerde ise söz konusu hipotez kabul edilmiştir. Öte yandan bütün modeller açısından AR(2) testine ilişkin olasılık değerinin 0.05'den büyük olduğu görülmekte olup, "hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur" şeklinde ifade edilen hipotez beklendiği üzere reddedilememiştir. Detayları Ek 3'de yer almakla birlikte örnek olarak beş numaralı model üzerinden açıklanacak olursa, modelde yer alan L ve *INS* dışındaki değişkenlerin anlamlı ve beklenen katsayı işaretine sahip olduğu görülmektedir. Etkileşim katsayısının da yine pozitif bir katsayıya sahip olması kurumların ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisini daha da güçlendirdiğini göstermektedir.

GOÜ ve GÜ ayrımı olmadan, *GOV* veri seti üzerinden tüm örneklem için gerçekleştirilen dinamik panel veri tahmin sonuçları ise Ek 4'de verilmiştir. GOÜ ve GÜ'ler ayrımına tabi tutulmadan birlikte tahmin edildiği zaman; 1 ve 4 numaralı modellerde spesifikasyon testlerden Hansen testinin "aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir" şeklindeki temel hipotezi reddedilmiş ve dolayısıyla söz konusu modellerde araçların geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. 1, 4 ve 5 numaralı modellerde ise söz konusu hipotez kabul edilmiştir. Öte yandan bütün modeller açısından AR(2) testine ilişkin olasılık değerinin 0.05'den büyük olduğu görülmekte olup, "hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur" şeklinde ifade edilen hipotez beklendiği üzere reddedilememiştir. Detayları Ek 4'de yer almakla birlikte örnek olarak beş numaralı model üzerinden açıklanacak olursa, modelde yer alan M , L ve *GOV* dışındaki değişkenlerin anlamlı ve beklenen katsayı işaretine sahip olduğu görülmektedir. Etkileşim katsayısının da yine pozitif bir katsayıya sahip olması kurumların ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisini daha da güçlendirdiğini göstermektedir.

Tablo 3.11: GOÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:42 T:30)

Bağımlı Değişken (Y)	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Y_{t-1}	0.114 [0.006] (0.000)***	0.086 [0.003] (0.000)***	0.088 [0.003] (0.000)***	0.091 [0.002] (0.000)***	0.092 [0.002] (0.000)***
X	0.406 [0.013] (0.000)***	0.294 [0.009] (0.000)***	0.294 [0.008] (0.000)***	0.178 [0.026] (0.000)***	0.175 [0.026] (0.000)***
M	0.326 [0.017] (0.000)***	0.084 [0.018] (0.000)***	0.083 [0.018] (0.000)***	0.078 [0.017] (0.000)***	0.077 [0.016] (0.000)***
K		0.394 [0.017] (0.000)***	0.394 [0.017] (0.000)***	0.400 [0.016] (0.000)***	0.400 [0.015] (0.000)***
L		-0.001 [0.003] (0.707)	0.006 [0.003] (0.071)*	-0.003 [0.003] (0.238)	0.0002 [0.003] (0.946)
H		-0.0007 [0.0002] (0.000)***	-0.0007 [0.0002] (0.000)***	-0.0008 [0.0002] (0.000)***	-0.0008 [0.0002] (0.000)***
INS			-0.030 [0.008] (0.000)***		-0.016 [0.011] (0.155)
X*INS				0.204 [0.039] (0.000)***	0.207 [0.039] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(2) p-değeri	0.309	0.563	0.557	0.595	0.589
Hansen p-değeri	0.640	0.461	0.494	0.515	0.538
Ülke Sayısı	42	42	42	42	42
Araç Değişken Sayısı	31	34	35	35	36
Gözlem	1218	1218	1218	1218	1218

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Tablo 3.11’de beş model için dinamik panel veri modeli sistem GMM tahmin sonuçları yer almaktadır. Model tahmininin geçerli olabilmesi için öncelikle spesifikasyon test sonuçları değerlendirilmelidir. Bütün modeller açısından AR(2) testine ilişkin olasılık değerinin 0.05’den büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre bütün modeller için “*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” hipotezi reddedilememiştir. Bunun yanı sıra bütün modeller için Hansen

testi olasılık değerleri incelendiğinde “*aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir*” hipotezinin reddedilememesi ile de araçların geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan araç değişken sayısı da grup sayısından daha düşük olarak gerçekleşmiştir. Bütün bu bulgular çerçevesinde tüm modellerin yeterli düzeyde belirlendiği söylenebilir. Ayrıca model tahminleri incelendiğinde ise bütün modellerde Y 'nin gecikmeli değerinin beklenildiği üzere anlamlı olduğu görülmektedir.

Birinci model ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin geçerliliğini sınamak üzere oluşturulmuştur. Dolayısıyla modelde ekonomik büyüme bağımlı değişkeni ve dinamik yapıdan kaynaklı olarak modele dahil edilen ekonomik büyümenin gecikmesi ve ihracat bağımsız değişkenleri yer almaktadır. Ancak ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinin analiz edildiği sisteme ithalatın dahil edilmemesi yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkarabilir (Riezmann vd., 1996:77). Bu nedenle söz konusu modelde ihracatın (X) yanı sıra ithalat (M) değişkeni de yer almaktadır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde X 'in katsayısının istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Bu bağlamda GOÜ'lerde ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu, diğer bir ifade ile ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu görüşü desteklenmektedir. İhracattaki bir standart sapmalık artış ekonomik büyümeyi $[\partial Y / \partial X = 0.406 * 1.430 = 0.58]$ 0.58 yüzde puan arttırmaktadır. Elde edilen bulgular, beklentilerle uyumlu olup, literatürdeki birçok çalışmayı (Tyler, 1981; Feder, 1982; Abou-Stait, 2005) destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra M 'nin katsayısı da istatistiki olarak anlamlı ve pozitifdir. Etkisi bakımından literatürde farklı yorumlamalara açık olan M 'nin özellikle GOÜ'lerde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki meydana getirmesi beklenebilir. Söz konusu ülkelerin ihracatları genelde hammadde ve ara malı ithalatına bağlı olduğundan ithalat olmadan ekonomik büyümenin kaydedilmesinin zor olduğu ifade edilebilir. Böylece ithalatın, teknolojiye ve yeniliklere ulaşılması, sermaye ve ara malı tedarikinin ve ayrıca etkin kaynak tahsisinin sağlanması yoluyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenebilir (Tsegaye, 2015:2). Bu bağlamda elde edilen bulgular GOÜ'lerde ithalatın ekonomik büyümeyi arttırıcı bir etkiye sahip olduğu görüşünü desteklemektedir.

İkinci model, genişletilmiş Solow büyüme modelinin test edilmesine yöneliktir. Söz konusu modelde ekonomik büyümenin gecikmesi, ihracat ve ithalatın yanı sıra emek (L), sermaye (K) ve beşeri sermaye (H) değişkenleri de yer almaktadır. Model bulguları değerlendirildiğinde, değişkenlerden L dışındaki tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Nüfus büyüme oranı katsayısının istatistiki olarak anlamsız olması, hızlı büyüyen nüfusa sahip olan ülkelerin daha yavaş büyüme eğiliminde olmasına rağmen, ülke büyüklüğü, ticari açıklık, nüfusun eğitime katılımı ve sivil ve siyasi kurumların niteliği gibi diğer faktörlerin dikkate alınması durumunda negatif etkinin ortadan kaybolmasına neden olabileceği görüşü ile açıklanmaktadır (Bloom vd., 2003:17). Dolayısıyla ikinci modelde iktisadi büyümeyi etkileyen diğer değişkenlerin yer alması, nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Modeldeki diğer değişkenlerin katsayıları incelendiğinde ise GOÜ’lerde ekonomik büyüme üzerinde X , M , K ’nın pozitif, H ’nin ise negatif bir etkisi bulunmaktadır. Daha önceden de ifade edildiği üzere modelde H ’yi temsil eden değişken bebek ölüm oranıdır. Beşeri sermayenin sağlık boyutunu temsil eden değişkenlerden biri olan bebek ölüm oranları (Becker, 1964; Grossman 1999; Schultz, 1999) ekonomik büyüme düzeyi üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bebek ölümlerinin artması potansiyel işgücü kaybı olarak değerlendirilebilir (Mushkin, 1962:138). Bebek ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına, sağlık koşullarının iyileştirilmesine ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik yapılacak tüm harcama ve yatırımlar, verimliliğin artmasına ve ekonomik büyümeyi arttırmaya ve hızlandırmaya hizmet edecektir. Elde edilen bulgular literatürdeki benzer çalışmalardan (Bloom vd., 1998 ve Temiz ve Korkmaz, 2007) elde edilen bulgularla tutarlı olup, bebek ölüm oranının artmasının, beşeri sermayeyi ve dolayısıyla ekonomik büyüme düzeyini azaltacağını göstermektedir

Üçüncü model, diğer açıklayıcı değişkenlerin yanı sıra kurumların (INS) da dahil edildiği genişletilmiş büyüme modelidir. Model tahmin bulguları değerlendirildiğinde bütün değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayılar açısından değerlendirildiğinde ise kurum değişkeni dışındaki bütün katsayıların beklendiği yönde olduğu görülmektedir. Kurum değişkenini temsil eden INS ’in negatif katsayıya sahip olması beklentilere aykırı bir bulgudur. Buna göre GOÜ’ler için kurumların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki meydana getirmediği

değerlendirmesi yapılabilir. Katsayı incelendiğinde kurumsal kalitedeki bir standart sapmalık artış ekonomik büyümeyi $[\partial Y / \partial INS = -0.030 * 0.110 = 0.0033]$ 0.003 yüzde puan azaltmaktadır. Yapraklı (2008) üst orta gelir düzeyindeki 36 ülke için 2002-2005 yıllarına ait verilerle gerçekleştirmiş olduğu analiz sonucunda benzer bulgulara ulaşmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgular, özellikle gelişmekte olan ülkelerde resmi kurumsal düzenlemelerin etkin olmaması ve hatta resmi ve resmi olmayan kurumların birbirleriyle uyumlu olmaması gibi nedenlere dayandırılabilir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler tarafından önerilen kurumsal politikaların gelişmekte olan ülkelerin büyümeleri üzerinde negatif etkiye yol açmaları nedeni ile aslında uygun politikalar olmadığı belirtilebilir (Yapraklı, 2008: 305-311).

Dördüncü model, kurum değişkeninin yerine etkileşim ($X*INS$) değişkeninin dahil edildiği modeldir. Bu modelin tahmini neticesinde elde edilen bulgular değerlendirildiğinde L dışındaki değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu ve katsayılarının da beklendiği üzere gerçekleştiği görülmektedir.

Beşinci model ise araştırma kapsamında temel alınan en geniş modeldir. Çalışmada ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinde kurumsal faktörlerin rolünün incelenmesi amaçlandığından modele kurum değişkeninin yanı sıra etkileşim değişkeni ($X*INS$) dahil edilmektedir. Dinamik modelin tahmini neticesinde L ve INS değişkenlerinin dışındaki değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer açıklayıcı değişkenlerin modele eklenmesinin L ve INS değişkenlerinin anlamlılığını kaybetmesine neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanı sıra GOÜ'lerde ihracattaki bir standart sapmalık artışın ekonomik büyümeyi $[\partial Y / \partial X = 0.175 * 1.430 = 0.25]$ 0.25 yüzde puan arttırdığı söylenebilir. Dolayısıyla diğer 4 modelde olduğu gibi bu modelde de ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Beşinci modelde ihracatın yanı sıra etkileşim katsayısının da istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Bu bulgu kurumların, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini daha da güçlendirdiğinin göstergesidir. Modelde yer alan X değişkeninin katsayısı pozitif ve anlamlı iken $X*INS$ etkileşim katsayısının da pozitif ve anlamlı olması; kurumsal kalite artışının, ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisini daha da güçlendireceğini ifade etmektedir. Elde

edilen bulgular değerlendirildiğinde, GOÜ'lerde tüm örneklem için 1985-2014 analiz dönemindeki ortalama kurumsal kalite değeri 0.59 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.175 + (0.207 * 0.59) = 0.30]$ 0.30 yüzde puan olarak hesaplanmıştır. Buna göre GOÜ'lerde ihracat, ekonomik büyüme açısından önemli bir değişken iken kurumsal kalite bu önemi daha da arttırmaktadır. Bir başka ifade ile kurumsal kalite artışı ihracattan yararlanma imkanını ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini daha da arttırmaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulgular Borrman vd. (2006)'ın düşük kurumsal kaliteye sahip olan ülkelerin dış ticaretten daha az yararlanacağı görüşünü destekler niteliktedir. Benzer bir şekilde Hadhek ve Mrad (2015)'in güçlü kurumsal yapıya sahip olan ülkelerin daha fazla ticaret yapma ve ticaretten daha etkin yararlanarak daha fazla büyüme eğiliminde olduğu görüşünü de desteklemektedir.

Analiz döneminde en düşük ortalama kurumsal kalite düzeyine sahip olan ülke Sudan iken en yüksek kurumsal kalite ortalama düzeyine sahip olan ülke ise Botswana'dır. Söz konusu ülkelere ait ortalama değerler sırasıyla 0.34 ve 0.73'dür. Model tahmin bulguları bahsedilen iki uç GOÜ örneği açısından değerlendirilebilir. İhracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi Sudan için $[\partial Y / \partial X = 0.175 + (0.207 * 0.34) = 0.25]$ 0.25 yüzde puan olarak hesaplanmaktayken, Botswana için söz konusu değer $[\partial Y / \partial X = 0.175 + (0.207 * 0.73) = 0.33]$ 0.33 yüzde puan olarak hesaplanmıştır.

Ülkelerin kurumsal kalite çerçevesinde yenilikçi politikaları üreterek ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini arttırmak mümkündür. Örneğin en düşük kurumsal kalite ortalama düzeyine sahip olan Sudan'da ülke koşullarına uygun kurumsal kaliteyi geliştirici politikaların uygulandığı ve ortalama kurumsal kalite düzeyinin Botswana'nın düzeyine çıktığı varsayalım. Bu durumda ortalama kurumsal kalite düzeyinin 0.34'den 0.73'e çıkarılması Sudan'ın ekonomik büyümesini $[0.207 * (0.73 - 0.34) = 0.08]$ 0.08 yüzde puan arttıracaktır. Bu bağlamda ihracata dayalı ekonomik büyümeyi hedefleyen bir ülkede kurumsal kalitedeki iyileşmeler toplam etkiyi arttıracaktır.

GOÜ'lere ilişkin tahmin sonuçlarının değerlendirilmesinin ardından GÜ'lere ilişkin beş ayrı modelin tahmin sonuçları da Tablo 3.12'de verilmiştir.

Tablo 3.12: GÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:33 T:30)

Bağımlı Değişken (Y)	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Y_{t-1}	0.107 [0.002] (0.000)***	0.0428 [0.004] (0.000)***	0.045 [0.005] (0.000)***	0.052 [0.005] (0.000)***	0.054 [0.006] (0.000)***
X	0.345 [0.007] (0.000)***	0.411 [0.008] (0.000)***	0.335 [0.006] (0.000)***	0.155 [0.024] (0.000)***	0.159 [0.040] (0.000)***
M	0.299 [0.006] (0.000)***	-0.017 [0.011] (0.140)	-0.019 [0.011] (0.085)*	-0.026 [0.013] (0.038)**	-0.029 [0.014] (0.038)**
K		0.333 [0.006] (0.000)***	0.335 [0.006] (0.000)***	0.328 [0.007] (0.000)***	0.330 [0.009] (0.000)***
L		0.007 [0.0008] (0.000)***	0.004 [0.001] (0.012)**	0.006 [0.0009] (0.000)***	0.005 [0.002] (0.004)***
H		-0.00004 [0.0001] (0.763)	-0.0008 [0.0001] (0.000)***	-0.0003 [0.0002] (0.232)	-0.0007 [0.0002] (0.001)***
INS			0.019 [0.003] (0.000)***		0.010 [0.003] (0.003)***
X*INS				0.349 [0.038] (0.000)***	0.346 [0.052] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.000	0.002	0.002	0.001	0.002
AR(2) p-değeri	0.528	0.772	0.812	0.998	0.986
Hansen p-değeri	0.318	0.299	0.294	0.276	0.263
Ülke Sayısı	33	33	33	33	33
Araç Değişken Sayısı	31	34	35	35	36
Gözlem	957	957	957	957	957

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.
* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Tablo 3.12'de GÜ'ler için beş model için dinamik panel veri modeli sistem GMM tahmin sonuçları yer almaktadır. Model tahmininin geçerli olabilmesi için öncelikle spesifikasyon test sonuçları değerlendirilmelidir. Bütün modeller

açısından AR(2) testine ilişkin olasılık değerinin 0.05'den büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre bütün modeller için “*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” hipotezi reddedilememiştir. Bunun yanı sıra bütün modeller için Hansen testi olasılık değerleri incelendiğinde “*aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir*” şeklindeki hipotez de reddedilememiştir. Öte yandan araç değişken sayısı da grup sayısına yakın düzeyde gerçekleşmiştir. Bütün bu bulgular çerçevesinde tüm modellerin yeterli düzeyde belirlendiği söylenebilir. Ayrıca model tahminleri incelendiğinde ise bütün modellerde Y 'nin gecikmeli değerinin beklenildiği üzere anlamlı olduğu görülmektedir.

İhracata dayalı ekonomik büyüme modelinin geçerliliğini test etmek üzere oluşturulan birinci model tahmin sonuçları değerlendirildiğinde modelde yer alan değişkenlerin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. $GÜ$ 'lerde ihracat ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda ihracatta bir standart sapmalık artış ekonomik büyümeyi [$\partial Y / \partial X = 0.345 * 0.507 = 0.175$] yaklaşık 0.18 yüzde puan arttırmaktadır.

İkinci model bulguları değerlendirildiğinde X , K ve L 'nin anlamlı bulunduğu ve katsayı işaretlerinin beklendiği üzere gerçekleştiği görülmektedir. Yine bu modelde de ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Söz konusu model bir önceki model ile kıyaslandığında X 'in katsayısı daha büyüktür. Modelde H ve M 'nin ise anlamsız bulunduğu görülmektedir. $GOÜ$ 'lere kıyasla $GÜ$ 'lere ilişkin analizde bebek ölüm oranı ve ithalat değişkenlerinin anlamsız olması $GÜ$ 'lerde bebek ölüm oranının çok düşük olması ve ayrıca dış ticaret politikaları açısından ithalata dayalı politikalar yerine ihracata dayalı ticaret politikaların önem taşıması ile açıklanabilir. Ancak genel değerlendirme yapmadan önce izleyen modellerin incelenmesi gerekmektedir.

Kurumları dahil edilerek genişletilen üç numaralı büyüme modelinin tahmin bulguları değerlendirildiğinde tüm değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayılar açısından incelendiğinde beklendiği üzere X , K , L ve INS 'in pozitif H 'nin ise negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Etkisi bakımından farklı yorumlamalara açık olan M 'nin katsayısı ise negatiftir. $GOÜ$ 'lere ilişkin bulgularla kıyaslandığında $GÜ$ 'lerde ithalatın ekonomik büyümeyi azaltıcı bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Yurt dışından alınan malların değeri olarak tanımlanan

ithalatın milli geliri azaltıcı bir etkisi söz konusudur. Öyle ki GÜ'lerde ithalattaki bir standart sapmalık artış ekonomik büyümeyi [$\partial Y / \partial M = -0.019 * 0.550 = -0.01$] 0.01 yüzde puan azaltmaktadır. Kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde GÜ'lerde kurumsal kalitedeki artış ekonomik büyüme üzerinde arttırıcı bir etki meydana getirmektedir. Kurum değişkeninin temsil eden *INS*'in pozitif katsayıya sahip olması beklentileri karşılayan bir sonuçtur. Buna göre GÜ'lerde kurumsal kalite düzeyindeki bir standart sapmalık artış ekonomik büyüme üzerinde [$\partial Y / \partial INS = 0.019 * 0.099 = 0.002$] 0.002 yüzde puan artış meydana getirmektedir.

Dördüncü model etkileşim katsayısının bulunduğu ancak kurumların bulunmadığı bir model olup, söz konusu modelin tahmini neticesinde elde edilen bulgular değerlendirildiğinde *H* dışındaki değişkenlerin anlamlı olduğu, katsayılarının da beklendiği üzere gerçekleştiği görülmektedir.

Araştırmanın temel modeli olarak değerlendirilebilecek olan beş numaralı model bulgularında da GÜ'ler açısından tüm değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayılar ise yine beklendiği üzere gerçekleşmiş olup *X*, *K*, *L*, *INS* ve *X*INS* pozitif; *H* ve *M* ise negatif katsayıya sahiptir. Elde edilen bulgularda ihracattaki bir standart sapmalık artış ekonomik büyümeyi [$\partial Y / \partial X = 0.159 * 0.507 = 0.08$] 0.08 yüzde puan arttırmaktadır. İhracat katsayısının yanı sıra etkileşim katsayısının da pozitif ve anlamlı olması kurumsal kalitenin, ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisini daha da güçlendirdiğini göstermektedir. Buna göre kurumsal kalitenin yükselmesi ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin daha da artmasını sağlayacaktır.

GÜ'lerde tüm örneklem için analiz dönemindeki ortalama kurumsal kalite değeri 0.79 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi [$\partial Y / \partial X = 0.159 + 0.346 * 0.79 = 0.432$] 0.43 yüzde puan olacaktır. Toplam etkinin ülkeler bazında da değerlendirmesi yapılabilir. Bu bağlamda örneklemde analiz dönemi için kurumsal kalitenin ortalama değerinin en düşük olduğu ülke ile en yüksek olduğu ülkeler ele alınabilir. En düşük ortalama değere sahip olan ülke 0.60 ile İsrail iken, en yüksek değere sahip olan ülke ise 0.90 ile Lüksemburg'dur. İhracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki

toplam etkisi; İsrail için $[\partial Y / \partial X = 0.159 + 0.346 * 0.60 = 0.366]$ yaklaşık 0.37 yüzde puan iken Lüksemburg içinse $[\partial Y / \partial X = 0.159 + 0.346 * 0.90 = 0.470]$ 0.47 yüzde puandır. Söz konusu bulgular, daha yüksek kurumsal kalite düzeyinde ihracata dayalı ekonomik büyümenin daha yüksek düzeyde gerçekleşeceğini göstermektedir. Örneğin İsrail'in kurumsal kalite düzeyinin Lüksemburg'un kurumsal kalite düzeyine ulaşması İsrail'de ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinde yaklaşık %27'lik bir artış meydana getirecektir.

ICRG verisi ile elde edilen bulguların yanı sıra söz konusu bulguları desteklemek amacı ile ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi WGI verisi ile de tahmin edilmiştir. Söz konusu veri ile tahminler 1996-2014 dönemini kapsamakta olup, ülke sayısı ise GOÜ'ler için 41, GÜ'ler için 33'tür. WGI verisi ile oluşturulan GOV^{16} değişkeni ile kurumlar, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi benzer bir şekilde 5 farklı model çerçevesinde tahmin edilmiştir. GOÜ ve GÜ'lere ilişkin bulgular EK 5 (sırasıyla EK 5/A ve EK 5/B)'de yer almaktadır.

GOÜ'lere ilişkin olarak GOV veri seti ile gerçekleştirilen analizde, öncelikle model tahminlerinin geçerliliği bakımından spesifikasyon testlerine ait bulguların değerlendirilmesi gerekmektedir. EK 5/A'da yer alan bulgular incelendiğinde tüm modeller için AR(2) testine ilişkin olasılık değerinin 0.05'den büyük olduğu görülmekte olup, beklentilerle uyumludur. Öyle ki modelde ikinci mertebeden otokorelasyonun bulunmaması gerekmektedir. Bulgular ile "*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*" hipotezi reddedilememiştir. Diğer yandan Hansen testi olasılık değerlerinin de 0.05'den büyük olması araçların geçerliliği bakımından önemlidir. Bu bakımdan incelendiğinde de tüm modellerde araçların geçerliliği kabul edilmektedir. Ayrıca araç değişken sayısı da grup sayısından daha düşük çıkmıştır. Bütün bu bulgular tüm modellerin yeterli düzeyde belirlendiğini desteklemektedir. Dinamik panel veri modellerinde olması gerektiği gibi bağımlı değişkenin gecikmesi de tüm modellerde anlamlı çıkmıştır.

Birinci model ihracata dayalı büyüme modelinin geçerliliği ile ilgili olup, söz konusu modelin tahmini neticesinde modelde yer alan değişkenler anlamlı olup, katsayıların işaretleri de beklentiler ile uyumludur. Bu bağlamda GOÜ'ler

---

¹⁶ GOV verisine ilişkin GOÜ ve GÜ ortalama kurumsal kalite değerleri EK 2/D'de yer almaktadır.

açısından söz konusu modelin geçerli olduğu söylenebilir. İkinci model de ise M dışındaki değişkenler anlamlıdır. Anlamlı olan değişkenlerin katsayıları ise teorik beklenti ile örtüşmektedir. GOV verisinin dahil edilmiş olduğu üç numaralı modelde ise hem M hem de GOV anlamlı değildir. Bunların dışındaki değişkenler ise anlamlı ve katsayıları teorik beklenti ile uyuşmaktadır. Dört numaralı model tahminlerinde etkileşim katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Beş numaralı model tahmin sonuçları incelendiğinde ise etkileşim katsayısının pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkene ilişkin, $GOÜ$ 'ler için GOV verisi ile yapılan tahmin bulguları INS verileri ile yapılan tahmin bulgularını desteklemektedir. Buna göre kurumsal kalite düzeyindeki artış ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini daha da arttırmaktadır. Bu bağlamda analiz döneminde örneklem için ortalama kurumsal kalite düzeyi -0.374 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.378 + 0.193 * -0.374 = 0.31]$ yaklaşık 0.31 yüzde puan olarak hesaplanmıştır.

$GÜ$ 'lere ilişkin olarak GOV veri seti ile gerçekleştirilen analiz bulguları ise EK 5/B'de tablolatırılmıştır. Elde edilen bulgular spesifikasyon test bulguları açısından değerlendirildiğinde bir numaralı model dışındaki tüm modellerde $AR(2)$ testinin olasılık değerinin 0.05 'den büyük olduğu görülmektedir. Daha önceden de ifade edildiği üzere ikinci mertebeden otokorelasyonun bulunmaması gerekmektedir. Elde edilen bulgular açısından bir numaralı model dışındaki modeller açısından bu şartın sağlandığı ifade edilebilir. Hansen testi olasılık sonuçları bakımından ise bir numaralı model dışındaki tüm modellerde araçların geçerliliği kabul edilmiştir. Ayrıca araç değişken sayısı ise tüm modellerde grup sayısından daha düşük bulunmuştur. Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde bir numaralı model dışındaki modellerin yeterli derecede belirlendiği söylenebilir. Bu bakımdan bir numaralı modelin geçersiz olduğu yorumu yapılabilir.

Tahmin bulgularına geçildiğinde ise iki numaralı model için M 'nin anlamsız diğer değişkenlerin ise anlamlı ve beklenen yönde katsayı işaretine sahip olduğu görülmektedir. Üç numaralı modelde ise yine M ve GOV değişkenlerinin anlamsız olduğu diğer değişkenlerin ise anlamlı ve beklentiler yönünde katsayı işaretine sahip olduğu görülmektedir. Dört numaralı modelde etkileşim katsayısı pozitif ve anlamlı iken en geniş model olarak beş numaralı modelde de etkileşim katsayısının

pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda analiz döneminde örneklem için ortalama kurumsal kalite düzeyi 1.223 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.278 + 0.010 * 1.223 = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puan olarak hesaplanmıştır. GÜ'ler içinde en düşük ortalama kurumsal kalite değerine sahip olan ülke -0.353 ile Sudi Arabistan iken, en yüksek ortalama kurumsal kalite değerine sahip olan ülke ise 1.879 ile Finlandiya'dır. İhracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi; Sudi Arabistan için $[\partial Y / \partial X = 0.278 + 0.010 * -0.353 = 0.27]$ yaklaşık 0.27 yüzde puan iken Finlandiya'da ise $[\partial Y / \partial X = 0.278 + 0.010 * 1.879 = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puandır. Söz konusu bulgular, daha yüksek kurumsal kalite düzeyinde ihracata dayalı ekonomik büyümenin daha yüksek düzeyde gerçekleşeceğini göstermektedir. Söz konusu iki uç ülke örnekleri değerlendirildiğinde toplam etkilerin birbirine yakın olmasının altında ise etkileşim katsayısının oldukça düşük olması bulunmaktadır. Eğer etkileşim katsayısı daha yüksek bir değere sahip olsaydı toplam etkiler arasındaki fark artardı. Ancak nihayetinde kurumsal kalite düzeyinin daha yüksek olduğu ülkelerde daha düşük olan ülkelere göre ihracata dayalı ekonomik büyümenin daha fazla gerçekleşeceği söylenebilir.

Hem GOÜ'ler hem de GÜ'ler için, *GOV* verisi ile yapılan tahmin bulguları değerlendirildiğinde kurumlardan ziyade etkileşim değişkeninin ön plana çıktığı görülmektedir. *INS* veri setinin hem ele alınan dönem hem de alt bileşenleri açısından daha kapsamlı bir seti olmasının etkili olduğu yorumlanabilir. Ancak genel anlamda çalışmanın amacı doğrultusunda özellikle ihracat ve etkileşim katsayıları açısından *INS* verisi ile yapılan tahmin bulgularını desteklemektedir.

3.3.3. Beş Numaralı Dinamik Model Tahmin Bulguları

Özet olması ve diğer bulgulara geçerken bir ön bilgi niteliğine sahip olması bakımından her iki ülke grubu için *INS* ve *GOV* serileri kullanılarak yapılan *beş numaralı model* tahmin bulguları Tablo 3.13’de birlikte verilmiştir.

Tablo 3.13: GOÜ ve GÜ’lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken (Y)	Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	INS ile (N:42 T:30)	GOV ile (N:41 T:19)	INS ile (N:33 T:30)	GOV ile (N:33 T:19)
Y_{t-1}	0.092 [0.002] (0.000)***	0.039 [0.016] (0.015)**	0.053 [0.006] (0.000)***	0.073 [0.010] (0.000)***
X	0.175 [0.026] (0.000)***	0.378 [0.014] (0.000)***	0.159 [0.040] (0.000)***	0.278 [0.024] (0.000)***
M	0.077 [0.016] (0.000)***	-0.007 [0.017] (0.696)	-0.029 [0.014] (0.038)**	-0.000 [0.015] (0.996)
K	0.400 [0.149] (0.000)***	0.382 [0.031] (0.000)***	0.330 [0.009] (0.000)***	0.273 [0.010] (0.000)***
L	0.000 [0.003] (0.946)	0.017 [0.008] (0.037)**	0.005 [0.001] (0.004)***	0.012 [0.003] (0.000)***
H	-0.008 [0.0002] (0.000)***	-0.0008 [0.0004] (0.035)**	-0.0006 [0.0001] (0.001)***	-0.0000 [0.0003] (0.830)
INS	-0.016 [0.011] (0.155)	0.006 [0.012] (0.619)	0.010 [0.0030] (0.003)***	-0.006 [0.004] (0.146)
$X*INS$	0.207 [0.039] (0.000)***	0.193 [0.018] (0.000)***	0.346 [0.052] (0.000)***	0.010 [0.019] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.000	0.005	0.002	0.002
AR(2) p-değeri	0.589	0.381	0.986	0.752
Hansen p-değeri	0.538	0.150	0.263	0.096
Ülke Sayısı	42	41	33	33
Araç Değişken Sayısı	36	25	36	25
Gözlem	1218	738	957	594

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Kurumları temsilen iki farklı veri seti ile yapılan analizlerde genel anlamda birbirini destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bu bağlamda hem *INS* hem de *GOV*

serisi kullanılarak yapılan tahminlerde ihracat ve etkileşim katsayısının pozitif olduğu tespit edilmiştir. Buna göre hem GOÜ'ler hem de GÜ'ler için daha yüksek kurumsal kalite düzeyinde, ihracata dayalı ekonomik büyümenin daha da güçlendiği ifade edilebilir. Elde edilen bulgular; çalışmada dış ticaret artışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ülkelerin kurumsal yapılarının etkili olduğu sonucuna ulaşan Busse vd. (2007)'nin bulgularını da destekler niteliktedir. Bu bağlamda yüksek kaliteli kurumlara sahip olan ülkelerde, ihracat gelirlerinin yönetilmesine ve bunların büyümeyi teşvik eden verimli faaliyetlere yönlendirilmesine yönelik politikaların izlenmesi ekonomik büyümeyi arttıracaktır (Balioune-Lutz, 2007:12). Diğer yandan ülkelerin izleyecekleri dış ticaret ve kurumsallaşma politikaları çerçevesinde öne çıkan önemli bir nokta toplam kurumsal kalite düzeyini oluşturan alt bileşenlerden hangilerinin diğerlerine kıyasla daha önemli olduğudur. Bu bağlamda izleyen başlıkta kurumsal kaliteyi oluşturan alt bileşenlerin ayrı ayrı ihracata dayalı büyümedeki rolü incelenmektedir.

3.3.4. Alt Kurumsal Bileşenleri İçeren Dinamik Model Tahmin Bulguları

Beş numaralı model için *INS* ve *GOV* verilerine dayalı yapılan model tahminlerinden sonra söz konusu iki veriyi oluşturan alt bileşenler için de model tahmini yapılabilir. Böylece kurumları oluşturan alt bileşenlerin hangilerinin ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi bakımından daha önemli olduğu ortaya koyulabilecektir. Daha önceden de ifade edildiği üzere *INS*¹⁷ verisi 12 alt bileşenden, *GOV*¹⁸ verisi ise 6 alt bileşenden oluşmaktadır. Bunlara ilişkin detaylı anlatım 2. bölümde verilmiş olduğundan burada detaya girilmemiştir. Takip eden kısımda GOÜ ve GÜ'lere ilişkin alt bileşenlerin kullanıldığı modeller tahmin edilmektedir¹⁹.

---

¹⁷ *INS* verisi 12 alt bileşenlerine ait ortalama değerler GOÜ ve GÜ için sırasıyla EK 2/B ve EK 2/C'de yer almaktadır.

¹⁸ *GOV* verisi 6 alt bileşenlerine ait ortalama değerler GOÜ ve GÜ için sırasıyla EK 2/E ve EK 2/F'de yer almaktadır.

¹⁹ Ayrıca *INS* verisi ile GOÜ ve GÜ ayrımı olmadan tüm örneklem için kurumsal alt bileşenlere ait dinamik panel veri tahmin sonuçları Ek 6'da verilmiştir. Bulgular incelendiğinde tüm modeller için AR(2) testinin olasılık değerinin beklendiği gibi 0.05'den büyük olduğu görülmekteyken, Hansen testi olasılık değerinin ise bazı alt kurumsal bileşenlerin kullanıldığı modellerde 0.05'den küçük olduğu dolayısıyla bu modeller için araçların geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Hansen testi olasılık değerinin 0.05'den büyük olduğu bir başka anlatımla araçların geçerli olduğu modeller için tahmin bulguları değerlendirilebilir. Bu çerçevede tüm örneklem üzerinden yapılan analizde içsel çatışma, dışsal çatışma, siyasette askeri yaptırım düzeyi, etnik çatışma ve bürokratik kalite kurumsal alt bileşenlerinin kullanıldığı modeller anlamlı iken demokratik hesap verebilirlik alt

Aşağıda yer alan Tablo 3.14’de GOÜ’ler için *INS* değişkenine ve onu oluşturan 12 alt bileşene ait olmak üzere toplam 13 modelinin tahmin bulguları yer almaktadır.

---

bileşenin kullanıldığı model ise anlamsızdır. Anlamlı modellerin katsayıları dikkate alındığında ise alt bileşenlerin ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisindeki etkisi bakımından önem sırası; bürokratik kalite (2.294), etnik çatışma (2.240), dışsal çatışma (2.130), siyasette askeri yaptırım düzeyi (1.765) ve içsel çatışma (0.566) şeklindedir.

GOV verisi ile GOÜ ve GÜ ayrımı olmadan tüm örneklem için kurumsal alt bileşenlere ait dinamik panel veri tahmin sonuçları ise Ek 7’de yer almaktadır. Bulgular incelendiğinde tüm modeller için AR(2) testinin olasılık değerinin beklendiği gibi 0.05’den büyük olduğu görülmektedirken, Hansen testi olasılık değerinin ise bazı alt kurumsal bileşenlerin kullanıldığı modellerde 0.05’den küçük olduğu dolayısıyla bu modeller için araçların geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Hansen testi olasılık değerinin 0.05’den büyük olduğu bir başka anlatımla araçların geçerli olduğu modeller için tahmin bulguları değerlendirilebilir. Bu çerçevede tüm örneklem üzerinden yapılan analizde katılımçılık ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve hukuk ve düzen alt bileşenlerinin kullanıldığı modeller anlamlıdır. Anlamlı modellerin katsayıları dikkate alındığında ise alt bileşenlerin ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisindeki etkisi bakımından önem sırası; katılımçılık ve hesap verebilirlik (0.087), siyasi istikrar (0.073) ve hukuk ve düzen (0.025) şeklindedir.

Tablo 3.14: GOÜ'lerde Kurumsal Alt Bileşenlere İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:42 T: 30)

Bağımlı Değişken (Y)	Kurumsal Alt Bileşenler												
	Toplam	Sosyo Ekonomik Koşullar	Hükümet İstikrarı	Yatırım Profili	İçsel Çatışma	Dışsal Çatışma	Yolsuzluk	Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi	Dinsel Çatışma	Hukuk ve Düzen	Etnik Çatışma	Demokratik Hesap Verebilirlik	Bürokratik Kalite
	INS	SEC	GS	IP	IC	EC	COR	MP	RT	LO	ET	DA	BQ
<i>Y_{t-1}</i>	0.092 [0.002] (0.000)	0.085 [0.003] (0.000)	0.076 [0.005] (0.000)	0.071 [0.004] (0.000)	0.092 [0.003] (0.000)	0.088 [0.002] (0.000)	0.085 [0.002] (0.000)	0.088 [0.002] (0.000)	0.078 [0.004] (0.000)	0.089 [0.003] (0.000)	0.085 [0.003] (0.000)	0.089 [0.003] (0.000)	0.092 [0.004] (0.000)
<i>X</i>	0.175 [0.026] (0.000)	0.290 [0.020] (0.000)	0.428 [0.017] (0.000)	0.420 [0.214] (0.000)	0.220 [0.016] (0.000)	0.130 [0.022] (0.000)	0.154 [0.013] (0.000)	0.211 [0.017] (0.000)	0.064 [0.017] (0.000)	0.254 [0.019] (0.000)	0.178 [0.018] (0.000)	0.264 [0.024] (0.000)	0.217 [0.014] (0.000)
<i>M</i>	0.077 [0.016] (0.000)	0.084 [0.018] (0.000)	0.100 [0.018] (0.000)	0.094 [0.018] (0.000)	0.082 [0.016] (0.000)	0.084 [0.016] (0.000)	0.071 [0.018] (0.000)	0.071 [0.016] (0.000)	0.098 [0.012] (0.000)	0.075 [0.018] (0.000)	0.077 [0.017] (0.000)	0.073 [0.017] (0.000)	0.074 [0.017] (0.000)
<i>K</i>	0.400 [0.149] (0.000)	0.395 [0.017] (0.000)	0.366 [0.016] (0.000)	0.380 [0.015] (0.000)	0.396 [0.016] (0.000)	0.391 [0.014] (0.000)	0.396 [0.017] (0.000)	0.398 [0.015] (0.000)	0.367 [0.013] (0.000)	0.405 [0.003] (0.000)	0.396 [0.017] (0.000)	0.408 [0.015] (0.000)	0.400 [0.016] (0.000)
<i>L</i>	0.000 [0.003] (0.946)	0.002 [0.001] (0.488)	-0.002 [0.0002] (0.519)	-0.0005 [0.003] (0.874)	-0.001 [0.003] (0.750)	0.002 [0.003] (0.433)	0.004 [0.003] (0.200)	-0.002 [0.004] (0.504)	-0.003 [0.003] (0.439)	-0.002 [0.002] (0.428)	-0.002 [0.0001] (0.458)	0.006 [0.004] (0.173)	-0.004 [0.004] (0.284)
<i>H</i>	-0.008 [0.0002] (0.000)	-0.001 [0.001] (0.000)	-0.0007 [0.0002] (0.000)	-0.0007 [0.0001] (0.000)	-0.0006 [0.0001] (0.000)	-0.0006 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.0007 [0.0001] (0.000)	-0.0007 [0.0001] (0.000)	-0.0001 [0.000] (0.000)	-0.0008 [0.0001] (0.000)	-0.0008 [0.0001] (0.000)	-0.0008 [0.0001] (0.000)
<i>INS</i>	-0.016 [0.011] (0.155)	-0.147 [0.098] (0.133)	0.086 [0.118] (0.464)	0.032 [0.089] (0.714)	-0.128 [0.059] (0.029)	-0.184 [0.065] (0.005)	-0.558 [0.259] (0.031)	-0.052 [0.179] (0.773)	-0.281 [0.110] (0.011)	0.075 [0.169] (0.658)	0.005 [0.194] (0.978)	-0.416 [0.218] (0.056)	0.537 [0.419] (0.200)
<i>X*INS</i>	0.207 [0.039] (0.000)	0.136 [0.300] (0.649)	-2.106 [0.193] (0.000)	-2.008 [0.227] (0.000)	0.907 [0.154] (0.000)	1.641 [0.220] (0.000)	5.009 [0.385] (0.000)	2.758 [0.329] (0.000)	5.356 [0.451] (0.000)	1.354 [0.506] (0.007)	3.252 [0.436] (0.000)	0.896 [0.621] (0.149)	4.230 [0.473] (0.000)
AR(1) p-değ.	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(2) p-değ.	0.589	0.568	0.495	0.512	0.534	0.515	0.532	0.683	0.955	0.575	0.656	0.626	0.520
Hansen p-dğ.	0.538	0.505	0.443	0.380	0.496	0.461	0.498	0.610	0.244	0.523	0.511	0.484	0.454
Ülke Sayısı	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
Araç D. Sayısı	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
Gözlem	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218	1218

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

Tablo 3.14’de yer alan model tahminlerinin geçerli olabilmesi bakımından öncelikle spesifikasyon testlerinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda AR(2) testinin olasılık değeri incelendiğinde tüm modellerde “*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” şeklinde ifade edilen hipotez reddedilememiştir. Bunun yanı sıra Hansen testi olasılık sonuçlarının da beklenildiği üzere 0.05’den büyük olduğu görülmektedir. Buna göre tüm modeller için araçların geçerliliği kabul edilmiştir. Öte yandan tüm modellerde araç değişken sayısı grup sayısından daha düşüktür. Bulgular birlikte dikkate alındığında tüm modellerin yeterli şekilde belirlendiği söylenebilir. Ayrıca bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin tüm modellerde anlamlı olduğu görülmektedir.

Tüm modellerde X , M , K ve H değişkenlerinin katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İlk üçünün katsayısı pozitif iken H ’nin katsayısı ise negatiftir. Dolayısıyla değişkenlerin katsayıları beklentilere uygundur. L değişkeni tüm modeller için anlamsızdır. Benzer bir şekilde Freund ve Bolaky (2008)’nin çalışmasında da emeği ve piyasa büyüklüğünü temsilen modelde yer alan nüfus büyüme oranının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisine ulaşamamıştır (Freund ve Bolaky, 2008:312). Söz konusu emek değişkenin anlamsız olması, ihracat, ithalat, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve kurum gibi daha baskın diğer faktörlerin dikkate alınması durumunda etkisini yitirdiği şeklinde yorumlanabilir. INS değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan etkileri heterojendir. Ele alınan alt bileşenlere göre farklılık göstermektedir. Söz konusu alt bileşenleri kapsayan 12 modelden sadece beşinde kurum alt bileşenleri anlamlı ve negatif katsayıya sahiptir. Çalışmada önem arz eden etkileşim katsayısı ($X*INS$) ise 12 alt bileşene ait 12 modelden 2’sinde anlamsız iken 10’unda anlamlıdır. Buna göre hükümet istikrarı, yatırım profili, içsel çatışma, dışsal çatışma, yolsuzluk, siyasette askeri yaptırım düzeyi, dinsel çatışma, hukuk ve düzen, etnik çatışma ve bürokratik kalite alt bileşenlerinin oluşturduğu modellerde etkileşim katsayısının anlamlı olduğu buna karşın sosyoekonomik koşullar ve demokratik hesap verebilirlik alt bileşenlerinin oluşturduğu modellerde ise etkileşim katsayısı anlamsızdır. Anlamlı modellerden ise hükümet istikrarı ve yatırım profili alt bileşenlerinin kullanıldığı modeller için etkileşim katsayısının negatif olduğu görülmektedir. Abeyasinghe (2004), hükümet istikrarının demokrasi

düzeyi ile desteklenmediğinde iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini öne sürmektedir (Abeyasinghe, 2004:1).

GOÜ'ler için yapılan dinamik analiz kapsamında katsayıların büyüklükleri ele alındığında ise önem sırasına göre etkileşim katsayıları Tablo 3.15'deki gibidir:

Tablo 3.15: GOÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüğüne Göre Kurumsal Alt Bileşenler

Sıra	Kurumsal Alt Bileşen*	Katsayı	Toplam Etki**
1	Dinsel Çatışma	5.356	0.29
2	Yolsuzluk	5.009	0.28
3	Bürokratik Kalite	4.230	0.30
4	Etnik Çatışma	3.252	0.29
5	Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi	2.758	0.30
6	Dışsal Çatışma	1.641	0.29
7	Hukuk ve Düzen	1.354	0.29
8	İçsel Çatışma	0.907	0.29

Not: *Kurumsal alt bileşenlerin endeks değeri arttıkça o alt bileşen için iyileşme söz konusudur. Detaylı anlatım 2. Bölüm'de yapılmıştır.

**Toplam etki $[\partial Y / \partial X = X + (X/INS * INS_{ortalama})]$ ile hesaplanır.

Tablo 3.15'de GOÜ'ler açısından kurumsal kalite alt bileşenleri ile ilgili etkileşim değişkenlerinden sadece istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olanlar özetlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu tabloda anlamsız ve negatif etkili olan değişkenler yer almamaktadır. Kurumsal alt bileşenlerin ihracata dayalı büyüme sürecindeki önem sırası incelendiğinde ilk sırada dinsel çatışma alt bileşenin yer aldığı görülmektedir. Dinsel çatışmalar genelde hükümette veya toplumda bir dini grubun hakim olması neticesinde söz konusu grubun sivil hukuk kuralları yerine kendi kurallarını uygulamak istemeleri ve sosyal ve politik süreçten diğer grupları dışlamak istemeleri, inanç özgürlüğünü kısıtlamak istemeleri ve ülke menfaatleri dışında kendi menfaatleri ve kendi kimlikleri için hareket etmeleri nedeniyle meydana çıkabilmektedir. Dinsel çatışmaların artması, ekonomide belirsizlik ortamının oluşmasına neden olabilecek, yatırım ve dış ticaret kararlarının alınmasını engelleyecek niteliktedir. Dolayısıyla özellikle GOÜ'lerde dinsel çatışmasızlık düzeyinin (endeks değerinin artması) sağlanması durumunda ihracata

dayalı ekonomik büyümenin daha güçlü bir ilişkiye sahip olacağı ifade edilebilir. Tüm örneklem için analiz döneminde dinsel çatışma alt bileşenine ilişkin ortalama değer 0.042 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.064 + (5.356 * 0.042) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puan olarak hesaplanmaktadır.

İkinci önemli kurumsal alt bileşen ise yolsuzluktur. Yolsuzluğun azalması (endeks değerinin artması) ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini daha da güçlendirmektedir. Yolsuzluk, dış ticaret boyutunda özellikle ihracat ve ithalat lisansları, döviz kontrolleri, vergi ödemeleri ve kredi kullanımları gibi alanlarda yaşanmaktadır. Söz konusu durum rant sağlama ve kayırmacılığa yol açması nedeni ile ekonomide belirsizlik ve istikrarsızlık yaşanmasına neden olmaktadır. Diğer yandan yolsuzluklar, genel anlamda ülkede ekonomik ve finansal ortamın bozulmasına, özel kesim ve hükümetin etkinliğinin ve verimliliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bunun yanında yolsuzluklar, politik istikrarın da kaybedilmesine yol açan önemli bir faktördür. Analiz sonucunda GOÜ'lerde tüm örnekleme ait yolsuzluk endeksi ortalaması 0.025 iken ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.154 + (5.009 * 0.025) = 0.28]$ yaklaşık 0.28 yüzde puan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun azalmasının ihracattan yararlanma imkanını arttıracığı ve ihracata dayalı büyüme üzerinde olumlu etkide bulunacağı söylenebilir.

Üçüncü önemli kurumsal kalite alt bileşeni ise bürokratik kalitedir. Bürokratik kalite, ülkede herhangi bir iktidarın değişimi neticesinde politikalarda yaşanan değişimlerin neden olabileceği problemlerin minimum seviyede olması ile ilgilidir. Bir başka ifade ile bürokrasinin güçlü olması durumunda herhangi bir siyasi değişimin, uygulanmakta olan politikalar üzerinde sert değişimler meydana getirmeyeceği kabul edilmektedir. Örneğin, ihracat üzerinde önemli hedefler belirlemiş, bu yönde vergisel teşvikler getirerek özel kesimin yatırımlar yapmasına neden olmuş bir iktidarın değişimi neticesinde söz konusu politikalar üzerinde aksi yönde sert bir değişimin meydana gelmesi ihracat üzerinde kısıtlayıcı bir sonuç meydana getirebilir. Dolayısıyla iktidarlar değişse de politikaların uygulayıcı birimleri olan bürokratların mevcut politikaları uygulamaya devam etmeleri gerekmektedir. GOÜ'lerde bürokratik kalite alt bileşenine ait ortalama değer 0.019

iken ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.217 + (4.230 * 0.019) = 0.30]$ yaklaşık 0.30 yüzde puandır. Örneklem kapsamında en düşük bürokratik kalite alt bileşeni değerine sahip olan ülke 0.008 ortalama ile Sudan'dır. Sudan'ın bürokratik kalite düzeyini güçlendirmeye yönelik bir politika uygulaması ile bürokratik kalitesini, örneklemdaki en yüksek ortalama bürokratik kalite düzeyine 0.030 ile sahip ülke olan Hindistan'ın seviyesine çıkarması durumunda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinde %36'lık bir artış meydana gelecektir.

Bir ülke içerisinde ırk, milliyet ve dil farklılıklarının yol açabileceği çatışmaları ifade eden etnik çatışmalar kurumsal kalite alt bileşeni GOÜ'lerde analiz neticesinde katsayısının büyüklüğü bakımından dördüncü sırada yer almıştır. Buna göre tüm örneklem için analiz dönemindeki etnik çatışma bileşenine ait ortalama değer 0.036 iken ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.178 + (3.252 * 0.036) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puandır. Örneklemede etnik çatışma alt bileşenine ait en düşük ortalama 0.008 ile Sudan'a en yüksek ortalama ise 0.60 ile Arjantin'e aittir. Buna göre ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi Sudan'da $[\partial Y / \partial X = 0.178 + (3.252 * 0.008) = 0.20]$ yaklaşık 0.20 yüzde puan iken, Arjantin'de ise $[\partial Y / \partial X = 0.178 + (3.252 * 0.060) = 0.37]$ yaklaşık 0.37 yüzde puandır. Buna göre uygulanacak olan politikalar ile etnik çatışmalar alt bileşeninde Sudan'ın Arjantin düzeyine gelmesi durumunda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinde Sudan için %85'lik bir iyileşme meydana gelecektir.

GOÜ'ler için bir diğer önemli alt bileşen siyasette askeri yaptırım düzeyidir. Demokrasilerde hükümet seçim ile göreve gelmektedir. Askeri güçlerin siyasi sürece dahil olma hakkı bulunmamaktadır. Ancak ülke deneyimleri izlendiğinde bazı ülkelerde fiili bir iç ya da dış tehdidin varlığı gibi durumlarda siyasete askeri müdahalenin uygulandığı görülmektedir. Böyle bir durum hükümet politikalarında değişikliğe gidilmesine, demokratik hesap verebilirlikte ve hükümetin işleyişinde etkinsizliğe ve dolayısıyla ekonomideki belirsizliklerin artmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda söz konusu belirsizlik durumu yatırım ve dış ticaret kararlarını olumsuz etkileyerek ekonomik büyümede azalmaya neden olmaktadır.

Yapılan analiz neticesinde GOÜ'ler için söz konusu alt bileşene ait ortalamının 0.032 olduğu görülmektedir. Buna göre söz konusu ülkelerde ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.211 + (2.758 * 0.032) = 0.30]$ yaklaşık 0.30 yüzde puan olarak hesaplanmıştır. Örnekleme kapsamında siyasette askeri müdahalenin en yüksek (endeks değerinin en düşük) düzeyde olduğu ülke 0.004 ile Sudan iken en düşük (endeks değerinin en yüksek) olduğu ülke ise 0.060 ile Kosta Rika'dır. Toplam etkiler açısından her iki ülke kıyaslandığında toplam etki Sudan için 0.22, Kosta Rika için ise 0.38'dir.

GOÜ'lerde kurumsal alt bileşenlerden bir diğer anlamlı katsayı dışsal çatışma alt bileşenine aittir. Söz konusu alt bileşene ait endeks değeri ülkedeki görevli iktidara karşı hem savaş, sınır ötesi çatışma gibi şiddet içeren hem de ticari kısıtlamalar, yaptırımlar, sınır anlaşmazlıkları ve dış yardımlardan mahrum bırakma gibi şiddet içermeyen baskıcı faaliyetlerin değerlendirilmesinden elde edilmektedir. GOÜ'lerde dışsal çatışma alt bileşenine ait ortalama değer 0.096 olup, bu durumda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi söz konusu ülkeler için $[\partial Y / \partial X = 0.130 + (1.641 * 0.096) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puandır. Analiz döneminde dışsal çatışmanın en yüksek (endeks değerinin en düşük) olduğu ülke 0.073 ortalama ile Sudan iken, en düşük (endeks değerinin en yüksek) olduğu ülke ise ortalama 0.113 ile Brezilya'dır. İhracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ilk ülke için yaklaşık 0.24 ikinci ülke içinse yaklaşık 0.32 yüzde puandır. Dolayısıyla dışsal çatışmasızlığın daha az (endeks değerinin daha yüksek) olduğu ülkelerde kurumların ihracata dayalı büyüme üzerindeki toplam etkisi daha yüksek olacaktır.

GOÜ'ler açısından anlamlı bulunan bir diğer alt kurumsal bileşen ise hukuk ve düzendir. Söz konusu alt bileşen ile ülkedeki hukuk sisteminin gücü ve tarafsızlığı değerlendirilmekte ve hukuka uyulup uyulmadığı irdelenmektedir. Aynı zamanda yasaların çiğnenmesi ya da dikkate alınmaması durumunda suç oranlarının artması ile birlikte hukuk ve düzen değişkeni en küçük değeri almakta, değerini yükselmesi ise hukuk ve düzen çerçevesinde kurumsal kalitenin iyileştiğini ifade etmektedir. Buna göre GOÜ'ler açısından ortalama hukuk ve düzen değeri 0.029 olup, bu düzey için ihracattaki bir birimlik değişim ekonomik büyüme

üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.254 + (1.354 * 0.029) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puandır. Ülkelerin ortalama hukuk ve düzen alt bileşeni değerleri incelendiğinde ise en düşük ortalama düzeye sahip olan ülke 0.15 değeri ile Kolombiya iken, en yüksek ortalama düzeye sahip olan ülke ise 0.045 ile Fas'tır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ilk ülke için $[\partial Y / \partial X = 0.254 + (1.354 * 0.015) = 0.27]$ yaklaşık 0.27 iken ikinci ülke için ise $[\partial Y / \partial X = 0.254 + (1.354 * 0.045) = 0.31]$ yaklaşık 0.31 yüzde puandır. Bu bulguya göre hukuk ve düzenin daha çok gözetildiği ülkelerde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinin daha güçlü olacağı değerlendirilebilir.

GOÜ'ler için anlamlı bulunan son kurumsal alt bileşen ise içsel çatışmadır. Söz konusu alt bileşen, bir ülkedeki politik şiddetin ve bu şiddetin yönetim üzerindeki fiili ve potansiyel etkisinin değerlendirilmesi ile elde edilmektedir. Ülke içinde GOÜ'lerde analiz dönemi için ortalama içsel çatışma endeks değeri 0.081'dir. Söz konusu ortalama değerde, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.220 + (0.907 * 0.081) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puandır. Analiz döneminde ortalama içsel çatışma kurumsal değerinin en düşük olduğu ülke 0.041 ile Sudan iken, en yüksek olduğu ülke ise 0.109 ile Moğolistan'dır. Sudan için toplam etki yaklaşık 0.26 yüzde puan iken Moğolistan'da ise yaklaşık 0.29 yüzde puandır.

GÜ'lere ilişkin *INS* verisi ve onu oluşturan 12 alt bileşen kullanılarak tahmin edilen model bulguları ise Tablo 3.16'da verilmiştir.

Tablo 3.16: GÜ'lerde Kurumsal Alt Bileşenlere İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:33 T: 30)

Bağımlı Değişken (Y)	Kurumsal Alt Bileşenler												
	Toplam	Sosyoekonomik Koşullar	Hükümet İstikrarı	Yatırım Profili	İçsel Çatışma	Dışsal Çatışma	Yolsuzluk	Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi	Dinsel Çatışma	Hukuk ve Düzen	Etnik Çatışma	Demokratik Hesap Verebilirlik	Bürokratik Kalite
	INS	SEC	GS	IP	IC	EC	COR	MP	RT	LO	ET	DA	BQ
Y_{t-1}	0.053 [0.006] (0.000)	0.045 [0.007] (0.000)	0.044 [0.005] (0.000)	0.042 [0.006] (0.000)	0.538 [0.004] (0.000)	0.057 [0.007] (0.000)	0.050 [0.006] (0.000)	0.055 [0.005] (0.000)	0.050 [0.005] (0.000)	0.048 [0.007] (0.000)	0.044 [0.006] (0.000)	0.047 [0.006] (0.000)	0.050 [0.007] (0.000)
X	0.159 [0.040] (0.000)	0.294 [0.019] (0.000)	0.352 [0.061] (0.000)	0.530 [0.019] (0.000)	0.245 [0.045] (0.000)	0.058 [0.048] (0.223)	0.281 [0.024] (0.000)	0.239 [0.030] (0.000)	0.181 [0.046] (0.000)	0.376 [0.017] (0.000)	0.333 [0.033] (0.000)	0.343 [0.044] (0.000)	0.352 [0.018] (0.000)
M	-0.029 [0.014] (0.038)	-0.018 [0.012] (0.126)	-0.022 [0.014] (0.122)	-0.013 [0.013] (0.320)	-0.022 [0.012] (0.072)	-0.014 [0.012] (0.225)	-0.020 [0.014] (0.150)	-0.014 [0.014] (0.339)	-0.029 [0.014] (0.031)	-0.014 [0.012] (0.260)	-0.017 [0.014] (0.225)	-0.026 [0.019] (0.178)	-0.015 [0.014] (0.290)
K	0.330 [0.009] (0.000)	0.331 [0.010] (0.000)	0.337 [0.010] (0.000)	0.332 [0.006] (0.000)	0.328 [0.008] (0.000)	0.328 [0.007] (0.000)	0.325 [0.007] (0.000)	0.327 [0.008] (0.000)	0.325 [0.009] (0.000)	0.329 [0.009] (0.000)	0.330 [0.009] (0.000)	0.329 [0.008] (0.000)	0.329 [0.009] (0.000)
L	0.005 [0.001] (0.004)	0.005 [0.005] (0.361)	0.003 [0.002] (0.057)	0.002 [0.006] (0.785)	0.007 [0.003] (0.052)	0.007 [0.002] (0.000)	0.013 [0.007] (0.045)	0.008 [0.004] (0.041)	0.011 [0.006] (0.084)	0.008 [0.006] (0.155)	0.010 [0.005] (0.046)	0.014 [0.012] (0.240)	0.007 [0.006] (0.209)
H	-0.0006 [0.0001] (0.001)	-0.0004 [0.001] (0.650)	-0.0008 [0.0003] (0.014)	-0.001 [0.005] (0.241)	-0.0000 [0.0007] (0.947)	-0.0000 [0.0001] (0.609)	0.001 [0.001] (0.620)	-0.0001 [0.0008] (0.886)	0.001 [0.001] (0.479)	0.0001 [0.0009] (0.915)	0.0009 [0.001] (0.477)	0.001 [0.002] (0.703)	-0.0002 [0.001] (0.808)
INS	0.010 [0.0030] (0.003)	0.076 [0.272] (0.781)	0.174 [0.038] (0.000)	0.259 [0.211] (0.219)	-0.026 [0.140] (0.853)	0.018 [0.027] (0.500)	-0.489 [0.642] (0.446)	-0.068 [0.333] (0.839)	-0.414 [0.607] (0.495)	-0.080 [0.408] (0.845)	-0.347 [0.509] (0.495)	-0.560 [1.174] (0.633)	-0.015 [0.683] (0.982)
X*INS	0.346 [0.052] (0.000)	1.551 [0.250] (0.000)	0.766 [0.818] (0.349)	-1.346 [0.148] (0.000)	1.695 [0.426] (0.000)	3.322 [0.403] (0.000)	3.411 [0.726] (0.000)	3.359 [0.596] (0.000)	4.972 [0.940] (0.000)	0.654 [0.437] (0.134)	1.721 [0.603] (0.004)	1.696 [1.035] (0.102)	1.786 [0.732] (0.015)
AR(1) p-değ.	0.002	0.002	0.002	0.002	0.001	0.002	0.002	0.002	0.001	0.002	0.002	0.002	0.002
AR(2) p-değ.	0.986	0.774	0.857	0.674	0.950	0.843	0.893	0.919	0.822	0.846	0.826	0.875	0.880
Hansen p-dğ.	0.263	0.313	0.291	0.276	0.312	0.312	0.336	0.318	0.318	0.321	0.310	0.309	0.319
Ülke Sayısı	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
Araç D. Sayısı	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
Gözlem	957	957	957	957	957	957	957	957	957	957	957	957	957

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

Bulgular incelendiğinde tüm modellerde “*hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur*” şeklinde ifade edilen hipotez reddedilememiştir. Hansen testi olasılık değerleri de tüm modeller için 0.05’den büyük olup, “*aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir*” hipotezi reddedilememiştir. Bulgular birlikte dikkate alındığında tüm modellerin yeterli şekilde belirlendiği söylenebilir. Ayrıca bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin tüm modellerde anlamlı olduğu görülmektedir.

Çalışmada önem arz eden etkileşim katsayısı 12 alt bileşene ait 12 modelden 3’ünde anlamsız iken 9’unda anlamlıdır. Buna göre sosyoekonomik koşullar, yatırım profili, içsel çatışma, dışsal çatışma, yolsuzluk, siyasette askeri yaptırım düzeyi, dinsel çatışma, etnik çatışma ve bürokratik kalite alt bileşenlerinin oluşturduğu modellerde etkileşim katsayısının anlamlı ve pozitif iken buna yatırım profili alt bileşeninin kullanıldığı modelde etkileşim katsayısının anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgular çerçevesinde yatırım profilinin gerek GOÜ’lerin gerekse GÜ’lerin ihracata dayalı büyüme süreçlerinde negatif etkisinin bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra hukuk ve düzen, hükümet istikrarı ve demokratik hesap verebilirlik alt bileşenlerinin oluşturduğu modellerde ise etkileşim katsayısı anlamsızdır. Dolayısıyla söz konusu değişkenlerin ihracata dayalı büyüme süreci üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı söylenebilir. Benzer bir şekilde demokratik katılım değişkeni GOÜ’lere ilişkin analizde de istatistiki olarak anlamsızdı. Bu bağlamda ülkelerin demokratik yapılarının ihracattan yararlanma ve büyümeleri üzerinden bir etkisi olmadığı söylenebilir.

GÜ’ler için katsayıların büyüklükleri ele alındığında önem sırasına göre kurumsal alt bileşenlerin sıralaması Tablo 3.17’deki gibidir.

Tablo 3.17: GÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüğüne Göre Kurumsal Alt Bileşenler

Sıra	Kurumsal Alt Bileşen*	Katsayı	Toplam Etki**
1	Dinsel Çatışma	4.972	0.43
2	Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi	3.359	0.42
3	Yolsuzluk	3.411	0.43
4	Dışsal Çatışma	3.322	0.41
5	Bürokratik Kalite	1.786	0.41
6	Etnik Çatışma	1.721	0.41
7	İçsel Çatışma	1.695	0.42
8	Sosyoekonomik koşullar	1.551	0.42

Not: *Kurumsal alt bileşenlerin endeks değeri arttıkça o alt bileşen için iyileşme söz konusudur. Detaylı anlatım 2. Bölüm'de yapılmıştır.

**Toplam etki $[\partial Y / \partial X = X + (X \dot{I}NS * \dot{I}NS_{ortalama})]$ ile hesaplanır.

Tablo 3.17'de GÜ'ler açısından kurumsal kalite alt bileşenleri ile ilgili etkileşim değişkenlerinden sadece istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olanlar özetlenmiştir. Dolayısıyla söz konusu tabloda anlamsız ve negatif etkili olan değişkenler yer almamaktadır. Tabloda GÜ'lerde kurumsal alt bileşenlerin katsayıları büyüklüklerine göre sıralanmış olup, en büyük katsayı dinsel çatışmaya aitken bunu siyasette askeri yaptırım düzeyi, yolsuzluk, dışsal çatışma, bürokratik kalite, etnik çatışma, içsel çatışma ve sosyoekonomik koşullar takip etmektedir.

GOÜ'lerde de olduğu gibi GÜ'lerde de dinsel çatışma katsayısı büyüklüğü açısından ilk sırada yer almaktadır. GÜ'lerde söz konusu alt bileşene ilişkin analiz dönemi için ortalama değer 0.051 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.181 + (4.972 * 0.051) = 0.43]$ yaklaşık 0.43 yüzde puan olarak bulunmuştur. Örneklem kapsamında dinsel çatışma alt bileşenine ilişkin en düşük ortalama değer 0.023 ile İsrail'e aitken, en yüksek ortalama değer ise 0.060 ile Avustralya, Danimarka, Finlandiya, İngiltere, İsveç, Lüksemburg ve Yeni Zelanda'ya aittir (endeks değeri arttıkça dinsel çatışmasızlık artmaktadır). Buna göre İsrail için toplam etki yaklaşık 0.29 $[\partial Y / \partial X = 0.181 + (4.972 * 0.023) = 0.29]$ iken diğer ülkelerde ise yaklaşık 0.48 $[\partial Y / \partial X = 0.181 + (4.972 * 0.060) = 0.48]$ yüzde puandır. Buna göre İsrail'de

uygulanacak politika ile dinsel çatışma da bir iyileşme meydana geldiği ve ortalama değerinin diğer ülkelere denk geldiği varsayıldığında, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinde %65'lik bir iyileşme meydana gelebilecektir.

GÜ'ler için bir diğer alt bileşen siyasette askeri yaptırım düzeyine ilişkindir. GOÜ'lere kıyasla GÜ'lerde söz konusu alt bileşenin diğer kurumsal alt bileşenlere kıyasla daha etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda GÜ'lerin ihracata dayalı büyüme süreçlerinde, ülkelerin demokratik seçimlerinde askeri güçlerin siyasi sürece dahil olmamasının, hükümet politikalarında istikrar ortamının sağlanmasına, demokratik hesap verebilirlikte ve hükümetin işleyişinde etkinsizliğin ve dolayısıyla ekonomideki belirsizliklerin azalmasına neden olacağı ve böylece yatırım ve dış ticaret kararlarını olumlu etkileyerek ekonomik büyüme artışına neden olacağı değerlendirilebilir. Gelişmiş ülkelerde analiz dönemi için siyasette askeri yaptırım düzeyine ilişkin ortalama değer 0.053'tür. En düşük ortalama değer 0.030 ile İsrail'e en yüksek ortalama değer ise 0.060 ile Avusturalya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsviçre, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Yeni Zelanda'ya aittir (endeks değeri arttıkça siyasete askeri müdahale düzeyi azalmaktadır). Tüm örneklem için ortalama değer 0.053 iken, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.239 + (3.359 * 0.053) = 0.42]$ yaklaşık 0.42 yüzde puandır. Söz konusu değer İsrail için $[\partial Y / \partial X = 0.239 + (3.359 * 0.030) = 0.34]$ yaklaşık 0.34 iken diğer ülkelerde ise $[\partial Y / \partial X = 0.239 + (3.359 * 0.060) = 0.44]$ yaklaşık 0.44 yüzde puandır.

GÜ'ler için analiz bulgularında katsayı büyüklüğü açısından üçüncü sıradaki alt bileşen ise yolsuzluktur. Tüm örneklem için analiz döneminde ortalama yolsuzluk değeri 0.044 olup, bu düzey için ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.281 + (3.411 * 0.044) = 0.43]$ yaklaşık 0.43 yüzde puandır. Yolsuzluk endeks değerinde en düşük ortalama 0.022 ile Sudi Arabistan'a aitken, en yüksek ortalama ise 0.060 ile Finlandiya'ya aittir (endeks değeri arttıkça yolsuzluk azalmaktadır). Eğer Sudi Arabistan uygulayacağı politikalar ile yolsuzluk alt bileşenini Finlandiya'nınkine eşitlerse Sudi

Arabistan'da ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinde yaklaşık %40'lık bir iyileşme meydana getirecektir.

GÜ'ler için bir diğer anlamlı bulgu dışsal çatışma alt bileşenine aittir. Örneklemede dışsal çatışma kurumsal alt bileşenine ait ortalama değer 0.107 olarak hesaplanmıştır. Gelişmiş ülkeler genelde iktisadi, siyasi, askeri vb. unsurlar çerçevesinde güçlü ülkeler olduğundan söz konusu ülkelerde ortalama değer diğer alt bileşenlere göre daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Söz konusu ortalama değer altında, ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.058 + (3.322 * 0.107) = 0.41]$ yaklaşık 0.41 yüzde puandır. Dışsal çatışma alt bileşeninin en düşük değere sahip olduğu ülke 0.070 ile İsrail iken en yüksek değere sahip olan ülke ise 0.118 ile Belçika ve Finlandiya'dır (endeks değeri arttıkça dışsal çatışmasızlık artmaktadır). Bu durumda toplam etkiler hesaplandığında İsrail'de 0.29, diğer iki ülkede ise 0.45 yüzde puandır.

Bürokratik kalite alt bileşeni de GÜ'ler için yapılan analizde anlamlı bulunmuştur. Buna göre söz konusu ülkelerde analiz döneminde bürokratik kalite ortalama değeri 0.035 olup, bu durumda ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.352 + (1.786 * 0.035) = 0.41]$ yaklaşık 0.41 yüzde puan olarak elde edilmektedir. Bürokratik kalitenin en düşük olduğu ülke 0.016 ile Uruguay iken en yüksek olduğu ülkeler ise 0.040 ile ABD, Avusturalya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg ve Yeni Zelanda'dır. İlk ülkede toplam etki yaklaşık 0.38, diğerlerinde ise yaklaşık 0.42 yüzde puan olarak hesaplanmıştır.

Bir diğer önemli alt bileşen etnik çatışmadır. GÜ'lerde ortalama değer analiz dönemi için 0.047 olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerde etnik çatışma ortalama değerinin 0.047 olduğu durumda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.333 + (1.721 * 0.047) = 0.41]$ yaklaşık 0.41 yüzde puan olarak hesaplanır. Örneklemede etnik çatışmanın en yüksek olduğu ülke ortalama 0.016 ile İsrail iken en düşük olduğu ülkeler ise 0.060 ile Finlandiya ve Uruguay'dır. Ülkelerin sahip oldukları ortalama değerler veri kabul edildiğinde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi İsrail için yaklaşık 0.36 yüzde puan iken diğer iki ülke için ise 0.44 yüzde puandır. Dolayısıyla İsrail'deki etnik

çatışmayı azaltıcı politikalar sonrası ortalamının diğer iki ülkenin ortalamasına yükselmesi ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisinde yaklaşık % 22'lik bir artış yaşanacaktır.

İçsel çatışma kurumsal alt bileşeni de anlamlı bulunan bir diğer değişkendir. GÜ'ler de içsel çatışmaya ait ortalama değer 0.104 olarak gerçekleşmiştir. Bu değer ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.245 + (1.695 * 0.104) = 0.42]$ yaklaşık 0.42 yüzde puan olarak hesaplanmıştır. Örneklem kapsamında ortalama içsel çatışmanın en yüksek olduğu ülke 0.066 ile İsrail iken, en düşük olduğu ülkeler ise 0.120 ile Lüksemburg ve İsviçre'dir. Toplam etkiler açısından incelendiğinde İsrail için yaklaşık 0.36 iken diğer iki ülke için yaklaşık 0.45'dir. Buna göre İsrail'de içsel çatışmanın düşürülmesi yönünde bir politika uygulandığı ve diğer iki ülkenin ortalama değerine ulaştığı varsayıldığında İsrail'in toplam etki miktarında % 25'lik bir iyileşme meydana gelecektir.

GÜ'ler de sosyo ekonomik koşulların da anlamlı olduğu görülmektedir. Söz konusu alt bileşen, iş hayatındaki sosyoekonomik baskıların değerlendirmesinden elde edilmektedir. Analiz döneminde GÜ'ler için sosyoekonomik koşullara ilişkin ortalama değer 0.079'dur. Bu ortalama ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.294 + (1.551 * 0.079) = 0.42]$ yaklaşık 0.42 yüzde puan olarak elde edilmiştir. Örneklem kapsamında analiz dönemi için ortalama sosyoekonomik koşulların en kötü olduğu ülke 0.056 ile Uruguay iken en iyi olduğu ülke ise 0.097 ile Lüksemburg'dur. Toplam etkiler söz konusu ülkeler için hesaplandığında ilkinde yaklaşık 0.38, ikincisinde ise yaklaşık 0.45 yüzde puandır. Buna göre Uruguay'da iş hayatı üzerindeki sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi toplam etkinin artması açısından önemlidir. Örneğin Lüksemburg düzeyine ulaşıldığı durumda toplam etki üzerinde yaklaşık % 15'lik bir artış meydana gelecektir.

GOÜ ve GÜ'ler için elde edilen bulgular karşılaştırıldığında, ülkelerin ihracata dayalı büyüme süreçlerinde kurumsal alt bileşenlerin etkilerinin heterojen olduğu görülmektedir. İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisinde kurumsal alt bileşenlerin ortaya çıkardığı toplam etkiler değerlendirildiğinde, GOÜ'lerde

bürokratik kalite ve siyasette askeri yaptırım düzeyinin toplam etkisinin, GÜ'lerde ise ülkelerdeki dinsel çatışmaların ve yolsuzluğun toplam etkisinin daha büyük olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra genel anlamda bakıldığında alt bileşenlerin ülke grupları içindeki toplam etkileri birbirine yakın olmakla birlikte, GÜ'lerde ortaya çıkan etki (0.41-0.43 arası), GOÜ'lere (0.28-0.30 arası) kıyasla çok daha yüksektir. Dolayısıyla GÜ'lerde ihracattan yararlanma ve ekonomik büyümenin sağlanması anlamında kurumsal faktörlerin yarattığı toplam etki çok daha fazladır.

INS verisi kapsamında ele alınan 12 alt bileşene ilişkin elde edilen bulguların desteklenmesi amacıyla, *GOV* verisi kapsamındaki 6 alt bileşen üzerinde de hem GOÜ'ler hem de GÜ'ler için analiz yapılmıştır. İzleyen kısımda söz konusu analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmekte ve değerlendirme yapılmaktadır.

GOÜ'lere ilişkin *GOV* verisi ve onu oluşturan 6 alt bileşene ilişkin model tahmin sonuçları Tablo 3.18'de yer almaktadır.

Tablo 3.18: GOÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:41 T: 19)

Bağımlı Değişken (Y)	Ortalama	Kurumsal Alt Bileşenler					
	Kurumsal Kalite	Katılımcılık ve Hesap Verebilirlik	Politik İstikrar	Hükümetin Etkinliği	Düzenleyici Kalite	Yolsuzluğun Kontrolü	Hukukun Üstünlüğü
	GOV	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
Y_{t-1}	0.039 [0.016] (0.015)**	0.035 [0.016] (0.024)**	0.046 [0.015] (0.002)***	0.044 [0.017] (0.009)***	0.038 [0.018] (0.035)**	0.039 [0.017] (0.020)**	0.040 [0.014] (0.005)***
X	0.378 [0.014] (0.000)***	0.330 [0.014] (0.000)***	0.345 [0.014] (0.000)***	0.361 [0.105] (0.000)***	0.348 [0.012] (0.000)***	0.316 [0.014] (0.000)***	0.376 [0.017] (0.000)***
M	-0.007 [0.017] (0.696)	0.008 [0.018] (0.086)*	-0.004 [0.017] (0.804)	-7.29e-0 [0.018] (1.000)	0.0006 [0.015] (0.965)	0.011 [0.017] (0.527)	-0.0009 [0.017] (0.957)
K	0.382 [0.031] (0.000)***	0.364 [0.030] (0.000)***	0.378 [0.031] (0.000)***	0.381 [0.033] (0.000)***	0.374 [0.031] (0.000)***	0.384 [0.034] (0.000)***	0.386 [0.030] (0.000)***
L	0.017 [0.008] (0.037)**	0.014 [0.008] (0.086)*	0.014 [0.008] (0.06)*	0.013 [0.007] (0.08)*	0.017 [0.006] (0.009)***	0.016 [0.007] (0.030)**	0.017 [0.007] (0.012)**
H	-0.0008 [0.0004] (0.035)**	-0.001 [0.0003] (0.001)***	-0.0006 [0.0003] (0.06)*	-0.0006 [0.0003] (0.08)*	-0.0007 [0.0003] (0.014)**	-0.0008 [0.0004] (0.026)**	-0.0007 [0.0004] (0.039)**
GOV	0.006 [0.012] (0.619)	-0.051 [0.013] (0.000)***	0.003 [0.007] (0.622)	0.019 [0.011] (0.09)*	0.015 [0.013] (0.268)	0.007 [0.014] (0.603)	0.010 [0.011] (0.360)
X*GOV	0.193 [0.018] (0.000)***	0.149 [0.010] (0.000)***	0.104 [0.010] (0.000)***	0.195 [0.020] (0.000)***	0.183 [0.021] (0.000)***	0.070 [0.029] (0.015)**	0.161 [0.029] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.005	0.005	0.004	0.004	0.003	0.005	0.004
AR(2) p-değeri	0.381	0.387	0.324	0.832	0.828	0.985	0.592
Hansen p-değeri	0.150	0.178	0.252	0.067	0.075	0.100	0.217
Ülke Sayısı	41	41	41	41	41	41	41
Araç D. Sayısı	25	25	25	25	25	25	25
Gözlem	738	738	738	738	738	738	738

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Tablo 3.18'deki bulgular incelendiğinde AR(2) testinin olasılık değerinin tüm modellerde beklendiği gibi 0.05 üzerinde yer aldığı görülmektedir. Buna göre tüm modellerde “hata terimlerinde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur” şeklindeki hipotez reddedilememiştir. Araçların geçerliliğini araştırmak üzere Hansen testi olasılık değerleri incelendiğinde ise tüm modeller için “aşırı tanımlama kısıtları geçerlidir” hipotezinin de reddedilemediği görülmektedir. Araç değişken sayısı

tüm modellerde grup sayısından daha küçüktür. Ayrıca tüm modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri anlamlıdır. Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında modelin yeterli düzeyde belirlendiği söylenebilir.

Tüm modellerde etkileşim katsayısının anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. GOÜ'ler için GOV^{20} alt bileşenleri açısından hangilerinin ihracata dayalı ekonomik büyümede diğerlerine göre daha önemli olduğu ise katsayılara bakılarak belirlenebilir. Bu bağlamda önem sıralaması Tablo 3.19'daki gibidir.

Tablo 3.19: GOÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüklerine Göre Kurumsal Alt Bileşenler

Sıra	Kurumsal Alt Bileşen*	Katsayı	Toplam Etki**
1	Hükümetin etkinliği	0.195	0.31
2	Düzenleyici kalite	0.183	0.31
3	Hukukun üstünlüğü	0.161	0.30
4	Katılımcılık ve hesap verebilirlik	0.149	0.29
5	Politik istikrar	0.104	0.28
6	Yolsuzluğun kontrolü	0.070	0.28

Not: *Kurumsal alt bileşenlerin değeri arttıkça o alt bileşen için iyileşme söz konusudur. Detaylı anlatım 2. Bölüm'de yapılmıştır.

**Toplam etki $[\partial Y / \partial X = X + (XINS * INS_{ortalama})]$ ile hesaplanır.

GOÜ'lerde hükümetin etkinliği ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisini daha da güçlendiren en önemli kurumsal alt bileşen olarak görülmektedir. Söz konusu ülkelerde örneklem dönemi için hükümetin etkinliğine ilişkin ortalama değer -0.266 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu ortalama ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.361 + (0.195 * -0.266) = 0.31]$ yaklaşık 0.31 olarak elde edilmiştir. Örneklem kapsamında hükümet etkinliğinin ortalama olarak en düşük olduğu ülke -1.270 ile Sudan iken en yüksek olduğu ülke ise 1.028 ile Malezya'dır. Buna göre ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ilk

²⁰GOV ve ICRG verileri arasındaki ilişki Tablo 2.2. gösterilmiştir. GOV veri setinde yer alan Katılımcılık ve hesap verilebilirlik verisi, ICRG veri setindeki Siyasette askeri yaptım düzeyi ve Demokratik hesap verilebilirlik verilerini; GOV veri setinde yer alan Politik istikrar verisi, ICRG veri setindeki Hükümet istikrarı, İçsel çatışmalar, Dışsal çatışmalar ve Etnik çatışmalar verilerini ve yine GOV veri setinde yer alan Hükümetin etkinliği, Düzenleyici kalite, Hukukun üstünlüğü ve Yolsuzluğun kontrolü verileri de sırasıyla ICRG verisindeki Bürokratik kalite, Yatırım profili, Hukuk ve düzen ve Yolsuzluk değişkenlerini kapsamaktadır.

ülke için yaklaşık 0.11 iken, ikinci ülkede ise yaklaşık 0.56 yüzde puan olarak hesaplanmaktadır. Buna göre kurumsal kalitenin daha iyi olduğu ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyümenin daha yüksek gerçekleştiği ifade edilebilir.

Düzenleyici kalite GOÜ'lerde analiz döneminde ortalama -0.197'dir. Söz konusu ortalama ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ise $[\partial Y / \partial X = 0.348 + (0.183 * -0.197) = 0.31]$ yaklaşık 0.31 yüzde puandır. Ülkeler arasında ortalama olarak düzenleyici kalitenin en düşük olduğu ülke -1.353 ile Sudan iken en yüksek olduğu ülke ise 0.623 ile Botswana'dır. Toplam etki ise Sudan için yaklaşık 0.10 iken Botswana için yaklaşık 0.46'dır. Ele alınan iki değişkene ilişkin elde edilen bulgular, Niyongabo (2004)'nin çalışmasında elde ettiği bulguları destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmada düzenleyici kalitenin ve hükümetin etkinliğinin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde olumlu etkide bulunduğu ifade edilmektedir.

GOÜ'lerde analiz döneminde hukukun üstünlüğüne ait ortalama değer -0.475 olarak gerçekleşmiştir. Bu ortalama düzeyinde GOÜ'lerde ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.376 + (0.161 * -0.475) = 0.30]$ yaklaşık 0.30 yüzde puandır. Hukukun üstünlüğünün en zayıf olduğu ülke ortalama -1.408 ile Sudan iken en güçlü olduğu ülke ise ortalama 0.598 ile Botswana'dır. Söz konusu ortalamalar ile toplam etki Sudan için 0.14 iken, Botswana için 0.47 yüzde puandır.

Bir diğer alt bileşen olan katılımcılık ve hesap verebilirlik ile ilgili dönemde GOÜ'ler için ortalama değer -0.265'dir. Bu değer ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ise $[\partial Y / \partial X = 0.330 + (0.149 * -0.265) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 olarak hesaplanmıştır. Örneklemede katılımcılık ve hesap verebilirliğin en düşük olduğu ülke -1.723 ile Sudan iken en yüksek olduğu ülke ise 1.024 ile Kosta Rika'dır. Toplam etki ise ilk ülke için 0.07 iken ikinci ülke için 0.48 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu da diğerleri gibi yüksek kurumsal kalite düzeyinde ihracata dayalı büyümenin daha güçlü olacağını teyit etmektedir.

GOV verisi alt bileşenlerinden bir diğeri de politik istikrardır. İktisadi büyümenin ve ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir faktör olan politik

istikrar aynı zamanda ülke refah düzeyinin de bir yansımasıdır (Pehlivanoğlu ve Alabaş, 2017:51). Refah düzeyinin yükselmesi ve toplumsal huzursuzluğun, iç, dış, etnik ve dinsel gerginliklerin azaltılması ülkelerin iktisadi büyüme süreçleri üzerinde olumlu etkide bulunacaktır. GOÜ'ler için politik istikrara ilişkin değerler analiz döneminde ortalama -0.584 olduğu görülmektedir. Diğer kurumsal alt bileşenlere ait ortalama değerlerle karşılaştırıldığında politik istikrarın en düşük ortalama düzeye sahip olduğu ifade edilebilir. Söz konusu ortalama ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.345 + (0.104 * -0.584) = 0.28]$ yaklaşık 0.28 yüzde puandır. Politik istikrarsızlığın en yüksek olduğu ülke -2.257 ile Sudan iken, en düşük olduğu ülke ise 0.961 ile Botswana'dır. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ise ilk ülkede yaklaşık 0.11 ikinci ülkede ise 0.44 yüzde puandır.

Son alt bileşen olarak yolsuzluğun kontrolüne ait ortalama -0.456'dır. Bu ortalama düzeyinde GOÜ'lerde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi bakımından toplam etki $[\partial Y / \partial X = 0.316 + (0.070 * -0.456) = 0.28]$ yaklaşık 0.28 yüzde puandır. Yolsuzluk kontrolünün en düşük olduğu ülke -1.225 ile Sudan iken en yüksek olduğu ülke ise 0.852 ile Botswana'dır. Her iki ülke arasında toplam etki bakımından ortaya çıkan fark ise yaklaşık 0.15 olup, bu fark Botswana lehinedir.

GÜ'lere ilişkin GOV verisi ve onu oluşturan 6 alt bileşene ilişkin model tahmin sonuçları ise Tablo 3.20'de verilmiştir.

Tablo 3.20: GÜ'lerde Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:33 T: 19)

Bağımlı Değişken (Y)	Ortalama	Kurumsal Alt Bileşenler					
	Kurum	Katılımcılık ve Hesap Verebilirlik	Politik İstikrar	Hükümetin Etkinliği	Düzenleyici Kalite	Yolsuzluğun Kontrolü	Hukukun Üstünlüğü
	GOV	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
Y_{t-1}	0.073 [0.010] (0.000)***	0.072 [0.010] (0.000)***	0.070 [0.011] (0.000)***	0.073 [0.010] (0.000)***	0.074 [0.010] (0.000)***	0.075 [0.010] (0.000)***	0.075 [0.010] (0.000)***
X	0.278 [0.024] (0.000)***	0.328 [0.019] (0.000)***	0.322 [0.029] (0.000)***	0.284 [0.028] (0.000)***	0.270 [0.029] (0.000)***	0.279 [0.025] (0.000)***	0.287 [0.031] (0.000)***
M	-0.000 [0.015] (0.996)	-0.010 [0.015] (0.535)	0.013 [0.016] (0.427)	-0.0008 [0.016] (0.996)	0.004 [0.016] (0.787)	0.007 [0.015] (0.635)	0.011 [0.017] (0.523)
K	0.273 [0.010] (0.000)***	0.276 [0.019] (0.000)***	0.277 [0.018] (0.000)***	0.279 [0.016] (0.000)***	0.277 [0.018] (0.000)***	0.268 [0.018] (0.000)***	0.274 [0.018] (0.000)***
L	0.012 [0.003] (0.000)***	0.012 [0.003] (0.000)***	0.011 [0.003] (0.000)***	0.010 [0.004] (0.003)***	0.009 [0.003] (0.007)***	0.012 [0.003] (0.000)***	0.011 [0.003] (0.001)***
H	-0.0000 [0.0003] (0.830)	-0.0003 [0.0004] (0.552)	-0.0001 [0.0004] (0.715)	-0.0003 [0.0003] (0.335)	-0.0005 [0.0003] (0.106)	0.0001 [0.0004] (0.721)	-0.0001 [0.0004] (0.720)
GOV	-0.006 [0.004] (0.146)	-0.007 [0.003] (0.043)**	-0.010 [0.005] (0.045)**	-0.002 [0.003] (0.637)	0.0005 [0.004] (0.905)	-0.007 [0.003] (0.045)**	-0.005 [0.004] (0.240)
$X*GOV$	0.010 [0.019] (0.000)***	0.074 [0.018] (0.000)***	0.079 [0.021] (0.000)***	0.075 [0.015] (0.000)***	0.092 [0.019] (0.000)***	0.080 [0.014] (0.000)***	0.072 [0.018] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.002	0.002	0.002	0.002	0.002	0.002	0.002
AR(2) p-değeri	0.752	0.656	0.787	0.758	0.465	0.671	0.704
Hansen p-değeri	0.096	0.103	0.105	0.105	0.099	0.095	0.098
Ülke Sayısı	33	33	33	33	33	33	33
Araç D. Sayısı	25	25	25	25	25	25	25
Gözlem	594	594	594	594	594	594	594

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Tablo 3.20'deki bulgular incelendiğinde AR(2) test değerinin tüm modellerde beklendiği gibi 0.05 üzerinde yer aldığı görülmekte olup, tüm modellerde *ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur* şeklindeki hipotez kabul edilmiştir. Hansen testi olasılık değerleri incelendiğinde ise tüm modeller için “*aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir*” hipotezinin de reddedilemediği görülmektedir. Araç değişken sayısı tüm modellerde grup sayısından daha küçüktür. Ayrıca tüm modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri anlamlıdır. Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında modelin yeterli düzeyde belirlendiği söylenebilir.

Tüm modellerde etkileşim katsayısının anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. İhracata dayalı ekonomik büyüme ilişkisini daha da güçlendirmek üzere *GOV* alt bileşenleri katsayı büyüklüklerine göre Tablo 3.21'deki gibidir.

Tablo 3.21: GÜ'lerde Etkileşim Değişkeni Katsayısı Büyüklüklerine Göre Kurumsal Alt Bileşenler

Önem Sırası	Kurumsal Alt Bileşen*	Katsayı	Toplam Etki**
1	Düzenleyici kalite	0.092	0.39
2	Yolsuzluğun kontrolü	0.080	0.40
3	Politik istikrar	0.079	0.38
4	Hükümetin etkinliği	0.075	0.39
5	Katılımcılık ve hesap verebilirlik	0.074	0.41
6	Hukukun Üstünlüğü	0.072	0.38

Not: *Kurumsal alt bileşenlerin değeri arttıkça o alt bileşen için iyileşme söz konusudur. Detaylı anlatım 2. Bölüm'de yapılmıştır.

**Toplam etki $[\partial Y / \partial X = X + (XINS * INS_{ortalama})]$ ile hesaplanır.

GÜ'lerde en yüksek katsayı düzenleyici kalite alt bileşenine aittir. Söz konusu bileşene ait analiz dönemi ortalaması 1.293'dür. Bu ortalama ile GÜ'lerde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.270 + (0.092 * 1.293) = 0.39]$ yaklaşık 0.39 yüzde puandır. Düzenleyici kalitenin en düşük olduğu ülke ortalama 0.004 ile Sudi Arabistan iken en yüksek olduğu ülke ise ortalama 1.969 ile Singapur'dur. Her iki ülkede toplam etkiler incelendiğinde ise ilkinde yaklaşık 0.27 iken, ikincisinde ise 0.45'dir. Bu şartlar altında Sudi Arabistan'ın düzenleyici kalitede iyileşmeye yönelik politikalar geliştirmesi ve alt kurumsal bileşen değerini Singapur'a eşitlemesi durumunda toplam etkide % 66'lık bir iyileşme meydana gelecektir. Hem GOÜ'ler hem de GÜ'lerin ihracata dayalı büyüme süreci üzerinde önemli bir etkisi bulunan düzenleyici kalite kamusal alanda yapılan düzenlemelerin özel sektör üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Bu bağlamda her iki ülke grubu açısından da hükümet politikalarının üretilmesi ve uygulanması anlamında ticaret politikaları, fiyat kontrolleri, finansal kurumların düzenlenmesi ve korunması gibi özel sektörü teşvik edici düzenlemelerin yapılması ihracata dayalı büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olacaktır.

Alt kurumsal bileşenler içinde ikinci sırada yolsuzluğun kontrolü bulunmaktadır. GOÜ'lere ilişkin elde edilen bulgularla kıyaslandığında GÜ'lerde yolsuzluğun kontrolünün diğer kurumsal alt bileşenlere kıyasla daha etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda *GOV* verisi ile gerçekleştirilen analiz çerçevesinde GÜ'lerde kamusal gücün özel menfaatler çerçevesinde kullanılmasının diğer bir ifade ile yolsuzluğun azaltılmasının, ihracat ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunacağı değerlendirilebilir. GÜ'lerde analiz dönemindeki yolsuzluk kontrolü bileşenine ait ortalama değer 1.451'dir. Bu bağlamda hesaplanacak toplam etki ise $[\partial Y / \partial X = 0.279 + (0.080 * 1.451) = 0.40]$ yaklaşık 0.40 yüzde puandır. Yolsuzluk kontrolünün en zayıf olduğu ülke -0.237 ile Sudi Arabistan iken, en güçlü olduğu ülke ise 2.432 ile Danimarka'dır. Toplam etki ise ilk ülke için 0.26 iken ikinci ülke için 0.47 yüzde puandır. Buna göre yolsuzluğun kontrolü arttıkça ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisi daha da güçlenmektedir.

Üçüncü sırada yer alan kurumsal alt bileşen ise politik istikrardır. *GOV* veri setinde yer alan politik istikrar ve terörün yokluğu veri seti *ICRG* veri setinde yer alan hükümet istikrarı, içsel, dışsal ve etnik çatışmalar veri setlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda söz konusu kurumsal alt bileşen her iki ülke grubu için de önemli olan değişkenlerdendir. *GOV* verisi ile GOÜ'ler için yapılan analiz sonuçları ile kıyaslandığında, politik istikrarın GOÜ'lere kıyasla GÜ'lerde daha önemli olduğu değerlendirilebilir. Dolayısıyla ülkelerde toplumsal huzursuzluğun, iç ve dış savaşların, siyasi ve etnik gerginliklerin azaltılmasının GÜ'lerin ihracata dayalı büyüme süreci üzerinde önemli etkisi bulunacağı belirtilebilir. GÜ'lerde politik istikrarın analiz dönemi için ortalaması 0.764 olarak hesaplanmıştır. İhracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi söz konusu ortalama değer ile $[\partial Y / \partial X = 0.322 + (0.079 * 0.764) = 0.38]$ yaklaşık 0.38 yüzde puandır. Politik istikrarın en düşük olduğu ülke ortalama -1.265 ile İsrail iken en yüksek olduğu ülke ise ortalama 1.471 ile Finlandiya'dır. Söz konusu ülkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi hesaplandığında söz konusu değer ilk ülke için 0.22 ikinci ülke için ise 0.44 yüzde puandır. Politik istikrarın yüksek olduğu ülkelerde ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisinin daha da güçlendiği ifade edilebilir.

Dördüncü sıradaki alt kurumsal bileşen hükümetin etkinliğidir. Hükümetin etkinliğine ilişkin değerler incelendiğinde GÜ'ler için ortalama değer 1.416 olduğu ve buradan hesaplanacak olan toplam etkinin ise $[\partial Y / \partial X = 0.284 + (0.075 * 1.416) = 0.39]$ yaklaşık 0.39 yüzde puan olduğu ifade edilebilir. GÜ'lerde hükümetin etkinliğinin en düşük olduğu ülke -0.172 ortalama değer ile Sudi Arabistan iken en yüksek olduğu ülke ise 2.139 ortalama değeri ile Singapur'dur. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi ilk ülkede 0.27 ikinci ülkede ise 0.44'dür. Bu şartlar altında Sudi Arabistan'da hükümetin etkinliğini geliştirici bir politika neticesinde Singapur seviyesine ulaşıldığı varsayıldığında toplam etkide yaklaşık % 63'lük bir iyileşme meydana gelmesi beklenmektedir. GOÜ'ler için yapılan analiz sonuçları ile karşılaştırıldığında hükümet etkinliği kurumsal alt bileşeninin GOÜ'lerde diğer alt bileşenlere kıyasla daha önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkelerin kamusal hizmetlerinin kalitesinin, kamu çalışanlarının etkinliğinin ve bürokratik sürecin işleyişinin GÜ'lere kıyasla GOÜ'lerin ihracata dayalı büyüme süreci üzerinde daha önemli olduğu değerlendirilebilir.

GÜ'ler için katsayı büyüklüğü açısından bir sonraki kurumsal alt bileşen ise katılımcılık ve hesap verebilirliktir. Örneklem için analiz döneminde söz konusu alt bileşene ait ortalama değer 1.068'dir. Bu ortalama düzeyi ile GÜ'lerde ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.328 + (0.074 * 1.068) = 0.41]$ yaklaşık 0.41 yüzde puandır. Katılımcılığın ve hesap verebilirliğin en düşük olduğu ülke -1.627 ile Sudi Arabistan iken en yüksek olduğu ülke ise 1.613 ile Yeni Zelanda'dır. İlk ülke için toplam etki 0.21 iken ikinci ülke içinse 0.45 yüzde puan olarak hesaplanmıştır. Söz konusu bulgular katılımcılık ve hesap verebilirliğin daha çok geliştiği ülkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini güçlendirdiğini göstermektedir.

GÜ'lere ilişkin analiz neticesinde katsayısı en düşük olan kurumsal alt bileşen ise hukukun üstünlüğüdür. GOÜ'lere ilişkin gerçekleştirilen analizde, hukukun üstünlüğü ihracata dayalı büyüme sürecinde etkili olan önemli kurumsal alt bileşenler arasında değerlendirilmekte idi. GÜ'lerde ise söz konusu alt bileşenin etkisi diğer kurumsal alt bileşenlere kıyasla daha düşük kalmaktadır. Söz konusu ülkelere ilişkin hukukun üstünlüğüne ait ortalama değer 1.348 olduğu

görülmektedir. Bu değer ile ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.287 + (0.072 * 1.348) = 0.38]$ yaklaşık 0.38 yüzde puandır. Örnekleme hukukun üstünlüğünün zayıf olduğu ülke 0.059 ile Trinidad ve Tobago iken en güçlü olduğu ülke ise 1.950 ile Finlandiya'dır. Toplam etkiler hesaplandığında ise toplam etkinin ilk ülkedeki değeri 0.29 ikinci ülkedeki değeri ise 0.43 yüzde puandır. Eğer ilk ülke toplam etkide yaklaşık %48'lik bir artış sağlamak istiyorsa hukukun üstünlüğüne ilişkin iyileştirici politikalar üreterek değerini ikinci ülkeninkine eşitlemelidir. Elde edilen bulgular hukuk ve düzenin daha sağlam olduğu ülkelerde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinin daha da güçleneceğini göstermektedir.

Elde edilen bulgular; hem GOÜ hem de GÜ'lerin kurumsal yapılarının ihracata dayalı büyüme sürecini olumlu etkilediğini göstermektedir. Çalışmada elde edilen bulgular, 1990-2010 yılları arasında 23 OECD ülkesi için ticari açıklık, kurumlar ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen Hadhek ve Mrad (2015)'ın elde ettiği bulguları destekler niteliktedir. Söz konusu çalışmada katılımcılık ve hesap verebilirliğin, hükümet etkinliğinin, hukukun üstünlüğünün ve politik istikrarın ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini olumlu yönde etkilediği gösterilmektedir. Böyle bir etkin kurumsal ortamın, ekonomide güven ortamı yaratarak ülkedeki ekonomik karar alıcıların, yabancı karar alıcılar ile güvenilir bir şekilde mal ve hizmet ticareti yapmasına ve ekonomik büyüme sağlanmasına neden olacağı belirtilmektedir (Hadhek ve Mrad, 2015: 102).

Son olarak her ne kadar çalışma GOÜ ve GÜ açısından ele alınsa da örneklem kapsamında yer alan Türkiye'nin ihracat ve ekonomi büyüme ilişkisi ve kurumsal kalite düzeyi açısından dünya ekonomileri arasında ne durumda olduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu GOÜ'lere ilişkin yapılan dinamik panel veri tahmin bulguları incelendiğinde GOÜ'lerde kurumların ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisine katkı sağladığı ve ekonomik büyümeyi daha da güçlendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye açısından da ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisinin kurumsal kalitenin artırılması ile daha da güçlendirileceği yorumu yapılabilir.

INS verisi açısından Türkiye'nin GOÜ'ler ortalamasının (0.59) altında kaldığı görülmekle birlikte aradaki farkın çok yüksek olmadığı (yaklaşık 0.2 puan) ifade

edilebilir. Her ne kadar Türkiye ile GOÜ'lere ilişkin ortalama değerler arasındaki farklılık çok büyük olmasa da bu resme bakılarak yapılan bir değerlendirme yanıltıcı olabilir. Öyle ki Türkiye'nin son yıllarda ekonomik ve kurumsal gelişmeleri dikkate alındığında gelişmiş ülkeler ile kıyaslanması daha faydalı olacaktır. Bu bağlamda *INS* verisine ait Türkiye ortalaması 0.57 iken GÜ'ler ortalaması ise 0.79'dur. Buna göre Türkiye GOÜ'lere ait ortalamaya oldukça yakın olmasına karşın GÜ'lerin ortalamasına ise hissedilebilir derecede uzaktır.

Türkiye'de analiz döneminde ortalama kurumsal kalite düzeyi 0.57 iken ihracattaki bir birimlik artışın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi $[\partial Y / \partial X = 0.175 + (0.207 * 0.57) = 0.29]$ yaklaşık 0.29 yüzde puandır. GOÜ'lerde ortalama kurumsal kalite düzeyine (0.59) ulaşılması durumunda toplam etki 0.30 olacaktır. Türkiye'nin kurumsal kalite düzeyi, GOÜ'lerde en yüksek ortalama kurumsal kalite düzeyine sahip ülke olan Botswana'nın kurumsal kalite düzeyine ulaştığında ise toplam etki 0.33 olarak gerçekleşecektir. Buna göre Türkiye'de kurumsal kalite düzeyini arttırmaya yönelik bir politika neticesinde Botswana'nın düzeyine (0.73) erişildiğinde toplam etkide yaklaşık yüzde 4 puan bir artış meydana gelecektir. Ancak hedef arttırılıp GÜ'ler ortalamasına (0.79) ulaşıldığı takdirde toplam etki 0.43 olacaktır. Bu da Türkiye'nin mevcut toplam etkisinden yaklaşık 0.14 yüzde puan daha fazladır.

Buna ek olarak Türkiye'ye ilişkin tüm kurumsal alt bileşenler açısından da GÜ'ler lehine bir fark söz konusudur. Farkın en yüksek olduğu alt bileşen içsel çatışmalar olup, bu fark yaklaşık 0.030 puan düzeyindedir. Bunu sırasıyla sosyoekonomik koşullar, etnik çatışmalar, siyasette askeri yaptırım düzeyi ve yatırım profili, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, hukuk ve düzen, dinsel çatışmalar ve bürokratik kalite, demokratik hesap verebilirlik ve hükümet istikrarı kurumsal alt bileşenleri takip etmektedir.

GOV verisi açısından ise genel anlamda Türkiye'nin kurumsal kalite düzeyinin GOÜ ortalaması açısından daha yüksek, GÜ ortalaması açısından ise görece olarak daha düşük bir durumda olduğu ifade edilebilir. GÜ'lerin pozitif bir değere sahip olduğu ancak Türkiye ve GOÜ'lerin negatif değerde kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin *GOV* verisini oluşturan alt bileşenlerden hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite ve hukuk ve düzen alt bileşenlerinde pozitif buna karşın

katılımcılık ve hesap verebilirlik, politik istikrar, yolsuzluğun kontrolü alt bileşenlerinde ise negatif değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin katılımcılık ve hesap verebilirlik açısından GOÜ ortalamasına çok yakın olduğu, politik istikrar açısından ise GOÜ ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. GÜ'ler ile kıyaslandığında ise Türkiye'nin tüm kurumsal alt bileşenleri açısından GÜ'lerin gerisinde kaldığı görülmektedir.

Türkiye için ihracatın ekonomik büyüme pozitif ilişkisine katkı sağlayan kurumsal alt bileşenler açısından değerlendirme yapıldığında ise diğerlerine göre ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisine daha yüksek katkı sunan bileşenin *INS* için bürokratik kalite $[\partial Y / \partial X = 0.217 + (4.230 * 0.022) = 0.31]$, *GOV* için ise düzenleyici kalite $[\partial Y / \partial X = 0.348 + (0.183 * 0.305) = 0.40]$ olduğu sonucuna varılmıştır.

Söz konusu bilgiler ışığında diğer şartlar sabitken, örneğin Türkiye ekonomik büyüme oranının %7.20 olduğu varsayıldığında ihracatın doğrudan etkisi bu oranı %7.45'e çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra bürokratik kalite ile elde edilen etkileşim katsayısı yani toplam etki dikkate alındığında ise söz konusu oran %7.50'e yükselmektedir. Düzenleyici kalite alt bileşeni dikkate alındığında ise aynı örnekteki büyüme oranı; ihracatın doğrudan etkisiyle %7.54'e, toplam etkisi ile ise %7.60'a çıkmaktadır.

SONUÇ

Ülkeler arası gelir farklılıkları nedenlerinin ve buna bağlı olarak iktisadi büyümenin temel kaynaklarının ne olduğu sorusu, iktisadi büyüme teorilerinin temel alanını oluşturmaktadır. İktisadi büyüme teorilerinde genel anlamda iktisadi büyümenin kaynağı olarak yatırım, teknoloji ve fiziki ve beşeri sermaye birikimi görülmekte ve ayrıca ülkelerin coğrafi konumları, dış ticarete katılma durumları, inançları, karar alıcılarının kültür ve davranışları ve kurumsal yapılarının iktisadi büyüme süreci üzerinde önemli etkisi bulunduğu ileri sürülmektedir.

Ülkelerin iktisadi büyüme süreçleri üzerinde önemli bir etkisi bulunduğu düşünölen faktörlerden birisi de dış ticarettir. Dış ticaretin ve özellikle ihracatın pek çok kanaldan iktisadi büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu çerçevede ihracat dış talebe bağlı olarak üretim artışının sağlanması, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan mallarda ölkeye rekabet avantajının sağlanması, pozitif ölçek ekonomilerinden yararlanılması, üretimde uzmanlaşmaya gidilmesi, kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, üretimin yapılabilmesi için gerekli olan sermaye ve ara malı ithalatı için gerekli döviz girişinin temini ve özellikle gelişmekte olan ölkelerin dünya ekonomileri ile entegrasyonunun sağlanması yoluyla ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır.

Gerek gelişmekte olan ölkelerin gerekse gelişmiş ölkelerin iktisadi büyüme süreçlerinde dünya ekonomileriyle entegre olabilmek ve dış piyasalar ile rekabet edebilmek adına korumacı politikalar yerine vergi ve faiz düzenlemeleri, gerçekçi kur politikaları, ihracat sübvansiyonu ve gelişmeye açık olan endüstrilerin desteklenmesi gibi ihracat ve ekonomik büyümeyi arttırmaya yönelik politikalar izlediği görölmektedir. Ancak ihracata ilişkin söz konusu politikalar, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki beklenen etkisine ulaşılmasında bazı durumlarda tek başına yeterli olamamaktadır. Bu durum tamamlayıcı nitelikteki kurumsal düzenlemelerin eksik kalmasından kaynaklanabilir. Güçlü bir kurumsal yapının varlığının, ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki beklenen katkısının sağlanmasında önemli bir unsur olduğu düşünölmektedir. Böyle bir durumda ölkelerin dışa açık ticaret politikalarının güçlü kurumsal yapıyı sağlamaya yönelik politikalar ile desteklenmesi gerekmektedir. Diğer bir ifade ile dış ticaretin serbestleştirilmesi, düşük gümrük vergileri ve vergi dışı engeller ve ihracat

sübvansiyonları gibi ihracata dönük dış ticaret politikalarının yanı sıra ülkedeki belirsizliklerin kaldırılmasına ve güven ortamının sağlanmasına yönelik mülkiyet haklarının korunması, kamulaştırma riskinin kaldırılması ve yolsuzlukla mücadele gibi kurumsal politikaların da izlenmesi gerekmektedir. Aksi durumda düşük kurumsal yapıya sahip ülkelerde uygulanan katı ticaret politikaları, ticaretin beklenen etkisinin sadece endüstriler içinde ve endüstriler arasında ılımlı bir düzeyde kalmasına ve iktisadi büyüme üzerinde beklenen etkinin oluşmamasına neden olabilir. Bu nedenle ihracata dayalı ticaret politikalarının ülkelerin kurumsal yapılarını güçlendirmeye yönelik politikalar ile desteklenmesi, ihracattan beklenen yararın artmasına ve dolayısıyla iktisadi büyümenin sağlanmasına imkan tanıyacaktır.

Literatürde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran birçok çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinde kurumsal faktörlerin etkisinin incelenmediği, ülkelerin kurumsal yapısının göz ardı edildiği görülmektedir. Bu çalışma ile literatürde tespit edilmiş olan bu eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ihracata dayalı büyüme modelinde kurumların rolünü araştırarak literatüre katkı sağlamak ve politika yapıcılarına yol göstermektir.

Çalışmada ihracata dayalı büyüme modelinde kurumların rolü, 42 gelişmekte olan ve 33 gelişmiş ülke özelinde 1985-2014 dönemi için araştırılmıştır. Araştırmada dinamik panel veri modeli için sistem GMM tahmin yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda beş farklı model üzerinden hareket edilmiştir. Beş modelde de ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. Birinci modelde sadece ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılırken, ikinci modelde ilk modelin genişletilmesi ile iktisadi büyümenin belirleyicileri olan emek, sermaye ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Üçüncü modelden itibaren kurumların iktisadi büyüme üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Dördüncü ve beşinci modellerde ise ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinde kurumların rolünü ele alan etkileşim değişkeni katsayısı üzerine yoğunlaşmaktadır. Etkileşim değişkeni, ihracatın ve kurumsal kalitenin ayrı ayrı etkilerinin yanı sıra ortak olarak ekonomik büyümeyi nasıl

etkilediğine dair bilgi sunmaktadır. Etkileşim değişkenini içeren beş numaralı model bu çalışmanın temel araştırma sorusuna yanıt arayan model olarak diğerlerine göre daha önemli görülmektedir. Bu nedenle kurumlara ilişkin alt bileşenlerin ihracata dayalı büyüme süreci üzerindeki etkisinin incelendiği analizler beş numaralı model üzerinden gerçekleştirilmiştir.

İhracatın ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki etkisi bulunmaktadır. İlki, modelde tahmin edilen ihracat katsayısı ile ölçülürken, ikincisi ise ihracat ve kurumların çarpımından elde edilmiş olan etkileşim katsayısı ile ölçülmektedir. Söz konusu iki etki, birlikte ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisini göstermektedir. Bu bağlamda ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki beklenen etkisi söz konusu toplam etki ile gösterilebilir. Buna göre araştırmanın temel hipotezi, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinin kurumlar ile daha da güçleneceği yönünde belirlenmiştir. Bir ülkede ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi o ülkenin kurumsal kalite düzeyi ile yakından ilgilidir. Kurumsal kalite düzeyinin düşük olduğu ülkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde beklenen pozitif etkisinin daha düşük olması, güçlü kurumsal kalite düzeyine sahip olan ülkelerde ise söz konusu etkinin daha yüksek olması beklenmektedir. Buna göre ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki bireysel etkisinin yanı sıra, kurumlar ile ortak etkisinin de dikkate alınması daha sağlıklı olacaktır.

Çalışmada kurumları temsilen ICRG veri tabanından elde edilen ve on iki alt bileşenden oluşan kurumsal kalite değişkeni kullanılmıştır. Ayrıca analiz bulgularının desteklenmesi amacıyla, Dünya Bankası veri tabanından elde edilen ve altı alt bileşenden oluşan yönetim verileri ile de ayrı bir analiz daha yapılmıştır. Analiz kapsamında yanıt aranan temel sorular, iki örneklem grubu için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olup olmadığı, kurumların ekonomik büyüme üzerinde ve ayrıca ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığı sorularıdır.

Araştırmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, ihracata dayalı büyüme hipotezinin tüm modellerde geçerli olduğu görülmektedir. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler açısından ekonomik büyümenin sağlanmasında ihracat istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olup, ihracata dayalı

büyüme hipotezinin her iki ülke örnekleme için geçerli olduğu kabul edilebilir. Buna göre ihracatın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir faktör olduğu ifade edilebilmektedir.

Bulgulara ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ise gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İthalatın iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, gelişmekte olan ülkelerde pozitif iken gelişmiş ülkelerde negatiftir. Gelişmekte olan ülkelerde üretim ve ihracat genelde hammadde ve ara malı ithalatına bağlıdır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde ithalatın; teknoloji ve yeniliklere ulaşılmasına, sermaye ve ara malı tedarikine ve etkin kaynak tahsisinin sağlanmasına imkan tanınması ile iktisadi büyümeyi arttırıcı etkide bulunduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Gelişmiş ülkelerde ise ithalat milli geliri azaltıcı bir faktör olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde nihai mal ithalatının nispeten daha fazla olması nedeni ile ithalatın büyümeyi olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Tahmin bulgularında ihracat ve ithalat katsayıları birlikte değerlendirildiğinde ihracat katsayısının iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin ithalata kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler nezdinde ihracata dayalı ekonomik büyüme politikalarına ağırlık verilmesi, ekonomik büyüme üzerinde daha olumlu bir etki meydana getirecektir.

Araştırma kapsamında kurumlara ilişkin bulgular incelendiğinde ise, kurumsal faktörlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin gelişmekte olan ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, gelişmiş ülkelerde ise anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için elde edilen bu durumun, söz konusu ülkelerdeki bazı temel iktisadi ve yapısal sorunların çözümlenmeden, kurumsal düzenlemelerin uygulanması nedeni ile ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlardan kaynaklandığı ifade edilebilir. Kurumsal düzenlemelerin gerçekleşmesi ilk etapta belirli bir sistem ve düzen gerektirdiğinden, bunun gelişmekte olan ülkeler açısından olgunlaşmasının ve sürece uyum sağlanmasının zaman alması ekonomik performans üzerinde baskılayıcı ve azaltıcı etkide bulunabilir. Örneğin; işsizliğin fazla olduğu bir ülkede kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik kurumsal düzenlemelerin yapılması işsizliğin daha da artmasına sebep olabilir. Benzer bir şekilde, kurumsal düzenlemeler ile bürokratik işlemlerin artması ya da yolsuzlukla

mücadele kapsamında uygulanan düzenlemeler özel kesimde yatırım kararının alınmasını olumsuz etkileyebilir. Bu ve benzeri örneklerden hareketle, gelişmekte olan ülkelerde yapılan kapsamlı kurumsal düzenlemelerin ülke yapılarına uyum sağlama sürecinin ve olgunlaşmasının uzun zaman almasının söz konusu süreçte iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki meydana getirmesinde etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere kurumsal düzenlemelerin uygulanma aşamasında da sorunlar ortaya çıkabilir. Söz konusu ülkeler açısından kurumsal düzenlemelerin etkin bir biçimde uygulanamaması ve/veya kurumsal düzenlemeler arasında yaşanabilecek muhtemel koordinasyonsuzluklar da tahmin bulgularında elde edilen, kurumların ekonomik büyümeyi azaltıcı etkisini açıklamada bir sebep olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda kurumsal faktörlerin iktisadi büyümenin sağlanmasından ziyade, iktisadi büyümenin hızlandırılması ve sürdürülebilir kılınması ile ilgili olduğu ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça kurumların iktisadi performans üzerindeki etkisinin olumlu seyredeceği değerlendirilebilir. Gelişmiş ülkelere ilişkin elde edilen bulgular söz konusu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Elde edilen bulgulara göre, gelişmiş ülkelerde kurumsal yapının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve pozitifdir. Bu bağlamda ülkelerin güçlü kurumsal yapıya sahip olmalarının iktisadi büyüme süreçlerini olumlu etkilediği değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra kurumlardaki iyileşmenin iktisadi büyüme üzerindeki pozitif etkisinin yanında, iktisadi büyümenin de daha yüksek kurumsal gelişmeleri sağlayacağı göz ardı edilmemelidir. Kurumlar ve iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğu görüşü literatürdeki çalışmalar ile desteklenmektedir.

Araştırmanın temel hipotezine yanıt aramak üzere oluşturulan etkileşim değişkeni katsayısına ilişkin bulgular beş numaralı model için gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler bağlamında ayrı ayrı incelendiğinde, kurumların ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini daha da güçlendirdiği sonucuna varılmaktadır. Her iki örneklem için de temel hipotezin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre ihracat ve ekonomik büyüme pozitif ilişkisi kurumsal yapıdaki iyileştirmeler ile daha da güçlenmektedir. Bir başka anlatımla güçlü kurumsal yapıya sahip olan ülkelerde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki toplam etkisi, zayıf kurumsal yapıya sahip olan ülkelere kıyasla daha yüksek olacaktır. Yüksek kaliteli kurumlara

sahip olan ülkelerde ihracat gelirlerinin yönetilmesine ve bunların büyümeyi teşvik eden verimli faaliyetlere yönlendirilmesine yönelik politikalar izlenmesi ekonomik büyümeyi arttıracaktır.

Araştırma kapsamında yapılan analizlerde elde edilen bir diğer önemli bulgu ise ülkelerin izleyecekleri kurumsallaşma politikaları çerçevesinde kurumsal kalite düzeyini oluşturan alt bileşenlerden hangilerinin diğerlerine kıyasla ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde daha önemli olduğuna yöneliktir. Bu bağlamda çalışmada alt kurumsal bileşenler ile de tahmin yapılmıştır. Tahmin yine beş numaralı model üzerinden hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler bağlamında ayrı ayrı yapılmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından yapılan tahmin bulguları değerlendirildiğinde dinsel çatışma, yolsuzluk, bürokratik kalite, etnik çatışma, siyasette askeri yaptırım düzeyi, dışsal çatışma, hukuk ve düzen ve içsel çatışma alt bileşenlerinin ihracata dayalı iktisadi büyüme süreci üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için yapılan tahminde ise ihracata dayalı iktisadi büyüme sürecinde dinsel çatışma, siyasette askeri yaptırım düzeyi, yolsuzluk, dışsal çatışma, bürokratik kalite, içsel çatışma ve sosyoekonomik koşullara ilişkin alt bileşenlerinin anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonucunda, dinsel çatışma alt bileşeninin diğer kurumsal alt bileşenlere kıyasla ihracata dayalı ekonomik büyüme üzerinde daha fazla katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde dinsel çatışmasızlığa yönelik düzenlemeler ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini diğer alt kurumsal bileşenlere göre daha da güçlendirecektir. Dinsel çatışmalar genelde hükümette veya toplumda bir dini grubun hakim olması neticesinde söz konusu grubun sivil hukuk kuralları yerine kendi kurallarını uygulamak istemeleri ve sosyal ve politik süreçten diğer grupları dışlamak istemeleri, inanç özgürlüğünü kısıtlamak istemeleri ve ülke menfaatleri dışında kendi menfaatleri ve kendi kimlikleri için hareket etmeleri nedeniyle meydana çıkabilmektedir. Dinsel çatışmaların artması, ekonomide belirsizlik ortamının oluşmasına yol açarak yatırım ve dış ticaret kararlarının alınmasını engelleyecek niteliktedir. Dolayısıyla dinsel çatışmasızlığı sağlamak üzere politikaların

üretimi ihracata dayalı ekonomik büyümenin diğer alt kurumsal bileşenlere göre daha güçlü gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Analiz bulguları doğrultusunda önem arz eden diğer bir alt kurumsal bileşen yolsuzluktur. Yolsuzluğun azalması ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini daha da güçlendirmektedir. Yolsuzluk, dış ticaret boyutunda özellikle ihracat ve ithalat lisansları, döviz kontrolleri, vergi ödemeleri ve kredi kullanımları gibi alanlarda yaşanmaktadır. Söz konusu durum rant sağlama ve kayırmacılığa yol açması nedeni ile ekonomide belirsizlik ve istikrarsızlık yaşanmasına neden olmaktadır. Diğer yandan yolsuzluklar, genel anlamda ülkede ekonomik ve finansal ortamın bozulmasına, özel kesim ve hükümetin etkinliğinin ve verimliliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bunun yanında yolsuzluklar, politik istikrarın da kaybedilmesine yol açan önemli bir faktördür. Yolsuzluk, belirsizliklere yol açmasıyla işlem maliyetlerini arttırmakta ve dış ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki beklenen yararının azalmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla yolsuzluğun azalmasının ihracattan yararlanma imkanını arttıracığı ve ihracata dayalı büyüme üzerinde olumlu etkide bulunacağı söylenebilir. İki ülke grubu açısından incelendiğinde, yolsuzluğun her iki ülke grubu için de ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Ancak ülke gruplarının yolsuzluk düzeyleri incelendiğinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini daha da güçlendirmek amacıyla gelişmekte olan ülkelerin yolsuzluğu azaltmaya dönük daha fazla kurumsal düzenlemeye ihtiyaç duyacağı söylenebilir. Öyle ki dünya ekonomileri arasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere algılanan yolsuzluk düzeyinin gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Yolsuzlukların artmasında hukuksal altyapıdaki eksikliklerin de yadsınamaz bir önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla burada alt kurumsal bileşenlerin birbirleriyle de ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Öte yandan elde edilen bulguları desteklemek amacıyla yönetim verileri ile yapılan tahmin sonucunda da, yolsuzluğun kontrolünün her iki ülke grubu için ihracata dayalı ekonomik büyüme üzerinde önemli bir alt bileşen olarak anlamlı ve pozitif etkisi bulunduğu görülmektedir.

Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler açısından bürokratik kalite, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini güçlendiren önemli alt kurumsal bileşenlerden biri olup, söz konusu alt bileşenin gelişmekte olan ülkelerdeki etkisi

diğer alt bileşenlere kıyasla daha fazladır. Bürokratik kalite, iktidarın değişimi neticesinde politikalarda yaşanan değişimlerin neden olabileceği problemlerin minimum seviyede olması ile ilgilidir. Bir başka ifade ile bürokrasinin güçlü olması durumunda herhangi bir siyasi değişimin, uygulanmakta olan politikalar üzerinde sert değişimler meydana getirmemesi beklenmektedir. Dolayısıyla iktidarlar değişse de politikaların uygulayıcı birimleri olan bürokratların mevcut politikaları uygulamaya devam etmeleri gerekmektedir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler açısından bürokratik kalitenin ihracatla sağlanan ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle ihracat politikalarının istikrarlı bir seyir izlemesi, siyasi iktidarın ömründen bağımsız olması ve orta ve uzun vadeli bir vizyon ile hazırlanması ekonomik büyüme üzerinde ihracatın toplam etkisi açısından önem taşımaktadır. Bir başka ifade ile, hükümet değişikliği durumunda ihracat politikalarının değişim göstermesi veya uygulanmaması riskinin bulunması ihracat kararlarını dolayısıyla ihracattan beklenen yararı olumsuz anlamda etkileyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda belirsizliklerin yaşanmaması bürokrasinin güç ve kalitesine bağlıdır. Bürokratik kalitesizlik ihracata ilişkin bürokratik işlemlerin gecikmesine yol açabilmekteyken, bu da verimsizliklere ve hatta sürecin hızlandırılması bağlamında birtakım rüşvet gibi yolsuzlukların ortaya çıkabilmesine neden olabilmektedir. Bürokratik kalitenin ihracat sürecinin daha sağlıklı işleyebilmesi bakımından önemli olduğu aşikardır. Yönetişim verileri ile yapılan tahminde de bürokratik kaliteyi destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bürokratik kaliteyi kapsayan ve yönetim alt bileşeni olan hükümet etkinliğinin ihracata dayalı büyüme üzerindeki etkisi de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir.

Hukuk ve düzen ihracata dayalı ekonomik büyümeyi arttıran bir diğer önemli kurumsal alt bileşendir. Hukuk ve düzen alt bileşeni ile bir ülkedeki hukuk sisteminin gücü ve tarafsızlığı kastedilmekte ve hukuka uyulup uyulmadığı değerlendirilmektedir. İhracat bağlamında ele alındığında hukuk ve düzenin belirsizlikleri ortadan kaldırıp karşılıklı güven ortamını sağlayarak ihracatın artmasına katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca fikri mülkiyet haklarının korunmasına dönük hukuki düzenlemelerin güçlü olması, araştırma geliştirmeye dönük faaliyetleri ve teknolojik gelişmeleri teşvik ederek girişimcilik, yatırım ve

üretim kararları aracılığıyla ihracatı etkilemektedir. Hukuksal sistemin yetersizliği ülkede güven ortamının zedelenmesine ve işlem maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde gelişmekte olan ülkelerde hukuk ve düzenin ihracata dayalı ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yönetim verisi ile yapılan analizde de hukukun üstünlüğü alt kurumsal bileşeni için de benzer destekleyici bulgulara ulaşılmıştır. Gelişmiş ülkeler için yapılan analizde hukuk ve düzenin ihracat ve ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamazken, yönetim verisi üzerinden yapılan analizde hukukun üstünlüğü alt bileşenin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu etkinin diğer alt bileşenlere kıyasla daha düşük kaldığı görülmektedir. Genel anlamda iki ülke grubu açısından ele alındığında, gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme üzerinde hukukun üstünlüğünün daha fazla önem taşıdığı ifade edilebilir. Söz konusu ülkelerde hukuk ile mülkiyet haklarının güvence altına alınması ekonomik büyüme üzerinde ihracatın beklenen etkisini arttıracaktır.

İhracata dayalı ekonomik büyümeyi arttıran önemli alt kurumsal bileşenlerden bir diğeri politik istikrardır. Yönetim verileri arasında yer alan politik istikrar alt kurumsal bileşeni, politik risk bileşenleri arasındaki içsel, dışsal ve etnik çatışmalar ve hükümet istikrarı verilerini kapsamaktadır. Bir ülkede politik istikrarsızlık beraberinde şiddet veya terörizmi, toplumsal huzursuzluğu, iç ve dış çatışmaları, siyasi ve etnik gerginlikleri tetiklemekte ve başta üretim, yatırım ve ihracat olmak üzere pek çok iktisadi kararı olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla söz konusu iktisadi faaliyetlerin iktisadi büyüme üzerindeki beklenen etkisi üzerinde de olumsuz bir etki meydana gelebilecektir. Elde edilen bulgularda politik istikrar alt kurumsal bileşenin hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca dışsal ve içsel çatışmalara ait alt kurumsal bileşenlerin de ihracata dayalı ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi bulunmuş ve bir önceki bulgular teyit edilmiştir. Buna göre içsel ve dışsal çatışmasızlık ülkenin ihracata dayalı ekonomik büyümesi üzerinde olumlu bir etki meydana getirmektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme

hipotezinin geçerli olduğu ve aynı zamanda ihracata dayalı büyümede ülkelerin kurumsal yapılarının olumlu bir etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İhracat, ülkelerin iktisadi büyümeleri üzerinde etkili olan önemli bir faktördür. Bu bağlamda ülkelerin, kendi yapılarına özgü ihracatı teşvik etmeye yönelik politikalar izlemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra ülkelerin kurumsal yapılarının, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisini daha da güçlendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla ülkelerin ihracata dönük dış ticaret politikalarını kurumsal yapılarını güçlendirmeye yönelik kurumsal düzenlemelerle desteklemeleri gerekmektedir. Güçlü kurumsal yapı ile sağlanacak mülkiyet haklarının korunması, işlem maliyetlerinin azaltılması ve sözleşmelerin etkin bir şekilde uygulanması, ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde ihracattan beklenen yararın daha da güçlenmesini sağlayacaktır. Genel anlamda hem gelişmekte olan hem gelişmiş ülkelerde dinsel çatışmasızlığa yönelik politikaların izlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ülkelerin, hükümette ve/veya toplumda hukuk kurallarının uygulanmasını engelleyecek, inanç özgürlüklerini kısıtlayacak ve ülke menfaatlerine zarar verecek dini grupların hakim olmasını engelleyici kurumsal düzenlemeleri uygulaması son derece önemlidir. Bunun yanı sıra her iki ülke grubunda da yolsuzluğun azaltılmasına yönelik politikaların izlenmesi ihracata dayalı büyüme süreci açısından önemlidir. Diğer yandan her iki ülke grubu için önemli olan söz konusu iki kurumsal düzenlemenin yanı sıra gelişmekte olan ülkeler açısından özellikle hukuk ve düzen ile bürokratik kaliteye yönelik kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmesi gerekirken, gelişmiş ülkeler açısından politik istikrara (içsel, dışsal ve etnik çatışmasızlık) yönelik düzenlemelere öncelik verilmesi gerekmektedir.

Ülkelerdeki belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve güven ortamının sağlanması ülkelerin güçlü kurumsal yapıları ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin korunması, ifade özgürlüğünün sağlanması, mülkiyet haklarının korunması, yolsuzluğun önlenmesi gibi kurumsal düzenlemeler hem ülkedeki yeni girişimlerin desteklenmesi, yatırım kararlarının alınması ve verimlilik artışı ile üretimin artmasına, hem de ülkeler arası ikili ilişkilerdeki güven ortamının sağlanması ile dış ticaretin artmasına hizmet edecektir. Bu bağlamda, GÜ'lere kıyasla daha zayıf kurumsal yapıya sahip olan Türkiye açısından da ihracatın büyüme üzerindeki etkisinin artırılması anlamında kurumsal yapıda düzenlemelerin yapılması oldukça önem arz etmektedir. Muasır medeniyetler

seviyesine ulaşabilmek açısından iktisaden gelişmenin daha da güçlendirilmesinin yanı sıra kurumsal kalite düzeyinin de alt bileşenler çerçevesinde dengeli bir biçimde yükseltilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda politika yapıcı ve uygulayıcılarının üreticilerinin kurumsal yapıda iyileşme meydana getirecek adımları süratle atması önemli görülmektedir.

Son olarak diğer araştırmacılara ışık tutarak literatüre katkı sağlaması açısından izleyen çalışmalarda ihracata dayalı büyümede kurumların rolü farklı panel veri tahmin metodları ile her ülkeye özgü katsayıların elde edilebileceği şekilde araştırılabilir. Ayrıca ülkelerin ihracat stratejilerine yol gösterici olması bakımından zaman serileri kullanılarak da ülkelere özgü analizlerin yapılmasının faydalı olacağı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abeyasinghe, Ranmali (2004); "Democracy, Political Stability, and Developing Country Growth: Theory and Evidence," *Honors Projects*, Sayı 17, s. 1-31.
- Abou-Stait, Fouad (2005); "Are Exports the Engine of Economic Growth? An Application of Cointegration and Causality Analysis for Egypt, 1977-2003," *African Development Bank Economic Research Working Paper Series*, Sayı 76.
- Acar, Yalçın (1990); *Büyüme Teorileri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Acemoglu, Daron (2007); *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton University Press, USA.
- Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson (2010); "The Role of Institutions in Growth and Development," *Review of Economics and Institutions*, Cilt 1, Sayı 2, s. 1-33.
- Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson (2012); *Why Nations Fail, The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Profile Books, London.
- Acemoğlu, Daron, Simon Johnson ve James A. Robinson (2005); "Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth," *Handbook of Economic Growth*, (Der.: Philippe Aghion ve Steven N. Durlauf), Sayı 1A, s. 385-472.
- Aghion, Philippe ve Peter Howitt (1992); "A Model of Growth Through Creative Destruction," *Econometrica*, Cilt 60, Sayı 2, s. 323-351.
- Aghion, Philippe ve Peter Howitt (2009); *The Economics of Growth*, The MIT Press, England.
- Alam, Hassan Mobeen (2011); "An Econometric Analysis of Export-Led Growth Hypothesis: Reflections from Pakistan," *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, Cilt 2, Sayı 12, s. 329-338.
- Alcala, Francisco ve Antonio Ciccone (2004); "Trade and Productivity," *Quarterly Journal of Economics*, Cilt 119, Sayı 2, s. 613-646.
- Alchian, Armen A. (1965); "Some Economics of Property Rights," *Il Politico*, Cilt 30, Sayı 4, s. 816-829.
- Alchian, Armen A. (1989); "Property Rights," *The Invisible Hand*, (Der.: John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman), Palgrave Macmillan Press, Newyork, s. 232-238.
- Alimi, Santos R. ve Bernard O. Muse (2013); "Export-Led Growth or Growth-Driven Exports? Evidence from Nigeria," *British Journal of Economics, Management & Trade*, Cilt 3, Sayı 2, s. 89-100.
- Anderson, James E. (1979); "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation," *American Economic Review*, Cilt 69, Sayı 1, s. 106-116.

- Anderson, James E. ve Douglas Marcouiller (2000); "Insecurity and the Pattern of Trade: An Empirical Investigation," *Review of NBER Working Paper*.
- Anderson, Theodore W. ve Cheng Hsiao (1982); "Formulation and Estimation of Dynamic Models Using Panel Data," *Journal of Econometrics*, Cilt 18, Sayı 1, s. 47-82.
- Araujo, Luis, Giordano Mion ve Emanuel Ornelas (2015); "Institutions and Export Dynamics," http://personal.lse.ac.uk/ornelas/amo_lastversion.pdf (Erişim Tarihi: 07.03.2016).
- Arellano, Manuel ve Olympia Bover (1995); "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models," *Journal of Econometrics*, Sayı 68, s. 29-51.
- Arellano, Manuel ve Stephen Bond (1991); "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations," *The Review of Economic Studies*, Cilt 58, Sayı 2, s. 277-297.
- Arrow, Kenneth J. (1962); "The Economic Implications of Learning by Doing," *The Review of Economic Studies*, Cilt 29, Sayı 3, s. 155-173.
- Artan, Seyfettin ve Pınar Hayaloğlu (2014); "Kurumsal Yapı ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği," *Sosyoekonomi*, Sayı 2, s. 347-366.
- Aslanbeigui, Nahid ve Steven G. Medema (1998); "Beyond the Dark Clouds: Pigou and Coase on Social Cost," *History of Political Economy*, Cilt 30, Sayı 4, s. 601-625.
- Ateş, Sanlı (1998); "Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Awokuse, Titus O. (2006); "Export-Led Growth and The Japanese Economy: Evidence from VAR and Directed Acyclic Graphs," *Applied Economics*, Cilt 38, Sayı 5, s. 593-602.
- Awokuse, Titus O. (2008); "Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export-Led or Import-Led?," *Applied Economics*, Cilt 40, Sayı 2, s. 161-173.
- Balioune-Lutz, Mina ve Leonce Ndikumana (2007); "The Growth Effects of Openness to Trade and the Role of Institutions: New Evidence from African Countries," *Economics Department Working Paper Series*.
- Baltagi, H. Badi (2013); *Econometric Analysis of Panel Data*, Fifth Edition, John Wiley & Sons Publish, UK.
- Barro, Robert J. (1990); "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth," *Journal of Political Economy*, Cilt 98, Sayı 5, s. 103-125.
- Barro, Robert J. (1994); "Democracy and Growth," *NBER Working Paper Series*, Sayı 4909.

- Barro, Robert J. (1996); "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study," *NBER Working Paper Series*, Sayı 5698.
- Barro, Robert J. (2003); "Determinants of Economic Growth in a Panel of Countries," *Annals of Economics and Finance*, Sayı 4, s. 231-274.
- Barro, Robert J. ve Xavier Sala-i Martin, (2004); *Economic Growth*, MIT Press, Cambridge.
- Baş Dinar, Gülenay (2013); "Kurum, İçgüdü ve Alışkanlık Kavramları Temelinde Veblen'in Kurumsal Evrim Teorisi," *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 46, Sayı 4, s. 46-65.
- Becker, Gary S. (1964); *Human Capital*, The University of Chicago Press, USA.
- Behr, Andreas (2003); "A Comparison of Dynamic Panel Data Estimators: Monte Carlo Evidence and an Application to the Investment Function," *Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank*, Discussion Paper No:05/03.
- Berber, Metin (2011); *İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi*, Derya Kitabevi, 4. Baskı, Trabzon.
- Bergstrand, Jeffrey H. (1985); "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence," *The Review of Economics and Statistics*, Cilt 67, Sayı 3, s. 474-481.
- Bilgin, Cevat ve Ahmet Şahbaz (2009); "Causality Relations Between Growth and Export in Turkey," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 177-198.
- Blaug, Mark (2014); *İktisat Kuramının Geçmişine Bakış*, (Çev.: Ömer Faruk Çolak, Alper Birdal ve Fulya Güle), Efil Yayınevi, Ankara.
- Bloom, David E., David Canning ve Jaypee Sevilla (2004); "The Demographic Dividend A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change," <https://www.rand.org/content/dam/rand/.../MR1274.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.05.2016).
- Bloom, David E., Jeffrey D. Sachs, Paul Collier ve Christopher Udry (1998); "Geography, Demography, and Economic Growth in Africa," *Brookings Papers on Economic Activity*, Sayı 2, s. 207-295.
- Blundell, Richard ve Stephen Bond (1998); "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models," *Journal of Econometrics*, Sayı 87, s. 115-143.
- Blundell, Richard ve Steve Bond (1999); "GMM Estimation with Persistent Panel Data: An Application to Production Functions," *The Institute for Fiscal Studies*, Working Paper 99/4, <https://www.ifs.org.uk/publications>, (Erişim Tarihi:07.06.2017).

- Blundell, Richard, Stephen Bond ve Frank Windmeijer (2000); “Estimation in Dynamic Panel Data Models: Improving on The Performance of The Standard GMM Estimators,” *The Institute for Fiscal Studies*, Working Paper 00/12, <https://www.ifs.org.uk/publications/1707>, (Erişim Tarihi: 07.06.2017).
- Borrman Axel, Matthias Busse ve Silke Neuhaus (2006); “Institutional Quality and the Gains from Trade,” *Hamburg Institute of International Economics*, *HWWA Discussion Paper*, Sayı 341.
- Branson, William H. (1989); *Macro Economics: Theory and Policy*, Harper & Row Publishers, New York.
- Brousseau, Eric ve Jean-Michel Glachant (2004); “The Economics of Contracts and The Renewal of Economics,” *The Economics of Contracts Theories and Applications*, (Der.: Eric Brousseau, Jean- Michel Glachant), Cambridge University Press, s. 3-30.
- Bulutay, Tuncer (2015); “Büyüme Üzerine Düşünceler,” *Turkish Economic Association Working Papers*, No:2015/03, <https://ideas.repec.org/p/tek/wpaper/2015-03.html>, (Erişim Tarihi: 20.01.2018).
- Busse Matthias, Axel Borrmann, Silke Fischer ve Steffen Gröning (2007); “Institutions, Governance and Trade- An Empirical Investigation of the Linkages in View of the Proposed ACP/EU Economic Partnership Agreements,” <http://library.fes.de/pdf-files/iez/05020-20071219.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.12.2016).
- Butkiewicz, James L. ve Halit Yanikkaya (2006); “Institutional Quality and Economic Growth: Maintenance of the Rule of Law or Democratic Institutions, or Both?,” *Economic Modelling*, Cilt 23, s. 648-661.
- Cheung, Steven N. S. (1983); “The Contractual Nature of the Firm,” *The Journal of Law & Economics*, Cilt 26, Sayı 1, s. 1-21.
- Coase, Ronald H. (1937); “The Nature of the Firm,” *Economica*, Cilt 4, Sayı 16, s. 286-405.
- Coase, Ronald H. (1959); “The Federal Communications Commission,” *The Journal of Law and Economics*, Sayı 2, s. 1-40.
- Coase, Ronald H. (1960); “The Problem of Social Cost,” *Journal of Law and Economics*, Sayı 3, s. 1-44.
- Coase, Ronald H. (2016); “Yeni Kurumsal İktisat,” (Çev.: Tuluhan Olcayto Çolak), *İktisat ve Toplum*, Sayı 64, s. 7-9.
- Commons, John Rogers (1893); *The Distribution of Wealth*, Macmillan Company.
- Commons, John Rogers (1924); *The Legal Foundations of Capitalism*, Macmillan Company.

- Commons, John Rogers (1931); "Institutional Economics", *American Economic Review*, Sayı 21, s. 648-657.
- Commons, John Rogers (1934); *Institutional Economics: Its Place in Political Economy*, New Brunswick.
- Commons, John Rogers ve Kenneth H. Parsons (1950); *The Economics of Collective Action*, Macmillan Company.
- Covaci, Galina ve Sanda Moldovan (2015); "Determinants of Service Exports of Lithuania: A Gravity Model Approach," *SSE Riga Student Research Papers*, Cilt 1, Sayı 166.
- Çetin, Tamer (2016); "Kurumsal ve Organizasyonel İktisat Üzerine," *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı 64, s. 10-19.
- De Haan, Jakob ve Clemens L.J. Siermann (1996); "New Evidence on the Relationship Between Democracy and Economic Growth," *Public Choice*, Cilt 86, Sayı 1/2, s. 175-198.
- Deardorff, Alan V. (1998); "Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World?," *The Regionalization of the World Economy*, (Der.: Jeffrey A. Frankel), University of Chicago Press, s. 7-32.
- Demir, Ömer (1996); *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Demsetz, Harold (1967); "Toward a Theory of Property Rights," *The American Economic Review*, Cilt 57, Sayı 2, s. 347-359.
- Dollar, David ve Aart Kraay (2003); "Institutions, Trade and Growth," *Journal of Monetary Economics*, Sayı 50, s. 133-162.
- Domar, Evsey D. (1946); "Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment," *Econometrica*, Cilt 14, Sayı 2, s. 137-147.
- Edwards, Sebastian (1993); "Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries," *Journal of Economic Literature*, Cilt 31, Sayı 3, s. 1358-1393.
- Egeli, Hüseyin Avni (2001); "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi," *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 149-161.
- Eggertsson, Thrainn (1992); *Economic Behaviour and Institutions*, Cambridge University Press, Newyork.
- Fanta, Elias Gebreselassie (2011); "*Institutional Quality, Export Performance and Income*," Yayınlanmamış Doktora Tezi, International Development Studies at the Institute of Development Research and Development Policy, Ruhr University, Bochum.

- Faruq, Hasan A. (2011); "How Institutions Affect Export Quality," *Economic Systems*, Sayı 35, s. 586-606.
- Feder, Gershon (1982); "On Exports and Economic Growth," *Journal of Development Economics*, Sayı 12, s. 59-73.
- Ferrara, Massimiliano ve Luca Guerrini, (2008); "The Neoclassical Model of Solow and Swan with Logistic Population Growth," https://www.unirc.it/documentazione/materiale_didattico/600_2008_108_16_91.pdf, (Erişim Tarihi: 22.03.2018).
- Freund, Caroline ve Bineswaree Bolaky (2008); "Trade, Regulations and Income," *Journal of Development Economics*, Sayı 87, s. 309-321.
- Furubotn, Erik G. ve Rudolf Richter (1994); "The New Institutional Economics: Bounded Rationality and the Analysis of State and Society: Symposium June 16-18 1993, Wallerfagen/Saar: Editorial Preface," *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, Cilt 150, Sayı 1, s. 11-17.
- Furubotn, Erik G. ve Rudolf Richter (2000); *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics*, The University of Michigan Press.
- Gammoudi, Mauna ve Mondher Cherif (2015); "Capital Account Openness, Political Institutions and FDI in the MENA Region: An Empirical Investigation," *Economics Discussion Papers*, No 2015-10, Kiel Institute for the World Economy, <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2015-10>, (Erişim Tarihi: 05.06.2017).
- Gerni, Cevat, Ö. Selçuk Emsen ve M. Kemal Değer (2008); "İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi," *İzmir İktisat Kongresi Anısına 2. Ulusal İktisat Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/deger.pdf, (Erişim Tarihi: 23.06.2017).
- Giles, Judith A. ve Cara L. Williams (2000); "Export-Led Growth: A Survey of The Empirical Literature and Some Non-Causality Results. Part 1," *The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review*, Cilt 9, Sayı 3, s. 261-337.
- Greene, William H. (2003); *Econometric Analysis*, Fifth Edition, Prentice Hall, New Jersey.
- Greene, William H. (2012); *Econometric Analysis*, Seventh Edition, Pearson Education, Prentice Hall.
- Groot, Henri L.F., Gert-Jan M. Linders ve Piet Rietveld (2005); "Institutions, Governance and International Trade-Opening the Black Box of OECD and GDP per Capita Effects in Gravity Equations-," *IATSS Research*, Cilt 29, Sayı 2, s. 22-29.

- Grossman, Gene M. ve Elhanan Helpman (1991); "Trade, Knowledge, Spillovers, and Growth," *European Economic Review*, Cilt 35, Sayı 2-3, s. 517-526.
- Grossman, Michael (1999); "The Human Capital Model of the Demand for Health," *NBER Working Paper No 7078*.
- Grüne-Yanoff, Till (2007); "Bounded Rationality," *Philosophy Compass*, Cilt 2, Sayı 3, s. 534-563.
- Gujarati, Damodar N. (2004); *Basic Econometrics*, Fourth Edition, The McGraw-Hill Companies, New York.
- Gupta, Kulwant Rai (2009); *Economics of Development and Planning: History, Principles, Problems and Policies*, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi.
- Gürkan, Ceyhan (2007); "Veblen, Schumpeter ve Teknoloji," *Kurumsal İktisat*, (Der.:Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, s. 237-281.
- Hadhek, Zouhaier ve Fatma Mrad (2015); "Trade Openness, Institutions and Economic Growth," *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Sayı 75, s. 96-104.
- Harris, Donald J. (2007); "The Classical Theory of Economic Growth," <https://web.stanford.edu/~dharris/papers/The%20Classical%20Theory%20of%20Economic%20Growth%20%5Bpre-print%5D.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.04.2018).
- Harrod, Roy F. (1939); "An Essay in Dynamic Theory," *The Economic Journal*, Cilt 49, Sayı 193, s. 14-33.
- Hart, Oliver D. (1988); "Incomplete Contracts and the Theory of the Firm," *Journal of Law, Economics and Organization*, Cilt 4, Sayı 1, s. 119-139.
- Head, Keith ve Thierry Mayer (2013); "Gravity Equations: Workhorse, Toolkit, and Cookbook," *Handbook of International Economics*, (Der.: Gita Gopinath, Elhanan Helpman ve Kenneth Rogoff), Sayı 4, s. 131-195.
- Helpman, Elhanan (2004); *The Mystery of Economic Growth*, The Belknap Press of Harvard University Press, England.
- Hiç, Mükerrerem (1994), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Filiz Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul.
- Hirway, Indira (1998), "Issues in Industrial Policy in India," *QEH Working Paper Series*, Sayı 22, s.1-39.
- Hodgson, Geoffrey M. (2000); "What is the Essence of Institutional Economics?," *Journal of Economic Issues*, Cilt 34, Sayı 2, s. 317-329.
- Hodgson, Geoffrey M. (2009); "Institutional Economics into the Twenty-First Century," *Studi e Note di Economia*, Anno XIV, Sayı 14, s. 3-26.

- Howell, Llewellyn D. (2011); "International Country Risk Guide Methodology," East Syracuse, PRS Group, <https://www.prsgroup.com/wp.../11/icrgmethodology.pdf> (Erişim Tarihi: 04.04.2018).
- Hsiao, Cheng (1975); "Some Estimation Methods for a Random Coefficient Model," *Econometrica*, Cilt 43, Sayı 2, s. 305-325.
- Hsiao, Cheng (2003); *Analysis of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press.
- Hsiao, Cheng (2005); "Why Panel Data?," *Institute of Economic Policy Research-IEPR Working Paper*, Sayı 05.33.
- Hsiao, Cheng ve M. Hashem Pesaran (2004); "Random Coefficient Panel Data Models," *CESIFO Working Paper No. 1233*, Category 10: Empirical and Theoretical Methods.
- Inada, Ken-Ichi (1964); "Some Structural Characteristics of Turnpike Theorems," *The Review of Economic Studies*, Cilt 31, Sayı 1, s. 43-58.
- Islam, Roumeen ve Ariell Reshef (2006); "Trade and Harmonization: If Your Institutions are Good, Does It Matter If They are Different?," *Policy Research Working Papers*, Sayı 3907, World Bank, Washington, DC.
- Jansen, Marion ve Hildegunn Kyvik Nordas (2004); "Institutions, Trade Policy and Trade Flows," *Centre for Economic Policy Research*, Discussion Paper, Sayı 4418.
- Jin, Jang C. (2002), "Exports and Growth: is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Provincial Economies?," *Applied Economics*, Sayı 34, Cilt 1, s. 63-76.
- Jones, Charles I. (2002); *Introduction to Economic Growth*, Second Edition, W.W Norton & Company, USA.
- Kaldor, Nicholas (1957); "A Model of Economic Growth," *The Economic Journal*, Cilt 67, Sayı 268, s. 591-624.
- Kaldor, Nicholas (1963); Capital Accumulation and Economic Growth, <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ECON206/Course%20material/Kaldor%20Capital%20accumulation%20%26%20economic%20growth.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.02.2018).
- Kama, Özge (2016); "Kurumlar, Kurallar ve Büyüme İlişkisi Üzerine," *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı 64, s. 20-27.
- Kaplan, Fatih ve Sevda Yapraklı (2014); "The Impacts of Institutions, Openness and Macroeconomic Stability on Economic Growth: A Panel Data Analysis on Middle Income Countries," *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı 20, s. 104-123.

- Kapp, K. William (1968); "In Defense of Institutional Economics," *The Swedish Journal of Economics*, Cilt 70, Sayı 1, s. 1-18.
- Karagül, Mehmet (2002); *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyon.
- Kaufman, Bruce E. (2007); "The Institutional Economics of John R. Commons: Complement and Substitute for Neoclassical Economic Theory," *Socio-Economic Review*, Sayı 5, s. 3-45.
- Kaynak, Muhteşem (2009); *Kalkınma İktisadı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, Gülten (1988); *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altınkitaplar Yayınevi, Son Gelişme ve Rakamlarla Güncelleştirilmiş 2. Basım, İstanbul.
- Kherallah, Mylène ve Johann F. Kirsten (2002); "The New Institutional Economics: Applications for Agricultural Policy Research In Developing Countries," *Agrekon*, Cilt 41, Sayı 2, s. 110-133.
- Kibritçioğlu, Aykut (1998); "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 1, s.207-230.
- Klein, Philip A. (1983); "The Neglected Institutionalism of Wesley Clair Mitchell: The Theoretical Basis for Business Cycle Indicators," *Journal of Economic Issues*, Cilt 17, Sayı 4, s. 867-899.
- Klein, Philip A. (1993); "The Institutional Challenge: Beyond Dissent," *Institutional Economics: Theory, Method, Policy*, (Der.: Marc R. Tool), Kluwer Academic Publishers, s. 13-57.
- Knack, Stephen ve Philip Keefer (1995); "Institutions and Economic Performance: Institutional Measures Cross-Country Tests Using Alternative," *Economics and Politics*, Cilt 7, Sayı 3, s. 207-227.
- Kösekahyaoğlu, Levent ve Canan Şentürk (2006); "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme," *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, s. 24-45.
- Kuncic, Alijaz (2013); "Trade and Institutions: Do not Forget Institutional Distance," <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnxhbGphemt1bmNpY3xneDo0MmE4OGM0NzQ0Njk1YzIw>, (Erişim Tarihi: 29.05.2017).
- Law, Siong Hook, Thong Cheen Lim ve Normaz Wana Ismail (2013); "Institutions and Economic Development: A Granger Causality Analysis of Panel Data Evidence," *Economic Systems*, Sayı 37, s. 610-624.
- Leblang, David A. (1996); "Property Rights, Democracy and Economic Growth," *Political Research Quarterly*, Cilt 49, Sayı 1, s. 5-26.

- Levchenko, Andrei A. (2007); "Institutional Quality and International Trade," *Review of Economic Studies*, Sayı 74, s. 791-819.
- Levchenko, Andrei A. (2010); "International Trade and Institutional Change," *NBER Working Paper*, Sayı 17675.
- Love, Jim ve Ramesh Chandra (2005); "Testing Export-Led Growth in Bangladesh in a Multivariate VAR Framework," *Journal of Asian Economics*, Sayı 15, s. 1155-1168.
- Lucas, Robert E. Jr. (1988); "On the Mechanics of Economic Development," *Journal of Monetary Economics*, Cilt 22, Sayı 1, s. 3-42.
- Malhotra, Neena ve Deepika Kumari (2016); "Revisiting Export-Led Growth Hypothesis: An Empirical Study on South Asia," *Applied Econometrics and International Development*, Cilt 16, Sayı 2, s. 157- 183.
- Malthus, Thomas (1798); "An Essay on the Principle of Population," www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf, (Erişim Tarihi: 22.03.2018).
- Mangır, Fatih (2012), "Export and Economic Growth in Turkey: Cointegration and Causality Analysis," *Economics, Management and Financial Markets*, Sayı 7, Cilt 1, s.67-80.
- Mankiw, N. Gregory, David Romer ve David N. Weil (1992); "A Contribution to the Empirics of Economic Growth," *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt 107, Sayı 2, s. 407-437.
- Matthews, R.C.O. (1986); "The Economics of Institutions and the Sources of Growth," *The Economic Journal*, Cilt 96, Sayı 384, s. 903-918.
- Mauro, Paolo (1995); "Corruption and Growth," *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt 110, Sayı 3, s. 681-712.
- Medema, Steven G. (2010); "The Coase Theorem in the Textbooks, 1960-1979: The Case of Intermediate Microeconomics," *Annual Meeting of the History of Economics Society*, s. 1-57.
- Mehrara, Mohsen ve Alireza Keikha (2013); "The Effect of Institutional Quality on the Export of Developing Countries," *Journal of Empirical Economics*, Cilt 1, Sayı 3, s. 104-106.
- Munier, Bertrand, Reinhard Selten, D. Bouyssou, P. Bourguine, R. Day, N. Harvey, D. Hilton, M. J. Machina, Ph. Parker, J. Sterman, E. Weber, B. Wernerfelt ve Robin Wensley (1999); "Bounded Rationality Modeling," *Marketing Letters*, Cilt 10, Sayı 3, s. 233-248.
- Mushkin, Selma J. (1962), "Health as an Investment," *Journal of Political Economy*, Cilt 70, Sayı 5, s. 129-157.

- Nickell, Stephen (1981); "Biases in Dynamic Models with Fixed Effects," *Econometrica*, Cilt 49, Sayı 6, s. 1417-1426.
- Niyongabo, Gilbert (2004); "Trade Openness Policy, Quality of Institutions and Economic Growth," *Centre d'Etudes et de Recherche sur le Développement International (CERDI)*, Université d'Auvergne, Clermont Ferrand, France.
- North, Douglass C. (1990); *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (2010); *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- North, Douglass C. ve John J. Wallis (1994); "Integrating Institutional Change and Technical Change in Economic History A Transaction Cost Approach," *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Cilt 50, Sayı 4, s. 609-624.
- North, Douglass C. ve Robert Paul Thomas (1973); *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press, Newyork.
- Ochieng, Andolo Derrick (2015); "*The Effect of Institutions on Trade Flows in East African Community*," Yayınlanmamış Master Tezi, University of Nairobi.
- Ojeaga, Paul, Emmanuel George, Phillip O. Alege ve Adeyemi Ogundipe (2014); "International Trade, Do Institutions Matter? Evidence from Regional Studies," *Theoretical Economics Letters*, Sayı 4, s. 584-597.
- Olsson, Ola (1999); "A Microeconomic Analysis of Institutions," *Working Papers in Economics Department of Economics Göteborg University*, Sayı 25.
- Özcan, Burcu ve Oğuzhan Özçelebi (2013); "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye için Geçerli mi?," *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, s.1-14.
- Özveren, Eyüp (2007); "Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu," *Kurumsal İktisat*, (Der.: Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, s.15-43.
- Panas, Epaminondas ve George Vamvoukas (2002); "Further Evidence on the Export-Led Growth Hypothesis," *Applied Economics Letters*, Cilt 9, Sayı 11, s. 731-735.
- Parada, Jairo J. (2001); "Original Institutional Economics: A Theory for the 21st Century?," *Oeconomicus*, Sayı 5, s. 46-60.
- Parada, Jairo J. (2002); "Original Institutional Economics and New Institutional Economics: Revisiting the Bridges (or the Divide)," *Oeconomicus*, Sayı 6, s. 43-61.

- Pehlivanoglu, Ferhat ve Mustafa Mert Alabaş (2017); “Kurumların İnsani Gelişme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği (1996-2014),” *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, s. 35-53.
- PRS Group (2015); *International Country Risk Guide*, <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/>, (Erişim Tarihi: 03.06.2015).
- Ram, Rati (1985); “Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence,” *Economic Development and Cultural Change*, Cilt 33, Sayı 2, s. 415-425.
- Ramsey, Frank (1928); “A Mathematical Theory of Saving,” *The Economic Journal*, Cilt 38, Sayı 152, s. 543-559.
- Rebelo, Sergio (1991); “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth,” *Journal of Political Economy*, Cilt 99, Sayı 3, s. 500-521.
- Ricardo, David (1817); *On The Principles of Political Economy and Taxation*, Batoche Books, Canada, <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.03.2018)
- Riezmann, Raymond G., Charles H. Whiteman ve Peter M. Summers (1996), “The Engine of Growth or its Handmaiden? A Time-Series Assessment of Export-Led Growth,” *Empirical Economics*, Sayı 21, s. 77-110.
- Rodrik, Dani (2000); “Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them?,” *Studies in Comparative International Development*, Cilt 35. s. 3-31.
- Rodrik, Dani (2009); *Tek Ekonomi Çok Reçete: Küreselleşme, Kurumlar ve Ekonomik Büyüme*, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- Rodrik, Dani ve Arvind Subramanian (2003); “The Primacy of Institutions (and What This Does and Does Not Mean),” *Finance & Development*, s. 31-34.
- Rodrik, Dani, Arvind Subramanian ve Francesco Trebbi (2002); “Institutional Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development,” *National Bureau of Economic Research- NBER Working Papers 3905*, s. 1-44.
- Romer, Paul M. (1986); “Increasing Returns and Long-Run Growth,” *Journal of Political Economy*, Cilt 94, Sayı 5, s. 1002-1037.
- Romer, Paul M. (1990); “Endogenous Technological Change,” *Journal of Political Economy*, Cilt 98, Sayı 5, s. 71-102.
- Romer, Paul M. (1994); “The Origins of Endogenous Growth,” *Journal of Economic Perspectives*, Cilt 8, Sayı 1, s. 3–22.
- Romer, David (2006); *Advanced Macroeconomics*, Third Edition, McGraw-Hill Irwin, USA.

- Roodman, David (2006); "How to do xtabond2: an Introduction to "Difference" and "System" GMM in Stata," *The Center for Global Development, Working Paper Number 103*.
- Rutherford, Malcolm (1983); "J.R. Commons's Institutional Economics," *Journal of Economic Issues*, Cilt 17, Sayı 3, s. 721-744.
- Rutherford, Malcolm (1987); "Wesley Mitchell: Institutions and Quantitative Methods," *Eastern Economic Journal*, Cilt 13, Sayı 1, s. 63-73.
- Rutherford, Malcolm (2001); "Institutional Economics: Then and Now," *Journal of Economic Perspectives*, Cilt 15, Sayı 3, s. 173-194.
- Samuels, Warren (1991); "Institutional Economics," *Companion to Contemporary Economic Thought*, (Der.: David Greenaway, Michael F. Bleaney ve Ian Stewart), (Çev.: İstiklal Yaşar Vural ve Abdülkerim Çalışkan), http://www.canaktan.org/ekonomi/kurumsal-iktisat/makaleler/warren-samuels.htm#_ftnref2, (Erişim Tarihi: 11.12.2017).
- Saraç, Taha Bahadır (2013); "İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği," *Ege Akademik Bakış*, Cilt 13, Sayı 2, s. 181-194.
- Sato, Ryuzo (1964); "The Harrod-Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model," *The Economic Journal*, Cilt 74, Sayı 294, s. 380-387.
- Schultz, T. Paul (1999); "Health and Schooling Investments in Africa," *The Journal of Economic Perspectives*, Cilt 13, Sayı 3, s. 67-88.
- Scott, W. Richard (2014); *Institutions and Organizations: Ideas, Interests and Identities*, Thousand Oaks SAGE Publications, 4. Baskı, California.
- Simon, Herbert A. (1986); "Rationality in Psychology and Economics," *The Journal of Business*, Cilt 59, Sayı 4, s. 209-224.
- Smith, Adam (2009); *Milletlerin Zenginliği*, (Çev.: Haldun Derinci), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Snowdon, Brian ve Howard R. Wane (2005); *Modern Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- Solow, Robert M. (1956); "A Contribution to the Theory of Economic Growth," *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt 70, Sayı 1, s. 65-94.
- Spolaore Enrico ve Romain Wacziarg (2013); "How Deep are the Roots of Economic Development?," *Journal of Economic Literature*, Cilt 51, Sayı 2, s. 325-369.
- Stigler, George J. (1966); *The Theory of Price*, The Macmillan Company, London.
- Swan, Trevor W. (1956); "Economic Growth and Capital Accumulation," *Economic Record*, Cilt 32, Sayı 2, s. 334-361.

- Şenalp, Mehmet Gürsan (2007); “Dünden Bugüne Kurumsal İktisat,” *Kurumsal İktisat*, (Der.:Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, s. 45-91.
- Şimşek, Muammer (2003); “İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi: 1960–2002,” *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 43- 63.
- Tang, Chor Foon, Yew Wah Lai ve Ilhan Ozturk (2015), “How Stable is the Export-Led Growth Hypothesis? Evidence from Asia’s Four Little Dragons” *Economic Modelling*, Sayı 44, s. 229-235.
- Taştan, Hüseyin (2010); “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi,” *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 87-98.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012); *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Temiz, Dilek ve Suna Korkmaz (2007); “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1965-2005 Dönemi,” *TUİK 16. İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 266-278.
- Thirlwall, Anthony Philip (2006); *Growth & Development*, Eighth Edition, Palgrave Macmillan, USA.
- Tinbergen, Jan (1962); *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy*, Twentieth Century Fund, New York. <https://repub.eur.nl/pub/16826/> (Erişim Tarihi: 16.4.2018).
- Tridico, Pasquale (2012); “The Determinants of Economic Growth in Emerging Economies: a Comparative Analysis,” *Journal of Current Issues in Finance, Business and Economics*, Cilt 5, Sayı 2, s. 145-173.
- Tsegaye, Denu Lemma (2015); “Trade and Growth Nexus in South Korea: Analysis Using Vector Error Corection Model and Granger Causality Test,” *Global Development Network Working Paper Series*, Sayı 88, s. 1-22.
- Türk Dil Kurumu (2017); http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a39175284fa45.81075293, (Erişim Tarihi: 19.12.2017).
- Tyler, William G. (1981); “Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence,” *Journal of Development Economics*, Cilt 9, Sayı 1, s. 121-130.
- Uzawa, Hirofumi (1965); “Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth,” *International Economic Review*, Cilt 6, s.18-31.
- Ülgener, Sabri (1991); *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınları, İstanbul.
- Ünsal, Erdal M. (2007); *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayıncılık, Ankara.

- Van Den Berg, Hendrik (2017); *Economic Growth and Development*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore.
- Veblen, Thorstein (1899); *The Theory of the Leisure Class an Economic Study of Institutions*, Aakar Books, Delhi.
- Veblen, Thorstein (1904); *The Theory of Business Enterprise*, www.businessbuildersbanquet.com/software/veblen2.pdf, (Erişim Tarihi: 20.12.2017).
- Wallis, John J. (1989); "Towards a Positive Economic Theory of Institutional Change," *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, Cilt 145, Sayı 1, s. 98-112.
- Wisman, John D. ve Joseph Rozansky (1991); "The Methodology of Institutionalism Revisited," *Journal of Economic Issues*, Cilt 25, Sayı 3, s. 709-737.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2002); *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- World Bank (2016); *World Development Indicators*, <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>, (Erişim Tarihi: 04.04.2018).
- World Bank (2016); *Worldwide Governance Indicators*, <http://info.worldbank.org/governance/WGI/#home>, (Erişim Tarihi: 04.04.2018).
- World Bank (2018); "Good Governance and Its Benefits on Economic Development," http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/1740479-1149112210081/2604389-1149699431307/edouardpresentation_munich_inwent.pdf (Erişim Tarihi:04.04.2018).
- Yapraklı, Sevda (2008); "Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama," *Ege Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 1, s. 301-317.
- Yeldan, Erinç (2011); *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.
- Yıldırım, Ertuğrul (2015); "İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar," *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı 15, s. 21-40.
- Yiğidim, Arslan ve Nezir Köse (1997); "İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)," *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 8, Sayı 26, s. 71-85.
- Yu, Miaojie (2010); "Trade, Democracy and the Gravity Equation," *Journal of Development Economics*, Sayı 91, s. 289-300.

Zeynalov, Ayaz (2016); “The Gravity of Institutions in a Resource-Rich Country: The Case of Azerbaijan,” *International Economics and Economic Policy*, Sayı 14, s. 239-261.

EKLER

Ek 1: Tüm Örneklem Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Ek 1/A: Tüm Örneklem Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N:75-T:30)

Değişken	Gözlem	Ortalama	St. Sapma	Minimum	Maksimum
<i>Y</i>	2250	-0.099	1.029	-17.028	1.695
<i>X</i>	2250	-0.067	1.137	-18.697	3.862
<i>M</i>	2250	-0.069	1.160	-17.693	4.122
<i>K</i>	2250	-0.101	1.273	-18.383	4.397
<i>L</i>	2250	1.404	1.056	-1.911	8.724
<i>H</i>	2250	26.971	26.298	1.600	126
<i>INS</i>	2250	0.680	0.145	0.143	0.961
<i>X*INS</i>	2250	-0.009	0.642	-6.829	2.441

Ek 1/B: Tüm Örneklem Ait Korelasyon Matrisi (N:75-T:30)

Değişkenler	<i>Y</i>	<i>X</i>	<i>M</i>	<i>K</i>	<i>L</i>	<i>H</i>	<i>INS</i>	<i>X*INS</i>
<i>Y</i>	1.000							
<i>X</i>	0.894	1.000						
<i>M</i>	0.880	0.854	1.000					
<i>K</i>	0.905	0.811	0.851	1.000				
<i>L</i>	-0.033	-0.048	-0.047	-0.020	1.000			
<i>H</i>	-0.180	-0.169	-0.171	0.151	0.520	1.000		
<i>INS</i>	0.233	0.220	0.219	0.194	-0.443	-0.686	1.000	
<i>X*INS</i>	0.857	0.963	0.830	0.776	-0.039	-0.163	0.204	1.000

Ek 2: Ortalama Değerler

Ek 2/A: GOÜ ve GÜ'lerde INS Verisine* Ait Ortalama Değerler (1985-2014 Dönemi, T:30)

GOÜ'ler				GÜ'ler			
Ülke	Değer	Ülke	Değer	Ülke	Değer	Ülke	Değer
Arjantin	0.666	Moğolistan	0.661	ABD	0.819	Uruguay	0.689
Arnavutluk	0.633	Nijerya	0.461	Almanya	0.815	Y. Zelanda	0.864
Bangladeş	0.478	Pakistan	0.459	Avustralya	0.837	Yunanistan	0.710
Bolivya	0.569	Panama	0.635	Avusturya	0.863		
Botsvana	0.728	Peru	0.556	Bahreyn	0.654		
Brezilya	0.664	Sri Lanka	0.507	Belçika	0.811		
Bulgaristan	0.692	Sudan	0.339	Danimarka	0.858		
Cezayir	0.542	Surinam	0.578	Finlandiya	0.898		
Çin	0.651	Tayland	0.627	Fransa	0.779		
Dominik C.	0.624	Tunus	0.657	G. Kore	0.734		
Ekvator	0.575	Türkiye	0.572	Hollanda	0.872		
El Salvador	0.586	Ürdün	0.633	İngiltere	0.820		
Endonezya	0.536			İrlanda	0.836		
Fas	0.641			İspanya	0.750		
Fildişi S.	0.548			İsrail	0.597		
Filipinler	0.585			İsveç	0.869		
G. Afrika	0.651			İsviçre	0.892		
Gabon	0.603			İtalya	0.767		
Guatemala	0.561			İzlanda	0.861		
Guyana	0.584			Japonya	0.827		
Hindistan	0.563			Kanada	0.850		
Honduras	0.546			Kıbrıs	0.723		
Kamerun	0.549			Lüksemburg	0.904		
Kenya	0.571			Malta	0.774		
Kolombiya	0.566			Norveç	0.870		
Kongo	0.529			Portekiz	0.792		
Kosta Rika	0.722			S.Arabistan	0.641		
Malezya	0.715			Şili	0.713		
Meksika	0.693			Singapur	0.827		
Mısır	0.571			T. Tobago	0.669		

Kaynak: PRS Group (2015); *International Country Risk Guide*,

<https://www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/>, (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

*INS verisi 12 alt bileşenin toplamından oluşmaktadır.

**Ek 2/B: GOÜ'lerde INS Verisi Alt Bileşenlerine* Ait Ortalama Değerler
(1985-2014 Dönemi, T:30)**

Ülke	GS	SEC	IP	IC	EC	COR	MP	RT	LO	ET	DA	BQ	INS
Arjantin	0.069	0.050	0.058	0.096	0.103	0.029	0.040	0.057	0.033	0.060	0.044	0.026	0.666
Arnavutluk	0.073	0.048	0.064	0.098	0.096	0.027	0.045	0.055	0.030	0.044	0.042	0.014	0.633
Bangladeş	0.067	0.032	0.057	0.067	0.092	0.016	0.022	0.030	0.020	0.029	0.034	0.013	0.478
Bolivya	0.070	0.052	0.061	0.073	0.103	0.022	0.027	0.057	0.023	0.030	0.038	0.013	0.569
Botsvana	0.087	0.056	0.094	0.108	0.097	0.035	0.057	0.050	0.042	0.043	0.037	0.022	0.728
Brezilya	0.072	0.058	0.066	0.093	0.113	0.031	0.042	0.057	0.027	0.040	0.042	0.024	0.664
Bulgaristan	0.068	0.046	0.083	0.108	0.102	0.030	0.050	0.053	0.040	0.043	0.050	0.020	0.692
Cezayir	0.082	0.051	0.071	0.067	0.102	0.025	0.017	0.021	0.025	0.032	0.031	0.018	0.542
Çin	0.089	0.069	0.067	0.101	0.096	0.026	0.027	0.052	0.041	0.041	0.020	0.021	0.651
Dominik C.	0.074	0.046	0.075	0.092	0.102	0.027	0.027	0.050	0.030	0.043	0.044	0.014	0.624
Ekvator	0.068	0.045	0.051	0.089	0.092	0.029	0.024	0.047	0.033	0.037	0.039	0.020	0.575
El Salvador	0.072	0.045	0.065	0.073	0.098	0.026	0.026	0.054	0.021	0.057	0.038	0.013	0.586
Endonezya	0.073	0.055	0.068	0.074	0.105	0.019	0.019	0.020	0.028	0.021	0.038	0.016	0.536
Fas	0.088	0.054	0.076	0.084	0.093	0.028	0.037	0.039	0.045	0.044	0.033	0.021	0.641
Fildişi S.	0.068	0.046	0.061	0.083	0.096	0.026	0.029	0.044	0.029	0.027	0.025	0.014	0.548
Filipinler	0.067	0.052	0.072	0.072	0.111	0.022	0.028	0.031	0.024	0.039	0.047	0.020	0.585
G. Afrika	0.077	0.052	0.083	0.080	0.099	0.037	0.045	0.050	0.024	0.030	0.046	0.028	0.651
Gabon	0.079	0.050	0.069	0.093	0.103	0.015	0.029	0.050	0.028	0.038	0.029	0.021	0.603
Guatemala	0.068	0.046	0.076	0.077	0.094	0.023	0.030	0.057	0.018	0.026	0.035	0.013	0.561
Guyana	0.069	0.048	0.063	0.084	0.086	0.021	0.053	0.057	0.022	0.022	0.040	0.020	0.584
Hindistan	0.068	0.051	0.070	0.066	0.085	0.026	0.041	0.022	0.034	0.020	0.050	0.030	0.563
Honduras	0.068	0.035	0.066	0.080	0.086	0.020	0.024	0.048	0.020	0.050	0.035	0.015	0.546
Kamerun	0.082	0.040	0.069	0.074	0.088	0.025	0.037	0.037	0.024	0.028	0.026	0.020	0.549
Kenya	0.068	0.038	0.074	0.079	0.094	0.022	0.038	0.041	0.027	0.025	0.040	0.024	0.571
Kolombiya	0.074	0.046	0.069	0.054	0.093	0.027	0.025	0.047	0.015	0.053	0.039	0.024	0.566
Kongo	0.085	0.036	0.064	0.078	0.096	0.027	0.006	0.039	0.020	0.037	0.029	0.010	0.529
Kosta Rika	0.070	0.064	0.075	0.099	0.095	0.038	0.060	0.050	0.038	0.060	0.052	0.020	0.722
Malezya	0.081	0.084	0.079	0.103	0.110	0.033	0.050	0.034	0.040	0.033	0.040	0.027	0.715
Meksika	0.075	0.067	0.085	0.091	0.106	0.025	0.046	0.057	0.026	0.040	0.049	0.025	0.693
Mısır	0.082	0.050	0.063	0.077	0.096	0.022	0.025	0.024	0.034	0.049	0.028	0.020	0.571
Moğolistan	0.074	0.041	0.063	0.109	0.112	0.030	0.050	0.047	0.034	0.047	0.034	0.018	0.661
Nijerya	0.070	0.033	0.057	0.071	0.099	0.016	0.014	0.019	0.021	0.024	0.028	0.012	0.461
Pakistan	0.071	0.055	0.056	0.066	0.078	0.020	0.008	0.011	0.027	0.024	0.022	0.020	0.459
Panama	0.070	0.058	0.076	0.090	0.097	0.020	0.039	0.050	0.027	0.050	0.045	0.014	0.635
Peru	0.061	0.050	0.068	0.062	0.096	0.027	0.031	0.057	0.025	0.027	0.036	0.016	0.556
Sri Lanka	0.067	0.043	0.069	0.046	0.093	0.030	0.031	0.032	0.023	0.012	0.041	0.020	0.507
Sudan	0.065	0.024	0.051	0.041	0.073	0.014	0.004	0.012	0.022	0.008	0.017	0.008	0.339
Surinam	0.066	0.050	0.055	0.082	0.103	0.024	0.022	0.060	0.024	0.035	0.042	0.016	0.578
Tayland	0.075	0.072	0.073	0.085	0.093	0.023	0.027	0.041	0.037	0.039	0.037	0.026	0.627
Tunus	0.086	0.057	0.072	0.097	0.099	0.027	0.039	0.044	0.042	0.050	0.024	0.020	0.657
Türkiye	0.076	0.050	0.067	0.074	0.086	0.026	0.029	0.038	0.037	0.022	0.044	0.022	0.572
Ürdün	0.086	0.047	0.077	0.086	0.095	0.032	0.043	0.033	0.036	0.043	0.035	0.021	0.633

GOÜ_Ort	0.074	0.050	0.069	0.081	0.096	0.025	0.032	0.042	0.029	0.036	0.037	0.019	0.591
---------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Kaynak: PRS Group (2015); *International Country Risk Guide*,

<https://www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/>. (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

*GS: Hükümet istikrarı, SEC: Sosyoekonomik koşullar, IP: Yatırım profili, IC: İçsel çatışmalar, EC: Dışsal çatışmalar, COR: Yolsuzluk, MP: Siyasette askeri yaptırım düzeyi, RT: Dinsel çatışmalar, LO: Hukuk ve düzen, ET: Etnik çatışmalar, DA: Demokratik hesap verebilirlik, BQ: Bürokratik kalite, INS: 12 alt bileşenin toplamını ifade etmektedir

**Ek 2/C: GÜ'lerde INS Verisi Alt Bileşenlerine* Ait Ortalama Değerler
(1985-2014 Dönemi, T:30)**

Ülke	GS	SEC	IP	IC	EC	COR	MP	RT	LO	ET	DA	BQ	INS
ABD	0.085	0.084	0.099	0.107	0.091	0.044	0.050	0.054	0.056	0.051	0.059	0.040	0.819
Almanya	0.078	0.077	0.094	0.110	0.111	0.050	0.058	0.056	0.053	0.046	0.055	0.038	0.815
Avustralya	0.082	0.081	0.087	0.110	0.106	0.048	0.060	0.060	0.058	0.044	0.060	0.040	0.837
Avusturya	0.081	0.088	0.097	0.117	0.117	0.048	0.060	0.054	0.060	0.047	0.055	0.039	0.863
Bahreyn	0.080	0.066	0.086	0.084	0.101	0.029	0.038	0.035	0.048	0.039	0.026	0.024	0.654
Belçika	0.078	0.078	0.090	0.110	0.118	0.045	0.060	0.048	0.054	0.033	0.057	0.040	0.811
Danimarka	0.078	0.087	0.089	0.108	0.107	0.058	0.060	0.060	0.060	0.051	0.060	0.040	0.858
Finlandiya	0.087	0.082	0.096	0.116	0.118	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.040	0.898
Fransa	0.079	0.075	0.091	0.100	0.104	0.044	0.054	0.051	0.051	0.038	0.057	0.035	0.779
G. Kore	0.075	0.085	0.085	0.098	0.085	0.031	0.042	0.056	0.041	0.057	0.048	0.031	0.734
Hollanda	0.081	0.087	0.096	0.113	0.120	0.056	0.060	0.047	0.060	0.054	0.060	0.040	0.872
İngiltere	0.079	0.086	0.095	0.099	0.097	0.048	0.060	0.060	0.054	0.043	0.058	0.040	0.820
İrlanda	0.083	0.085	0.091	0.109	0.116	0.040	0.060	0.046	0.055	0.053	0.059	0.039	0.836
İspanya	0.080	0.070	0.093	0.084	0.108	0.041	0.050	0.050	0.048	0.039	0.056	0.032	0.750
İsrail	0.069	0.066	0.080	0.066	0.070	0.039	0.030	0.023	0.043	0.017	0.056	0.037	0.597
İsveç	0.079	0.080	0.093	0.113	0.115	0.056	0.058	0.060	0.060	0.054	0.060	0.040	0.869
İsviçre	0.094	0.094	0.098	0.120	0.114	0.052	0.060	0.055	0.056	0.049	0.060	0.040	0.892
İtalya	0.071	0.074	0.087	0.103	0.114	0.031	0.060	0.051	0.047	0.051	0.049	0.029	0.767
İzlanda	0.085	0.078	0.078	0.117	0.109	0.057	0.060	0.059	0.060	0.059	0.060	0.040	0.861
Japonya	0.076	0.082	0.094	0.111	0.107	0.041	0.056	0.056	0.053	0.058	0.054	0.040	0.827
Kanada	0.080	0.082	0.095	0.112	0.114	0.055	0.060	0.058	0.059	0.036	0.060	0.040	0.850
Kıbrıs	0.083	0.088	0.095	0.093	0.085	0.040	0.040	0.040	0.045	0.026	0.051	0.037	0.723
Lüksem.	0.102	0.097	0.104	0.120	0.116	0.054	0.060	0.060	0.060	0.050	0.059	0.040	0.904
Malta	0.082	0.083	0.091	0.104	0.112	0.035	0.052	0.041	0.045	0.049	0.052	0.027	0.774
Norveç	0.077	0.092	0.092	0.116	0.113	0.054	0.060	0.056	0.060	0.052	0.060	0.038	0.870
Portekiz	0.078	0.070	0.085	0.103	0.111	0.043	0.053	0.059	0.051	0.057	0.054	0.028	0.792
S.Arabistan	0.087	0.067	0.087	0.089	0.090	0.022	0.046	0.028	0.047	0.046	0.010	0.022	0.641
Şili	0.075	0.069	0.091	0.086	0.103	0.037	0.033	0.054	0.046	0.052	0.041	0.026	0.713
Singapur	0.096	0.089	0.098	0.113	0.105	0.045	0.056	0.053	0.053	0.057	0.025	0.038	0.827
T. Tobago	0.077	0.060	0.088	0.088	0.117	0.025	0.046	0.046	0.033	0.028	0.035	0.026	0.669
Uruguay	0.077	0.056	0.084	0.091	0.109	0.031	0.041	0.050	0.028	0.060	0.046	0.016	0.689
Y. Zelanda	0.077	0.082	0.096	0.117	0.115	0.056	0.060	0.060	0.058	0.043	0.059	0.040	0.864
Yunanistan	0.073	0.061	0.076	0.091	0.101	0.036	0.046	0.051	0.041	0.055	0.051	0.028	0.710
GÜ_Ort	0.081	0.079	0.091	0.104	0.107	0.044	0.053	0.051	0.052	0.047	0.052	0.035	0.793

Kaynak: PRS Group (2015); International Country Risk Guide, <https://www.prsgroup.com/explore-our-products/international-country-risk-guide/>. (Erişim Tarihi: 03.06.2015).

*GS: Hükümet istikrarı, SEC: Sosyoekonomik koşullar, IP: Yatırım profili, IC: İçsel çatışmalar, EC: Dışsal çatışmalar, COR: Yolsuzluk, MP: Siyasette askeri yaptırım düzeyi, RT: Dinsel çatışmalar, LO: Hukuk ve düzen, ET: Etnik çatışmalar, DA: Demokratik hesap verebilirlik, BQ: Bürokratik kalite, INS: 12 alt bileşenin toplamını ifade etmektedir

Ek 2/D: GOÜ ve GÜ'lerde GOV Verisine* Ait Ortalama Değerler (1996-2014 Dönemi, T:19)

GOÜ'ler (Ortalama:-0.374)				GÜ'ler (Ortalama 1.223)			
Ülke	Değer	Ülke	Değer	Ülke	Değer	Ülke	Değer
Arjantin	-0.207	Mısır	-0.509	ABD	1.330	T. Tobago	0.239
Arnavutluk	-0.422	Moğolistan	-0.061	Almanya	1.504	Uruguay	0.720
Bangladeş	-0.846	Nijerya	-1.132	Avustralya	1.585	Y. Zelanda	1.775
Bolivya	-0.436	Pakistan	-0.976	Avusturya	1.599	Yunanistan	0.613
Botsvana	0.691	Panama	0.109	Bahreyn	0.122		
Brezilya	0.007	Peru	-0.304	Belçika	1.333		
Bulgaristan	0.130	S. Lanka	-0.336	Danimarka	1.832		
Cezayir	-0.904	Sudan	-1.539	Finlandiya	1.879		
Çin	-0.511	Surinam	-0.108	Fransa	1.205		
Dominik C.	-0.330	Tayland	-0.029	G. Kore	0.661		
Ekvator	-0.689	Tunus	-0.093	Hollanda	1.733		
El Salvador	-0.205	Türkiye	-0.156	İngiltere	1.498		
Endonezya	-0.623			İrlanda	1.514		
Fas	-0.225			İspanya	1.016		
Fildişi S.	-0.995			İsrail	0.601		
Filipinler	-0.342			İsveç	1.754		
G. Afrika	0.325			İsviçre	1.754		
Gabon	-0.443			İtalya	0.666		
Guatemal	-0.601			İzlanda	1.645		
Guyana	-0.317			Japonya	1.147		
Hindistan	-0.255			Kanada	1.631		
Honduras	-0.581			Kıbrıs	1.024		
Kamerun	-0.919			Lüksemburg	1.714		
Kenya	-0.717			Malta	1.153		
Kolombiya	-0.491			Norveç	1.720		
Kongo	-1.153			Portekiz	1.114		
Kosta Rika	0.611			S. Arabistan	-0.353		
Malezya	0.366			Şili	1.143		
Meksika	-0.118			Singapur	1.497		

Kaynak: World Bank (2016), *Worldwide Governance Indicators*, <http://info.worldbank.org/governance/WGI/#home>, (Erişim Tarihi:04.04.2016).

*GOV verisi 6 alt bileşenin ortalamasından oluşmaktadır.

**Ek 2/E: GOÜ'lerde GOV Verisi Alt Bileşenlerine* Ait Ortalama Değerler
(1996-2014 Dönemi, T:19)**

Ülke	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
Arjantin	0.281	-0.131	-0.037	-0.423	-0.401	-0.531
Arnavutluk	-0.096	-0.317	-0.491	-0.072	-0.758	-0.795
Bangladeş	-0.398	-1.158	-0.700	-0.934	-1.006	-0.880
Bolivya	-0.012	-0.508	-0.407	-0.393	-0.580	-0.717
Botsvana	0.585	0.961	0.529	0.623	0.852	0.598
Brezilya	0.355	-0.110	-0.068	0.186	-0.047	-0.272
Bulgaristan	0.465	0.256	0.025	0.451	-0.232	-0.186
Cezayir	-1.056	-1.429	-0.647	-0.817	-0.648	-0.825
Çin	-1.509	-0.445	0.008	-0.253	-0.445	-0.420
Dominik C.	0.068	-0.099	-0.514	-0.199	-0.618	-0.616
Ekvator	-0.251	-0.645	-0.726	-0.761	-0.855	-0.896
El Salvador	0.016	0.011	-0.308	0.196	-0.465	-0.681
Endonezya	-0.306	-1.305	-0.332	-0.322	-0.802	-0.674
Fas	-0.597	-0.331	-0.089	-0.143	-0.139	-0.049
Fildişi S.	-1.037	-1.346	-0.905	-0.693	-0.789	-1.202
Filipinler	0.073	-1.194	-0.020	-0.006	-0.517	-0.391
G. Afrika	0.670	-0.179	0.566	0.466	0.333	0.096
Gabon	-0.720	0.265	-0.674	-0.336	-0.735	-0.455
Guatemal	-0.333	-0.814	-0.587	-0.157	-0.645	-1.072
Guyana	0.223	-0.464	-0.190	-0.415	-0.518	-0.537
Hindistan	0.377	-1.147	-0.079	-0.350	-0.426	0.093
Honduras	-0.316	-0.405	-0.639	-0.313	-0.863	-0.948
Kamerun	-1.069	-0.614	-0.814	-0.806	-1.061	-1.148
Kenya	-0.460	-1.166	-0.529	-0.252	-0.972	-0.924
Kolombiya	-0.323	-1.716	-0.141	0.170	-0.311	-0.626
Kongo	-1.166	-0.949	-1.239	-1.221	-1.062	-1.282
Kosta Rika	1.024	0.686	0.292	0.552	0.592	0.521
Malezya	-0.366	0.182	1.028	0.559	0.305	0.489
Meksika	0.123	-0.546	0.217	0.358	-0.337	-0.525
Mısır	-0.988	-0.708	-0.393	-0.370	-0.463	-0.130
Moğolistan	0.234	0.668	-0.422	-0.235	-0.427	-0.181
Nijerya	-0.849	-1.683	-1.027	-0.872	-1.132	-1.229
Pakistan	-0.954	-1.931	-0.577	-0.627	-0.936	-0.828
Panama	0.483	0.045	0.148	0.455	-0.316	-0.162
Peru	-0.101	-0.913	-0.245	0.392	-0.310	-0.646
S . Lanka	-0.370	-1.239	-0.211	-0.033	-0.240	0.078
Sudan	-1.723	-2.257	-1.270	-1.353	-1.225	-1.408
Surinam	0.267	0.219	-0.223	-0.601	-0.093	-0.217
Tayland	-0.099	-0.504	0.269	0.261	-0.235	0.132
Tunus	-0.767	-0.029	0.367	-0.082	-0.016	-0.031
Türkiye	-0.263	-0.967	0.140	0.305	-0.166	0.016
GOÜ_Ort.	-0.265	-0.584	-0.266	-0.197	-0.456	-0.475

Kaynak: World Bank, (2016); *Worldwide Governance Indicators*,
<http://info.worldbank.org/governance/WGI/#home>, (Erişim Tarihi:04.04.2016).

*VA: Katılımcılık ve hesap verebilirlik, PS: Politik istikrar, GE: Hükümetin etkinliği, RQ: Düzenleyici kalite, CC: Yolsuzluğun kontrolü, RL: Hukukun üstünlüğünü ifade etmektedir.

Ek 2/F: GÜ'lerde GOV Verisi Alt Bileşenlerine* Ait Ortalama Değerler (1996-2014 Dönemi, T:19)

Ülke	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
ABD	1.225	0.513	1.647	1.531	1.515	1.550
Almanya	1.369	0.965	1.676	1.494	1.875	1.647
Avustralya	1.452	1.014	1.725	1.625	1.941	1.754
Avusturya	1.401	1.149	1.808	1.518	1.866	1.853
Bahreyn	-0.957	-0.322	0.522	0.697	0.338	0.454
Belçika	1.390	0.903	1.723	1.247	1.415	1.318
Danimarka	1.606	1.161	2.094	1.798	2.432	1.901
Finlandiya	1.582	1.471	2.123	1.763	2.383	1.950
Fransa	1.231	0.571	1.556	1.096	1.367	1.407
G. Kore	0.652	0.339	0.931	0.750	0.406	0.889
Hollanda	1.585	1.164	1.910	1.814	2.158	1.763
İngiltere	1.326	0.543	1.732	1.795	1.907	1.682
İrlanda	1.383	1.204	1.588	1.697	1.583	1.633
İspanya	1.183	0.033	1.372	1.175	1.139	1.191
İsrail	0.627	-1.265	1.199	1.090	0.993	0.960
İsveç	1.597	1.246	1.975	1.573	2.268	1.867
İsviçre	1.542	1.326	1.981	1.664	2.140	1.872
İtalya	1.020	0.633	0.587	0.863	0.325	0.567
İzlanda	1.499	1.336	1.822	1.324	2.109	1.780
Japonya	0.996	1.021	1.333	0.953	1.271	1.310
Kanada	1.510	1.019	1.871	1.603	2.048	1.735
Kıbrıs	1.034	0.412	1.292	1.220	1.182	1.006
Lüksemburg	1.523	1.402	1.825	1.731	2.005	1.799
Malta	1.182	1.286	1.070	1.146	0.863	1.372
Norveç	1.611	1.302	1.921	1.406	2.161	1.918
Portekiz	1.285	1.027	1.077	1.039	1.124	1.135
S. Arabistan	-1.627	-0.255	-0.172	0.004	-0.237	0.167
Şili	0.958	0.516	1.203	1.475	1.447	1.257
Singapur	-0.031	1.114	2.139	1.969	2.230	1.561
T. Tobago	0.560	0.006	0.293	0.557	-0.042	0.059
Uruguay	0.991	0.775	0.494	0.500	1.003	0.554
Y. Zelanda	1.613	1.260	1.773	1.809	2.343	1.853
Yunanistan	0.924	0.341	0.641	0.744	0.309	0.716
GÜ_Ort	1.068	0.764	1.416	1.293	1.451	1.348

Kaynak: World Bank, (2016); *Worldwide Governance Indicators*, <http://info.worldbank.org/governance/WGI/#home>, (Erişim Tarihi:04.04.2016). *VA: Katılımcılık ve hesap verebilirlik, PS: Politik istikrar, GE: Hükümetin etkinliği, RQ: Düzenleyici kalite, CC: Yolsuzluğun kontrolü, RL: Hukukun üstünlüğünü ifade etmektedir.

Ek 3: Tüm Örneklemde INS Verisine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:75 T: 30)

Bağımlı Değişken (Y)	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Y_{t-1}	0.118 [0.008] (0.000)***	0.084 [0.005] (0.000)***	0.084 [0.005] (0.000)***	0.085 [0.005] (0.000)***	0.085 [0.005] (0.000)***
X	0.428 [0.018] (0.000)***	0.319 [0.011] (0.000)***	0.319 [0.011] (0.000)***	0.271 [0.028] (0.000)***	0.271 [0.028] (0.000)***
M	0.293 [0.023] (0.000)***	0.079 [0.018] (0.000)***	0.078 [0.018] (0.000)***	0.072 [0.017] (0.000)***	0.072 [0.017] (0.000)***
K		0.376 [0.018] (0.000)***	0.377 [0.018] (0.000)***	0.381 [0.017] (0.000)***	0.382 [0.017] (0.000)***
L		0.004 [0.002] (0.089)*	0.003 [0.003] (0.364)	0.003 [0.002] (0.173)	0.003 [0.003] (0.322)
H		-0.0009 [0.0001] (0.000)***	-0.0009 [0.0002] (0.000)***	-0.0009 [0.0002] (0.000)***	-0.0009 [0.0002] (0.000)***
INS			0.005 [0.006] (0.436)		0.001 [0.006] (0.812)
$X*INS$				0.083 [0.039] (0.033)**	0.083 [0.039] (0.033)**
AR(1) p-değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(2) p-değeri	0.264	0.495	0.496	0.518	0.519
Hansen p-değeri	0.084	0.044	0.047	0.051	0.054
Ülke Sayısı	75	75	75	75	75
Araç Değişken Sayısı	31	34	35	35	36
Gözlem	2175	2175	2175	2175	2175

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.
* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Ek 4: Tüm Örneklemde GOV Verisine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:74 T:19)

Bağımlı Değişken (Y)	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Y_{t-1}	0.080 [0.013] (0.000)***	0.038 [0.014] (0.008)***	0.038 [0.014] (0.008)***	0.034 [0.169] (0.044)**	0.033 [0.017] (0.047)**
X	0.297 [0.021] (0.000)***	0.300 [0.018] (0.000)***	0.300 [0.018] (0.000)***	0.297 [0.016] (0.000)***	0.297 [0.016] (0.000)***
M	0.281 [0.024] (0.000)***	0.035 [0.022] (0.115)	0.035 [0.022] (0.115)	0.022 [0.021] (0.299)	0.022 [0.021] (0.288)
K		0.323 [0.038] (0.000)***	0.323 [0.038] (0.000)***	0.345 [0.039] (0.000)***	0.345 [0.039] (0.000)***
L		0.011 [0.005] (0.026)**	0.008 [0.005] (0.107)	0.007 [0.004] (0.095)*	0.008 [0.005] (0.135)
H		-0.0006 [0.0002] (0.015)**	-0.0004 [0.0002] (0.097)*	-0.0003 [0.0002] (0.068)*	-0.0004 [0.0002] (0.077)*
GOV			0.007 [0.003] (0.053)*		-0.001 [0.005] (0.848)
$X*GOV$				0.057 [0.019] (0.003)***	0.057 [0.020] (0.003)***
AR(1) p-değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(2) p-değeri	0.521	0.854	0.851	0.865	0.865
Hansen p-değeri	0.035	0.055	0.054	0.049	0.050
Ülke Sayısı	74	74	74	74	74
Araç Değişken Sayısı	20	23	24	24	25
Gözlem	1332	1332	1332	1332	1332

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Ek 5: GOV Verisine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları

Ek 5/A: GOÜ'lerde GOV Verisine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:41 T:19)

Bağımlı Değişken (Y)	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Y_{t-1}	0.058 [0.012] (0.000)***	0.045 [0.015] (0.002)***	0.044 [0.014] (0.002)***	0.039 [0.016] (0.013)**	0.039 [0.016] (0.015)**
X	0.290 [0.019] (0.000)***	0.273 [0.016] (0.000)***	0.273 [0.015] (0.000)***	0.378 [0.014] (0.000)***	0.378 [0.014] (0.000)***
M	0.272 [0.022] (0.000)***	0.014 [0.018] (0.450)	0.013 [0.018] (0.468)	-0.007 [0.174] (0.687)	-0.007 [0.017] (0.696)
K		0.379 [0.031] (0.000)***	0.380 [0.031] (0.000)***	0.382 [0.031] (0.000)***	0.382 [0.031] (0.000)***
L		0.016 [0.007] (0.014)**	0.016 [0.007] (0.013)**	0.017 [0.008] (0.038)**	0.017 [0.008] (0.037)**
H		-0.0008 [0.0003] (0.001)***	-0.0007 [0.0002] (0.004)***	-0.0008 [0.0003] (0.008)***	-0.0008 [0.0004] (0.035)**
GOV			0.012 [0.013] (0.340)		0.006 [0.012] (0.619)
X*GOV				0.194 [0.018] (0.000)***	0.193 [0.018] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.001	0.004	0.004	0.005	0.005
AR(2) p-değeri	0.353	0.906	0.911	0.382	0.381
Hansen p-değeri	0.067	0.114	0.118	0.148	0.150
Ülke Sayısı	41	41	41	41	41
Araç Değişken Sayısı	20	23	24	24	25
Gözlem	738	738	738	738	738

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

**Ek 5/B: GÜ'lerde GOV Verisine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları
(N:33 T:19)**

Bağımlı Değişken (Y)	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Y_{t-1}	0.171 [0.009] (0.000)***	0.073 [0.010] (0.000)***	0.073 [0.010] (0.000)***	0.074 [0.010] (0.000)***	0.073 [0.010] (0.000)***
X	0.257 [0.028] (0.000)***	0.357 [0.027] (0.000)***	0.357 [0.027] (0.000)***	0.280 [0.024] (0.000)***	0.278 [0.024] (0.000)***
M	0.306 [0.030] (0.000)***	0.017 [0.019] (0.371)	0.017 [0.019] (0.394)	0.0000 [0.015] (0.998)	-0.000 [0.015] (0.996)
K		0.288 [0.016] (0.000)***	0.288 [0.016] (0.000)***	0.273 [0.019] (0.000)***	0.273 [0.010] (0.000)***
L		0.010 [0.002] (0.000)***	0.009 [0.003] (0.004)***	0.010 [0.002] (0.000)***	0.012 [0.003] (0.000)***
H		-0.0007 [0.0003] (0.072)*	-0.0009 [0.0004] (0.014)**	-0.0005 [0.0003] (0.187)	-0.0000 [0.0003] (0.830)
GOV			0.003 [0.004] (0.507)		-0.006 [0.004] (0.146)
X*GOV				0.098 [0.018] (0.000)***	0.010 [0.019] (0.000)***
AR(1) p-değeri	0.000	0.003	0.003	0.002	0.002
AR(2) p-değeri	0.008	0.446	0.450	0.756	0.752
Hansen p-değeri	0.036	0.118	0.118	0.096	0.096
Ülke Sayısı	33	33	33	33	33
Araç Değişken Sayısı	20	23	24	24	25
Gözlem	594	594	594	594	594

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

Ek 6: Tüm Örneklemde INS Verisi Alt Bileşenlerine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:75 T: 30)

Bağımlı Değişken (Y)	Toplam	Kurumsal Alt Bileşenler											
	Kurumsal Kalite	Sosyoekonomik Koşullar	Hükümet istikrarı	Yatırım Profili	İçsel Çatışma	Dışsal Çatışma	Yolsuzluk	Siyasette Askeri Yaptırım Düzeyi	Dinsel Çatışma	Hukuk ve Düzen	Etnik Çatışma	Demokratik Hesap Verebilirlik	Bürokratik Kalite
	IQ	SEC	GS	IP	IC	EC	COR	MP	RT	LO	ET	DA	BQ
Y_{t-1}	0.085 [0.005] (0.000)	0.080 [0.007] (0.000)	0.063 [0.007] (0.000)	0.0629 [0.006] (0.000)	0.087 [0.005] (0.000)	0.087 [0.005] (0.000)	0.083 [0.005] (0.000)	0.086 [0.005] (0.000)	0.077 [0.005] (0.000)	0.081 [0.005] (0.000)	0.086 [0.005] (0.000)	0.083 [0.005] (0.000)	0.089 [0.006] (0.000)
X	0.271 [0.028] (0.000)	0.331 [0.028] (0.000)	0.486 [0.024] (0.000)	0.446 [0.024] (0.000)	0.274 [0.020] (0.000)	0.101 [0.027] (0.000)	0.214 [0.022] (0.000)	0.259 [0.021] (0.000)	0.090 [0.020] (0.000)	0.321 [0.019] (0.000)	0.234 [0.020] (0.000)	0.319 [0.024] (0.000)	0.271 [0.020] (0.000)
M	0.071 [0.017] (0.000)	0.075 [0.018] (0.000)	0.086 [0.018] (0.000)	0.085 [0.018] (0.000)	0.076 [0.018] (0.000)	0.079 [0.016] (0.000)	0.070 [0.018] (0.000)	0.066 [0.018] (0.000)	0.084 [0.017] (0.000)	0.077 [0.018] (0.000)	0.076 [0.018] (0.000)	0.073 [0.017] (0.000)	0.073 [0.017] (0.000)
K	0.382 [0.017] (0.000)	0.384 [0.018] (0.000)	0.361 [0.018] (0.000)	0.374 [0.018] (0.000)	0.378 [0.018] (0.000)	0.373 [0.018] (0.000)	0.374 [0.018] (0.000)	0.382 [0.018] (0.000)	0.357 [0.017] (0.000)	0.380 [0.005] (0.000)	0.377 [0.018] (0.000)	0.386 [0.005] (0.000)	0.379 [0.018] (0.000)
L	0.003 [0.003] (0.322)	0.002 [0.003] (0.581)	0.001 [0.004] (0.742)	0.0002 [0.003] 0.946	0.002 [0.003] (0.382)	0.003 [0.003] (0.267)	0.006 [0.003] (0.046)	0.003 [0.003] (0.356)	0.006 [0.004] (0.095)	0.002 [0.003] (0.592)	0.005 [0.003] (0.095)	0.004 [0.003] (0.125)	-0.000 [0.003] (0.933)
H	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.009 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)	-0.001 [0.0001] (0.000)
INS	0.001 [0.006] (0.812)	0.115 [0.059] (0.049)	0.223 [0.070] (0.001)	0.238 [0.060] (0.000)	-0.004 [0.041] (0.912)	-0.005 [0.048] (0.923)	-0.215 [0.104] (0.039)	0.013 [0.081] (0.870)	-0.182 [0.091] (0.045)	0.167 [0.090] (0.067)	-0.120 [0.095] (0.211)	-0.005 [0.093] (0.957)	0.250 [0.124] (0.043)
$X*INS$	0.083 [0.039] (0.033)	-0.241 [0.392] (0.538)	-2.467 [0.286] (0.000)	-1.926 [0.231] (0.000)	0.566 [0.183] (0.002)	2.130 [0.259] (0.000)	3.632 [0.643] (0.000)	1.765 [0.450] (0.000)	5.138 [0.493] (0.000)	-0.084 [0.416] (0.839)	2.240 [0.476] (0.000)	-0.039 [0.601] (0.948)	2.294 [0.599] (0.000)
AR(1) p-değeri	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(2) p-değeri	0.519	0.530	0.526	0.509	0.480	0.438	0.467	0.558	0.833	0.513	0.526	0.516	0.465
Hansen p-değ.	0.054	0.031	0.031	0.024	0.057	0.058	0.045	0.084	0.030	0.037	0.063	0.051	0.073
Ülke Sayısı	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75
Araç D. Sayısı	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
Gözlem	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175	2175

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

Ek 7: Tüm Örneklemde GOV Verisi Alt Bileşenlerine İlişkin Dinamik Panel Veri Tahmin Sonuçları (N:74 T: 19)

Bağımlı Değişken (Y)	Ortalama	Kurumsal Alt Bileşenler					
	Kurumsal Kalite	Katılımcılık ve hesap verebilirlik	Politik istikrar	Hükümetin etkinliği	Düzenleyici kalite	Yolsuzluğun kontrolü	Hukuk ve düzen
	GOV	VA	PS	GE	RQ	CC	RL
Y_{t-1}	0.033 [0.017] (0.047)**	0.035 [0.017] (0.036)**	0.040 [0.016] (0.013)**	0.033 [0.017] (0.052)*	0.033 [0.018] (0.066)*	0.030 [0.016] (0.073)*	0.033 [0.016] (0.041)**
X	0.297 [0.016] (0.000)***	0.297 [0.017] (0.000)***	0.311 [0.017] (0.000)***	0.293 [0.016] (0.000)***	0.289 [0.016] (0.000)***	0.301 [0.016] (0.000)***	0.297 [0.016] (0.000)***
M	0.022 [0.021] (0.288)	0.024 [0.021] (0.264)	0.021 [0.021] (0.306)	0.025 [0.021] (0.250)	0.030 [0.021] (0.142)	0.026 [0.021] (0.233)	0.026 [0.021] (0.217)
K	0.345 [0.039] (0.000)***	0.326 [0.038] (0.000)***	0.337 [0.038] (0.000)***	0.345 [0.039] (0.000)***	0.344 [0.039] (0.000)***	0.344 [0.040] (0.000)***	0.345 [0.039] (0.000)***
L	0.008 [0.005] (0.135)	0.012 [0.004] (0.016)**	0.009 [0.05] (0.069)*	0.005 [0.004] (0.316)	0.004 [0.005] (0.445)	0.009 [0.005] (0.089)*	0.007 [0.005] (0.207)
H	-0.0004 [0.0002] (0.077)*	-0.0005 [0.0002] (0.009)***	-0.0005 [0.0002] (0.069)*	-0.0003 [0.0002] (0.201)	-0.0002 [0.0002] (0.241)	-0.0005 [0.0002] (0.029)**	-0.0004 [0.0003] (0.129)
GOV	-0.001 [0.005] (0.848)	-0.016 [0.005] (0.001)***	-0.005 [0.005] (0.391)	0.005 [0.005] (0.225)	0.009 [0.006] (0.152)	-0.0000 [0.004] (0.989)	0.004 [0.005] (0.444)
$X*GOV$	0.057 [0.020] (0.003)***	0.087 [0.015] (0.000)***	0.073 [0.013] (0.000)***	0.039 [0.018] (0.030)**	0.047 [0.021] (0.026)**	0.0193 [0.019] (0.303)	0.025 [0.020] (0.204)
AR(1) p-değ.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
AR(2) p-değ.	0.865	0.970	0.851	0.795	0.800	0.858	0.844
Hansen p-değ.	0.050	0.083	0.076	0.045	0.027	0.049	0.065
Ülke Sayısı	74	74	74	74	74	74	74
Araç D. Sayısı	25	25	25	25	25	25	25
Gözlem	1332	1332	1332	1332	1332	1232	1232

Not: Standart hatalar köşeli parantez, olasılık değerleri ise parantez içerisinde gösterilmiştir.* %10, **%5 ve *** %1 anlamlılıkları gösterir.

ÖZGEÇMİŞ

Gizem Mukiyen Avcı, 1986 yılında İzmir’de doğmuştur. İlkokul ve ortaokul eğitimini Ankara’da, lise eğitimini ise İzmir’de tamamlamıştır. 2004 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Bölümü’nü kazanmış ve bir yılı İngilizce hazırlık olmak üzere beş yıllık eğitim süreci sonrasında 2009 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Bülent Ecevit Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2010 Yılında Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalışmış daha sonrasında 2011 yılında Bülent Ecevit Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. Doktora eğitimine ise Bülent Ecevit Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi ortak doktora programı çerçevesinde 2012 yılında başlamıştır. Avcı, halen Bülent Ecevit Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görevine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.